

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ (2002-2016)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

ESRA KÖSE

Tez Danışmanı

PROF. DR. CEMAL FEDAYİ

Mayıs-2017

KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ (2002-2016)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

ESRA KÖSE

Tez Danışmanı

PROF. DR. CEMAL FEDAYİ

Mayıs-2017

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Cemal Fedayi danışmanlığında Esra Köse tarafından hazırlanan "Türkiye-Mısır İlişkileri (2002-2016)" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dal'ında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../20..

Üye

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ (Başkan)

Üye

Yrd. Doç. Dr. Halis AYHAN

Üye

Yrd. Doç. Dr. Seyit Ali AVCI

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20..

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Türkiye-Mısır İlişkileri (2002-2016)" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

.../.../20

Esra KÖSE

ÖNSÖZ

Yıllardır otokrasiyle yönetilen Arap ülkelerinde demokratikleşmeyi içselleştirmek, özgürlükler üzerine haklar inşa etmek, hukuk ve adaleti sağlamak oldukça zordur. Mısır gibi bir ülkede askeri darbelerin kökleşmesi ve gelenekleşmesi söz konusu olduğunda bu daha da zordur. Zira halk "demokrasi, emek ve özgürlük" ekseninde bir yönetim talep etse de ordu her seferinde halkın demokratik duygularını sömürmüştür. Arap dünyasına demokrasi kavramı dışarıdan empoze edilmesi yoluyla girmiştir. Batılı emperyalist devletler terörle mücadele, özgürlük operasyonu, demokrasi gibi birtakım unsurların kisvesi altında Ortadoğu dünyasını ele geçirmek ve emellerine nail olmak amacıyla demokrasiyi bir araç olarak kullanmıştır. Diktatörlük altında yönetilmeye alışmış bir toplumda demokrasinin yeşermesi beklenemez. Ancak demokratik duygular bir toplumda tabandan tavana doğru bir hareketlilik olduğunda ve halk demokrasiyi arzuladığında kurumsallaşabilir. Bunun dışında Türkiye'nin demokratik bir ülke oluşu ve Arap dünyası özellikle de Mısır için model bir ülke olarak sunulması, demokratikleşme adımlarında bir nebze etkili olmuştur denilebilir. Görüldüğü üzere gerek Batılı emperyalistler tarafından demokrasinin dayatılması gerek Türkiye'nin model ülke olarak sunulması, Arap ülkelere demokrasiyi getirse de demokratik kültür yerleşmedikçe ve Arap toplumları bunu benimsemedikçe uzun ömürlü olmayacaktır; dolayısıyla demokrasi bir efsaneden ibaret kalacaktır.

İsyanlar, devrimler, darbeler denilen bu buhranlı yıllar doğaçlama gelişmez bunların birtakım tarihi birikmişlikleri vardır. 2010 yılında "Arap Baharı" ile Tunus'ta ateşlenmeye başlayan süreç; kısa zaman zarfında yerellikten bölgeselliğe dönüşerek Mısır'da patlak vermesi üzerine 2011 yılında "Mısır Devrimi"nin yaşanmasına ve ardından 30 yıl boyunca iktidarda kalan ve bazı çevreler tarafından "firavun" olarak nitelendirilen Hüsnü Mübarek'in devrilmesine yol açmıştır. Türkiye'de bir değişim söz konusu olduğunda bu demokratik yollarla yapılırken Mısır'da demokratik süreç tıkandığı için değişim devrimle gerçekleşmiştir. İnsanlar demokrasi, emek ve özgürlük uğruna meydanlarda nice canları teslim etmiş ve

sonunda bir zafer kazanmıştır. Ancak madalyonun öbür yüzüne bakarsak, halkın kazandığı bu demokratik devrim, 2013 Mısır Askeri Darbesi ile son bulmuştur.

Türkiye, Ortadoğu ülkelerine nazaran daha gelişmiş demokratik bir devlettir. Türkiye'de 2002'den bu yana istikrarını sürdüren ve demokratik yollarla başa gelmiş bir iktidar mevcuttur. Buna karşılık Mısır'da 2002 yılından bu yana iktidar, üç ayrı yönetim ile elden ele geçmiş, ağır devrim ve darbe süreci yaşamıştır. Bu durum Mısır'daki yönetimlerin istikrarsız olduğunu göstermektedir. Türkiye, 15 Temmuz 2016'da başarısız bir darbe girişimi yaşamış ve "Demokrasi Savaşı" vererek birlik ve bütünlüğünü dünyaya kanıtlamıştır. Yaşanan bu askeri darbe teşebbüsüne karşı kazanılan demokratik zafer, dünya demokrasi tarihinde takdire şayandır. Mısır'ın da demokrasi konusunda Türkiye'yi model alma yolunda gittiği ve dış politikada pusulasını Türkiye'ye doğru yönelttiği gözlenmektedir.

İki ülkenin karşılıklı devam eden ilişkileri ve dış politikaları incelenirken yaşanan devrim ve darbelerin demokratik boyutunu ortaya koymak önemlidir ve bu tez çalışmasında da darbeye karşı "demokrasi ve hukuk" kavramları ön plana çıkacaktır. Çünkü teşebbüs edilen ve fiilen gerçekleştirilen hiçbir darbe demokratik hukuk devletine uygun değildir. Keza bu eylemler milli iradeyi hiçe sayar ve demokrasiye ket vurur.

Şuna da değinmek gerekirse tez çalışmasına katkısı olacağı düşüncesiyle Mısır Büyükelçiliği ile bir görüşme yapmak istedim ancak, bu duruma karşı tarafın sıcak bakmayışı nedeniyle bu mümkün olamadı. Türkiye-Mısır ilişkileri, olabildiğince ayrıntılı ve tarafsız olarak aktararak bu çalışmadan gerek Mısır Büyükelçiliği'nin gerek Türk ve Mısır siyaset adamlarının gerek konuya ilgi duyan diğer kişilerin yararlanmasına katkı sağlayacaktır. Son olarak, öncelikle Ortadoğu tarihi ve Mısır hakkında beni yönlendiren ve fikir beyanında bulunan tez danışmanım Prof. Dr. Cemal Fedayi'ye, tezime katkıları olan Yrd. Doç. Dr. Halis Ayhan hocama ve Yrd. Doç. Dr. Seyit Ali Avcı hocama, tezimin bol kaynakçalı olmasını sağlayan Ankara Milli Kütüphane ve Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi kurumlarına teşekkürlerimi takdim etmek istiyorum.

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze kadar geçen merhalede Türkiye-Mısır ilişkileri inişli çıkışlı bir yapıya haiz olmuştur. Bunun en önemli göstergesi, özellikle Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ulus-devlet inşasını tamamlama süreci, Batılılaşma adına bir dizi reformların gerçekleştirilmesi ve laiklik anlayışının benimsenmesi gibi bir takım sebeplerle Ortadoğu'dan uzaklaşan Batı'ya yakınlaşan bir politika izlenmesiydi. Bu durum Mısır ile olan ilişkilere de yansımış ve ilişkilerde bir soğukluğa neden olmuştur. Ancak Türkiye, Arap-İsrail Savaşları'nda Arapları destekleyen bir tutum sergileyerek ilişkileri düzeltmeye çabalasa da bu Arap dünyası tarafından Kıbrıs meselesine pragmatik bir çözüm arayışı olarak algılandığı için ilişkiler pek yol katedememiştir. 1990'lı ve 2000'li yıllarda terörizm gibi sorunların baş göstermesi ile bu durumdan etkilenen ve yaşanan hadiselerle sessiz kalamayacağı inancını taşıyan Türkiye, dış politikasında proaktif bir şekilde hareket ederek yüzünü Batı'dan Ortadoğu'ya çeviren bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin dış politikasında Ortadoğu'ya yönelişi, Arap ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmış ve ilişkiler karşılıklı ziyaretlere dönüşerek ivme kazanmıştır. Ayrıca 2011 Mısır Devrimi'ne Türkiye'nin destek vermesi ve demokrasiyi savunuşu, Mısır halkının Türkiye'ye olan sempatisini arttırmış ve 2012 yılında iktidara gelen Müslüman Kardeşler döneminde Türkiye-Mısır ilişkileri, atın çağını yaşamıştır. Ancak çok geçmeden 2013 yılında askeri darbe ile Mısır halkının demokratik duygularına ket vurulması, adeta devrim öncesindeki yılları geri çağırmıştır. Türkiye'nin Mısır'daki askeri darbeye sert tavrı karşısında Türkiye-Mısır ilişkileri gerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Mısır, Devrim, Askeri Darbe, Demokrasi, Hukuk, Özgürlük, Arap Baharı

ABSTRACT

The Turkish-Egyptian relations in continuous stage from the Ottoman Empire's the last period until the present day had a bumpy structure. The most important indicator of this, especially, with a number of reasons such as the process of completing the nation-state construction of Turkey in the Republican period, the implementation of a series of reforms in the name of Westernization, and the adoption of secularism, followed a policy that converged with the West, which had been moving away from the Middle East. This situation was also reflected in the association with Egypt and caused a coldness in relations. However, although Turkey sought to improve relations by exhibiting an attitude supporting the Arabs in the Arab-Israeli Wars, much progress has not been made in the relations since this Arab world perceived it as a pursuit of a pragmatic solution seeking on the Cyprus issue. With emergence of the problems such as terrorism in the years of 1990s and 2000s, Turkey, affected from this situation and cannot remain silent to occurrences that have been faced has showed an attitude in which it has turned its face to the West by acting proactively in its foreign policy. The orientation towards the Middle East in Turkey's foreign policy has been welcomed by Arab countries and has gained momentum by transforming relations into reciprocal visits. In addition, Turkey's support for the 2011 Egyptian Revolution and its advocacy of democracy have increased the sympathy of the Egyptian people to Turkey and during the Muslim Brotherhood, which came to power in 2012, Turkey-Egypt relations underwent the golden age. However, hindering the democratic feelings of the Egyptian people with the military coup in 2013 soon has almost recalled to the years prior to the revolution. Turkish-Egyptian relations have been strained in the face of Turkey's harsh attitude towards the military coup in Egypt.

Keywords: Middle East, Egypt, Revolution, Military Coup, Democracy, Law, Freedom, The Arab Spring

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ak Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKAUM	: Atılım Kıbrıs Araştırmaları Uygulama Merkezi
AP	: Adalet Partisi
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ASAV	: Avrasya Türk Kültürü Stratejik Araştırmalar Vakfı
ASP	: Arap Sosyalist Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BBC	: British Broadcasting Corporation (İngiliz Yayın Kuruluşu)
BİLGESAM	: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CNN	: Cable News Network (ABD Haber Ajansı)
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DÜBAM	: Dünya Bülteni Araştırma Masası
Ed.	: Editör
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü

FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MERIP	: Middle East Research and Information Project
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
No	: Numara
OHAL	: Olağanüstü Hal
ORSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TUIÇ	: Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları
UDP	: Ulusal Demokrat Parti
UKC	: Ulusal Kurtuluş Cephesi
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
YAK	: Yüksek Askeri Konsey
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR	V
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK TÜRKİYE VE ORTADOĞU

1.1. Tarihi Süreç İçerisinde Ortadoğu'nun Stratejik Önemi.....	8
1.2. Ortadoğu'nun Jeopolitik Konumu ve Petrol.....	12
1.3. Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Bölgeye Yaklaşımı.....	14
1.4. Türkiye'nin Ortadoğu'da Yeri, Konumu ve Rolü.....	19
1.5. Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye.....	21
1.6. ABD'nin Ortadoğu Politikası.....	27
1.7. Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye'ye Etkisi.....	31
1.8. Ortadoğu'yu Bölme Politikaları ve Türkiye.....	36
1.9. 11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu İle Değişen İlişkileri ve ABD.....	40
1.10. Ortadoğu'nun Türkiye'ye Yönelik Değişen Algısı.....	46
1.11. Türkiye-İsrail İlişkileri.....	48
1.12. Türkiye-İran İlişkileri.....	53
1.13. Türkiye-İrak İlişkileri.....	59
1.14. Türkiye-Suriye İlişkileri.....	66

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ (2002-2012)

2.1. Kısa Mısır Tarihi ve Bağımsızlık Mücadelesi.....	72
2.2. Türkiye-Mısır İlişkileri'nin Tarihsel Gelişimi.....	77
2.3. Türkiye'nin Mısır'a Yönelik Dış Politikası ve Değişen Algısı.....	83
2.4. Mısır'ın Türkiye'ye Yönelik Dış Politikası ve Değişen Algısı.....	88
2.5. Mısır İç Siyaseti ve Mısır-ABD-İsrail İlişkileri.....	92
2.6. Cemal Abdül Nasır ve Enver Sedat Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri.....	99
2.7. Hüsnü Mübarek Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri	106
2.7.1. Mısır'da Geçen Demokrasisiz Yıllar.....	112
2.7.2. Olağanüstü Haller ve Siyasi Tutuklamalar.....	115
2.7.3. Süreklileşen Ekonomik Durgunluk.....	118
2.7.4. Arap Baharı'nın Başlaması ve Mısır'a Sıçraması.....	120
2.7.5. Devrimi Tetikleyen Olaylar.....	127
2.7.6. Mübarek'in "Devrilemez" İktidarının Sonu ve Devrim.....	133
2.7.7. Mısır Devrimi'nin Başarısı.....	138
2.8. Devrim Sonrası Kurulan Geçici Hükümet Dönemi.....	141
2.9. Geçici Hükümete Dönük Tepkiler ve Olaylar.....	147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİM SONRASI TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ (2012-2016)

3.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Muhammed Mursi'nin İktidara Gelişi.....	152
3.2. Mursi Dönemi Mısır'da Yaşanan Değişim ve 2012 Anayasası.....	155
3.3. Mursi'nin Dış Politikası ve Türkiye-Mısır İlişkileri.....	161
3.4. Devrimden Darbeye Giden Süreç	167
3.5. Askeri Darbe ve Demokrasinin Sonu.....	171

3.6. Darbeye Yönelik Dış Tepkiler.....	175
3.7. Darbenin Siyasal ve Sosyal Alana Müdahalesi.....	179
3.8. Darbenin Hukuki Alana Müdahalesi: 2014 Anayasası.....	184
3.9. Darbe Lideri Sisi'nin Cumhurbaşkanlığı ve Meşruiyet Krizi.....	190
3.10. Askeri Baskı Ortamında 2015 Meclis Seçimleri.....	195
3.11. Sisi Dönemi'nde Mısır'ın Dış Politikası.....	199
3.12. Darbe Sonrası Değişen Türkiye-Mısır İlişkileri.....	204
3.13. 15 Temmuz Darbe Girişimi ile 3 Temmuz Darbesi'nin Mukayesesi.....	210
SONUÇ	216
KAYNAKÇA	222

GİRİŞ

İlk defa Britanyalılar tarafından kullanılmaya başlanan "Ortadoğu" kavramı, siyasi ve ekonomik temelli çıkar ilişkilerini yansıtmakta ve bu ekseninde Batı'nın dış politikası, Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmektedir. Britanya ve diğer Batılı ülkeler kendilerini merkez kabul ederek Doğu bölgelerine Uzak Doğu, Yakın Doğu ve Ortadoğu gibi isimler atfetmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, Batılı emperyalistler tarafından "Ortadoğu" olarak adlandırılan bu tanımlamanın, içeriğinde sömürgeci anlayışı barındırdığı söylenebilir. Zira tarih boyunca sömürülmüş olan bu bölgenin taşıdığı özelliklere bakıldığında; verimli yeraltı ve yerüstü kaynaklarına, ticaret ve önemli su yollarına hakim olan bu coğrafya, Arap Yarımadası'ndan Hindistan'a kadar uzanır ve Türkiye, Ortadoğu'ya giriş güzergâhında kilit ülke konumunda yer alır.

Ortadoğu'da parçalı bir yapının olması diğer bir deyişle farklı ırkî kökenlerin varlığı bölgede kaygıya sebep oluyor ve bir güvensizlik ortamı doğuruyordu. Böyle bir ortam ise, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü üstlenmesiyle ve Arap ülkelerine çeşitli ziyaretlerde bulunup ortamı yumuşatmasıyla mümkün olabilirdi ki, 11 Eylül saldırıları sonrası Türkiye, Arap ülkelerine çok sayıda ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin zamanla karşılıklı ilişkilere dönüşmesi, Ortadoğu ülkelerinin ve Türkiye'nin birbirine olan algısını değişime uğratarak aralarındaki bağı güçlendiren yeni işbirliklerine zemin hazırlamıştır. Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarında bölgeye mesafeli dururken 2000'li yıllardan itibaren dış politikasında Batı'dan uzaklaşan Ortadoğu'yla yakınlaşan bir anlayış sergilemiştir. Cumhuriyet dönemi Türkiye'si daha çok ulus-devlet inşasını tamamlama süreci ile meşgul olurken başka devletlerin iç sorunlarına da karışmamayı yeğlemiştir. Doğal olarak Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olurken Ortadoğu bölgesine mesafeli durmuştur. Ancak zamanla Ortadoğu'da yaşanan bir sorunun Türkiye'ye de mal olacağı akıllarda yer edinmeye başlayınca Türkiye, bu bölgedeki sorunlara kayıtsız kalmayarak pro-aktif bir tutum sergilemeye girişmiştir. Bu sayede de Türkiye, Arap dünyasında etkin ve güçlü bir itibara sahip olmuştur.

Türkiye'nin, Ortadoğu'da önde gelen ve çevresini kuşatan ülkelerle bir dizi sorunlar yaşadığı aşikârdır. Özellikle İsrail ile Filistin konusunda ilişkiler gerilmiş,

bunu Davos Krizi ve Mavi Marmara Olayı izlemiştir. İsrail, Ortadoğu'da dengeleri yerinden sarsabilecek kapasitede bir ülkedir. Bu nedenle Türkiye, bölgede yıkıcı olmaktan ziyade yapıcı bir dış politika benimsemelidir. Aynı durum Irak ve Suriye için de geçerlidir. Bu devletler içten içe bir parçalanmayla karşı karşıyadırlar. Dolayısıyla birinde meydana gelebilecek bir yıkım öbürünü de etkileme potansiyeline sahiptir, yani çarpan etkisi yaratmaktadır. Batılı emperyalistlerin yaratmaya çalıştığı farklı etnik öbekler neticesinde bölge, zamanla bir kırılmayla yüzleşecek ve bir domino etkisiyle Ortadoğu'da taşlar yerinden oynayıp çoğu devlet belki de yok olacaktır. Bir devleti kurmak zordur ama yıkmak kolaydır. Burada esas önemli nokta, birlik ve beraberliği her daim dinamik kılmaktır. Arap ülkelerinin söz konusu bu özellikten yoksun olmaları demek, ya sömürgeci devletlerin protektorası altında yönetilmeye mahkûm olması ya da büyük yıkımlarla son bulması anlamına gelmektedir.

Arap dünyasında lider konumunda olan Mısır, hem dünya hem de Türkiye açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Uzun yıllar Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Mısır, I. Dünya Savaşı sonrası İngilizlerin proektorası altında yönetilmeye devam etmiştir. Hatta 1922 yılında bağımsızlığını kazanmasına rağmen ülke yönetiminde hâlâ İngiliz kalıntıları mevcuttu. Bu kalıntılar ise 1952 yılında Cemal Abdül Nasır'ın önderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe ile bertaraf edilmiştir.

Türkiye'nin, emperyalist devletlerin tarih boyunca stratejik emelleriyle örtüşen Türk Boğazları'na sahip olması gibi Mısır'ın da Süveyş Kanalı ile dünyanın önemli su yollarına hakim olması açısından her iki ülke kritik bir jeopolitik konumda yer alır. Varlıklı yeraltı ve yerüstü kaynaklara haiz bu iki önemli stratejik nokta, tarih boyunca birçok çatışmalara, isyanlara, savaflara şahitlik etmiş ve emperyalistler tarafından her zaman bir çekim alanı olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye ve Mısır ortak kadim tarihi de bünyesinde barındırırlar. Dolayısıyla bu iki ülke Ortadoğu'da kilit bir öneme sahiptir, adeta Ortadoğu'ya giriş kapısı üzerinde yer alırlar. Bu açıdan söz konusu iki ülkenin de Batılı sömürgeci devletlere karşı ortak bir dış politika izlemesi ve karşılıklı var olan ilişkilerini sürdürmesi gerekir. Ancak bu iki önemli gücün birleşmesini ne ABD ne Avrupa ne de diğer dünya devletleri hazmedebilir. Zira Ortadoğu denilen kadim topraklar emperyalistlerin gözünde "dünya hakimiyeti" anlamına gelmektedir ve bölgeyi paylaşmak için de yüzyıllardır ellerinden geleni ardına koymamışlardır. Ayrıca hiçbir emperyalist güç Ortadoğu'da bir devletin diğer

bir devletle bütünleşmesini istemez. Emellerine nail olmak için öncelikle bölgeyi parçalamak ile yola koyulurlar ki, bunu demokrasi, özgürlük harekâtı ve terörizmle mücadele gibi kavramların kisvesi altında hayata geçirirler.

Ortadoğu'da bir dönüşüm söz konusu olduğunda öncü role sahip Türkiye ve Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana ilişkilerine bakıldığında; genellikle inişli çıkışlı bir yapı söz konusu olmuştur. Mısır'da modernleşmenin baş mimarı Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarihe damgasını vururken Osmanlı tarihinde II. Mahmut çağdaşlaşma adına önemli bir figür olmuştur. Bu dönemde karşılıklı ilişkiler Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına girerek savaş açması dolayısıyla bozulmuştur. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde ise, ilişkilerde yaşanan soğukluk bu kez Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikalar izlemesi, Halifeliği kaldırması ve laikliği benimsemesi gibi birtakım unsurlar neticesiyle meydana gelmiştir. Bu soğukluk Cemal Abdül Nasır döneminde yaşanan 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin İsrail karşıtı tutum sergilemesiyle bir nebze yumuşama gösterse de Türkiye'nin bu tavrı Kıbrıs meselesine çözüm arayışı şeklinde değerlendirildiği için ilişkilerde pek gelişme yaşanmamıştır. Keza Sedat dönemi ilişkilerde de gözle görülür bir gelişme olmamıştır. Osmanlı döneminden 2000'li yıllara doğru bakıldığında Türkiye-Mısır ilişkileri düşük ve orta düzeyli seyir etmiş iken bu tarihten sonra Ak Parti'nin iktidara gelişiyle bu durum yüksek düzeyli ilişkilere dönüşmüştür. Hüsnü Mübarek döneminde karşılıklı üst düzey ziyaretlerle yakınlaşma çağının başlamasının ardından 2012 yılında iktidara gelen Muhammed Mursi ile bu ilişkiler, dönemin altın çağını yaşamıştır. Ancak bu yüksek düzeyli ilişkiler Abdülfettah el-Sisi döneminde yerini düşük düzeyli ilişkilere bırakmıştır.

Arap dünyasında 2010 yılı, Tunus'ta başlayıp kısa sürede bölgeye yayılan isyanlar silsilesinin yaşandığı ve beraberinde dikta rejimleri devirmek için halkın "demokrasi, emek ve özgürlük" savaşı verdiği bir süreç olmuştur. Bu durum ilk başarısını 30 yıl iktidarda kalan Mübarek'in devrilmesiyle göstermiştir. 25 Ocak 2011 Devrimi, Mısır demokrasi tarihi açısından oldukça büyük öneme haizdir. Bu devrim üzerinde Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) başta olmak üzere tüm Mısır halkının, ordunun ve özellikle 6 Nisan Gençlik Hareketi, Kefaya Hareketi, Devrimci Sosyalistler gibi STK'nın etkisi yadsınamaz. 2000 yılından bu yana devrim ateşini körükleyen bu öbekler, 25 Ocak'ta Tahrir Meydanı'na damgasını vurmuş ve nihayetinde Hüsnü Mübarek'i devirmiştir. Devrimin akabinde Yüksek Askeri Konsey

başkanlığında bir geçiş dönemi yaşanırken ordu, 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle yerini Müslüman Kardeşler'in başını çektiği Mursi'ye devretmiştir. Ancak devraldığı yönetim çok geçmeden askeri darbe ile tekrar ordunun vesayetine geçmiştir. Dolayısıyla bu askeri darbe, devrim öncesi Mübarek dönemini de aratmamıştır. Ayrıca devrim yoluyla kazanılan demokrasiyi ortadan kaldırdığı için karşı devrim olarak da görülebilir.

3 Temmuz 2013 Askeri Darbesi ile Mısır halkının demokratik duygu ve özgürlük arzularına set çeken Sisi dönemi Türkiye-Mısır ilişkileri, önemli değişim geçirmiştir. Zira darbeye kadar Mısır ile olan ilişkiler ivme kazanırken Sisi ile birlikte bu ilişkiler neredeyse en düşük seviyeye inmiştir ki, bu durum kendisini diplomatların geri çekilmesinde göstermiştir. Türkiye, demokrasinin iradesine prangaların takılmasına karşı çıkarak askeri darbeye gelmiş bu yönetimi tutarlı bir şekilde kınamıştır. Bu durum ilişkilerin daha da gerilmesine yol açarak Sisi, koz olarak Kıbrıs meselesinde Türkiye karşıtı bir blokta yer almıştır. Ancak Türkiye'yi önemli bir müttefik sayan Suudi Arabistan, Mısır'a Türkiye ile olan ilişkilerini normalleştirmesi konusunda uyarıda bulunması üzerine ilişkilerde peyderpey bir yaklaşma görülmüştür. Her şeyden önce Sisi, içerideki meşruiyetini sağlayabilmesi açısından Körfez ülkelerine ve Batı'ya muhtaçtı. Bu nedenle dış politikasında daha çok meşruiyetini pekiştirme ekseninde bir girişimde bulunmuştur. Özellikle Mısır, darbe sonrası büyük ekonomik yardımlarda bulunan Riyad yönetimi ile ters düşmek istememiştir ve bir uzlaşma oluşturmuştur. 2016 yılında B.M. Genel Kurulu'nun bir toplantısında Türkiye ve Mısır Dışişleri Bakanları bir araya gelerek ortak kadim tarihten bahsetmeleri, ilişkilerde bir değişim yaşandığına delalet etmektedir.

Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz 2016 Askeri Darbe Girişimi'nden bahsetmek, Mısır'daki 3 Temmuz 2013 askeri darbesi ile mukayese yapılması açısından faydalı olacaktır. Öncelikle şunu belirtmek gerekirse, Türkiye'de bu darbe girişimi başarısız olurken Mısır'da başarılı olmuştur. Bu durum Türk halkının geçmişte yaşadığı darbelere artık bir son verip demokrasiyi içselleştirdiği anlamına gelirken Mısır halkı için, her ne kadar demokrasi talebinde bulunsalar da var olan iktidarlar yerini sürekli askeri vesayete devrettiği için -uzun yıllar askeri darbe ile yönetime el koymak gelenekleştiği ve kurumsallaştığı için- demokratik duyguların körelmesi demektir. Dolayısıyla Mısır için demokrasi bir efsaneden ibaret kalmıştır. Ayrıca ne yaşanan

devrimin ne de demokrasi uğruna verilen yüz binlerce canın bir anlamı söz konusuydu.

Türkiye-Mısır ilişkileri, uluslararası ilişkiler teorileri kapsamında Realist yaklaşımdan ziyade İdealist yaklaşım içerisinde değerlendirilebilir. Realist yaklaşımda uluslararası ilişkilerde "güç" belirleyici unsur olduğu için devletler kapasitelerini ve askeri gücünü sürekli arttırma eğilimi içinde olurlar. Dolayısıyla böyle bir ortamda savaş ve çatışmalar da olağanlaşır. Devletlerin ayrı ayrı güvenliğini sağlayacak bir merkezi otorite mekanizması olmadığı için uluslararası yapı anarşiktir. Anarşik bir yapıda devletlerarası işbirliği olamaz. Oysa İdealist yaklaşım, uluslararası ilişkilerin merkezine uluslararası hukuku ve uluslararası örgütlerin normatif davranış kurallarını yerleştirir. Realistlerden farklı olarak devletin yanı sıra devletin iç yapısı da uluslararası ilişkilerin temel aktörüdür. İdealistler esas olarak ulusal güvenlik, savaş ve barış konularıyla ilgilenmekle birlikte istikrarlı ve düzenli bir uluslararası sistemin sağlanmasını teşvik ederler. İnsan doğasına olumlu yaklaşarak savaların, devletin otoriter rejimlerinden kaynaklandığını vurgular. Bu nedenle liberal düşüncenin de etkisiyle otoriter rejimler yerine daha demokratik kurumların yerleşmesini, açık diplomasiyi ve uluslararası kurumların kurulmasını savunur.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye-Mısır ilişkilerinin İdealist yaklaşım üzerinden şekillendiğini ve Mısır'ın demokratikleşme konusunda Türkiye'yi model alması noktasında reformist çalışmalar yaptığı söylenebilir. Ancak Mısır'ın, 25 Ocak Devrim'i akabinde Askeri Darbe yaşamış olması, işin demokrasi boyutunu gölgede bırakmıştır. Türkiye'nin Mısır'daki Askeri Darbe'ye karşı sert tutumu, Türkiye-Mısır ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuştur. Türkiye, Mısır'a demokratikleşmesi, insan haklarına saygıyı gözetmesi, hukuk ve adaletten yana olması gibi hassas ve önem arz eden konularda birtakım çağrılarda bulunmuştur. Zira, Ortadoğu coğrafyasında yer alan Arap ülkelerinin daha demokratik rejime sahip olması, iç savaşların ve çatışmaların olmaması Türkiye'nin huzur ve güvenliği açısından da büyük önem taşımaktadır. Bölgede yaşanan bir sorun Türkiye'yi de etkileme potansiyeline sahiptir. Dahası Türkiye'de istikrarlı bir yönetim ve demokrasi hüküm sürerken Mısır'da istikrar ve demokrasinin neden olmadığı tezin ana sorunsalını oluşturmaktadır. Türkiye'de bir değişim-dönüşüm yaşanacağı zaman bu demokratik değerlerle yapılırken Mısır'da bu durum ya devrimlerle ya da askeri darbelerle

gerçekleşmiştir. Ayrıca Mısır tarihine bakılırsa, devrim ve darbelerin kurumsallaştığı da görülür. Türkiye'nin Mısır ile olan ilişkilerinde, İdealist bir yaklaşımla hareket ettiği söylenebilse de keza Mısır için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Sistem açısından Türkiye-Mısır ilişkileri değerlendirilirse; Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin sıcak denizlere açılma politikası doğrultusunda Türk Boğazları üzerindeki stratejik hedefleri, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasında ve dış politikasını Batı ekseninde tayin etmesinde etkili olmuştur. Realist teorilerin baskın olduğu bu dönemde, ABD ve SSCB'nin güç politikalarıyla gücünü artırma yoluna gitmesi, dünya sistemini bu politikalar doğrultusunda şekillenmiştir. Türkiye'nin, ABD'nin başını çektiği Batı blokunda yer alması, Batı ile ilişkilerin gelişmesine sebep olurken Arap ülkeleri özellikle de Mısır ile olan ilişkilerin geri planda kalmasına yol açmıştır. 11 Eylül sonrası sistem, uluslararası aktörlerin diğer devletlerle ilişkilerini yeniden yapılandırmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde terörizm gibi olayların baş göstermesi ve gittikçe sorunun güneyden geldiğini gören Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Arap dünyasında lider konumunda olan Mısır ile olan ilişkilerinde sistemlerin etkisi yadsınamaz.

Bunun dışında ilişkiler, birey ve iktidar yapısı açısından da ele alınabilir. Özgürlük ve Adalet Partisi'nin yöneticisi Mursi'nin ve keza Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda olduğu o dönemde Başbakan Erdoğan'ın Müslüman kişiliklerinin olması, Türkiye-Mısır ilişkilerinde bir nebze etkili olmuştur denilebilir. İktidar yapısı açısından bakıldığında, Türkiye'de Ak Parti'nin İslâmi tabandan olması ve Mısır'da da Müslüman Kardeşler'in ülkeyi İslâmi ilkelere uygun yönetme anlayışını benimsemesi, söz konusu iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde bir diğer etkidir. Zira Müslüman Kardeşler döneminde karşılıklı ilişkiler, yüksek düzeyli olarak devam etmiştir.

Tez çalışmasına genel hatlarıyla bakılacak olursa; Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze kadar geçen süre zarfında Türkiye-Mısır ilişkileri enine boyuna analiz edilmiştir. Zira Türkiye ve Mısır'ın Doğu Akdeniz ülkeleri olarak önemli bir jeopolitik noktada bulunmaları ve Ortadoğu'da öncü ülke rolüne sahip oluşları dolayısıyla söz konusu iki ülkenin dış politikaları hem küresel hem de bölgesel yelpazede derinlemesine sunulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde;

Türkiye-Ortadoğu ilişkileri, Arap-İsrail Savaşları karşısında Türkiye'nin tutumu, geçmiş dönemlerden günümüze karşılıklı değişen algılar, Büyük Ortadoğu Projesi'nde Türkiye'nin oynadığı rol, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası ABD-Türkiye ilişkilerinde yaşanan değişim ve Ortadoğu'ya etkisi, son olarak da Türkiye'nin İsrail, İran, Irak ve Suriye ile ilişkilerinde yaşanan sorunlar ve gelişmelerden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde odaklanılan konu ise, Türkiye-Mısır ilişkilerinin tarihsel gelişimiyle birlikte özellikle Nasır, Sedat, Mübarek ve geçiş döneminde Yüksek Askeri Konsey başkanlığındaki Hüseyin Tantavi liderleri döneminde her iki ülke ilişkilerinde yaşanan değişim ve gelişmeler geniş perspektifte aktarılmıştır. Üçüncü bölümde ise Mursi ve Sisi dönemi karşılıklı ilişkiler ve dış politika konularına değinmekle birlikte özellikle Türkiye'de 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan askeri darbe girişimi ile Mısır'daki 3 Temmuz 2013 askeri darbesi mukayesesi yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK TÜRKİYE VE ORTADOĞU

1.1. Tarihi Süreç İçerisinde Ortadoğu'nun Stratejik Önemi

"Ortadoğu" (Middle East) kavramı birçok siyasi kavram gibi ilk olarak 20. yüzyılın başlarında İngilizler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Yakındoğu kavramının (o dönem için Osmanlı İmparatorluğu'nun kapladığı coğrafya) yetersiz kaldığını düşünen İngilizler, Osmanlı İmparatorluğuyla Hindistan arasında kalan bölgeyi kapsayacak yeni bir kavram arayışına girişmiştir. Batı merkezli düşünce yapısının yansıması olan "Ortadoğu " kavramı bu şekilde doğmuştur. Kavramın kullanılmaya başlanmasının temelinde yatan sömürgeci kaygılar bu bölgenin geleceğinin şekillenmesinde etkin rol oynamıştır.¹ Ortadoğu tanımı yapılırken Avrupa açısından deniz yollarının çevrelediği toprak yapısı, Hindistan'a ulaşan yolların geçtiği güzergahlar, İslâm dininin benimsendiği alanlar, Osmanlı İmparatorluğu sınırları, geleneğin hüküm sürdüğü topraklar gibi yaklaşımlar öne çıkmıştır.²

Ortadoğu, Osmanlı'nın yönetimi boyunca, bugünkünün aksine oldukça sakin ve istikrarlı bölge olma özelliğini korudu. Osmanlı'nın 20. yüzyılın başında bölgeden ayrılması, yeni bir gücün bölgeye girmesiyle eş zamanlıydı. Siyonist liderler, kutsal topraklara ulaşabilmek için Osmanlı'nın bölgeden çıkarılması gerektiği konusunda hemfikirdiler. Bu amaç ekseninde gerçekleştirilen ilk operasyonlar, satın alınan Arap liderleri, devrinin ilk örneklerini oluşturdu. Kutsal toprakların kontrol dışı kalması uğruna, ilk isyanlar, savaşlar ve senaryolar ortaya çıktı. Bölgede o günden bu yana istikrarsızlık, huzursuzluk bitmedi, kan ve gözyaşı sona ermedi.³ Hasbelkader bu bölge Batılı aktörlerin küresel oyunlarının bir parçası olmuştur.

Sadece coğrafya olarak değil, siyasi olarak da genişliği olan, pek çok bilinmezlerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanetlerin ve

¹ Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2013, s.15.

² M. Faruk Demir, *Büyük Ortadoğu Vizyonunda Türkiye Rol Alabilir Mi?*, Yüksek Strateji Merkezi, Ankara, 2004, s. 12.

³ Berkay Sadi Türkol, *Bedelin Kan İle Ödendiği Topraklar, (Ölüm Bataklığı Ortadoğu)*, Kariyer Yay., İstanbul, 2010, s. 11-12.

dostlukların, birleşme adına yapılan ayrışmaların, türdeş zannedilen heterojenliğin, tam olarak kavranamadığı için bazılarınca kaynayan kazan, bazılarınca bataklık olarak tanımlanan, bazılarına göre istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın bazılarına göre petrolün ve zenginliğin merkezi olan Ortadoğu, üzerine çok şey söylenen ama çok az bilinen bir coğrafyadır. İnsanlık tarihi burada başlayıp burada devam etmiştir. Tarihsel olaylara yön veren gelişmeler burada yaşanmış, geleneksel ve modern imparatorluklar için üzerinde mücadele edilmeye değer bulunmuş, her şeye rağmen vazgeçilememiştir.⁴ Geçmişten günümüze tarihi süreç içerisinde başta Batılı devletler olmak üzere tüm dünyanın gözünü diktiği bu coğrafya, her zaman stratejik öneme haiz olmuştur.

Ortadoğu kavramını geniş olarak ele alındığında, mücadelelere temel oluşturan bölgeler şunlardır: Hazar enerji havzası, Orta Asya ve Afganistan-Pakistan hattı, Suriye'nin iddialarına temel oluşturan "Büyük Suriye" ülküsü bağlamında "Verimli Hilal"; Irak-İran dengesi, Basra Körfezi ve Doğu Akdeniz ve dolayısıyla Kıbrıs'tır. Basra Körfezi'nin yanı sıra Hazar Denizi'nin öneminin artması; Japonya, Çin ve Hindistan'ın bölgeye ilgilerini yoğunlaştırmaları ve güvenlik politikalarını yeniden gözden geçirmeleri Batılı rakiplerini oldukça rahatsız etmektedir. Diğer yandan bu stratejik dönüşümde Ortadoğu'nun merkezinde yer alan Türkiye'nin, Suudi Arabistan ile Mısır'ın stratejik önemi daha da artmıştır.⁵

Tarihle yüklü bu coğrafyayı asırlardır önemli kılan nedenlerin başında kültürel kesişme noktası olması da dahil jeopolitik konumu, "bereketli hilal" olarak adlandırılacak derecede tarıma elverişli toprakları, dünya tarihine yön veren semavi dinlerin burada doğmuş olması ve zengin yeraltı kaynakları gelmektedir.⁶ Mezopotamya ve Nil Vadisi gibi verimli tarımsal alanları bünyesinde barındıran ve keza Mısırlılar, Babiller, Asurlular, Sümerliler gibi dünya tarihinde önemli yer tutan uygarlıkların bu bölgelerde doğuşu, tarımın, üç büyük dinin, ekonomi bağlamında zengin yeraltı kaynaklarının, ticaretin ve şehirciliğin bu bölgelerden yayılışı Ortadoğu'nun, dünya çapında bir arenaya dönüşmesine sahne olmuştur. Aynı

⁴ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, (Siyaset Savaş ve Diplomasi)*, Alfa Yay., 3. bs., İstanbul, 2007, s. 9.

⁵ Yavuz Gökçalp Yıldız, *Oyun İçinde Oyun "Büyük Ortadoğu*, 3. bs., IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2004, s. 23-26.

⁶ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu*, s. 16.

zamanda sahip olduğu nitelikler ve nicelikler itibariyle de sıcak çatışmaların yaşanmasını da tetikleyen bir unsur haline almıştır.

Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarına kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı jeopolitik değer, Ortadoğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin birincil hedefi haline getirmiştir. Ortadoğu'da etkili varlık kuramayan bir güç, dünya egemenliği üzerinde iddia ileri süremez. Bu bölgede varlık sağlayan ya da sağlayacak herhangi güce karşı koyabilecek durumda bulunmayan güçler ise peşinen yenilgiyi kabul ederler. İsa'dan önceki tarih kesitinde bile tarihin kaydettiği ilk uluslararası çatışmalarda geçit rolünü bu bölge üstlenmiştir. Eski Yunan'ın kent-devletlerini tek bir yönetim çatısı altında toplayan Büyük İskender, dünya imparatorluğu kurma amacı ile Hindistan yollarına düşünce, Ortadoğu'dan geçmek ve Ortadoğu'yu egemenliği altına almak zorunluluğu duymuştur.⁷

Süveyş Kanalı'nın açılması (1869) ile bölge stratejik önemini tekrar kazanmıştır. Avrupa ile Asya arasındaki uzaklığı % 67 oranında azaltan Kanal, açılmasının üzerinden bir asırdan fazla geçmesine rağmen hâlâ önemini korumaktadır. Yine "kara altın" olarak tanımlanan petrolün karşı konulmaz bir çekim gücü haline gelmesi Ortadoğu'nun dolayısıyla buradan geçen kara ve deniz yollarının stratejik önemini dünyanın hiçbir yeriyle kıyaslanamayacak derecede arttırmıştır. Kızıldeniz ve Basra Körfezi gibi asırlardır deniz ticaretinde kullanılan su yolları 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren dünya deniz ticaretinin en yoğun yaşandığı alanlar haline gelmiştir.⁸ Dolayısıyla sahip olduğu stratejik güç, bu bölgenin dünyadaki süper güce sahip devletler tarafından yakın takibe alınmasına katkı sağlamıştır. Batı, Afrika, Çin, Hindistan gibi etrafındaki farklı devletlerle etkileşimi ise, kültürel yoğunluğun ve çeşitliliğin yaşandığı bölge haline getirmiştir.

Ortadoğu, siyasi tarihi boyunca etnik ve dini çatışmaları, baskıcı rejimleri, ekonomik dengesizlikleri, zengin yer altı kaynakları ile istikrarsız bölge olma özelliğini sürdürmüştür. Stratejik konumu ve dünya dengeleri açısından taşıdığı önem de göz önüne alındığında her dönem uluslararası ilişkiler alanının gündeminde kalmayı başarabilmiştir. I. ve II. Dünya Savaşı gibi iki büyük savaştan sonra bölge

⁷ Cengiz Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, 4. bs., Seçkin Yay., İstanbul, 1988, s. 10-11.

⁸ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu*, s. 17.

radikal bir biçimde yeniden dizayn edilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında bölgeyi siyasi açıdan şekillendiren iki Batılı aktör İngiltere ve Fransa idi. İki savaş arası dönemde Ortadoğu'nun en önemli aktörü kabul edilen İngiltere, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni konjonktürde eski gücünü kaybetmeye başlamış ve 1956'da yaşanan Süveyş Krizi bölgedeki İngiliz egemenliğinin sona erdiğini açıkça ortaya koymuştur. Bundan sonraki süreçte de Ortadoğu coğrafyasında savaşlar, çatışmalar ve sorunlarla dolu yıllar yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan yıkım ve güç kaybıyla çıkan Avrupa devletleri, Ortadoğu'ya yönelik karar alma ve bu kararı uygulama gücünü ABD'ye devretmiştir. ABD'yi dengeleyecek bir Avrupalı aktör olmadığından Ortadoğu, ABD çıkarlarının güçlü olduğu bir alan haline gelmiştir.⁹

Batılılar tarafından yapay sınırlar üzerine inşa edilen bu bölgedeki devlet yapıları, 20. yüzyıl boyunca ulusal bilincin bir türlü gelişemediği, sürekli savaşların ve çatışmaların olduğu ve ekonomik eşitsizliklerin ve sorunların hüküm sürdüğü bir Ortadoğu ortaya çıkarmıştır. 20. yüzyılda çizilmiş olan çerçeveye göre, 21. yüzyıl dünyası özellikle düzen anlamında yeni bir Ortadoğu'ya ihtiyaç duymaktadır. Zira küresel güç dengelerinin bu coğrafyada yeniden yapılandığı aşikârdır. Esasen yeni bir Ortadoğu ihtiyacı George W. Bush tarafından dillendirilmiş, 11 Eylül saldırılarının ardından Ortadoğu, bölge olarak genişletilmiş haliyle Kuzey Afrika'yı da kapsayacak şekilde oluşturulmuştu.¹⁰ Gerek 20. yüzyıl gerek 21. yüzyıl olsun küresel güçlerin ana hedefi Ortadoğu sınırlarını yeniden çizmek ve kendilerine bundan pay çıkarmak olduğu söylenebilir. Savaş sonrası Avrupalı devletler her ne kadar güçlerini kaybedip bu bölgelerden peyderpey çekilmeye başlasalar da bu bölgeye hakim olmaya devam etmişlerdir. Soğuk Savaş yıllarında ABD ve SSCB bu coğrafyayı elde etme çabası içine girmiştir. Tarih boyunca Ortadoğu, sıcak çatışmaların ve savaşların yaşandığı bölge olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Görüldüğü üzere dış aktörler, Ortadoğu tarihini yeniden yapılandırma ve yönlendirme çabası içine girmiştir.

⁹ Nuray Erdoğan, "Arap Baharı Öncesi ve Sonrasında Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikalarına Genel Bir Bakış", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Athoğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgali'nden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014, s. 263-264.

¹⁰ Deniz Ülke Arıboğan, *Büyük Resmi Görmek*, Timaş Yay., İstanbul, 2013, s. 81.

1.2. Ortadoğu'nun Jeopolitik Konumu ve Petrol

Günümüzde "Ortadoğu" olarak adlandırılan coğrafya; Türk-İran havzası (Türkiye, İran, Afganistan), Arap yarımadası (Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman, Katar, Yemen), Bereketli Hilal (Hilal-i Mümbit) diye tabir edilen bölge (Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye) ve Afrika kıtasındaki Mısır'dan müteşekkildir. 300 milyon kişinin yaşadığı 7.9 milyon kilometre karelik bu alanda irili ufaklı 16 devlet bulunmaktadır. Aralarında Türkiye ve İran gibi köklü devlet geleneğine sahip olanların da bulunduğu ülkelerin çoğu (Irak, Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan), 20. yüzyılın ilk yarısında, o döneme yön veren sömürgeci Avrupa devletlerinin çizdiği suni sınırlarla kurulmuştur.¹¹

Ortadoğu'nun jeopolitik önemi şu şekilde değerlendirilebilir: Ortadoğu, Rusya ile sıcak denizleri, Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan, keza Avrupa ile Asya arasındaki bütün ticarî ve kültürel bağlantıların yapıldığı bir bölgedir. Deniz yollarının yanı sıra ticari bağlantıları sağlayan kervan yolları, İpek ve Baharat yolu vs. bu bölgelerden geçer. Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarını kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı jeopolitik değer, Ortadoğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin ilk hedefi haline getirmiştir.¹²

20. yüzyılın başında ortaya çıkan ve yeni bir olgu denilen petrol, bölgedeki dengeleri altüst ettiği gibi Ortadoğu'nun stratejik önemini hiçbir bölgeyle kıyaslanamayacak derecede arttırmıştır. Ortadoğu'nun dünya petrol rezervlerinin üçte ikisine sahip olması (% 67) ve bölgedeki petrolün çıkarılış maliyetinin diğer bölgelerinkinden kat kat daha az olması (varil başına üretim maliyeti Ortadoğu'da 1 dolar iken Kuzey Denizi'nde 14 dolar), bu coğrafyayı küresel güçlerin odak noktası haline getirmiştir. Yeni enerji kaynaklarını ve onları tüketim merkezlerine ulaştıran geçiş yollarını kontrol altında tutmak isteyen büyük güçler için Ortadoğu ne pahasına olursa olsun hakim olunması gereken bir bölge haline gelmiştir.¹³

İlk petrol yatakları 1908'de İran'da, 1927'de Irak'ta bulunmuş ve bunu 1932'de Bahreyn, 1938'de Kuveyt ve Suudi Arabistan, 1939'da Katar takip etmiştir. BAE ve

¹¹ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu*, s. 15.

¹² Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, Yaydağ Yay., İstanbul, 2002, s.16.

¹³ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu*, s. 29.

Umman Sultanlığının petrol piyasasına katılmaları ise 1960'lı yılları bulmuştur. Petrolden sağlanan astronomik gelirler (petrol gelirleri 1980'de 220 milyar dolara ulaşmış) bu ülkelerin görünümünü büyük ölçüde değiştirmiştir. Yüzyılın başında küçük bir balıkçı kasabası olan Kuveyt petro-dolarların sayesinde Ortadoğu'nun en görkemli başkentlerinden biri haline gelmiştir. Örnekleri Bahreyn, Umman, BAE ve Suudi Arabistan ile çoğaltmak mümkündür.¹⁴

Araplar uluslararası arenada petrolü koz olarak kullanmaktan da geri kalmamışlardır. 1973 Kippur Savaşı'ndan sonra, İsrail'in müttefiki Batılı devletlere karşı ambargo uygulama kararı aldılar ve bu ilk petrol şokuyla fiyatlar dörde katlandı. 1980'deki ikinci petrol şokundan sonra petrol fiyatları 36 hatta 40 dolara kadar yükseldi. Bu ani artış karşısında şok olan Batı'da hayat durma noktasına geldi. Petrolün ve dolayısıyla bölgenin değeri bir kez daha anlaşıldı.¹⁵ Arap petrol politikası Batı Avrupa'yı zayıflatmakla kalmamış İsrail'den koparmış, ABD ile ilişkilerini zedeleterek ABD'yi de zayıflatmıştır.¹⁶ 20. yüzyıldan itibaren petrol, ekonomide ve siyasette ana "unsur" olmuştur. Hatta ülkelerin uluslararası politikalarının, güç dengelerinin oluşumunda, savaşın ve barışın şekillenmesinde belirleyici öğe olmuştur. Ayrıca petrol, Arap-İsrail Savaşları neticesinde İsrail'e karşı bir silah olarak da kullanılmıştır.

Ortadoğu bölgesi yalnızca 20. yüzyıl sömürgeci Batı uygarlığının enerji deposu olması dolayısı ile değil aynı zamanda dünyanın da önemli kilit noktalarından biridir. Uluslararası arenada herhangi bir güç, diğer güce egemenlik sağlamak zorunda ise Ortadoğu'yu kontrol altında tutmak zorundadır. Nedeni ise Ortadoğu'nun birçok kapıyı açan bir işlevinin olmasıdır.¹⁷ Meseleye böyle bir bakış açısıyla bakıldığı zaman dünyada meydana gelen savaşların, çatışmaların ve krizlerin temel dayanağı ve sebebi Ortadoğu'dur denebilir.¹⁸

Ortadoğu coğrafyası Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birleştiren bölgenin merkezinde olması özelliği ile açık denizlere inmek isteyen kara devletlerinin jeostratejilerini belirledikleri vazgeçilmez mekânları olmuştur. Ayrıca Türkiye, gerek

¹⁴ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu*, s. 29-30.

¹⁵ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu*, s. 31.

¹⁶ Erdal Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2005, s. 71.

¹⁷ Cengiz Çandar, *Ortadoğu Üzerine Aykırı Düşünceler*, Bir Yay., İstanbul, 1984, s.37.

¹⁸ Mujeeb R. Khan, "The Tragedy of the Modern Middle East: The Systemic Basis of War and Authoritarianism in The Regime", Yay. Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, *Milletlerarası Orta Doğu: Kaos mu Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004 Bildiriler*, içinde, TATAV Yay., İstanbul, 2004, s. 15.

tarihi birikimi gerek coğrafi konumu itibariyle bu yakın havzanın ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkileyen temel sorunlar da bu politikayı şekillendiren başlıca unsurlar da bu yakın coğrafyadaki oluşum ve gelişmelerin tabii sonuçlarıdır. Şu da unutulmamalıdır ki, Türkiye'nin uluslararası konum içerisindeki siyasi, ekonomik ve kültürel ağırlığı bu havzada sahip olduğu etkinliği, yetkinliğe ve performansa dayalıdır.¹⁹ Nitekim sahip olduğu jeopolitik konumunun önemi ve zengin petrol rezervlerinin var oluşu, siyasi tarih boyunca ekonomik alanda Ortadoğu'yu cazip kılmaya devam etmektedir. Bu nedenle "Ortadoğu'ya hakim olmak, dünyaya hakim olmaktır" denilebilecek kadar önemli bir coğrafyadır.

1.3. Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Bölgeye Yaklaşımı

Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasının en önemli özelliklerinden biri de diğer ülkelerin iç işlerine karışmamaktır. Bu özellik Birleşmiş Milletler dünya düzeninin en azından söylemi ile de bire bir örtüşmektedir. Türkiye zaman zaman İslâm dünyasının demokratikleşmesinin ve bu ülkelerin kendi sorunlarını kendisinin çözmesinin şart olduğunu, aksi takdirde dış müdahalelere davetiye çıkarılmış olacağını söylese de kendisi bölge ülkelerinin iç sorunlarına müdahale etmemeyi yeğlemektedir. Bu durum Türkiye'nin bölge devletlerinin rejimlerini veya insan hakları vs. uygulamalarını tasvip ettiğini göstermemektedir. Aksine, bölgedeki rejimler Türkiye'yi rahatsız etmekte ve bölgenin istikrar ve güvenlik ile birlikte demokratikleşmesi Türkiye'nin de yararına görülmektedir. Buna rağmen Türkiye'nin yaklaşımı, bölgenin silahlı müdahaleler ve dış zorlamalar ile değil, ekonomik işbirliği yoluyla değişebileceği şeklindedir. Türkiye'nin bu yaklaşımı Amerikalı, İsraili ve Avrupalı pek çok uzman tarafından naif bulunmaktadır. Toplumsal ilişkilerin kalıcı olarak geliştirilmesi de bir başka hedef olmuştur. Bu açıdan turizm ile birlikte kültürel ve sportif ilişkilere de özel bir önem verilmiştir. Türk dizilerinin Arap ülkelerinde popüler hale gelmesi, Türkiye'nin artan etkisinin önemli bir göstergesi olduğunu söylenebilir. Gelişen ilişkiler bağlamında Türkiye'nin Arap dünyasındaki imajının da önemli ölçüde düzeldiği, ayrıca Arap televizyonlarında Türkiye ile ilgili haberlerin geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde arttığı da

¹⁹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yay., İstanbul, 2004, s. 119.

belirtilmelidir.²⁰ Bu durum, Türkiye'nin bölge ülkeleri arasında temas kurmada karşılıklı ekonomik ilişkilerin büyük önem arz ettiği anlamına gelmektedir.

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Türkiye'nin yönünü Batıya dönmesi ve Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı egemenliğinde bulunan Ortadoğu bölgesine zamanın en güçlü Avrupa devletleri İngiltere ve Fransa'nın proektora yönetimlerinin hakim olması, Türkiye'nin bölgeye sınırlı oranda ilgi göstermesine neden olmuştur.²¹ Türkiye, Türk milliyetçiliği yoluyla ulus devletini kurma mücadelesi içinde bulunduğu sırada ve ulus devletini kurduktan sonra temel ideolojisi gereği yüzünü Batı'ya dönmüştür ve bir süre Ortadoğu coğrafyasında az sayıda temaslarda bulunmuştur.²²

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine karşı politikasını sürekli olarak etkileyen faktör Batı etkeni olmuştur. Türkiye dış politikasında tercihini Batı eksenli yaparken, Arap ülkeleri genellikle Batı'ya karşı mücadele girişiminde olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerine bakıldığında, bu ilişkilerin 1965'e kadar bir düşüş ekseninde olduğu, ancak 1965'ten sonra nispi bir düzelmeye başladığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni ilk olarak, Türkiye'nin yönünü Batıya dönmesi ve siyasal tercihini bu yönde yapması onu, Ortadoğu ülkelerinden ayıran temel faktör olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası dönemin başındaki uluslararası ortamda Türkiye'nin Batı tercihi kesinlik kazanırken, Arap ülkeleri Batıya karşı bağımsızlık mücadelelerine devam etmekteydiler. İsrail'in kuruluşuyla bu mücadele başka bir görünüş altında devam etmiştir. Dolayısıyla Batıya yaklaşan Türkiye ile Batıdan uzaklaşan Ortadoğu'nun birbirinden kopması kaçınılmaz olmuştur. İkinci olarak, Türkiye 1952'de NATO'ya girdikten sonra Ortadoğu'da blok politikası izlemiştir. Yani, Türkiye, Ortadoğu'daki çatışmaları bloklar arası bir sürtüşme olarak görmüştür. Türkiye bölgeye bu şekilde geniş yelpazeden bakarken, Ortadoğu sorununun tarafları olan İsrail ve Arap ülkeleri için ise çatışma daha somut ve dar kapsamlıydı. Arap ülkeleri İsrail'i ortadan kaldırma, İsrail ise kendi varlığını kabul ettirme girişiminde olmuştur. Ortadoğu sorununa Batı ittifakının gözüyle bakan

²⁰ Sedat Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", Ed.: Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinci, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, içinde, USAK Yay., Ankara, 2011, s. 60-61.

²¹ Erkun Arık, *Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Önemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 67.

²² Melek Fırat ve Ömer Kürkcüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler", Ed.: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Olaylar, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, 10. bs., İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 196.

Türkiye için ise böyle bir amaç söz konusu değildi. Türkiye İsrail'i tanımıştı ve bu nedenle Türkiye ile Arap Ortadoğu ülkelerinin dış politika amaçları arasında ortak bir kesişme noktası bulunmuyordu.²³

1960'lı yıllar ayrıca Türkiye'nin Arap devletleri ile ilişkilerinde önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönem oldu. Türkiye, Arap devletleri ile dış politikasını gözden geçirmek zorunda kaldı. 1963–1964 Kıbrıs krizi, Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde bir dönüm noktasına işaret eder. Çünkü 1965 yılı Aralık ayında B.M. Genel Kurulunda "Kıbrıs sorunu" tartışılırken, Türkiye Arap devletleri tarafından yalnız bırakıldı.²⁴ Ancak, 1965 yılında Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye yeniden Arap devletleri ile yakın ilişkiler içine girmiştir. "*Dış siyasetimiz, temel karakteri olarak sulhçudur. Bütün ittifaklarımız, sulhun temadisi hedefine dönüktür*" anlayışını benimseyen Süleyman Demirel liderliğindeki AP, daha sağlam temellere dayalı yeni bir ilişki süreci başlatmayı planlamıştır.²⁵ Ancak 1980'lerin başındaki askeri darbe Türkiye'yi Avrupa'dan uzaklaştırırken, ABD'ye yaklaştırmıştır. ABD'den gelen destekle Türkiye Batının Ortadoğu'da başta petrol olmak üzere çıkarlarını koruma görevi üstlenerek yeniden "aktif" dış politika izlemeye başlamıştır.²⁶

1990'larda hem dünya hem de Türkiye büyük bir değişim süreci yaşamıştır. Dünyada Soğuk Savaş biterken SSCB dağılmış, tek başat güç konumuna yükselen ABD bölgenin zengin petrol rezervlerini denetleyerek petrolün kesintisiz ve sabit fiyatlarla Batıya akışını sağlamayı birincil politika olarak belirleyerek dikkatini Ortadoğu'ya yöneltmiştir. Türkiye'de ise PKK'nın eylemleriyle alevlenen Kürt sorunu ve İslâmcı hareketlerin yükselişi Körfez Savaşı sonrası Ortadoğu'da meydana gelen istikrarsız ve güvensiz ortamla birleşince Türkiye, Soğuk Savaş boyunca ileri sürdüğü kuzeyden ve 1974 sonrasında batıdan tehdit algılama politikasından dönüş yaparak, artık tehdidin güneyden geldiğini vurgulamaya başlamıştır. Bu çerçevede,

²³ Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1972, s. 205-206.

²⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 12. bs., Alkım Yay., İstanbul, 2007, s. 846

²⁵ Hande Erol, *Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 19.

²⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler", s. 124-125.

1990'lar boyunca Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini kendi iç sorunlarıyla birleştikçe büyüyen güvenlik kaygıları belirlemiştir.²⁷

Türkiye'nin 2002 sonrasında bölgede izlediği dış politikanın önemli bir özelliği de sadece Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki sorunların giderilmesine çalışmak değil, bölgedeki diğer devletlerin aralarındaki sorunların da çözülmesidir. Türkiye, Ortadoğu'ya baktığı zaman bölgedeki neredeyse tüm aktörlerin birbirinden şüphe duyduğunu, ortada çok ciddi bir güven eksiliğinin olduğunu görmüştür. Arap devletleri birbirlerinden, hatta devletler vatandaşlarından, Şiiiler Sünnilerden, aşiretler birbirlerinden, tüm azınlıklar devletten ve birbirlerinden şüpheleniyordu. Herkesin gizli gündemi vardı ya da öyle algılanıyordu. Böyle bir ortamda özellikle 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan sorunları halletmek için işbirliği yapabilmek mümkün değildi. Bu durumda yapılması gereken ilk şey küskünlükleri gidermekti ki, Türkiye bunu yapmayı başarmıştır. Böylelikle "onlar gelmezse biz gideriz" düşüncesiyle yoğun ziyaretler gerçekleştirerek ilişkiler gelişmeye başlamıştır.²⁸

Türkiye'nin arabuluculuk konusundaki temel gayesi, bölgesindeki gerilimin azalması ve bu sayede bölgesel işbirliğine uygun bir ortamın tezahür etmesidir. Bölgenin, bölge dışı aktörlerden çok bölgesel aktörlerle sorunlarını çözme kapasitesini arttırmasını da diğer önemli bir hedef olarak saymak mümkündür. Kolaylaştırıcılık, hakemlik ve arabuluculuk tarafların saygısı ve bu noktada ortaya niyet koymakla üstlenilebilecek roller değildir. Aynı zamanda bu görevi yerine getirmeye yetecek siyasi, ekonomik ve hatta askeri güce de ihtiyaç vardır ve küresel güçlerle kıyaslandığında Türkiye'nin bu şartları yerine getirmede eksiklerinin olduğunu kabul etmek gerekir.²⁹

Türkiye'nin, 11 Eylül sonrası Ortadoğu politikalarını yeniden yaratma çabası içinde olduğu söylenebilir. "Eski Ortadoğu", daha çok çatışma temelliydi; mezhepsel, siyasi, kişisel, dini cepheleşmeler üzerine kuruluydu. "Yeni Ortadoğu" dediğiniz düzenin bir, hatta birkaç sahibi vardır. Her şeyden önce küresel düzlemde ABD ve İngiltere, genel olarak da Batı, bu eski Ortadoğu'yu Fransa'yla birlikte oluşturan ülkelerdir. Fransa ve İngiltere eski sömürgeci, ABD ise bir anlamda yeni yöneticidir. Burada bir çıkar düzeni de vardır. Şimdi küresel düzlemde ABD,

²⁷ Fırat ve Kürkcüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler", s. 551.

²⁸ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 57-58.

²⁹ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 59-60.

İngiltere ve Fransa, ne kadar Ortadoğu düzeninin sahibiyse, yerel düzlemde de eski Ortadoğu'nun en tipik en klişe ülkeleri İsrail ve İran'dır. Bu iki ülkenin bölgede yarattığı gerginlik, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu tarihini yazmıştır ve politikaları ile Arapları korkutarak Batı'nın bölgedeki gücünü yeniden oluşturmasına yol açmıştır. Türkiye'nin "Yeni Ortadoğu" çalışmalarına uymayacak iki ülke de İran ve İsrail olarak görülmektedir.³⁰

Fransa'nın Suriye, İngiltere'nin Irak üzerindeki sömürge geçmişinin etkileri, Almanya'nın Berlin-Bağdat demiryolu projesine kadar uzanan bölge politikası, Rusya'nın tarihi Avrasya stratejisinin Ortadoğu unsuru ve hepsinden önemlisi uluslararası sistemin hegemonik gücü olan ABD'nin Ortadoğu politikasını yönlendiren yegane güç olma iradesi, Türkiye'nin bölgesel politikalarındaki önemli parametrelerdir. AB-Türkiye ilişkilerindeki bunalım ve ABD'nin özellikle Irak ve Kürt politikasında yeni seçeneklere açık tavrı, Türkiye'nin bölgesel ağırlığını etkileyebilecek önemli unsurlardır. Dolayısıyla uluslararası sistemin merkezi güçleri arasında çıkabilecek her türlü bunalım ya da savaşta Türkiye belli bir tavır almak zorunda kalacaktır. Bu nedenle iç ve dış politikasını güçlü tutması, olası her duruma karşı bir hareket planı hazırlaması gerekmektedir. İzlenecek politikaların "bölge temelli" olması, diğer bir deyişle bölge ülkelerinin asgari çıkarları göz önüne alınarak hazırlanması tercih edilmelidir.³¹

Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle tarihten gelen güçlü sosyal ve kültürel bağlara sahip olması dolayısıyla hiçbir ülkeyi dışlamadan tüm bölge ülkeleri ile var olan ilişkisini her alanda karşılıklı saygı ve içişlerine karışmama ilkesi çerçevesinde çeşitlendirmeyi ve geliştirmeyi arzu etmektedir. Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler Türkiye'de de hissedildiğinden bu bölge Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının temelini, bölge ülkeleriyle ikili ve çok taraflı işbirliği yaparak bölgede barış, güvenlik ve istikrarın tesisine katkıda bulunmak oluşturmaktadır. Türkiye'nin bu çevre ülkeleriyle karşılıklı giriştiği ilişkilerinde son yıllarda belirli bir hareketlilik göze çarpmaktadır. Bu çerçevede en üst düzeyde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlere ek olarak başta Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan olmak üzere birçok bölge ve Körfez ülkesi Dışişleri Bakanlıkları arasında siyasi danışma mekanizması kurulmasının, Türk işadamlarının

³⁰ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 66.

³¹ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 148-167.

bölgeye ilgisinin ve ticari ilişkiler hacminin artmasının karşılıklı güven duygusunu da güçlendirdiği bilinmektedir.³²

Türkiye, Ortadoğu bölgesine yönelik politikalarında giderek artan bir şekilde etkisini göstermeye başlamıştır. Son dönemlere kadar Türkiye'nin, Ortadoğu bölgesindeki çatışmalara doğrudan taraf olmaktan ziyade daha çok arabuluculuk rolüyle sorunların çözümüne katkıda bulunmaya çalışması, özellikle Suriye'de meydana gelen gelişmelerden dolayı bu rolü oynaması güçleşmiş ve taraf olmaya zorlanmıştır. Suriye konusunda muhaliflere destek verme opsiyonu açısından İran ve Irak arasında sorunlar yaşasa da bu tercihi, Türkiye'yi birçok Arap ülkesiyle yakınlaştırmıştır. Başta Suudi Arabistan ve Katar olmak üzere Türkiye'ye destek vermiş, birlikte hareket etmiş ve Esed yönetiminin devrilmesi konusunda girişimde bulunmuşlardır. Fakat bu ülkelerle Suriye konusundaki gibi işbirliği Mısır için söz konusu olmamıştır. Türkiye'nin Mısır'da demokratik sürece destek veren ve yapılan demokratik seçimler sonrasında Müslüman Kardeşler hareketinin liderlerinden Muhammed Mursi ile sıkı işbirliğine yönelik politikası, Müslüman Kardeşler'in din ve siyaset anlayışını bir tehdit olarak algılayan Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri Mısır'a ekonomik destek vermemesinin yanı sıra Türkiye'nin verdiği desteği de olumsuz karşılamışlardır. Ayrıca Ortadoğu'da Arap devrimleriyle birlikte yaşanan değişim dalgası Türkiye'nin bu bölge üzerindeki etkisini oldukça hissettirmiştir ve bu hareketliliğin uzun yıllar süreceği aşikârdır.³³

1.4. Türkiye'nin Ortadoğu'da Yeri, Konumu ve Rolü

Ortadoğu, 16. yüzyıldan itibaren I. Dünya Savaşı sonuna kadar 400 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde kalmış bir bölge olmuştur. İran, Afganistan ve Pakistan dışındaki bölge ülkeleri yüzyıllardır Osmanlı hakimiyeti altında yaşamışlardır ve bölgede ilk milliyetçi ayaklanmalar da Osmanlıya karşı başlatılmıştır. Bu uzun birliktelik, karşılıklı olarak olumlu ve olumsuz duygu ve düşünceleri biriktirmiştir. Bugün Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri geçmişlerine

³² Güner Öztekin, "Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)*, Rapor No: 13, 2009, s. 16-18.

³³ Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılı 2012*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s. 27-28.

baktıklarında birbirlerini bulmaktadır. Bu kadim tarih bağı Türkiye'yi Ortadoğu'ya kopmaz bir biçimde bağlamaktadır.³⁴

Ülkelerin dış politikada hareket alanları uluslararası sistemdeki konumlarına göre belirlenir. Bu konumun önemli ölçüde o ülkenin dahili yapısıyla ilgili olduğu belirtilebilir. Bulduğu coğrafi konum, nüfus, sanayileşme düzeyi, kaynakları, teknolojisi, medyası, istihbaratı, kendi politikasını başka devletlere dayatabilme ya da onların kararlarını değiştirebilme gücü gibi konular bir ülkenin konumunun belirlenmesinde doğrudan ya da dolaylı rol oynar.³⁵ Ülkelerin kaderini coğrafi konumlarının belirlediğine dair inanış, söz konusu bölge Ortadoğu olduğunda tartışmasız bir olguya dönüşür. Türkiye ve Ortadoğu'nun coğrafi konumu ve içerdiği coğrafi potansiyelleri, tarih boyunca siyasal, ekonomik ve kültürel yapılarını şekillendirici rol oynamıştır.³⁶

Ortadoğu'nun en demokratik ülkesi olan Türkiye, vaha konumundadır ve dünya açısından büyük değere sahiptir. Türkiye, Ortadoğu'nun enerji ve su kaynaklarının merkezindedir. Nasıl dünya jeostrateji ölçeğinde Ortadoğu'nun önemi Asya'ya eşit ise, Türkiye'nin stratejik önemi de İran ve Irak bölgesinin toplam stratejik önemine eşittir.³⁷ Türkiye'nin kontrolünde bulunan Türk boğazları ve Ege Geçitleri, Karadeniz'i, Akdeniz'e, Batı- Doğu istikametinde de Avrupa'ya bağlamaları ve İstanbul gibi tarihi önemi olan büyük bir şehri üzerinde bulundurmaları, karadeniz ve hava yolu ulaşımının kilit noktaları olmaları dolayısıyla stratejik nokta özelliğini taşırlar. Kıbrıs adası ise, son derece önemli bir hava ve deniz üssü olup, Anadolu'nun güney kıyılarını, İskenderun ve Suriye limanlarını Süveyş Kanalı'nı, İsrail limanlarını genel anlamda Doğu Akdeniz'i kontrol eder.³⁸

Türkiye'nin Ortadoğu'da birincil jeopolitik ve jeostratejik konuma sahip olması onu dünya yüzeyinde güçlü devlet konumuna yükseltmektedir. Çevresine bakıldığında sorun alanlarına sahip Kafkaslar, Balkanlar, Ortadoğu gibi bölgeleri

³⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler", s. 196.

³⁵ Emin Gürses, "Dış Politikada Ulusalcı Yaklaşım ve Türkiye", *Jeopolitik*, Sayı 18, Temmuz 2005, s. 25.

³⁶ Yaşar Hacısalihoğlu, "Coğrafi Potansiyelleri Zemininde Ortadoğu ve Türkiye'nin Konumu", *Al Jazeera*, 10 Mart 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/cograf-potansiyelleri-zemininde-ortadoğu-ve-turkiyenin-konumu>, (Erişim Tarihi: 7. 3. 2017)

³⁷ İzzetullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Çev.: Hakkı Uygur, Küre Yay., İstanbul, 2006, s. 102-103.

³⁸ Mehmet Zekai Doğanay ve Ali Fikret Atun, *Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Değerlendirilmesi: Körfez Harbi ve Alınan Dersler*, Nürol Yay., Ankara, 1994, s. 32.

barındırmaktadır. Özellikle Ortadoğu gibi zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip bölgenin kıyısında yer almak, emperyalist devletlerin politikalarını Türkiye üzerinden yönlendirilmesi anlamına gelebilir. Bu nedenle Türkiye, dış politikasında Ortadoğu coğrafyasında dengeli bir siyaset izlemeli ve çevre ülkelerle karşılıklı işbirliğini geliştirmelidir. Eğer Türkiye, Batılı küresel aktörlerin Ortadoğu'ya karşı kullanılan namlunun ucundaki bir kurşun hatta bir piyon olursa bundan hem kendisi zarar görecektir hem de Arapların desteğini kaybedecektir. Bu nedenle dış politikasında sağlam adımlar atması gerekir.

1.5. Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye

Türkiye'nin Ortadoğu'da demokratikleşmeyi ve iyi yönetişimi vurgulaması "Büyük Ortadoğu" girişiminin öncesine dayanmaktadır. Türkiye, Büyük Ortadoğu Projesi açıklanmadan önce de, İslâm dünyasının ve Ortadoğu'nun sorunları konusunda, eksiklikleri ve yapılması gerekenleri değişik platformda açıkça dile getirmiştir.³⁹ Türkiye'nin BOP'ne yaklaşımını anlamada dönemin Başbakanı Erdoğan'ın İstanbul'daki terör saldırılarının ardından Washington'da Başkan Bush ile yaptığı görüşmede söyledikleri de açıklayıcıdır. 11 Eylül sonrası Medeniyetlerin Çatışması olarak algılanan süreci "Medeniyetler Arası Köprü" olarak gören Erdoğan, Bush ile yaptığı görüşmede, İslâm dünyasına samimiyetle yaklaşılmasını ve yumuşak bir güçle destek verilmesi gerektiğini belirtip, askeri müdahalelerin yapılmasını değil toplumun cazibe noktalarının kullanılmasını gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Erdoğan, BOP'nin kültürel ve medeniyetler projesi olarak algılanması gerektiğine dikkat çekerek, "Irak ve Filistin sorunu çözülmeden ve bölge ülkelerinin onayı alınmadan" bu projenin gerçekleşme şansının olmayacağını ve İslâm dünyasında bazı sorunların bulunduğunu, fakat bunun dışarıdan yapılacak baskılarla değil, içeriden gelen girişimlerle düzeltilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁰

Bu yaklaşım çerçevesinde Türkiye, BOP'ta sivil girişimlere destek vermek ve Büyük Ortadoğu Projesindeki etkinliği arttırmak amacıyla, G-8 Zirvesi'nde oluşturulan "Demokrasi Yardım Diyalogu"nun eş başkanlığını üstlenmiştir. Fakat Türkiye'nin, ABD tarafından bölge ülkelere İslâmi liberalizm formatında "İlimli

³⁹ Abdullah Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, Akademik Kitaplar Yay., İstanbul, 2009, s. 133.

⁴⁰ İdris Bal ve Ayfer Selamoğlu, "Büyük Ortadoğu Projesi: ABD, AB, Türkiye ve Bölge", *Demokrasi Platformu*, Yıl 1, Sayı 1, Kış 2005, s. 134.

İslâm Ülkesi" olarak sunulmak istenmesi, Ankara'nın tepkisini çekmiştir. ABD kongre üyesi Lane Herman'la beraber, Princeton Üniversitesi Ortadoğu uzmanı Bernard Lewis tarafından dile getirilen ılımlı İslâm ülkesi ve İslâmi terörizm ifadeleri Erdoğan tarafından tepki ile karşılanmıştır. Erdoğan yaptığı açıklamada: *"Türkiye İlimli İslâm'ın egemen olduğu bir ülke değildir. Her şeyden önce "İlimli İslâm" ifadesi yanlıştır. İlimli İslâm dediğiniz zaman bunun alternatifi çıkar, o da ılımsız İslâm'dır. Bir Müslüman olarak böyle bir kavramı kabul edemem. İslâm aşırılıkları reddeder, biz orta yolu bulmuş olan Müslümanız..."*⁴¹ demiştir. Zira, Türkiye, demokratik ve laik bir hukuk devletidir. Türkiye'nin nüfusunun % 98'i Müslüman olsa da, yönetim tarzı dinsel esaslara dayanmamakta ve ülkede hukukun üstünlüğü ilkesi benimsenmektedir.⁴²

ABD'ye karşı bölgede var olan güvensizlik, Türkiye'ye karşı da bulunmaktadır. Türkiye, yıllarca Batı yanlısı politikalar izlemek ve elindeki tarihsel, sosyal, kültürel birikimini kendine özgü bir politikaya dönüştürememekle yargılanmıştır. Tüm bu suçlamalara rağmen, bugün, Türkiye'nin BOP'nde taraflar arasında köprü kuracak ülke olması gerektiği ve böyle bir Türkiye'nin de proje içindeki rolünü ve yerini kendisinin tayin etmesi gerektiği şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Her ne kadar Türkiye, ABD tarafından destek gören model ülke olarak görülse de Ortadoğu ülkelerinden aynı desteği görmesi beklenmemelidir. Araplar, 18. yüzyıldan beri Türkiye'ye karşı kışkırtılmaktadırlar. Türkiye, emperyalizme karşı ilk bağımsızlık mücadelesini veren ülke olarak, diğerlerine de örnek olmuş ve tarih boyunca Ortadoğu coğrafyasında emperyalist devletlerin emellerine ulaşmasını engellemeye çalışmıştır. Emperyalistler de buna karşılık bölgedeki Arapları Türkiye'ye karşı kışkırtmış, Türklerle Arapların düşmanlığına sebep olmuştur.⁴³

Bir diğer konu, Ortadoğu'ya model olarak sunulan Türkiye, söz konusu modelliğin ötesinde Ortadoğu bölgesinde doğrudan Amerikan dizaynlarının hayata geçirilmesinde rol alabilecek bir ülke olarak görülmek istenmiştir. Bu anlamda ABD'nin BOP içinde Türkiye'ye biçtiği diğer bir rol "cephe ülke" konumu olmuştur.

⁴¹ "İlimli İslam Sözü Erdoğan'ı Kızdırdı", *Radikal Gazetesi*, 14 Haziran 2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/ilimli-islam-sozu-erdogani-kizdirdi-713846/>, (Erişim Tarihi: 7. 3. 2017).

⁴² Serkan Çelik ve Anıl Gürtuna, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2005, s. 91.

⁴³ Çelik ve Gürtuna, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, s. 89-90.

Buna ek olarak ABD'nin 2004 İstanbul Zirvesi ile, Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO'yu, BOP adına kullanabilme olanağı sağladığı iddia edilmiştir. Özellikle yüz binlerce askerin bulunduğu Irak'ta düzeni sağlayamaması ve zaman zaman Afganistan'dan çatışma haberlerinin gelmesi, ABD'de NATO'dan mutlaka yararlanılması gerektiği görüşünü kuvvetlendirmiştir. Türkiye BOP'nde NATO'nun değil BM'nin aktif olmasını istemiştir.⁴⁴

ABD'nin BOP çerçevesindeki askeri yaklaşımları, bütün dünyadan olduğu gibi kendi içerisinde de büyük tepkiler görmüştür. Bu anlamda Arap dünyasına çok iyi aşina olan ABD Dışişleri eski Bakanı Madeleine K. Albright, The Washington Post Gazetesi'nde yayınlanan "Arap Demokrasisi İçin Doğru Yol" (The Right Path for Arab Democracy) başlıklı makalesinde, BOP planının Arap dünyasına uygulanmasında nasıl bir strateji izlenmesi gerektiğine değinmiş ve stratejinin uygulanmasındaki zorluklara dikkat çekmiştir. Plan veya projenin sahiplerinin, gerek uygulama metodu, gerekse zamanlama yönlerinden başarılı olamadıkları sonucuna varılmıştır:

"Bush yönetiminin Arap Ortadoğu'sunda demokratik değişime destek vermesi doğrudur. Burada soru, bu karmaşık işlemde nasıl bir doğru yol izleneceğidir. Eğer gereğinden fazla baskı yapılırsa, kendi isteklerini zorla kabul ettirmeye çalıştığı izlenimi doğabilir. Gereği kadar baskı uygulanmaz ise, o zaman ABD'nin Araplardan başka herkese bağımsızlık için destek verdiği anlayışına yol açabilir. Başarılı olmak için, demokratik prensiplere bağlılık ile Arap dünyasının karmaşıklığını anlamayı bağdaştıracak bir dengeyi bulmak gerekmektedir. Hedef, demokratik değişim olmalı demokratik devrim değil."⁴⁵

Arap ülkelerinde demokrasiyi kurumsallaştırmak ve Türkiye gibi demokratik bir ülke yaratmak oldukça zordur. Zira, demokrasi bir kültür meselesidir ve yukarıdan dikte edildiği takdirde başarıya ulaşma şansı oldukça düşüktür. Özellikle de tarih boyunca aktif bir yönetime aşina olamamış bu toplumlarda demokrasi kültürünün yerleşmesi imkansız görünebilir. Dahası bölge ülkeleri Türkiye'nin Batı ile yakın ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığı her fırsatta dile getirmektedir. Böyle bir

⁴⁴ Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 138-139.

⁴⁵ Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 139-140 ve Madeleine K. Albright, Vin Weber, Steven A. Cook, "In Support of Arab Democracy: Why and How", *Counsel on Foreign Relations, (CFR)*, June 2005, Independent Task Force Report No: 54, s. 36, http://www.cfr.org/content/publications/attachments/Arab_Democracy_TF.pdf, (Erişim Tarihi: 7.3.2017)

ortamda Türkiye'nin liderlik rolünü üstlenmesinden rahatsız olacaklardır.⁴⁶ ABD, bu süreçte etkin bir rol üstlenerek amacına ulaşmayı yeğlemiştir. Bu işin baskıyla olmayacağı kanaatine varıp model ülke olarak Türkiye'yi öne sürerek Ortadoğu'ya yön vermeye çalışmıştır. Baskı izlenimi doğduğu takdirde, Arap ülkelerinin değişime direneceği endişesiyle sağlam adımlar atmaya karar verdiğini dile getirebiliriz.

Clinton döneminde (1992-2000) izlenen stratejiler, ABD'nin dünyadaki liderlik konumunu korumaya yönelikti ve Bush yönetiminden farklı olarak askeri güç değil ekonomik güç temellerine dayanmaktaydı. İzlenen strateji; yumuşak güç unsurlarını ve küreselleşmeyi kullanarak gerektiğinde askeri yöntemlere başvurarak dünyaya şekil vermektir. Demokratik değişim, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisine yapılan vurgu ile küreselleşme olgusu bu yapı içerisinde öne çıkan unsurlardır. Burada ABD'ye biçilen rol sistemin sorunsuz işlenmesini sağlamaktır. Zaten sorunsuz işleyen yapı da ABD'nin liderlik konumunu sürdürmesini sağlayacaktır. ABD askeri gücün yanında kısıtlı da olsa BOP kapsamında ayrıca, bölgenin bugüne kadar ön plana çıkarmadığı sosyal yapıları destekleyerek kedilerine bir taban oluşturmaya da çalışmıştır. Bunlardan en önemlileri kadınlar, gençler, azınlıklar, sivil toplum kuruluşları, aydınlar ve medyadır. BOP'nin toplumsal tabanını oluşturma görevi de sivil toplum kuruluşları eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca siyasal özgürlüklerin genişletilmesi, rejimin iyileştirilmesi, sivil toplumun güçlendirilmesi, eğitim reformu, kadın haklarının arttırılması, ticaret ve finans sektörünün uluslararası sisteme uyumlu hale getirilmesi gibi sosyal, siyasal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi desteklenmelidir. Bunlar gerçekleştirildiğinde bölgeye demokrasi getirilmesi de gerçekleşecektir.⁴⁷ Bu da BOP 'un işlerlik kazanmasını hızlandıracaktır.

ABD, yeni Ortadoğu haritasında bölge ülkelerindeki azınlıkları, bu ülkeleri bölerek kullanmak isteyebilir. Bu olası bölünme, esas olarak ABD ve İsrail'i bölgede rahatlatarak bir önlem olarak değerlendirilebilir. Bölmek istenen bu ülkelere model olarak Türkiye'nin gösterilmesi, Türkiye'ye zarar verecektir. Araplar, kendileri bölünürken, Türkiye'yi de yanlarında sürükleyebilmek için geçmişte de yaptıkları gibi ülke içinde ayrılıkçı teröre destek verebilecek ve Kürt ayrılıkçı hareketinin yeniden şiddetlenmesine yol açabilecekler; bu durum ülke içerisindeki diğer etnik

⁴⁶ Çelik ve Gürtuna, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, s. 91-92.

⁴⁷ Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 141-147.

öbeklere de cesaret verebilecektir.⁴⁸ Bu durum Türkiye'de ağır bilançolara sebebiyet verebilir. Bu nedenle Türkiye atacağı her adımı önceden hesaplamalı ve en önemlisi de dış politikada denge siyaseti izlemelidir. Eğer tamamen ABD yandaşı imajı çizerse Arap dünyası tarafından zarar görmesi muhtemeldir.

Türkiye başlangıçta BOP konusunda olumlu yaklaşım göstermiştir. Türkiye'nin bu projenin başarıya ulaşması için aktif bir rol üstlenmesinin kaçınılmazlığı fikri, Türk hükümeti tarafından kabul görmüş ise de bu fikrin işlerlik kazanması için gerekli olan geniş tabanlı destek ne kamuoyunda ne muhalefet saflarında ne de devletin diğer organlarında oluşmamıştır. Türk hükümeti, Ortadoğu'da ne kadar etkili ise, diğer güçlerle de o kadar pazarlık gücüne sahip olacağı varsayımıyla hareket etmiştir. Türkiye demokratik ve insani normları ön plana çıkaran, barışı, savaş ve işgale yeğleyen, yapabileceklerinin sınırlarını iyi bilen, aktif, tarafsız ve gerçekçi bir dış politika vizyonu ile Ortadoğu'ya yaklaşmalıdır.⁴⁹

Türkiye; tarihi, coğrafi, iktisadi, dini ve kültürel bakımdan Ortadoğu'nun bir parçasıdır. Doğal olarak bölgedeki tüm siyasi, askeri, ekonomik, sosyal fikri gelişmelerden etkilenmektedir. NATO üyesi olan Türkiye'nin ABD ile de köklü ekonomik, askeri ve kültürel ilişkileri vardır. Türkiye bir yandan değişimin mimarlarının yanında yer almaya zorlanırken, diğer yandan da değiştirilecekler arasında yer almaktadır. Bu süreçte Türkiye değişim-dönüşüm için dört farklı kaynaktan baskı göreceği öngörülmektedir. Birincisi, AB üyeliği yolunda uzunca bir süreden beri var olan değişim-dönüşüm baskıları; ikincisi, BOP ile başlayacak olan ekonomik, sosyal ve siyasal alanlardaki değişim baskıları; üçüncüsü, Türkiye'nin kendi iç dinamiklerinden beslenecek olan baskılar; dördüncüsü, söz konusu projenin Türkiye'yi çevreleyen Kafkaslar, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz devletleri ve halkları üzerinde yaratacağı değişimin Türkiye'ye yansımaları.⁵⁰

Türkiye ile ABD birçok konuda ortak çıkarlara, mevcut ve potansiyel işbirliği alanlarına sahip olsa da sonuçta farklılaşan çıkar alanlarına sahiptir. Öncelikle Türkiye, ABD'nin kendine biçtiği rolleri kabullenmek durumunda değildir ve çıkarlarını bağımsız olarak belirlemelidir. Ayrıca Türkiye, Ortadoğu bölgesinde yer alır ve o bölgedeki gelişmelerden de etkilenmesi muhtemeldir. Türkiye, Ortadoğu

⁴⁸ Çelik ve Gürtuna, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, s. 93.

⁴⁹ Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 149.

⁵⁰ Çelik ve Gürtuna, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, s. 94-95.

stratejisinde cephe ülke olarak görülmek istenmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Güvenlik açısından düşünüldüğünde, Türkiye'nin terörle savaşta cephe ülkesi olarak rol almasının yaratacağı olası güvenlik sorunları elbette büyük olacaktır. Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede güvenliğini sağlayabilmek, bölgesel etkinliği koruyabilmek için uzun vadeli proaktif, çok yönlü ve kararlı bir dış politika geliştirmesinin önemli olduğu açıklık kazanmıştır. Türkiye-ABD ilişkilerinin geleceği, karşılıklı çıkarların dengelenmesiyle belirlenmelidir. 1990'ların sonundan bu yana Türkiye-ABD ilişkileri, pek çok analizci tarafından "stratejik ittifak" olarak nitelendirilmektedir. Stratejik ittifak; iki ülkenin ulusal çıkarlarına aykırı hareket etmemelerini ve uluslararası eylemlerinde ortak hareket etmelerini gerektirir. Ortadoğu'da Amerika'nın stratejik ittifak içinde olduğu ülke olarak İsrail, diğer stratejik ortaklarının İngiltere ve Kanada olduğu söylenebilir.⁵¹

Son dönemde ABD, PKK politikasında Türkiye'nin baskıları sonucunda değişikliğe gitmiştir. ABD'nin bölgede, Türkiye'den başka müttefik bulamayacağını anladığı, bundan dolayı sarsılan karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi için bu girişimlerde bulunduğu değerlendirilmektedir. ABD'nin, PKK ile mücadele konusunda Türkiye'ye karşı takındığı tavır ve duruşta neden değişikliğe gittiği yoğun olarak tartışılmıştır. Bunun birinci nedeni, Türkiye'de kamuoyu tepkisinin çok yükselmesi, hükümetin tedbir alma ve sonucunda da sınır ötesi operasyon yapma mecburiyetinde olduğunu, ABD'ye net ve kararlı bir şekilde anlatmasıdır. İkinci olarak, Türkiye'ye karşı tavır almaya devam etmesinin artık, ABD çıkarları açısından katlanamayacağı ölçüde sonuçları olabileceğini görmesi söylenebilir.⁵²

Kısaca Türkiye'nin Büyük Ortadoğu vizyonundaki rolü; liderlik, ortaklık, işbirliği, katkı ve kuvvet rolü olarak ifade edilebilir. Türkiye'nin bu vizyonda hedefleri ise; güvenliği sağlamak, refahı arttırmak ve yaygınlaştırmak, demokratik değerleri yerleştirmek ve yaygınlaştırmaktır.⁵³

⁵¹ Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 150-152.

⁵² Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 153-154.

⁵³ Demir, *Büyük Ortadoğu Vizyonunda Türkiye Rol Alabilir Mi?*, s. 40-43

1.6. ABD'nin Ortadoğu Politikası

Uzun bir süre Osmanlı yönetiminde kalan Ortadoğu, I. Dünya Savaşı sonunda tamamen Batılı emperyalistlerin kontrolüne girmiştir. II. Dünya savaşından sonra ABD ve Sovyetler Birliği bölgeyle ilgilenmeye başlamıştır. Petrolün varlığını fark ettikleri andan itibaren yarış içerisine girmişlerdir. ABD'nin bu bölgede kendisinin de yer alması gerektiğinin farkına vardığı yıllar, II. Dünya Savaşı sonrasına denk gelir ve bu yıllar iki kutuplu siyasi yapının baş gösterdiği Soğuk Savaş Dönemi'dir. ABD, Sovyetlerin bir tehdit olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, Ortadoğu politikasını, Sovyetler Birliği'nin yayılmasını engellemek şeklinde değiştirmiştir. Marshall yardımlarıyla ekonomik güçlük çeken devletlerin komünizm altına girmesini engellemeye çalışmıştır. Aynı şekilde Truman Doktrini'nin uygulanmasında Sovyet tehdidini engellemek ve ekonomik kaygıların oynadığı rol kadar, Wilson ilkelerine dayalı bir dünya oluşturmak da vardır. Eisenhower Doktrini de İngiltere'nin zorunlu olarak bıraktığı boşluğu doldurmak ve batılı ülkeler için son derece önemli olan petrolün düşman eline geçmesini önlemektir. Eisenhower Doktrininin en önemli sonucu, soğuk savaşın yeniden hızlanmasında bir basamak oluşturması ve ABD'nin Ortadoğu'ya müdahale olanaklarını artırması aynı zamanda da Ortadoğu da İngiltere ve Fransa'dan bağımsız politika izleme olanağını sunmasıdır. 1970'lerde Nixon Doktrini ise ABD'nin bütün planları ve stratejilerini tek başına yürütemeyeceği ve dost ve müttefik arayışına girmesini savunarak yumuşama dönemi başlamıştır. Ardından 1980'lerde Carter Doktrini ile ABD'nin Irak-İran Savaşı'nın başlaması üzerine bölgede askeri varlığını arttırdığı görülmektedir. Dolayısıyla zengin petrol yataklarına sahip olma amacı vardır.⁵⁴

11 Eylül saldırıları akabinde ise ABD'nin Ortadoğu Politikası, değişiklik göstermiştir. Bu değişikliklerle bölgede daha çok hakimiyet kurmaya, daha doğrusu egemen güç olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Egemen güç olup olmadığı da son dönemlerde tartışmaya açık hale gelmiştir. 11 Eylül saldırılarının olduğu dönemde, Başkan Bush Ortadoğu'nun ABD'nin yanında yer almaması durumunda, terörizmle sürekli mücadele içinde olacaklarını net bir şekilde ifade etmiştir. Bu nedenle, Ortadoğu'da gerçekleşen terörizm vakalarında, ABD'nin büyük bir etkisinin olduğu

⁵⁴ "Geçmişten Günümüze ABD'nin Ortadoğu Politikası", *TUİÇ Akademi*, 5 Ağustos 2010, <http://www.tuicakademi.org/gecmisten-gunumuze-abdnin-ortadogu-politikasi/>, (Erişim Tarihi: 22.3.2017)

da düşünölmektedir. Uluslararası alanda çok fazla etki uyandıran bu olaylar, ABD'nin birincil hedeflerinden biri olan petrol kaynaklarından da yararlanmasını sağlamıştır. "Demokratikleşme, özgürleşme" gibi kavramların Ortadoğu'da olması gerektiğini söyleyerek terörizm faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca Graham Fuller'in "The Future of Political Islâm" kitabında ABD'nin Ortadoğu üzerindeki hedeflerini; bölgede İsrail'in güvenliğini sağlamak, kitle imha silahlarının dağılımını önlemek, Batı'ya enerji akışını sağlamak, terörizme karşı mücadele etmek ve bölgede herhangi bir egemen gücün ortaya çıkmasına engel olmak şeklinde ifade etmiştir.⁵⁵

Bölgede ABD'nin hedefleri arasında ilki ve en önemlisi, Sovyetler Birliği'nin genişlemesini önlemektir. Ortadoğu'da ABD'nin ikinci hedefi de petrole erişimi Batı'ya sunmaktır. Üçüncü hedefi ise Ortadoğu'da çatışmaların barış sürecini sağlamak ve bölgede bölgesel güç dengesini sürdürmektir.⁵⁶ Ancak bölgeye vermiş olduğu zarar, barış çözümlerini getirme vaatlerinden fersah fersah baskın olmuştur.

ABD, dünyanın bilinen büyük, uzun ömürlü ve çıkarılması ucuz petrol rezervlerinin bulunduğu Ortadoğu'ya ağırlığını koymuş ve tek egemen güç haline gelmeye başlamıştır. Arap ölkelerini İsrail'le masaya oturtup anlaşma imzalatmaktadır. Suriye'yi terörist ölkelerin başına yazarak, ona tüm dış ticaret ve kredi kapılarını kapatmaktadır. Saddam'a ise Kuzey Irak'taki Kürtlerle ve ambargoyla nefes aldırtmamaktadır. Görölen o ki, Ortadoğu'da ABD damgalı bir barış modeli uygulanmakta ve bu barış planının temelinde, Ortadoğu'nun adeta simgesi haline gelmiş olan terör örgütlerinin yok edilmesi yer almaktadır. İşte PKK, ABD'nin bölgeye bu geniş bakış açısı içinde yer almaktadır. Bu politika doğrultusunda, ABD, Almanya ve Fransa ile birlikte bölgeye ağırlığını koymaktadır. Fransa ve Almanya hatta Japonya, dünyanın bilinen en büyük petrol rezervlerini elinde tutan ABD'ye ister istemez Ortadoğu'da Pax-Americana için yardımcı olacaklardır. Eskiden, ABD'nin Avrupa ve Japonya'ya karşı kullandığı silah, Sovyet tehdidi idi. Şimdi, o tehdit yok gibi. Ancak bunun yerine, Ortadoğu petrolünü kullanmaktadır. Böylece, ABD politikası, yani yakın gelecekte bölgeye egemen olacak politika, Pax-

⁵⁵ "ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Perspektif*, 18 Şubat 2012, <http://akademikperspektif.com/2012/02/18/abd-nin-orta-dogu-politikasi/>, (Erişim Tarihi: 22.3.2017).

⁵⁶ James L. Gelvin, *The Modern Middle East A History*, Oxford University Press, Second Edition, New York, 2008, s. 259-260.

demokraticadır. Kuvvetin yerini demokrasinin alması gerekmektedir. Demokratik barış sürekli namlu ucunda tutulan barış değildir.⁵⁷

Bugün hala Ortadoğu barış süreci diye bir olgu gündemdeyse, daha da ötesi, Arap ülkeleri karşısında hâlâ bir İsrail devleti var ise bunun ABD sayesinde olduğudur. ABD'nin İsrail'e yönelik ekonomik, askeri ve siyasi desteği olmasaydı İsrail devleti büyük ihtimalle yıkılır ve ortada çözülmesi gereken bir sorun kalmazdı. ABD, bölgeye rahatça müdahale edip İsrail kanalıyla bölgedeki çıkarlarını koruyabilmektedir. Ancak bir iddiaya göre ABD'nin tüm Arap ülkeleriyle İsrail'in bir araya gelip tüm Ortadoğu'ya aynı anda huzur getirecek bir barış sürecini aslında istemediğini, bunun yerine İsrail ile Arap devletleri arasında ikili anlaşmaları destekleyen bir ABD etkisini maksimize etmeyi amaçladığı öne sürülmektedir. İsrail'e yapılan her büyük silah transferi sonucunda Arap ülkeleri İsrail ile aynı düzeye gelebilmek için yine ABD'nin kapısını çalmakta ve ABD silahlarını almak istemektedirler. Eğer amaç sadece İsrail'in güvenliğini sağlamak olsaydı Arapların istediği silahların satışı kongrede onay alamazdı.⁵⁸

Sovyetler Birliği politik, ekonomik ve askeri yönlerden Ortadoğu'dan kopmak zorunda kaldığında bu bölgeyi dünyanın tek süper gücü olan ABD'ye bırakmıştır. ABD ve müttefiklerinin Körfez'e hakim olmalarıyla birlikte Ortadoğu'nun en güçlü silahı olan "petrol" de artık etkili silah olmaktan çıkmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla Ortadoğu'nun emperyalist ülkelere karşı koz olarak kullanabileceği petrol önemini yitirmiştir denilebilir. Zira, ABD ve müttefikleri petrol rezervlerinin neredeyse yarısına el koymuştur. Tarih boyunca sömürgeci devletler hep var olmuştur lakin yapılması gereken şey, sahip olunanlardan ödün vermemektir.

SSCB'nin dağıldığı 1991 sonu ile 11 Eylül saldırısının yaşandığı yıla kadar ABD, tek süper güç olarak kalmasına paralel olarak, özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgalinde görüldüğü üzere, bölgede önemli ölçüde hegemonya kurmuştur, ancak bölgedeki faaliyetlerinde şeklen de olsa, bölge devletleri ile uluslararası örgütlerin desteğini almaya özen göstermiştir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çökmesi bir dönüm noktasıdır. Bu çöküş, yoğun ideolojik rekabetin damgasını vurduğu uzun dönemi

⁵⁷ Çınar Bahçacı, *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu*, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 31-33.

⁵⁸ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 62-63.

⁵⁹ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 100.

kapamış ve devletlerarası ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir. Öncü güç olarak ABD'nin yer aldığı Batı, bu mücadelenin galibiydi. Pek çok Batılı, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesini sevinçle karşıladı. 1990'da uluslararası gelişmeleri izleyen Batılı gözlemciler, liberal-demokratik Batı'nın zaferini ilan ederek silahların önemli ölçüde azaltılacağı, barış ve refah dönemi yolunun açılacağı iddiasında bulunmuşlardır. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile başlayan yeni dünya düzenin en önemli olayı, Irak'ın Kuveyt'i işgali olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali ABD Başkanı Bush'u ve başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki müttefiklerini harekete geçirdi. Körfez Savaş'ının sonunda ABD'nin bölgede kazandığı üstünlüğün anlamı, ABD'nin Ortadoğu'ya yeni bir düzen getirmek istemesiydi.⁶⁰

Clinton yönetiminin Ortadoğu politikasını kökten değiştirme iddiası ile iktidara gelen Bush yönetiminin yeni dış politika ve güvenlik anlayışı ve politikaları açısından Ortadoğu bölgesi özel bir öneme haizdi. Öncelikle dünya petrol rezervlerinin % 60'ından fazlasını barındıran bu bölge, daha önce olduğu gibi ABD'nin küresel egemenliği için kilit noktaydı. Ayrıca Bush yönetimi, ABD'nin bölgeye hakim olma projesine temel direnişin Arap dünyasından geldiğine inanıyordu. Bu çerçevede yeni yönetim Samuel Huntington tarafından ortaya atılan "Uygurluklar Savaşı" tezinin parametreleri içinde hareket ediyor görünüyordu. 11 Eylül saldırıları bu tezleri güçlendirmişti. Diğer yandan Irak ve İran gibi ülkelerin politikaları ABD'nin Ortadoğu'yu yeniden düzenleme projelerini sekteye uğratıyordu. Nitekim Soğuk Savaş sonrası ABD önderliğinde kurulmaya çalışılan yeni Ortadoğu düzeni sorunlarla karşı karşıyaydı. Arap-İsrail barış süreci sona ermiş, Irak ve İran konularında ABD politikalarına meydan okumalar artmıştı. Son olarak, yeni-muhafazakârlar için İsrail'in güvenliği özel bir öneme sahipti. İsrail'in güvenliğine yönelik tehditlerin ortadan kaldırılması ve bölgenin yeniden yapılandırılması bu açıdan da kritikti.⁶¹

⁶⁰ Selim Kurt, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı 19, Eylül 2014, s. 168- 174.

⁶¹ Kurt, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", s. 176-177.

1.7. Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye'ye Etkisi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Ortadoğu'dan askeri varlık olarak çekildiğinde, klasik politikalarını yürürlüğe koymuş, bu bölgeyi de iç savaşa mahkûm etmiştir. Arapların iç çatışmalarının yanı sıra kurulan İsrail Devleti ile birlikte bütün Arap yarımadası adeta bir kriz coğrafyasına çevrilmiştir. İsrail'in kurulmasından sonraki evrede yoğunluk kazanan çatışma uluslararası politikanın temel gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Filistin sorunu yahut Ortadoğu sorunu olarak da adlandırılan Arap-İsrail çatışması, kuruluşundan bu yana BM'nin en önemli gündem maddesi olmuştur. Sorun, BM çatısı altında günümüzde de yoğun biçimde tartışılmaktadır. Bölgede sömürgeci düzeni kurmak veya sürdürmek isteyen Batılı ülkeler, sürekli Araplar ve İsrail üzerinden birbiri ile savaşa gelmişlerdir. Bu çatışma basit Arap-İsrail ya da Filistin-İsrail savaşı değildir. Siyonizm, pogrom, anti-semitizm, dinler savaşı, süper güçler mücadelesi ve self-determinasyon hakkı gibi pek çok faktör doğrudan ve dolaylı olarak bu sorunla ilintili hale gelmiştir.⁶²

Sorunun temelinde yatan esas neden dünyanın her tarafında dağınık halde yaşayan Yahudiler'in belirli plan ve program çerçevesinde Filistin'e göç etmeleridir. Bu göçte 19. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'da anti-semitizm, Rusya'da pogrom hareketlerinin etkisinin bulunduğu bilinmekle birlikte olayın organizasyonu Dünya Siyonist Teşkilatı yapmıştır. 19. yüzyılın sonunda Yahudiler için ulusal yurt mücadelesi başlatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Filistin'e Yahudi göçüne izin verilmemiş, ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından göç hareketleri hız kazanmaya başlamıştır. Yahudiler'in Filistin'de ikamet etmelerinin Batı'nın bölgedeki çıkarları için daha doğru olacağı kararına varılmıştır. Böylece, Yahudiler için Filistin topraklarında İsrail adı altında bir temel atılmıştır. İsrail ile birlikte Batı dünyası ve Rusya, içindeki Yahudiler'den kurtulmuş olacak ve sermaye ulusallaşacaktır. Alınan kararlar Balfour Deklarasyonu adı altında da dünyaya deklare edilmiştir.⁶³

"Neden Filistin?" sorusuna Dünya Yahudi Kongresi başkanı Nahum Goldmar şöyle yanıt vermiştir: *"Yahudiler bir Yahudi anayurdunun kurulması için Uganda'yı, Madagaskar'ı ya da başka yerleri elde edebilirlerdi, ancak Filistin'den başka bir yeri istemediler. Filistin toprak altının, ABD'nin tüm rezervlerinin toplamından yirmi*

⁶² Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 42-43.

⁶³ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 43.

misli fazla petrol ihtiva ettiğinden ötürü değil. Filistin'in Avrupa, Afrika ve Asya arasında bir kavşak noktası olmasından ve dünya hakimiyeti için stratejik bir askeri merkez olmasından ötürü." 1975 yılında Filistinli bir yazar şunları söylemiştir: *"Emperyalistler çok iyi biliyorlardı ki eğer Arapların birleşmesini önlemek için bir şey yapmazlarsa Atlantik'ten Hint okyanusuna Anadolu sınırlarından Ekvatora kadar uzanan güçlü bir devlet içinde birleşik bir Arap ulusu yükselebilirdi. Böyle bir olasılık, ne olursa olsun hiç şüphesiz engellenmeliydi. İşte İsrail böyle kuruldu."*⁶⁴

Bu görüşlere bakıldığında şu sonuçları çıkarmak mümkündür: İsrail diye bir devlet dünyanın merkezi stratejik konumunda kuruluyorsa, arkasında destek aldığı Batılı emperyalist devletler varsa, sözde barış getirmeyi vaat edip her çatışmaların ardından bu devletler ortaya çıkıyorsa ve medeniyetin bu topraklarda hüküm sürmeye başladığı tarihten itibaren kan durmuyorsa bunun şöyle bir açıklaması olabilir; o da sömürü anlayışının değişmediğidir. Zira, yaşananların barış getirmek gibi makul bir izahı olamaz.

İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948'de kuruluşunun ilan edilmesinden birkaç saat sonra Arap Birliği İsrail'e savaş açmıştır. Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak kuvvetleri üç yönden saldırıya geçerek önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Ancak İsrail'in planlı savunması üzerine savaş, İsrail'in lehine Arapların da aleyhine dönüşmüştür.⁶⁵ Filistin o tarihten günümüze kadar Ortadoğu'da anlaşmazlığın merkezi olmuştur. 1956 Süveyş Krizi'nin ardından sorun uluslararası politikanın gündemine de taşınmıştır. ABD yönetiminin yeni stratejisi, Mısır'daki İngiliz nüfuzunu tamamen sona erdirmek ve modern Mısır toplumu kurmak için Mısır'a askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmaktı. Bunun sebebi, Mısır'ın İngiliz nüfuzundan çıktıktan sonra Sovyetler Birliği nüfuzuna girmesini engellemektir. 1956 yılı Ortadoğu'da SSCB'nin iç ve dış politikası bakımından bir dönüm noktası olmuştur. SSCB, ABD ile girdiği rekabeti savaşa yol açmayacak şekilde yürütmek için "barış içinde bir arada yaşama" ve "barış içinde yarış" tezlerini ortaya atmıştır. 1956 Savaşı'nın belki de en önemli sonucu Filistin'in kurtuluş davasını omuzlayacak güçte bir örgütün ortaya çıkmasıdır: El-Fetih. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün yaratılması Filistin halkının umutlarını arttırdı.

⁶⁴ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 51.

⁶⁵ "Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları", *Akademik Perspektif*, 9 Temmuz 2013, <http://akademikperspektif.com/2013/07/09/filistin-meselesi-ve-arap-israil-savaslari/>, (Erişim Tarihi: 22.3.2016).

1956 Savaşı hariç tutulursa İsrail'in başlattığı savaşlar ABD'nin Ortadoğu politikasının dikte ettiği biçimde olmuştur.⁶⁶

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda saldıran taraf yine İsrail olmuştur. Kenedy, Sovyet nüfuzunun Ortadoğu'ya yayılmasının Araplarla iyi ilişkiler çerçevesinde engelleneceğine inanıyordu. İsrail'i feda etmeden Araplarla İsraililere eşit davranarak bu politika gerçekleşebilirdi. Ancak Arap dünyasının Sosyalist bloğa yanaşması ve Kenedy'nin ölümünden sonra ABD yeniden İsrail'e yakınlaştı. ABD, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'i yönetirken, İsrail'in savaş başlatmaktaki amacı kendisini güvende hissedememesiydi. Güvenlikten yoksun olduğu iddiası İsrail'in yeni Arap topraklarını işgal etmek için saldırı savaşlarına girmesini sağlıyordu. İsrail'in bu savaşta güttüğü amaç ise varlığını tanıyacak rejimlerin kurulmasını gerçekleştirmekti. Eğer bunu sağlarsa güçlü bir İsrail devleti oluşturacaktır. Ancak bu savaşta ABD ile İsrail arasında amaç farklılığı vardı. ABD, İsrail'i Sovyet nüfuzunun bölgede yayılmasını önlemek için savaşa teşvik ederken İsrail de Filistin direnme hareketini ortadan kaldırmak amacıyla savaşa girmiştir.⁶⁷ Sonuç olarak, Mısır en ağır darbeyi yedi, Arapların onuru olan Kudüs tümüyle Siyonistlerin eline geçti, İsrail'in başkenti Kudüs'e taşındı ve böylece Arap gururu derin bir yara aldı.⁶⁸

Savaşın bir diğer sonucu ise bu savaştan sonra Arap politikası tamamıyla değişti ve artık İsrail'i ortadan kaldıramayacakları inancını taşıyan Arap ülkeleri, Pan-Arabizmi terk etti. Arap ülkeleri İsrail tarafından işgal edilen topraklarını almak için çaba içerisine girdi. İsrail, bu savaş sonunda bölgenin tek gücü haline geldi. Filistin meselesinin de Pan-Arabizm ile çözüleceği fikri sona erdi. Böylece Filistinliler kendi sorunlarını kendileri çözmek için harekete geçtiler.⁶⁹

Basında Türkiye'nin Arapları desteklemesi gerektiğine dair çıkan haberlerin çoğu, Türkiye'nin Araplara yakın olmasından ziyade Kıbrıs meselesi gibi uluslararası sorunlarda yalnız kalmamak amacının olduğunu ima etmiştir. Ortadoğu bunalımının başlaması üzerine Türkiye, sorunun barışçıl yollardan çözülmesi taraftarı olduğunu bir açıklamayla üstü kapalı da olsa Arapları desteklediğini ifade etmiştir. Türkiye, 5

⁶⁶ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 44-60.

⁶⁷ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 60-63.

⁶⁸ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 64.

⁶⁹ Ömer Aymalı, "6 Gün Savaşı Ortadoğu'da Tüm Dengeleri Değiştirmişti", *Dünya Bülteni*, 10 Haziran 2014, <http://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/300591/6-gun-savasi-ortadoguda-tum-dengeleri-degistirmisti>, (Erişim Tarihi: 22.3.2017).

Haziran sabahı başlayan Arap-İsrail Savaşı'nı öğrendiğinde hemen Bakanlar Kurulu olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Bir buçuk saat süren toplantı sonrası Başbakan Süleyman Demirel, gazetecilerin sorularını cevaplamıştır. Demirel şöyle konuşmuştur:

"Türkiye bir silahlı çatışmanın içinde olan bir memleket değil ki tedbirler alsın. Devletlerin vecibelerinin nasıl tayin edildiği bellidir. Türkiye'nin vecibelerinin ne olduğunu da bütün Türkiye efkâr-ı umumiyesi bilmektedir. Herkes işine gücüne devam etsin. Ortadoğu bölgesinde daha önce başlamış olan anlaşmazlık, bir silahlı çatışma hâline gelmiştir. Ümit ederiz ki bu silahlı çatışma, kısa zamanda sulha çevrilebilsin. Hükümet olayları dikkatle takip ediyor. Tabii ki takibe devam edecektir." Başbakan Demirel'in sözlerine bakıldığında Türkiye'nin savaşı bir sürpriz olarak görmediği, Türkiye'nin savaştan etkilenmeyeceği, savaşın kısa sürede barışla sonuçlanacağı düşüncesinde olduğu sonucu çıkarılabilir. Hükümet ve siyasi partiler, tarafsızlığı savunmakla birlikte Araplardan yana bir tavır sergilemişlerdir.⁷⁰

6 Ocak 1973'te dördüncü Arap-İsrail Savaşı patlak vermişti. Savaşın sonunda Mısır kuvvetleri Süveyş Kanalı'nın doğu yakasına 6 yıldır ilk kez Mısır bayrağını dikmişlerdi. Mısır orduları dünyanın aşılması güç su engellerinden biri olan Süveyş kanalını aşmış ve askeri açıdan dünyanın en iyi donanımlı mevzilerinden olan Barlev hattını yıkıp geçmiş, Sina'da toprak kazanmıştır. Daha önceki savaşlarda İsrail'in uyguladığını bu sefer Araplar uygulamıştı. İsrail'i Adak Günü (Yom Kippur) adı verilen dini bayramı kutlamaya hazırlanırken gafil avlamıştı. Bütün dünya hiç beklenmedik anda Arap-İsrail Savaşı'na tanık oluyordu. Savaşın başlamasının politik bakımdan en büyük önemi, iki süper gücün, "ne savaş ne barış" durumunu bozmasıydı. Savaş artık mevcut dengeleri değiştirmişti. Arap ulusunun kendi kaderini eline almak yolunda atmış olduğu önemli bir adımdı. Böylece Araplar askeri gücünü kanıtlamış ve İsrail'in yenilmezliği unvanına da son vermişlerdi. 1973 Ekim Savaşı sadece Arapların emperyalizme ve Siyonizm'e karşı bir savaşı olmasının ötesinde ırkçılığa ve hegemonyacılığa karşı üçüncü dünyanın on yıllardır sürdürdüğü ve belki de daha on yıllar boyu sürdüreceği kurtuluş mücadelesinin önemli bir dönemece oldu.⁷¹ Bu aynı zamanda emperyalist devletler açısından Ortadoğu'da

⁷⁰ Kenan Olgun, "Türk Basınında 1967 Arap İsrail Savaşı", <http://docplayer.biz.tr/2756220-Turk-basininda-1967-arap-israil-savasi.html>, (Erişim Tarihi: 22.3.2017).

⁷¹ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 68-70.

haritaların yeniden çizilmesi ve bölgede yeni çıkarlar aramak için denge siyaseti izlenmesi anlamına da gelmekteydi.

Savaş sonrası Arap devletleri bir araya gelerek dünyanın önemli enerji kaynağı olan ellerindeki petrolü silah olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Böylece İsrail'i işgal ettiği topraklardan geri çekilmeye zorlamışlardır. Ayrıca Türkiye, İsrail tarafından işgal edilen Arap topraklarının iadesini istemesinin yanı sıra adil, devamlı ve barışçıl bir çözümden yana olmuştur.⁷²

Ekim Savaşı'nın ardından Ortadoğu sorununa çözüm bulmak için diplomatik çabalar yeniden yoğunluk kazanmıştır. Avrupa Topluluğu'nun Filistin sorunu konusunda en önemli başarısı Venedik Deklarasyonu olmuştur. Barışın Filistinlilerin kendi geleceklerini tayin etme konusunda haklar tanınmasıyla gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Diplomatik çabalar yine devam ederek, Mısır devlet başkanı Enver Sedat, 1977 yılında İsrail'i ziyaret etmiş, Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması imzalamıştır. ABD'nin himayesi altında Eylül 1978'de ABD'nin Camp David kentinde başlayan Mısır-İsrail barış müzakerelerinin ardından iki anlaşma imzalanmıştır. Bunlardan birisi Mısır-İsrail barış anlaşması diğeri ise Ortadoğu barışına ilişkin çerçeve anlaşmasıdır. Mısır-İsrail barış anlaşması, Sina yarımadasının Mısır'a geri verilmesini, Çerçeve anlaşması ise Mısır, İsrail, Ürdün hükümetleri ile Filistin halkının temsilcilerinin bir araya gelerek Filistin sorununun çözülmesi için görüşmeler yapılmasını düzenlemiştir. Mısır'ın diğer Arap ülkelerinden ayrı olarak İsrail ile anlaşma imzalaması, Arap dünyasında tepkiye yol açarak Bağdat'ta toplanan Arap Birliği Zirvesi'nde alınan karar ile Kahire'de bulunan diplomatik temsilcilerinin geri çekilmesi kararı alınmıştır.⁷³

Arap-İsrail çatışmasına çözüm bulmak amacıyla en kapsamlı girişim, 1991 Ekim ayında ABD ve SSCB'nin ortak desteğiyle Madrid'de başlayan Ortadoğu Barış Konferansı olmuştur. 1992 yılında İsrail seçimlerini İşçi Partisi'nin kazanmasının ardından FKÖ ile İsrail arasında Oslo süreci olarak bilinen gizli görüşmeler başlar. AT, Madrid Barış Konferansı ile başlayan Ortadoğu barış sürecini her aşamada desteklemiştir.⁷⁴ Arap-İsrail Savaşları'nın yaşanmasından sonra emperyalist devletler

⁷² Ömer Osman Umar ve Fisun Kara, "Türk Basınında 1973 Arap-İsrail Savaşı", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2006, s. 47-50.

⁷³ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 76-77.

⁷⁴ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 79-80.

sürekli barış sürecine ilişkin anlaşmalardan, konferanslardan, gizli görüşmelerden yana olmuşlardır. Çıkarları olmayan bir devlet barış süreciyle uğraşmaz, bölgeyi kendi iç sorunlarıyla baş başa bırakır.

Arap-İsrail Savaşları'nın Türkiye üzerinde muhakkak etkisi olacaktır. İsrail, ABD'nin piyonu olarak Ortadoğu'da varlığını sürdürürken, bölge içerisinde savaş çıkartmaktan da geri kalmamıştır. Türkiye, bu bölgeye daha duyarlı yaklaşarak dış politikasında değişikliklere gitmiştir. Etrafını saran ülkelerde savaşın veya bölünmelerin yaşanması, Türkiye açısından güvenliği tehdit eden bir durumdur. Bu nedenle Türkiye bu bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanması için gereken adımları atmakta ve Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmektedir. Ortadoğu'nun herhangi bir yerinde savaşın yaşanması demek, bölgede taşların yerinden oynaması ve bu durumdan Türkiye'nin de etkilenmesi anlamına gelmektedir.

1.8. Ortadoğu'yu Bölme Politikaları ve Türkiye

Ortadoğu'da sınırlar Avrupa'daki gibi oturmuş ve kesinleşmiş değildir. Türkiye'nin sınırlarını zorlamadan, toprak bütünlüğünü bozmadan, iki farklı yapıya sahip Doğu ile Batı arasında nereye kadar açılacağı sorusu ekseninde politika belirlemesi gerekmektedir. Ortadoğu'da "Rönesans"ı yaşayan ve ulus-devlet kuran ülke, Türkiye'dir. Bu durum, Türkiye'nin tamamıyla Ortadoğu ile özdeşleşmeyeceğinin göstergesidir. Ancak, Türkiye bölgeden kendisini soyutlayabilecek konumda da değildir.⁷⁵ Ortadoğu'da bir sorun yaşandığında bu dolaylı da olsa Türkiye'yi etkileyecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikasını çok iyi belirlemesi ve her daim teyakkuzda olması gerekir. Tarih boyunca gerek Türkiye gerek Arap ülkeleri, emperyal devletlerin çıkarları karşısında çatışmalara ve savaşlara şahit olmuşlardır. Küresel aktörler Ortadoğu'yu bölmeyi amaçlarken Türkiye üzerinden de çıkarlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Türkiye'nin böyle bir durumda yapması gereken şey; tarafsız yani bağımsız bir politika izlemesi, kendi çıkarlarını muhafaza etmesi ve akli selim adımlar atmasıdır.

İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Ortadoğu'yu zengin petrol rezervleri, kutsal toprakları ve verimli tarım arazileri ile coğrafi bir bütünlük içinde görmektedir. İsrail'in stratejisinde, bu coğrafi bütünlüğe uygun bir ekonomik alan oluşturmak vardır. Türkiye ile İsrail'in stratejik beraberliği İsrail için önem

⁷⁵ Bahçacı, *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu*, s. 58.

taşımaktadır. Türkiye, İsrail ile kurmaya başladığı bu ilişki neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyi terk etmesinden bu yana yapay biçimde parçalanmış Ortadoğu'ya yeniden girmektedir.⁷⁶

İsrail'in Beka Stratejisi'nin parçalarından biri olan çevre stratejisi, açık açık ilan edilmiş bir politikaydı. Yahudi devleti, kendisine stratejik olarak yakın gördüğü ülkelerle yakınlaşmak istemişti ve bunu gizli tutmak için de bir sebep yoktu. Oysa beka stratejisinin daha da önemli olan bir diğer parçası, bu denli rahat ve açık bir biçimde dile getirilebilecek bir içeriğe sahip değildi. Çünkü bu parça, İsrail'in Arap devletlerini nasıl parçalayabileceği sorusuna cevap arıyordu ve böyle bir planı diplomatik alanda ifade etmesi kuşkusuz büyük bir skandal olurdu. Bu nedenle beka stratejisinin bu parçası, gizlice tasarlandı ve uygulamaya kondu. Ancak siyasette zaman zaman görüldüğü gibi, bu konuda da bazı sızıntılar oldu ve beka stratejisinin bu gizli parçası ile ilgili bazı bilgiler, dolaylı da olsa İsrail Devlet aygıtının dışına çıkıp dış dünyaya ulaşabildi. İsrail Dışişlerinde eski bir görevli olan Oded Yinon'un, 1982 yılında "Dünya Siyonist Örgütü"ne bağlı Enformasyon Dairesi'nin İbranice yayın organı Kivunim'de yazdığı bir rapor işte bu sızıntıların en önemlisiydi. Çünkü İsrail'in tüm Ortadoğu'yu kendi beka stratejisi uyarınca düzenlemeyi ve bölgeyi "hayat sahası" haline getirmeyi hedeflediğini gösteriyordu.⁷⁷

Yinon'un raporu, Ortadoğu ülkelerinin demografik yapısını kendine temel alıyordu. Bu demografik yapının özeti şuydu: Ortadoğu ülkeleri, türdeş birer "ulus-devlet" değildirler, aksine, yapay biçimde birbirine tutturulmuş yapılardır. Bu durum Ortadoğu'yu 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sömürgeleştiren Avrupalı güçlerin yaptığı bölgesel bir düzenlemenin neticesidir. Sömürgeci devletler, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün gibi Ortadoğu ülkelerini nüfus ya da mezhep temeline göre oluşturmuşlar, sınırları da masa üzerinde cetvelle çizmişlerdir. Dolayısıyla bu ülkeler, sosyolojik bir ulusa sahip olamayan, yapay ve dolayısıyla da kolaylıkla çözümlenip dağılabilecek yapıdadırlar. Suriye ya da Irak vardır, ama "Suriye milleti" ya da "Irak milleti" gibi sosyolojik bir gerçek yoktur. Dahası, bu devletlerin sınırları içinde birbirlerine pek de dostça bakmayan farklı dini ve etnik öbekler mevcuttur. Bu yüzden Oded Yinon, bu devletler hakkında şöyle demiştir: "Müslüman Arap âlemi, buralarda yaşayan insanların dilek ve arzuları dikkate alınmadan yabancılar

⁷⁶ Bahçacı, *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu*, s. 36-37.

⁷⁷ Türköl, *Bedelin Kan İle Ödendiği Topraklar, (Ölüm Bataklığı Ortadoğu)*, s. 119.

tarafından bir araya getirilmiş, 19 devlete bölünmüş ve her biri birbirine düşman azınlıklardan oluşturulmuştur. Dolayısıyla bugün Müslüman Arap ülkeleri, içten etnik toplumsal çöküntü tehdidi altındadır." ⁷⁸

Yinon'a göre, böylesine karışık bir Ortadoğu'da İsrail'in beka stratejisi ne olacaktır? Divide et impera, yani bu yapay devletlerin parçalanıp çözümlerini sağlamak. Yinon, her Arap ülkesine sırayla değinir ve nasıl parçalanacakları konusunda fikir yürütür. Lübnan'ın bölünmesi fikri 1919'da ortaya atılmış, 1936'da planlanmış, 1954'te fiilen başlatılmış, 1982'de tam anlamıyla gerçekleştirilmiştir. Yinon, Lübnan'ı kendisine model alarak, diğer Arap ülkelerinin nasıl parçalanabileceği konusunda şunları yazar:

"Lübnan'ın beş bölgeye bölünmesi, Mısır, Suriye, Irak ve Arap yarımadası dahil bütün Arap âlemi için emsaldir ve o yolda da ilerlenmektedir. Sonradan Suriye ve Irak'ın da Lübnan'da olduğu gibi etnik ve dini bakımdan ayrı ayrı bölgelere bölünmesi İsrail'in uzun vadede doğu cephesindeki birincil hedefidir. Kısa vadedeki hedefi ise bu devletlerdeki askeri gücün zayıflatılmasıdır." ⁷⁹

Yinon, Suriye ve Irak hakkındaki önyargısını şöyle detaylandırır:

"Suriye, etnik yapısına uygun olarak, bugünkü Lübnan'da olduğu gibi çeşitli devletlere ayrılacaktır. Böylece kıyıda Şii Alevi devleti, Halep bölgesinde bir Sünni devleti, Şam'da buna düşman bir başka Sünni devlet ve Havran, kuzey Ürdün ve belki de Golan'da bir Dürzi devleti. Bugün Suriye ordusunun büyük bir bölümü Sünnidir ama başlarında Alevi subaylar vardır. Bunun uzun vadedeki önemi büyüktür ve bunun içindir ki, ordunun sadakati uzun ömürlü olamaz. Aslında Yahudi Devleti'nin önünde Suriye'den de öncelikli olan bir hedef vardır; Irak'ın parçalanması. Irak etnik ve mezhebi temeller üzerine bölünecektir; kuzeyde bir Kürt devleti; ortada Sünni ve güneyde Şii devleti." Ayrıca Yinon, 1982 yılında 1991'deki Körfez Savaşı'nın ardından fiili olarak gerçekleşecek olan "Irak'ın parçalanması" hakkında düşüncelerini de şöyle açıklamaktadır: "Irak bir yandan petrol bakımından zengin, öte yandan da içte bölünmüş bir ülke olarak, İsrail için bir hedef olmaktadır." ⁸⁰

Siyonistler gizli, sinsî ve hain planlarını masa üstünde çizmeye devam ederken Irak'ın gücü Körfez Savaşı'nda azaltılarak Şii, Sünni ve Kürt öbeklerinin kaos çıkartması yoluyla ülkeyi bölmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca Saddam Hüseyin,

⁷⁸ Türkol, *Bedelin Kan İle Ödendiği Topraklar, (Ölüm Bataklığı Ortadoğu)*, s. 199- 120.

⁷⁹ Türkol, *Bedelin Kan İle Ödendiği Topraklar, (Ölüm Bataklığı Ortadoğu)*, s. 120-121.

⁸⁰ Türkol, *Bedelin Kan İle Ödendiği Topraklar, (Ölüm Bataklığı Ortadoğu)*, s. 121-122.

Kürtlere bağımsızlık tanıyarak ve kuzeyde bağımsız Kürt devleti kurmalarına gözdağı vererek bunun diğer Ortadoğu ülkelerinde de benzerinin yapılması yolunu açtığı da söylenebilir.

Raporda Mısır'a da değinerek söz konusu raporun yazılmasından üç yıl önce imzalamış olduğu Camp David Antlaşması ile Mısır, İsrail'in Arap dünyasındaki yegane müttefiki haline gelmiştir. İlginçtir ki raporda Mısır'a "dostane" yaklaşım yoktur. Mısır da, Suriye ya da Irak gibi, "parçalanacaklar" listesinde yer almaktadır. İsrail'in Mısır'ı parçalamakla ulaşması öngörülen başlıca hedef ise, Mısır'ı 1967 sonrası sınırlara itmek, yani tüm Sina yarımadasını alıp Nil Nehri'ne kadar varmaktır. Tüm bunlar, Camp David'in gerçek bir barışı değil, zaman kazanmak için kullanılan geçici bir "ateşkes" olduğunu göstermektedir. Mısır'ı farklı coğrafi bölgelere ayırmak, İsrail'in 1980'lerde güttüğü başlıca siyasi hedefdir. Raporun devamında Mısır'ın nasıl bölüneceğini anlatırken, bu olayın gerçekleşmesinin Kuzey Afrika'da bir domino etkisi yaratacağını da belirtir. Özellikle Mısır'ın güneyindeki Sudan, İsrail'in "beka için parçalama" planında önemli bir yer tutmaktadır. Mısır birden çok iktidar odağına bölünmüştür. Eğer Mısır parçalanırsa, Libya, Sudan ve hatta daha uzaktaki devletler de bugünkü biçimleriyle varlıklarını sürdüremeyip Mısır'ı izleyeceklerdir. Yukarı Mısır'da, çok sınırlı güce sahip ve merkezi hükümetten yoksun birtakım zayıf devletlerin yanı başında kurulacak bir Hıristiyan Kop Devlet'i tasarısı, ancak barış antlaşması ile ertelenebilen, fakat uzun vadede kaçınılmaz görünen bir tarihsel gelişmenin kilit noktasıdır.⁸¹

Bugün Müslüman Arap dünyasındaki en parçalanmış devlet olan Sudan, birbirine düşman dört öbekten oluşur. Arap olmayan Afrikalılar, paganlar, Hıristiyanlar ve azınlık egemenliği kurmuş Sünni Müslüman Araplar. Öte yandan Mısır'da ülke genelinde çoğunluğu oluşturan Sünni Müslüman Araplara karşılık Yukarı Mısır'da yedi milyonluk güçlü bir Hıristiyan azınlık yaşamaktadır. Bunları hepsi kendi devletini kurmak isteyebilir ve bu da Mısır'da ikinci bir "Hıristiyan Lübnan" yaratabilir. Yinon, Mısır hakkındaki bu tehlikeli kehanetlerinin ardından, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn gibi petrol zengini ülkelerin de istikrarsız ve zayıf bir yapıya sahip olduklarını, İsrail'in de katkılarıyla kolayca kaosa sürüklenebileceklerini ve dolayısıyla İsrail için engel oluşturma gibi bir şanslarının

⁸¹ Türköl, *Bedelin Kan İle Ödendiği Topraklar, (Ölüm Bataklığı Ortadoğu)*, s. 126

olmadığını söyler. Ayrıca Ürdün'den söz ederken de, ülke içindeki Filistinlilerin potansiyel bir istikrarsızlık unsuru olduğuna dikkat çeker ve şöyle der:

"Ürdün, uzun vadede değil ama, kısa vadede yakın bir stratejik hedeftir. Ürdün'ün bugünkü yapısıyla uzun süre var olabilmesi mümkün değildir ve İsrail'in politikası da, savaşta ve barışta Ürdün'ün bugünkü rejiminin tasfiye edilip, iktidarın Filistinli çoğunluğa devredilmesine yönelik olarak işletilmelidir. Böyle bir durumda "Lübnan örneği" yeniden tekrarlanabilir, ülke İsrail işgaline maruz kalabilir."⁸²

Daha önceden de belirtildiği üzere Türkiye genel sorunları ve bölgesel sorunları çözebilmek, İsrail'le Arapların arasını bulabilmek için girişimde bulunmuştur. Türkiye, Müslüman dünyadaki İsrail'i tanımayan veya ilişkileri sorunlu olan ülkelerle İsrail'in arasını bulmaya çalışmıştır. Örneğin Pakistan'la İsraililer İstanbul'da Türkiye'nin arabuluculuğu ile görüşmüşlerdir. Suriye ile İsrail arasındaki arabuluculuk da bu bağlamda not edilebilir.⁸³

Türkiye'nin neler yapabileceğine gelince; Türkiye'nin tutarlı bir Ortadoğu politikası olamaz. Bir Ortadoğu politikası olacaksa, o da değişken olabilir. Türkiye, ulusal çıkarlarını gözetebileceği bir güç dengesi politikası izlemeli, bu bölgenin güvenli kalmasının kendisinin de güven içinde yaşaması demek olduğunu göz ardı etmemelidir. Türkiye Ortadoğu'da ateşi eliyle tutan ülke olmamalıdır.⁸⁴

1.9. 11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu İle Değişen İlişkileri ve ABD

11 Eylül 2001 saldırılarının yeryüzünde fazlasıyla etkilediği bölgelerin başında belki de Ortadoğu geliyor. Bu saldırı, ABD açısından oldukça sarsıcı hatta travmatik olmuştur. Saldırıyı gerçekleştirenlerin çoğu Ortadoğu ile ilintiliydi, özellikle El-Kaide mensuplarıydı. ABD ise 11 Eylül'ün baş sorumlusu olarak gördüğü El-Kaide'nin lideri Usame Bin Ladin'i Afganistan'dan iadesini istemiştir. Akabinde ABD, Afganistan'ı ve Irak'ı bombalamıştır. Bunlara ek olarak, sadece Irak ve Afganistan ile yetinmeyeceğini, her an Suriye ve İran'a girebileceği yönünde de bir izlenim yaratmıştır. Zaman zaman ABD'li bakanlar da "Ortadoğu'yu yeniden

⁸² Türköl, *Bedelin Kan İle Ödendiği Topraklar, (Ölüm Bataklığı Ortadoğu)*, s. 127.

⁸³ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 67.

⁸⁴ Bahçacı, *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu*, s. 60-61.

şekillendirme zamanı geldi" türünden açıklamalarda bulunmuş ve bunu meşrulaştırmak için özgürlük, demokrasi ve güvenlik kavramlarını kullanmıştır.⁸⁵

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımı ve bölgedeki hedeflerine bakıldığında Ak Parti döneminde bu politikaları oluşturan bazı temel hususlar olduğu görülür. Bu hususlardan birincisi, Türkiye'nin çevresinde yeni bir savaşın engellenmesidir. Türkiye gücünün yettiği ölçüde bölgesinde yeni bir savaşın olmasını istememiş ve kendisini savaşın dışında tutmayı başaramıştır. Özellikle uluslararası aktörler bölgede savaş çıkarmak isteyince Cumhuriyet dönemi Türkiye'si bu durumda kendisini çaresiz hissetmiş ve zayıf birkaç girişimden sonra çoğu kez pes etmiştir. Ancak 2000'li yıllar pek çok açıdan geçmişten farklıdır. Öncelikle özgüveni artmakta olan ve bölgeye ilgis her geçen gün yükselen bir Türkiye söz konusudur. Dahası Türkiye geçmişten farklı olarak Ortadoğu'da kurduğu ve yeniden canlandırdığı özel ilişkileri sayesinde bölgede daha etkili ve daha aktif bir aktör haline gelmiştir.⁸⁶

Bu dönemde ABD, Irak konusundaki anlaşmalara kesin gözüyle bakıyordu. Ancak 1 Mart Tezkeresi'ne Meclis'ten olumsuz yanıt verilmesi ve ABD'nin Türk topraklarını kullanmasına izin verilmeyişi, 2003-2007 arasındaki dönemlerin Türk-Amerikan ilişkilerinde bir "cezalandırma dönemi" beraberinde getirmiştir.⁸⁷ Türkiye, çevresinde meydana gelebilecek savaşlardan uzak durmaya çalışmak ve küresel aktörlerin o bölgede savaşmasını engellemek istediği için ABD'nin teklifine olumsuz bakmıştır. Zira bölgede yaşanacak olan savaş/savaşlar, Türkiye'nin güvenlik ve istikrarının bozulmasını tetikleyen bir durumdur.

Savaşı engelleme hedefine ek olarak Türkiye'nin 11 Eylül sonrası Ortadoğu yaklaşımındaki mülahalardan ikicisi ekonomiktir. İthalat-ihracat ekseninde gitgide büyüyen Türk ekonomisi, yeni pazarlara ihtiyacının artması ve bunun üzerine kısa sürede 30 milyar dolardan 130 milyar dolara kadar çıkan bir ihracat söz konusudur. Batı pazarlarında kâr payı nispeten düşüktür ve bu pazarlara girmek de oldukça zordur. Dolayısıyla Türk şirketlerinin aradığı pazarlar Ortadoğu, Afrika ve Asya pazarlarıdır. 2007-2008 yıllarında dünya, ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. ABD'den Avrupa'ya sıçrayan kriz neticesinde Türkiye'nin Batı pazarları kapanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Ortadoğu bölgelerinde pazar arayışlarına yönelmek acil hale

⁸⁵ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 41-43.

⁸⁶ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 45-46.

⁸⁷ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 45-48.

gelmiştir. Bu dönemlerde Batı küresel krizle mücadele ederken Türkiye, Ortadoğu ekonomisiyle bütünleşmiş ve krizden olumsuz bir tepki de almamıştır.⁸⁸

Türkiye, yeni pazarlar bulmanın dışında Ortadoğu'da güvenlik ve istikrarı sağlamak için de girişimde bulunmuştur. Türkiye, bu hedefte yol almak adına ikili anlaşmaları önemsemiş ve karşılıklı ticaret, iletişim hatta ulaşım engellerinin kaldırılması adına bir dizi anlaşmalar yapmıştır. Ekonomik anlaşmalar dışında güven arttırıcı anlaşmalar da yapılmıştır. Ancak yapılan anlaşmalar daha çok vizelerin kaldırılması ve sınırları en azından iş dünyasıyla daha geçişken hale getirmeye yönelik ekonomik ağırlıklıdır. Ancak Ortadoğu bölgesinde bu anlaşmaları yapmak oldukça zordur. Zira bu bölgede kral ya da diktatörler ne derse o olur. Bu sebeple Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle karşılıklı ikili ziyaretler gerçekleştirmiştir. Başta Ahmet Davutoğlu olmak üzere Türk yetkililer, karşı tarafın kaç kez Türkiye'yi ziyaret ettiğine bakılmaksızın, geleneksel kuralları çok da dikkate almayarak defalarca sonuç alıncaya dek karşı ülkeleri ziyaret etmişlerdir. Böylece siyasi figürler arasında dostluk ve arkadaşlık bağı kurulmuştur.⁸⁹

Türkiye Ortadoğu'da sadece ithalat ve ihracatta değil, ihale karşılığı yapılan işlerde, doğrudan yatırımlarda ve turizmlerde de ciddi bir patlamayla karşı karşıyadır. Görüldüğü üzere Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilgisi daha çok ekonomik boyut üzerinden gelişmiştir.⁹⁰ Gerçekleştirilen ziyaretler neticesinde karşılıklı ticari ilişkiler ivme kazanmıştır. Bu ekonomik ilişkiler, karşılıklı siyasi ilişkilerin de güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

ABD hemen her ülke gibi Türkiye için de en önemli dış politika meşgalesi olmaya devam etmektedir. Öncelikle Türkiye, ABD açısından Ortadoğu politikası için vazgeçilmez bir ülkedir. Ortadoğu için Türkiye; Arap ülkelerinin örnek alabileceği ve halkın çoğunluğu Müslüman olan demokrat bir ülkedir. Ayrıca Türkiye, Ortadoğu ülkelerine düzenlenen operasyonlar için önemli işlevler gören İncirlik Üssü'ne de sahiptir. Türkiye ekonomik olarak gelişme potansiyeli olan pazar ve finans piyasasına sahiptir. Askeri olarak ABD silahlarına ilgili ve önemli ölçüde

⁸⁸ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 51.

⁸⁹ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 52.

⁹⁰ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 53-55.

bağımlı bir ordusu vardır ve stratejik ortaktır.⁹¹ Her ne kadar aralarında stratejik ortaklık bulunsu da ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasına bakıldığında, Türkiye'den farklı politikalar izlediği ve buna karşın Türkiye'nin de bölgede bağımsız hareket etmesi ABD'nin hoşuna gitmediği görülmektedir.

Ortadoğu bölgesine ABD'nin ilgisi, II. Dünya Savaşı ile artmaya başlamıştır. Ortadoğu, 11 Eylül saldırılarından sonra Washington'un öncelikli dış siyaset konusunu oluşturmuştur. ABD'nin Afganistan ve Irak işgali ile geçen Bush döneminden sonra Barack Obama'nın ilk döneminde "Obama Doktrini" olarak anılan ve ABD'nin İslâm karşıtı olduğu söyleminden uzaklaşmaya çalışan dış politika yaklaşımı, 2011 yılında ortaya çıkan ve Batılılar tarafından "Arap Baharı" olarak anılan toplumsal hareketlerin seyrine doğrudan tesir etmiştir. Bu bağlamda ABD'nin son dönem politikalarında Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramı ile "Akıllı Güç" uygulamaları görülmektedir. ABD Başkanı Obama, 2009 yılında Mısır'da yaptığı konuşması ile Bush döneminin sert güç uygulamalarının aksine "Akıllı Güç" uygulamalarını öne çıkaran bir politika yürütüleceği mesajları vermiştir. Obama'nın asıl amacı, özellikle Ortadoğu'da ortaya çıkan ABD karşıtlığının en azından törpülenmesidir. Bu amaca ulaşabilmek için Obama, hegemonya kavramı ışığında akıllı güç uygulamalarını devreye sokmuştur. "Akıllı Güç" uygulamaları konusunda istihbarat harcamaları önemli bir göstergedir. ABD'nin 2008 yılı askeri ve sivil istihbarat bütçesi toplam 70.4 milyar dolar iken, Obama döneminde 2010 yılı verileriyle bu rakam 80.1 milyar dolara çıkmıştır.⁹²

ABD'nin sorun alanlarından biri İran'ın nükleer silah elde etme ihtimali, Ortadoğu'da başta İsrail ve Suudi Arabistan olmak üzere ABD müttefiklerinin güvenliğini tehdit etmektedir. ABD'nin Ortadoğu'da bir başka sorun alanı Suriye İç Savaşı'dır. Suriye'ye 2011 yılından beri bir askeri müdahale yapma konusunda tartışmalara konu olan ABD siyaseti, Şam idaresinin kimyasal silah kullandığı iddiasıyla askeri operasyon tartışmaları daha da hız kazanmıştır. Özellikle KİK'nin lokomotifini Suudi Arabistan ve Türkiye askeri müdahale konusunda istekli davranmıştır. ABD'nin Suriye'ye askeri müdahale konusundaki isteksiz tavrı, Suudi

⁹¹ Şanlı Bahadır Koç, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, 11 Eylülden Sonra Türk-Amerikan İlişkileri: Eski Dostlar Mı Eskimeyen Dostlar Mı?", *Avrasya Dosyası*, Cilt 10, Sayı 1, İlkbahar 2004, s. 10.

⁹² Özdemir Akbal, "Hegemonya, Akıllı Güç ve ABD'nin Ortadoğu Siyaseti", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Athloğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar, (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, Dora Yay., Bursa, 2014, s. 137-153.

Arabistan ve Türkiye gibi önemli bölgesel müttefiklerinin askeri müdahale istemesine rağmen operasyonun gerçekleşmesini engellemiştir. Bir diğer önemli sorun alanı da Mısır'daki askeri darbedir. Muhammed Mursi'nin, Hüsnü Mübarek'in devrildiği halk olaylarının ardından Cumhurbaşkanı seçilmesi Mısır'da yeni bir siyasi ortam yaratmıştır. Müslüman Kardeşler hareketinin desteğiyle siyasete giren Mursi, rakibi Şefik karşısında az bir farkla seçildikten sonra uyguladığı politikalar toplumsal infiale yol açmıştır. Bu halk hareketlerinin neticesinde Sisi tarafından yapılan askeri darbe ile Mursi iktidarı son bulmuştur. Ancak ABD, Mısır'da darbe gerçekleşmesi ve ardından Müslüman Kardeşler üyeleri için alınan idam ararlarına karşı zayıf tepkiler göstermiştir.⁹³

ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında geliştirdiği siyasi yaklaşımla, Ortadoğu'daki petrol ve diğer doğal kaynakların kullanımını kendi lehine çevirmek için faaliyet göstermektedir. Bu faaliyetler çerçevesinde ABD, bölgede kendi egemenliğini kurabileceği çeşitli siyasi birliklerin oluşumu konusunda da çaba göstermektedir. Bu girişimler bağlamında ABD, doğrudan kurulan bu birliklerin üyesi olmasa da, ekonomik ve askeri desteği ile söz konusu birlikler açısından hayati önem taşımaktadır. ABD, Ortadoğu'daki askeri ve ekonomik çıkarları açısından KİK ile işbirliği içindedir. Bu işbirliği İsrail'in güvenliği, İran'ın nükleer faaliyetleri, Suriye'deki iç savaş gibi güncel konuları da kapsamaktadır. KİK haricinde ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefikleri İsrail ve Türkiye'dir.⁹⁴

Türkiye'nin hem NATO üyesi olması hem de KİK üyesi ülkelerle son dönemde geliştirdiği ekonomik işbirliği dolayısıyla bazı tartışmalara rağmen ABD'nin çıkar alanı dışında yer almamaktadır. ABD Petrol Krizi, Körfez Krizi, 11 Eylül saldırısı gibi olaylar sonrasında bile bu ülkelerle işbirliğini devam ettirmiştir. Barack Obama'nın iktidara gelmesi, savaşların ve çatışmaların daha az olacağı bir uluslararası siyasi durum olarak anlatılmıştır. Obama döneminde ABD, sert güç uygulamalarından uzaklaşmış bunun yerine "Akıllı Güç" uygulamaları tercih etmiştir.⁹⁵

Ortadoğu'da zamanla ABD varlığını bitirebilir. Ortaya çıkacak boşluğu ise bölge içinden veya dışından başka bir gücün doldurması muhtemeldir. Ortadoğu'nun

⁹³ Akbal, "Hegemonya, Akıllı Güç ve ABD'nin Ortadoğu Siyaseti", s. 160-161.

⁹⁴ Akbal, "Hegemonya, Akıllı Güç ve ABD'nin Ortadoğu Siyaseti", s. 161-162.

⁹⁵ Akbal, "Hegemonya, Akıllı Güç ve ABD'nin Ortadoğu Siyaseti", s. 161-162.

kendi geleceğini yine kendilerinin tayin etmesi ihtimal dahilindedir. Ayrıca, gelecekte Ortadoğu'nun, büyük güçlerin mücadele alanı haline gelebilme olasılığı da söz konusudur. Çin, Rusya, AB ülkeleri hatta Japonya ile Hindistan bu önemli bölgede siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri olarak bulunmak isteyebilir. Zira; çoğu devletin bu bölgenin kaynaklarına olan bağımlılıkları giderek artmaktadır. Dolayısıyla uluslararası aktörler bölgede daha etkili olma yönünde adımlar atabileceklerdir. Bu ihtimal biraz da ABD'nin Ortadoğu'daki geleceğine bağlı olacaktır.⁹⁶

SSCB'nin çöküşünden Suriye İç Savaşı'na kadar olan dönemde tek egemen güç olan ABD'nin karşısında yeniden bir Rus hegemonyasının oluşması ihtimal dahilindedir. ABD'nin rakipsiz geçen bir uluslararası siyaset döneminin ardından yeniden rakip uluslararası sistemlerle karşılaşması gücünün sorgulanmasına sebep olmaktadır. Bu sorgulama Ortadoğu siyaseti açısından gerçekleşse de ABD Ortadoğu'daki derin temelleri olarak varlığını devam ettirecektir.⁹⁷ Obama dönemi ABD, Ortadoğu siyasetini aleni olarak değil de sinsi ve uzlaşılı ile devam ettirmiştir. Ayrıca bölgede ABD karşıtlığını azaltacak çeşitli uygulamalar hayata geçirmiş ve egemenliğini sürdürmeyi amaçlamıştır. ABD'nin Ortadoğu'da çıkarları bitmediği sürece yeni politikalar üretmesi muhtemel gözükmektedir.

Türkiye'nin ABD ve genel olarak Batı'dan memnun olmadığı noktalarının olduğu da doğrudur. Türk-ABD ilişkilerinin inişli çıkışlı olduğunu görülmektedir. 2000'li yıllarda göz ardı edilemeyecek Türkiye, önemli bir güç haline gelmiştir. ABD'nin 11 Eylül'den sonraki politikalarında ciddi bir değişiklik söz konusudur ve bunun bedelini en çok da Türkiye ödemektedir. 1 Mart Tezkeresi'nin reddi Türk-Amerikan ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuştur. O günden bu güne ilişkiler bir türlü düzelenmemiştir. Tezkeresi'nin reddine karşılık dönemin başkanı Bush, Türk askerlerinin ve istihbarat görevlilerinin başına çuval geçirmeye kalkışmıştır. Türkiye'nin yerinde başka bir ülke olsaydı 1 Mart'ın faturası ağır çıkabilirdi. Fakat değişen dünya düzeni ve Türkiye'nin kendine has jeostratejik konumu ABD'nin Türkiye'ye daha fazla zarar vermesine izin vermemiştir. Bush'un oç alma politikası 2007 Kasım'ında Erdoğan-Bush Beyaz Saray Zirvesi'nde sona ermiştir ve PKK ortak düşman ilan edilmiştir. Obama da tıpkı Bush gibi PKK'yı terör örgütü ilan etmiştir.

⁹⁶ Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 148.

⁹⁷ Akbal, "Hegemonya, Akıllı Güç ve ABD'nin Ortadoğu Siyaseti", s. 163.

Fakat model ortaklıktan bahseden ABD, Ankara'ya Ocak 2011'e kadar aylarca Büyükelçi bile atayamamıştır. PKK konusunda ise durum eski haliyle aynen devam etmiştir. Model ortaklık ve ortak düşman vaadi de sözde kalmıştır.⁹⁸

Washington, İran ve müttefiklerini karşı cephe haline getirerek bölgede Türkiye, İsrail ve Arap ülkelerinden oluşan bir cephe kurmaya çalışmaktadır. Bunun için Körfez ülkelerini silahlandırıyor, Türkiye'yi İran karşıtı saldırı sistemlerine katmaya çalışıyor, ancak tüm bunları yaparken bölgede gerilimi azaltabilecek hamleleri yapmıyor. Örneğin Filistin sorununun halli için radikal bir adım atamıyor. ABD'nin bu kutuplaştırıcı tavrına karşılık Türkiye, bölgeye hassasiyet ile yaklaşıyor. Çünkü, Türkiye bölgede yaşanabilecek en ufak gerilimin dahi kendisine zarar verebileceğini biliyor.⁹⁹ Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerini, ABD zaman zaman kesintiye uğratmaya çalıştıysa da bunda pek başarılı olamadığı aşikârdır.

İşte Türkiye'yi zora sokan da bu tablodur. Soğuk Savaş'tan farklı olarak iki tarafta da ayağı olan Türkiye, makas açıldıkça zorlanıyor ve makasın açılmaması için dengeleyici ülke politikası izlemek zorunda kalıyor.¹⁰⁰

1.10. Ortadoğu'nun Türkiye'ye Yönelik Değişen Algısı

Yakın zamana kadar Türkiye'nin Ortadoğu'yu ihmal ettiği, bölgenin sorunlarına taraf olmamayı seçtiği, kuruluş yıllarından itibaren yüzünü Batıya döndüğü, uzun yıllar boyunca bu bölgeyi kendini içinde hissettiği Doğu-Batı gerilimi çerçevesinde gördüğü belirtilmektedir. Aynı şey esasen Ortadoğu açısından da geçerlidir. Yine, yakın zamana kadar Ortadoğu'da hemen hiç bir ülke için Türkiye bölgede ağırlığı olan, dikkate alınması gereken bir devlet değildir. Bölgeye bakış 1960'ların ortalarında Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ile karşı karşıya kalarak bölge ülkelerinin desteğini almaya çalışmasıyla değişmeye başlamıştır. Ne var ki 1960, 1970 ve hatta 1980'li yıllar boyunca ilişkiler samimiyetten uzak kalmıştır. Türkiye'nin bölgeye ilgisi 1970'lerdeki petrol krizleri, 1980-1988 yılları arasında devam eden İran-Irak Savaşı gibi gelişmeler nedeniyle artmıştır. 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçte I. Körfez Savaşı'nın sonunda Mart 1991'de

⁹⁸ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 70-72.

⁹⁹ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 72-73.

¹⁰⁰ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 74.

patlak veren insani kriz sonucunda Türkiye'nin sınırlarından içeri akan Iraklı Kürt mülteciler Türkiye'nin bölgeye bakışını önemli ölçüde değiştirmiştir. Ardından, Madrid Barış Konferansı ile başlayan ve Oslo'da filizlenmeye başlayan Filistin sorununa çözüm bulunabileceğine olan inanış, Türkiye'nin bölgeye bakışının değişmesinde etkili olmuştur. Ak Parti'nin iktidara gelişi ile bu değişim ve bölge ülkeleriyle yakınlaşma ciddi bir hız ve görünürlük kazanmıştır.¹⁰¹

1990'lı yıllar Türkiye için her açıdan bunalımlı bir dönem olmuştur. Türkiye bu yıllarda iç politikada ve ekonomide buhranlar yaşarken, dış politikada da büyük bir hüsrana yaşamıştır. Özellikle dış politikada Batı yanlısı bir politika izlemesi ve Ortadoğu ülkelerine sırtını dönmesi Araplar tarafından oldukça eleştirilmiştir. Dış politikadaki yalnızlığını çoğu zaman gidermeye çalışmış, ancak bir çoğunda başarılı olamamıştır. 2002 yılından itibaren Türkiye'nin dış politikasında büyük bir değişiklik yaşanmaya başlamıştır. Bu değişikliğin en önemli nedenlerinden biri olarak Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesi olarak ifade edilebilir.¹⁰²

Ortadoğu ülkelerince 1 Mart Tezkeresi'nin TBMM'den geçmemesi, Türkiye'nin bağımsız bir dış politikasının sinyali olarak değerlendirilmektedir. 2002 yılında bölgede Türkiye imajının İsrail, ABD ve İngiltere'den sonra en olumsuz ülke olduğu düşünüldüğünde, Tezkere Krizi akabinde Arap dünyasında, Türkiye'nin ABD politikasından bağımsız hareket ettiği şeklinde bir algının oluştuğu ve ilk defa Arapların Türkiye ile ilgili görüşlerinde tarihi bir dönüm noktası yaşadığı söylenebilir.¹⁰³

Bu sayede Ortadoğu ülkeleri, Türkiye ile daha yakın ilişki kurma beklentisi içinde olmuşlardır. Her ne kadar Araplar, Türkiye'nin Osmanlı mirasını reddettiğini ve Batı yanlısı politikalar izlediğini iddia etseler de bu algı, özellikle 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelerek Arap dünyasıyla ortak tarih ve kültüre vurgu yapmasıyla değişmeye başlamıştır. Ak Parti'nin İslâmi eğilimli bir parti oluşu Türkiye'yi Ortadoğu'da cazip kılan nedenler arasındadır diyebiliriz. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik konusunda da ciddi ve hassas bir tutum

¹⁰¹ Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu ve Sabiha Senyücel Gündoğar, *Orta Doğu'da Türkiye Algısı*, TESEV Yay., İstanbul, 2009, s.5.

¹⁰² Merva Doğu, *Ortadoğu'da Türk İmajı: Arap Basınında Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yeni Rolü (2002-2009)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2010, s. 30.

¹⁰³ Basheer Nafi, "The Arabs and Modern Turkey: A Century of Changing Perceptions", *Insight Turkey*, Vol 11, No 1, s. 74.

sergilemesi da Ortadoğu'nun dikkatinden kaçmamış ve Türkiye'nin örnek alınması gerektiği kanılarını gündeme getirmiştir. Dahası, Ortadoğu'da büyük rol oynayan Türkiye, demokratik model açısından da model ülke konumundadır. Dolayısıyla demokratikleşme kavramı İslâm dünyasında geniş yankı uyandıracaktır ve belirli bir ülke ile sınırlı kalmayacaktır.

Araplar, Türkiye'nin laik bir sistemle yönetilmesinden ve iktidara gelen partilerin kimliklerinden dolayı bir Müslüman ülkesi olarak nitelendirilememişlerdir. Türkiye'de İslâmi kimliğe sahip olan bir iktidarın başa gelmesi, Türk-Arap yakınlaşmasını sağlayan önemli bir unsur olarak kabul edilmiş, bunun yanında Ak Parti'nin Ortadoğu için atacağı adımlar ve buna yönelik yapacağı hamleler Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolünü daha da sağlamlaştıracağı düşüncesini hakim kılmıştır.¹⁰⁴

1.11. Türkiye-İsrail İlişkileri

İki ülke arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin İsrail'i 28 Mart 1949'da tanımasıyla resmen başlamıştır. Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk ülke olmasa da nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ilk ülke sıfatını taşımaktadır. İlişkiler başlangıçta çok düşük seviyede seyretmiş olsa da, 1950'lerin sonundan itibaren güvenlik ve istihbarat gibi hayati konularda ilişkilerin başladığı bilinmektedir.¹⁰⁵ Ancak Soğuk Savaş dönemi dolayısıyla dış politikasını genellikle ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler temelinde yürüten Türkiye için İsrail ile ilişkiler ikinci planda kalmıştır diyebiliriz.

Türkiye ile İsrail arasında 1990'lara kadar askeri, ekonomik ve siyasi ilişkiler bulunsa da bu ilişkilerin gerçekten stratejik bir hal alması Soğuk Savaş'ın sona ermesinin uluslararası sistem ve Körfez Savaşı'nın bölgesel sistem üzerindeki etkisi ile gerçekleşmiştir. Bu etki, ilişkilerin gelişmesine neden olan ortak tehdit algılamasının ortaya çıkmasındaki temeli oluşturmuştur. Bu temel üzerine gelişen ilişkiler PKK terörizmi ile mücadele, askeri ve diğer alanlardaki işbirliğinin etkisiyle belirli bir iç dinamiğe ve daha sonra da olgunluğa erişmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Doğu, *Ortadoğu'da Türk İmajı: Arap Basımında Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yeni Rolü (2002-2009)*, s. 34-35.

¹⁰⁵ Serhat Erkmen, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Stratejik İşbirliğinden Sorunlu Ya Da Zorunlu İlişkiye", Ed.: Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinci, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, içinde, USAK Yay., Ankara, 2011, s. 82-83.

¹⁰⁶ Erkmen, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Stratejik İşbirliğinden Sorunlu Ya Da Zorunlu İlişkiye", s. 83.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin dış politikasında görülen en önemli gelişmelerden birisi İsrail ile ilişkilerin daha önce görülmemiş boyutlarda iyileşmesi olmuştur. Bu iyileşme 1992'de Madrid'de başlayan daha sonra 1993 Oslo İlkeler Bildirgesi ile devam eden Arap-İsrail barış sürecinin doğrudan etkisi olmakla beraber iki ülke arası ilişkiler zamanla bu süreçten bağımsızlaşmaya başlamıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerine tarihsel olarak bakıldığında göze çarpan bir unsur, özellikle Soğuk Savaş'ın yoğun yaşandığı yıllarda siyasi ve askeri alanda çıkar birliğidir ve bu yıllar ABD'nin yakın müttefiki olan Türkiye ve İsrail arasında stratejik işbirliği doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak, 1960'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu politikasında ortaya çıkan bazı değişimler Türkiye-İsrail ilişkilerini de etkilemiştir.¹⁰⁷

Özellikle 1970'li yıllarda daha belirgin hale gelen bu yeni politikanın en önemli özelliği, Türkiye'nin Filistin sorununda Filistinlilerin tezlerine yaklaşır bir tutuma girmesi olmuştur. "Denge politikası" olarak da tanımlanan bu politikanın nedenleri, öncelikle Ankara'nın karşı karşıya kaldığı dış politika sorunlarında destek arayışı ve Arap ülkelerinden artan ekonomik beklentilerdir. Bir başka neden de, Soğuk Savaş döneminin kendini yumuşamaya bırakmasıdır. Gerçekten bu yıllarda Türkiye'nin dış politikası Soğuk Savaş'ın katı belirleyiciliğinden kurtulmuş ve esnek olmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde Ankara bir yandan Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken bir yandan da alt düzeyli de olsa İsrail ile olan ilişkilerini de sürdürmüştür. Nitekim, Ankara bölge ilişkilerini daha çok ekonomik ilişkiler çerçevesinde yürütmüştür.¹⁰⁸

Körfez krizi de Ortadoğu bölgesi söz konusu olduğunda uyum sürecini karmaşıklştırmıştır. Turgut Özal döneminde bu karmaşıklığa bir gurup devlet elitinin cevabı, Türkiye'nin geleneksel Ortadoğu politikasının dışına çıkma arayışları olmuştur. Ancak Özal'ın ölümünden sonra Demirel'in Türkiye'nin iplerini eline almasıyla birlikte yeniden "eski temkinli dış politika" günlerine dönülmüştür. Körfez Savaşı'ndan sonra müttefikler ve Batı dünyası Türkiye'ye verdikleri hiçbir sözü tutmamış ve Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Bu güvensizlik ve belirsizlik ortamından çıkış yolu olarak da Ankara, İsrail'i yanına çekmek istemiş, bölgede kendi sorunlarıyla baş başa kalma olasılığını önlemeye çalışmıştır. Türkiye'nin İsrail ile kurduğu yakın münasebetler, hem içeride hem de dışarıda büyük tepki toplamış ve

¹⁰⁷ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 151.

¹⁰⁸ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 151-152.

Arap dünyası adeta hayrete düşmüştür. Türkiye, Araplardan gelebilecek ekonomik ve siyasal desteğin artık gelmeyeceğini görmüş ve kendi başının çaresine bakmıştır. İsrail ile olan bu yakın ilişkiler silah alım satımından öteye gitmiş, "Ortak Savunma ve İşbirliği" antlaşmalarına kadar varmıştır. ABD'nin içindeki bazı baskılar nedeniyle örtülü ambargo uyguladığı Türkiye için İsrail, iyi bir kaynak olarak görülmüştür.¹⁰⁹

İsrail ile yakınlaşmanın büyük ölçüde ordu tarafından tasarlanıp uygulanmasına rağmen, bu işbirliği, Türkiye'deki siyasal hayatın değişik aktörleri tarafından da desteklenmiştir. Örneğin, Refah Partisi dışındaki tüm belli başlı siyasi partiler, İsrail'le güvenlik boyutunda da ilişki kurulmasını desteklemişlerdir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir de iç politika yönü vardır. Bu yön, bir yıllık Refah Yol Hükümeti döneminde iyice ortaya çıkmış ve İsrail'le ilişkiler daha da ilerlemiştir. Serbest Ticaret Anlaşması bu hükümet sırasında Meclis'ten geçirilmiş daha da önemlisi iki ülke arasında savunma alanında bilgi transferini ve teknisyen ve araştırmacıların karşılıklı eğitimini öngören Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması 28 Ağustos 1996'da imzalanmıştır. Ancak İsrail, her zamanki gibi çıkarlarını ortaklığın üzerinde tutmuştur. ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte derhal Kuzey Irak'a yerleşmiş ve Kürt tarafına, maddi, askeri ve teknolojik yığınak yapmıştır. Türkiye'nin en hassas olduğu bir konuda, ortağının hassasiyetini kaale bile almamıştır. Daha da ötesi, İsrail ordusunun başarılı subayları Kuzey Irak'a intikal etmiş ve Barzani ile Talabani Peşmergelerini eğitmişlerdir. İsrail, Kuzey Irak'lı bu peşmergelere beş yıl boyunca uzman subay verme ve her türlü teknolojik yardımda bulunma vaadini yapmıştır.¹¹⁰

İkili ilişkilere stratejik damgası vurulmasına neden olan ve askeri ilişkileri güçlendiren ilk girişim, Mayıs 1994'te imzalanan ve güvenlik konularına ilişkin ve üçüncü kişilerle paylaşılmamasını öngören Güvenlik ve Gizlilik Antlaşması olmuştur. Bundan sonra terörizmle mücadele konusunda Karşılıklı Antlaşma ve İşbirliği Memorandumu ve daha sonra Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Son olarak 1996 yılının 28 Ağustos'unda Savunma Sanayi İşbirliği Antlaşması imzalanmış ve ilişkilerin derinleşmesinde önemli adımlar atılmıştır. Tüm

¹⁰⁹ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 153-154.

¹¹⁰ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 154-156.

bunlar bir yana bırakılacak olursa, ABD ile ilişkiler Türk-İsrail ilişkilerinin stratejik olmasını sağlayan tamamlayıcı parçadır.¹¹¹

Türkiye'nin 2000'li yıllardaki Ortadoğu politikası incelendiğinde İsrail ile ilişkilerde düzenli bir bozulma olduğunu söylemek mümkündür. İsrail ile ilişkiler Filistin meselesi nedeniyle gerilmeye başlamış, İsrail'in Lübnan'a saldırısıyla tırmanmış, Davos Krizi ile de zirve noktasına ulaşmıştır. Davos'u 'Koltuk Krizi' ve 'Mavi Marmara Olayı' izlemiştir. Türkiye'nin İsrail'e yaklaşımı daha fazla iletişim, işbirliği, bölgesel ekonomik kalkınma ve bölgesel etkileşimin artmasına dayanmaktadır. Oysa İsrail, ilk kurulduğu andan itibaren siyasetini çatışma üzerine kurmuştur. İsrail'e göre silahsız çözüm pek de mümkün görünmemektedir. Zaman zaman İsraili siyasetçiler barıştan ve işbirliğinden bahsetseler de bir ömür boyu çatışma siyaseti izlemiş nesillerin barış siyasetine geçişi kolay değildir. İsrail başta İran olmak üzere çeşitli Ortadoğu ülkelerinin cezalandırılması ve en ufak bir hareketinde savaş ilan edilmesi gerektiğini savunmaktadır. İsrail'e göre bölgede önce liderler, ardından rejimler ve sonrasında da sınırlar değiştirilmelidir.¹¹²

Ak Parti'nin iktidara gelmesinden itibaren Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler iki dönem olarak ele alınabilir. Birinci dönem, 2002-2009 yılları arasında iki ülke arasında kısa süreli sorunlar yaşanmasına rağmen ilişkiler büyük krizlere girmeden devam ettiği yıllardır. Bu dönemde Irak Savaşı'nın etkileri, İsrail ile Iraklı Kürtler arasındaki ilişkiler, Büyük Ortadoğu Projesi gibi konular ilişkilerin gidişatını etkilemiştir. Ancak, Filistin meselesi ikili ilişkilerde önemli hususlardan biri olmasına rağmen ilişkilerin temel belirleyicisi olmamıştır. İkinci dönemi ise, hem Türkiye'nin Ortadoğu'da yeni bir rol üstlenmeye başladığını düşündüğü ve bir lider olarak pozisyon almaya başladığı hem de İsrail-Filistin ilişkilerinde üst üste krizlerin yaşandığı ve bunun Türkiye-İsrail ilişkilerinde en üst perdeden yansıdığı bir periyot olmuştur. "Mavi Marmara Olayı" ile başlayan krizler silsilesi olarak da nitelendirilebilir.¹¹³

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler 2006 yılının başlarında ciddi bir buhran geçirmiştir. İsrail'in Ortadoğu'da var olma hakkını tanımayan ve daha önce Arap

¹¹¹ Erkmen, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Stratejik İşbirliğinden Sorunlu Ya Da Zorunlu İlişkiye", s. 90-93.

¹¹² Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 62-64.

¹¹³ Erkmen, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Stratejik İşbirliğinden Sorunlu Ya Da Zorunlu İlişkiye", s. 106-107.

lkeleriyle yapmış olduğu antlaşmaları tanımayan Hamas lideri Halid Meşal, 2006'da Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Ancak bu liderin Türkiye'ye gelişi, hem İsrail hem de dünyanın diğer çeşitli ülkelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Bunun zerine İsrail Dışışleri Bakanı Tzippi Livni, Abdullah Gül'e "*Hamas terör örgütüdür, ziyareti lkem adına protesto ediyorum*" mesajı göndermiştir. Meşal'in Türkiye'yi ziyaret etmesi Ankara ile Tel Aviv'in arasını açmıştır.¹¹⁴

Türkiye-İsrail ilişkileri 2010'da Mavi Marmara gemisine İsrail zel kuvvetlerinin baskını ve bu hadisenin sonunda 9 Türk'n ölmesi ve 14'ünün yaralanması üzerine büyük yara almıştı. 2011'de ilişkilerin düzeleceği beklentisi vardı. İlişkilerinin dzetilmesi için ABD dahil bazı aracılar sebebiyle iki ülke devlet adamları çeşitli yerlerde görüşmeler yaparak, ilişkilerin düzeltilmesi ve geliştirilmesi için girişimde bulundular. Ancak Mavi Marmara raporu New York Times Gazetesi'ne sızdırılınca Türkiye büyük tepki vererek İsrail'e çeşitli konularda sert müeyyide kararı aldı.¹¹⁵ Mavi Marmara Olayı salt Türkiye-İsrail ilişkilerinin sebebi değil İsrail'in Filistin'e karşı geliştirdiği politikanın ve Gazze'ye uyguladığı ablukanın sonucudur. İsrail, Mavi Marmara olayındaki tutumundan dolayı özür dilemedikçe, Filistin konusunda geliştirdiği politika, Gazze'ye uyguladığı abluka ve Türkiye'nin Filistin konusundaki duyarlılığı devam ettiği müddetçe, Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir yumuşama beklentisinin sonuçsuz kalması muhtemeldir.¹¹⁶

Türkiye'nin sonuçlarını öngöremediği, İsrail'in ölçülü tepki vermeyi beceremediği bir çaba, iki ülke ilişkilerinde başta can kayıpları olmak üzere, unutulması mümkün olmayan derin izler bıraktı. Son yirmi yıldır süren yakınlık sürecini duraksatan bunalımın ortaya koyduğu veriler ikili ilişkilerin içeriği ve geleceği konusunda ipuçları sağladı. Bu verilerden belki de en önemlisi ABD'nin

¹¹⁴ Yasemin ongar, "ABD'nin Gözünde Hamas Ziyareti", *Milliyet*, 20 şubat 2006, <http://www.milliyet.com.tr/abd-nin-gozunde-hamas-ziyareti/yasemin-congar/dunya/yazardetayarsiv/20.02.2006/147005/default.htm>, (Erişim Tarihi: 21.3.2017).

¹¹⁵ Semanur Bilgi, "İsrail-Türkiye İlişkilerinde Geline Son Nokta", *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Yay. Haz.: Ulvi Keser, Atılım Kıbrıs Araştırmaları Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012, s. 70-71.

¹¹⁶ Mehmet Toka, "Mavi Marmara Olayı ve Türkiye-İsrail İlişkileri", *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Yay. Haz.: Ulvi Keser, Atılım Kıbrıs Araştırmaları Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012, s. 222.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde oynamakta olduğu sessiz ortak rolünün gözle görülür bir biçimde ortaya çıkması oldu.¹¹⁷

İsrail değişmesi kolay bir ülke değildir ve Türkiye'ye karşı çifte standart bir tutum izlemiştir. İsrail politikaları Türkiye'nin yeni Ortadoğu planlarını gerçekleştirmesinin önünde en önemli engelleri teşkil etmektedir. Zaten eski Ortadoğu diyebileceğimiz çatışma ve savaş temelli Ortadoğu denildiğinde bunun en önemli sembol ülkesi İsrail'dir. Ortadoğu'da kurulu olan düzenin en önemli saç ayaklarından birini İsrail oluşturmaktadır. Bir başka deyişle Ortadoğu'da mevcut düzene karşı çıkmak ve yeni bir bölge düzeninden bahsetmek demek bir anlamda İsrail'e karşı çıkmak anlamına gelmektedir.¹¹⁸ Suriye, Irak ve İsrail üçgeninde yaşanabilecek en ufak yapısal değişiklik, Ortadoğu'da taşları yerinden oynatabilir. Basra körfezi dolayısıyla İran, Irak'taki etnik ve dini yapının çok çeşitliliği ile İsrail'in bütün bölge üzerindeki etkisi küresel politikaların değişmesine bile sebep olabilecek güçtedir.¹¹⁹ İsrail'in, Türkiye'nin sınır ötesindeki ülkelerle çatışmaya girmesi demek, Türkiye'nin de bu durumdan etkilenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle Türkiye sağlam bir dış politika geliştirilip bölgede yıkıcı olmaktan ziyade yapıcı bir politika izlemeyi şiar edinmelidir.

1.12. Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye ve İran ilişkileri, tarih boyunca perde arkasında çatışan siyasi menfaatlere rağmen karşılıklı olarak devam eden politik, ekonomik ve kültürel nedenlerin etkisi ile zaruri birliktelik ilişkisi çerçevesinde devam etmiştir. Tartışmalı bir konu olarak kabul edilse de, 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin'den sonraki dönemlerde vuku bulan ufak çaplı sınır değişikliklerine ve hatta zaman zaman oluşan politik gerilimlere rağmen iki ülke toplumlarının birbirlerine düşmanlık benimsemelerine neden olacak herhangi bir sıcak çatışma yaşanmamıştır.¹²⁰ İran ve Türkiye farklı yönetim şekilleri olan iki komşu ülke olarak, gerek jeopolitik

¹¹⁷ Gencer Özcan, "Mavi Marmara Bunalımında Sonun Başlangıcına Doğru", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 21, Eylül 2010, s. 30, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/21/3gencer.pdf>, (Erişim Tarihi: 7. 3. 2017).

¹¹⁸ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 65.

¹¹⁹ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 151.

¹²⁰ Efdal As, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 46, Güz 2010, s. 219-253, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1564/16983.pdf>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

konumları gerekse tarihi mirasları, nüfusları ve zengin kültürleriyle çok eskiden beri Ortadoğu bölgesinin kilit ülkeleri olma özelliklerini korumuşlardır.¹²¹

İran, coğrafi konumu ve tarihi geçiş yolları üzerinde bulunması nedeniyle birçok kez işgale uğramış ve farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır.¹²² Hazar Denizi ve Basra Körfezi'nin dünyanın önemli enerji havzaları içinde oluşu İran'ın hem bölgesel hem de uluslararası konumunu güçlendirmektedir. Basra Körfezi önemli bir enerji havzası olması dolayısıyla İran'ın dış siyasetinde olduğu gibi bölge ve dünya siyaseti açısından da öneme sahiptir.¹²³ Özellikle 20. yüzyılda ülkenin yaşadığı ekonomik krizlerin İngiltere ve Rusya'dan alınan borçlarla aşılmaya çalışılması, İran'ı bu ülkelerin siyasi müdahalelerine de açık hale getirmiş ve İngiltere ile Rusya arasında bu bölgeye dönük bir nüfuz alanı yaratılmaya çalışılmıştır ki, bu rekabet 1953 yılında yerini ABD'ye bırakmıştır.¹²⁴

İran'da 1979 devrimiyle Pehlevi hanedanının iktidarının sona ermesi ve monarşinin yıkılması, bunun yerine Şii yönetiminin iktidarı devralması, önemli oranda Şii nüfusu barındıran Körfez bölgesindeki geleneksel monarşiler açısından sürpriz gelişme olmuştur.¹²⁵ İran, dini halk üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaktadır ve özellikle 1979 İslâm Devrimi'nden sonra, Ayetullahların yönetiminde, radikal Şii ağırlıklı bir yönetimi benimsemiştir. İslam devrimini izleyen dönemde, çevre ülkelere rejim ihracı politikaları ile tehdit oluşturmuştur.¹²⁶ İran devriminin oluşum sürecinde, 1973 petrol krizi ve arkasından ortaya çıkan gelişmeler önemli rol oynamıştır. 1979 Mart'ında İslâm Cumhuriyeti'nin kurulması için referanduma gidilmiş ve halkın % 99 oyu ile monarşiye son verilerek İran İslâm Cumhuriyeti ilan edilmiştir.¹²⁷

¹²¹ Arzu Celalifer Ekinci, "11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi", Ed.: Sedat Laçiner ve Arzu Cealifer Ekinci, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, içinde, USAK Yay., Ankara, 2011, s. 115.

¹²² Hakan Boz, "İran Dış Politikası'nın Genel Çerçevesi ve Dini Retoriği", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Atlıoğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar, (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014, s. 239.

¹²³ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, Adres Yay., Ankara, 2010, s. 220.

¹²⁴ Seda Kılıç, "İran'da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", *A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 32, 2002, s. 152.

¹²⁵ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, Alfa Yay., İstanbul, 2004, s. 332.

¹²⁶ A. Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yay., İstanbul, 2004, s. 43.

¹²⁷ Arı, *Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, s. 332-345.

İslâm Devrimi'nin ardından İran'ın dini lideri Humeyni, uluslararası arenadaki bölgesel ve küresel gelişmeleri "büyük komplo" teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Humeyni, İran'ın tarih boyunca yaşadığı dış müdahalelere karşı koyma refleksini siyasal anlamda genişleterek İslâm dünyasında da etki yaratmasını hedeflediği bir dış politika retorikini benimsemiştir. Buna göre uluslararası politikaların egemen güçleri yüzyıllardır İslâm dünyası üzerinde egemen olmak ve bunu devam ettirebilmek için kurdukları büyük komployu hayata geçirmeye çalışmaktadırlar.¹²⁸ Bu nedenle İran Anayasası'nın 154. maddesine göre İran İslâm Cumhuriyeti, zulme uğrayanlar zalimlere karşı haklı mücadelesini dünyanın neresinde olursa olsun himaye edeceğini ifade etmektedir.¹²⁹ Nitekim devrim sürecinin ABD, Avrupa ve İsrail karşıtlığından beslenmiş olması dış politikada anti emperyalist bir siyaset dilinin benimsenmesine, bahsi geçen ülkelerle ve bu ülkelerle işbirliği yürüten Arap monarşileriyle çatışmacı bir ilişki izlemesine neden olmuştur.¹³⁰

1979 sonrasında İran'da kurulan yeni rejim, bu ülkenin Batı ile ilişkilerinin kesilmesine sebep oldu. Rejimin ilk çeyrek yüzyılında, ısrarla bölge ülkelerine "rejim ihraç" etme politikasından dolayı İran, Ortadoğu'da da pek dostane ilişkiler kuramadı. İran'ın rejim ihracında hedef olarak seçtiği ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti idi. Tarihte en uzun süre barış içerisinde yaşayan bu iki devlet ilk kez rejim kaygılarından dolayı birçok kez savaşın eşiğinden döndü. İran'ın bu eylemlerinin yanı sıra PKK terör örgütüne destek vermesi ve barındırması iki ülkenin ilişkilerini daha da gerginleştirdi. Ancak son birkaç yıldır İran'ın rejim ihracını birincil derecede dış politika önceliğinden çıkarmasından sonra Türkiye ile ilişkiler normal seviyeye döndü.¹³¹

1979 yılında meydana gelen İslâm Devrimi'nin ardından kurulan yeni rejimin aktörleri, iç politikada olduğu gibi dış politikada da dini retorikini kullanma yöntemini benimsemiştir. İran'da bir İslâm Cumhuriyeti'nin kurulması ve bu Cumhuriyet'in "dünyadaki bütün Müslümanların haklarının savunuculuğunu" üstlenmesi, İslâm Devrimi'nin tüm Ortadoğu'ya ihraç etmeyi amaçlayan yayılcı bir dış politika anlayışını da beraberinde getirmiştir. Devrimden hemen sonra rejim ihracının dini bir

¹²⁸ Boz, "İran Dış Politikası'nın Genel Çerçevesi ve Dini Retorik", s. 244.

¹²⁹ Ömer Okumuş, *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 69-70.

¹³⁰ Arif Keskin, "İran'ın Yeni Güvenlik Konsepti ve Değişen Küresel Konumu", *Global Strateji*, Yıl 3, Sayı 10, Yaz 2007, s. 125-126.

¹³¹ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 145-146.

görevmiş gibi gündeme getirilmesine rağmen, asıl hedef, İslâm devriminin korunması olmuştur. Yani dış politikadaki dini söylem bir amaçtan ziyade dış politikada bir araç olarak kullanılmıştır. Nitekim 1979'dan günümüze İran'ın takip ettiği dış politikaya bakıldığında, dinin dış politikada araç olarak kullanıldığı görülmektedir.¹³²

1980'lere kadar içişlerine karışmamak ve karşılıklı hükümlerlik haklarına saygı bazında oluşturulan dengeli ve istikrarlı Türkiye-İran ilişkileri, İran'da Ayetullah yönetiminin kurulması ve daha sonra SSCB'nin dağılmasının ardından karmaşık bir hal alır. Türkiye'nin İran'ın rejim ihracından kaynaklanan tehdit algılaması, İran'ın radikal İslâmi gruplar ile PKK ve Kuzey Irak'taki Kürt topluluklarını destekleyen politikalarıyla yeni bir boyut kazanır ve zaman içerisinde güçlenerek devam eder.¹³³

Kuşkusuz İran'ın Türkiye'den çekinmesinin sebebi yalnızca Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri ve rejimi değildir. Türkiye, bugün İran'ın kuzeyinde yaşayan çok sayıda Azeri için de bir çekim merkezi olabilecek potansiyele sahiptir. Özellikle 1990 sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet haline gelmesi ve Türkiye ile yakınlaşması, İran'daki bölünme kaygısını daha da arttırmıştır. İran devleti de petrol ihtiyacı olan Avrupa ülkeleri ile çok yakın teması girmiştir. Birçok Avrupa ülkesiyle ticari faaliyetini geliştirmiş ve ortak petrol arama, çıkarma ve pazarlama anlaşması yapmıştır. Avrupa Birliği'nin, ABD'ye karşı İran'la daha fazla işbirliğine yöneleceği, bir anlamda Ortadoğu'da bu önemli köşe başını tutmaya çalışacağı tahmin edilmektedir. Bunun anlamı, İran ile Türkiye'nin ticari ilişkiler ve boru hatları güzergahı konularında ciddi bir ekonomik rekabete gireceğidir.¹³⁴

Hazar Denizi'nin statüsü nedeniyle İran ve Azerbaycan'ın karşı karşıya gelmesi, Türkiye ve İran arasında askeri çatışma ihtimalini de gündemde tutmaktadır. Hazar Denizi'nde bulunan petrol rezervlerinin geleceği, Türkiye'yi de gelişmelere müdahale etmeye zorlamaktadır. Türkiye ve İran arasında askeri çatışmaya sebep olabilecek bir diğer konu da, Irak'ta Saddam sonrası kurulacak rejim ve Irak'ın toprak

¹³² Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 2, Sayı 2, 2008, s. 11, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/mehmet_sahin.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

¹³³ Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, s. 86.

¹³⁴ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 146.

bütünlüğü sorunudur. Hem İran hem de Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğüne saygılı olduklarını söylemektedir. Ancak, ABD'nin müdahalesi bölgedeki dengeleri tümenden değiştirdi ve Irak'ta kurulacak bir yönetimin Şii orijinli olması doğal olarak İran'a yaklaştıracaktır. Fakat Irak Şia'sı ile İran Şia'sı birbirine rakiptir.¹³⁵

Türkiye, Suriye'nin sonunun Irak gibi olmasını engellemede önemli roller oynadığı gibi İran'ın da yaşayabileceği olası sıcak çatışma Türkiye'nin sağduyulu duruşu ile önlenmiştir. Başta ABD olmak üzere tüm Batı dünyası, İran'a karşı söylemini sertleştirmiş durumdadır. İsrail, her an İran'a saldırabileceğini ima ediyor. Türkiye, tıpkı Suriye'de yaptığı gibi Batı ile ilişkilerde şüpheler doğması pahasına İran'a yakın bir görüntü vermek durumunda kaldı. Tüm bunlar yeni bir savaşı engellemek ve çatışma olasılığını Türkiye'nin sınırlarından uzak tutabilmek içindi. Türkiye'nin İran'a dönük saldırıları engelleme gayretlerinin pek çok nedenlerinden birisi İran'ın Türkiye için önemli bir pazar ve tedarikçi ülke olması ve Türkiye'nin doğalgazda Rusya'ya bağımlılığını dengeleyen ülkelerden biri olmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin önemli birkaç dış ticaret ortağıdır. Türkiye-İran sınırındaki istikrar Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde istikrar ve huzuru da doğrudan etkilemektedir. Tüm bunlara terörle mücadeleyi de eklediğimizde İran'ın istikrar ve güvenliği Türkiye için hayati önem arz etmektedir.¹³⁶

Türkiye, Batı dünyasında İran konusunda çok farklı bir duruş sergilemiştir. Bu durum eksen kayması olarak dile getirilmiştir. Türkiye-İsrail ilişkileri bozuldukça ilginç bir şekilde Avrupa ve ABD'de Türkiye aleyhine çıkan haberlerin sayısında ciddi bir artış gözlenmiş, bu haberlerde de Türk hükümeti ile İran arasında doğrudan bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Eğer Almanya Türkiye'nin yerinde ve İran'ın komşusu olsaydı, ABD İran konusunda belki de en büyük muhalefeti Türkiye'den değil Almanya'dan görürdü.¹³⁷ Batı dünyasının Türkiye'ye destek olmamasının anlamı; Türkiye'nin sınır komşularında yaşanacak herhangi bir çatışma ya da savaştan zarar görmesini istemeleridir. Türkiye bu noktada dış politika izleyecek olursa önce etrafını kuşatan bu ülkelerle sorunlarını sıfır probleme çekmelidir. Zira Türkiye, önemli jeopolitik noktada yer almaktadır.

¹³⁵ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 147.

¹³⁶ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 49.

¹³⁷ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 50.

İran cephesinden bakıldığında, özellikle son dönemlerde Türkiye'nin öneminin İran nezdinde arttığı yorumu yapılabilir. Zira gerek nükleer programı nedeniyle uluslararası camianın baskısı altında olan, gerekse ekonomik durumunu düzeltmek adına dışa açılmaya ihtiyaç duyan İran için Türkiye, önemli bir ülke konumundadır. Türkiye cephesinden bakıldığında ise, gerek komşularla sıfır problem ilkesine binaen yürütülmeye çalışılan yeni dış politika anlayışı gerekse bölgesel gücünün arttırılması ve uluslararası platformda stratejik kartlara sahip olma ve elini güçlendirme amacına hizmet etmesi açısından, İran'la geliştirilen ilişkiler önem arz etmektedir. Genel olarak bakıldığında ise terörizmle mücadele ve enerji antlaşmaları gibi oldukça önemli ortak çıkar ve ortak tehdit konularında yapılan işbirliği, ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir.¹³⁸

Kısacası, 11 Eylül sonrası dönemde bölgesel ve uluslararası gelişmeler neticesinde oluşan ortak sorun ve ortak çıkar konularının iki tarafı birbirine yakınlattığı ve kaçınılmaz olarak işbirliği noktasına getirdiği söylenebilir. Ortadoğu'da kaosun her geçen gün arttığı bir dönemde bölgenin iki önemli ülkesi olarak Türkiye ve İran işbirliği yaparak yol haritaları üretme ihtiyacını hissetmeye başlamışlardır. Zira farklı anlayış ve yönetim şekillerine rağmen bölgedeki varlıklarını devam ettirecek olan bölge ülkeleridir ve bu kaosun Batı'nın araç ve yöntemleriyle çözümlenemeyeceği daha önce yaşanan tecrübelerle ispat edilmiştir. Bu gerçeğin farkına varan Türkiye ve İran da uluslararası, bölgesel ve ulusal çıkarlarına hizmet edebilecek işbirliği potansiyelleri üzerine odaklanma eğiliminde olmuşlardır. Nitekim, son gelişmeler ve bu iki ülke ilişkilerinin kazandığı ivme, politikaların bu doğrultuda oluşturulduğunu göstermektedir.¹³⁹

İran'ın nükleer bir güç haline dönüşmesi, ABD'nin İran'a dönük politikaları ve İran'la ilgili bölgesel sorunlar, Türkiye için önemli sonuçları beraberinde getirebilir. Her ne kadar İran'ın nükleer silahlara sahip olması Türkiye'ye doğrudan bir tehdit yönetmeyecek de olsa, bölgedeki güç dengelerinin İran lehine değişmesinden Türkiye pek de hoşnut olmayacaktır. Öbür taraftan İran'la imzalanacak olan enerji işbirliği antlaşmaları sayesinde Türkiye'nin stratejik konumunun artacak olması, İran'daki ekonomik potansiyellerin değerlendirmesi, Obama ile birlikte İran'a yönelik

¹³⁸ Ekinci, "11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi", s. 116.

¹³⁹ Ekinci, "11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi", s. 117.

yeni politikaların belirlenecek olması ve Türkiye'ye daha farklı bir önem atfedilmiş olması gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda, İran'la yürütülecek ilişkilerin neden hassas dengelere dayandığı daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁰

Ak Parti iktidarında 2010 yılına kadar Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler diplomatik, kültürel ve de ticaret alanlarında önemli gelişmeler göstermiştir. Özellikle ticaret ve yatırımları teşvik eden ikili anlaşmaların imzalanması önemli bir rol oynamıştır. Sarısu, Sero-Esendere ve Razi-Kapıköy'de serbest ticaret merkezlerinin kurulması Türkiye ile İran arasında dış ticaretin ihya olmasına etki etmiştir. Ancak 2010 yılına kadar İran'ın bölgede Türkiye'nin önemli bir komşusu ve ticari ortağı olmasına rağmen bu tarihten itibaren Ankara ile Tahran arasındaki ipler iki ülkenin Suriye politikalarının çakışması ve füze kalkanı olayının Acemler tarafından kendi güvenliklerine yöneltilmiş bir tehdit olarak algılanması sebebiyle bozulmuştur.¹⁴¹

1.13. Türkiye-İrak İlişkileri

Türkiye'nin üç Ortadoğu komşusundan biri olan Irak ile olan ilişkileri, iyi dengelenmesi gereken ilişkilerden biri olmuştur. Irak içinse Türkiye, Avrupa ile ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir.¹⁴² Ancak ilişkilere bakıldığında; Türkiye ve Irak arasında yaşanan sorunlardan biri, Irak'ta yaşayan Türkmenler ile ilgilidir. Bilindiği gibi Ortadoğu bölgesi, I. Dünya Savaşı sonrası Batı tarafından paylaşılmıştı. Bu paylaşımında Irak bölgesi İngiliz nüfuzu alanına girmiş, böylece bu bölgede yaşayan önemli sayıdaki Türk kitlesi de Türkiye'den ayrılmıştı. İngilizler tarafından işgal edilen Irak'ın Musul bölgesinde yoğun bir Türk nüfusu yaşamakta ve bu bölge "Misak-ı Milli" dahilindeydi. Ancak bu bölgenin zengin petrol rezervlerine sahip olduğunu bilen İngiltere buna izin vermedi. Musul sorunu ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti, Lahey Adalet Divanı ve ikili Türk-İngiliz görüşmelerinde de devletlerin baskısı üzerine Türkiye, Musul üzerindeki haklarından vazgeçti.¹⁴³

¹⁴⁰ Ekinci, "11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi", s. 171.

¹⁴¹ Fahri Türk, "Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti Döneminde Türk-İran İlişkileri (2002-2012)", Ed.: Fahri Türk, Yay. Haz.: Süleyman Biçer, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu (1990'lardan Günümüze)* içinde, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne, 2013, s. 134-135.

¹⁴² Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, Pinter Publishers, London, 1991, s. 58.

¹⁴³ Hande Erol, *Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 83.

Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak girişimiyle birlikte Basra Körfezinde güç dengesi, İran Devrimi ve İran-İrak Savaşı'ndan sonra üçüncü defa bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Körfez ülkeleri hem kendi istikrar ve güvenliklerinin, hem de bölgedeki güç dengesinin korunması için aralarında KİK'ni oluşturmuşlardır. Diğer taraftan ABD, bölgedeki askeri varlığını arttırmaya başlamıştır. Ancak bütün bu girişimler bölgede bir krizin ortaya çıkmasını önlemeye yetmemiş ve 2 Ağustos 1990'da Irak, Kuveyt'i işgal etmiştir. Kuveyt'in işgal ve ilhakıyla birlikte Ortadoğu'da güç dengesi Irak lehine bozulduğu gibi, bu durum gerek petrolün güvenliğini, gerekse ABD'nin ve Batılı devletlerin ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokmuştur.¹⁴⁴

İran-İrak Savaşı öncesinde askeri gücünü arttırmaya başlayan Irak, bir taraftan kendisi nükleer ve kimyasal silah üretimine hız verirken, diğer taraftan Batılı ülkelere aldığı silahlarla ülkeyi cephanelik haline getirmiştir. Irak'ın savaş sonrasında silahlanma yönündeki bu tür çabaları onun bölgede kendi egemenliğini kurmak istediği biçiminde yorumlanıyordu. Ancak yaşanan savaştan ötürü 80 milyar dolar olarak tahmin edilen dış borcu, bu hedefin önündeki en önemli engel olmasının yanı sıra bölgedeki devletlerin Irak'ın bu niyeti karşısındaki endişeleri de Irak için aşılması gereken bir başka engeldi. Artık bölgede Irak ve İsrail'in nükleer alanda silahlanma yarışına girdiklerini belirtilerek terör dengesinden söz edilmeye başlandığı görülmektedir. Öte yandan, İsrail'in nükleer hazırlık durumu, yani bu devletin nükleer kapasiteli savaş uçaklarına, balistik füzelere ve uydulara sahip olması; Ortadoğu ülkelerini tedirgin etmekteydi. Özellikle bölgede yaşanan hadiselerden biri; Irak'la Kuveyt arasındaki ciddi sorunlar olup, Irak'ın Kuveyt'i kendi toprakları üzerinde İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlet olarak görmesiydi ve kendi toprakları olduğunu iddia etmekteydi.¹⁴⁵

Ancak, Irak'ı böyle bir davranışa iten başka nedenler de vardı. Bunları birkaç noktada toplamak gerekirse; öncelikle ABD'nin İran-İrak Savaşı sırasında kendisini desteklemiş olması, 8 yıl süren İran-İrak Savaşı'nın Irak'ın askeri gücünü arttırmış olması, savaştan İran'ın zayıflayarak çıkması nedeniyle bu devletin kendisine yeni bir cephe açamayacağını düşünmesi, İran tehlikesinden Arap dünyasını kurtaran bir devlet olarak Kuveyt'i işgaline bölge devletlerinin ses çıkarmayacağını düşünmesidir.

¹⁴⁴ Arı, *Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, s. 409.

¹⁴⁵ Arı, *Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, s. 410-415.

Saddam, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinin ardından, diğer Arap ülkelerinin kendisine karşı cephe oluşturacaklarını tahmin edememiştir. Öte yandan BM'nin kararları doğrultusunda uygulanan ambargo Irak'ın hem ekonomik hem de askeri gücünü her geçen gün biraz daha yıpratmıştır.¹⁴⁶

1990 Krizi önemli gelişmelerin yaşandığı bir buhran olmuştur. Özellikle ABD'nin Ortadoğu ve Basra Körfezi politikasına daha doğrudan gitmesine yol açarken, Türkiye'nin çıkarlarını derinden etkileyen en önemli etken olmuştur. Türkiye, genellikle Ortadoğu'daki çatışmalardan uzak durmasına ve sorunlara taraf olmamaya çalışmasına rağmen bu defa kendisini krizin tam ortasında bulmuş ve Saddam'a karşı diğer Ortadoğu ülkelerinin de katıldığı Batılı ülkelerin oluşturduğu ittifaka destek vermiştir. Türkiye'nin ana kaygısı; Irak'ın, Kuveyt'i işgal etmesi neticesinde bölgede egemen konuma yükselerek başka sorunlarını da güç yoluyla çözme eğiliminde olması endişesiydi. Daha ziyade, ABD ve Batılı ülkelerin tutumunda bölgedeki petrol kaynaklarının Irak'ın eline geçmesi ve petrolün Batı'ya güvenli ve sürekli bir şekilde transferinin aksayacağı endişesi önemli rol oynarken, Türkiye'nin politikasında etkili olan unsur, bu gelişme sonucunda bölgedeki dengenin Türkiye aleyhine bozulmuş olmasıydı. Türkiye'nin 1990 sonrası dış politikasında Körfez Krizi ve sonrasındaki gelişmeler bundan sonraki güvenlik politikalarını ciddi biçimde etkilemiştir. Ayrıca Türkiye, Kuzey Irak'ta 1991 sonrasında oluşturulmaya çalışılan Kürt yönetiminin devletleşme sürecini kendi güvenliği ve toprak bütünlüğü için bir tehdit olarak değerlendirmiştir.¹⁴⁷

Türkiye'nin politikasının ardında yatan nedenler şu gerekçelere dayanmaktaydı: Irak'ın Kuveyt'i işgali ile bölgedeki dengeleri Türkiye ve bölge ülkeleri aleyhine bozacağı netti. Kuveyt'ten çekilmeyen Irak, bölgede egemen bir güç haline gelebilirdi. Ayrıca, Irak'la Türkiye arasında bu dönemden önce mevcut sorunlar olan; ekonomik ve petrol kaynaklı sorunlar; Kürt sorunu ve en önemlisi su sorunu ile ilgili, Irak olası bir güç yoluyla sorunları çözme eğilimine girebilirdi. Dahası, Batılı devletler de Basra'da petrol denetiminin Irak'a geçmesinden endişelenmişlerdi. Ayrıca şimdiye kadar görülmedik bir şekilde ABD ve Sovyetler bu kriz esnasında işbirliği içinde bulunarak çok sayıda kararın ivedilikle çıkmasını sağlıyordu. Türkiye için önemli bir neden de; daha önceden belirtildiği gibi dönemin

¹⁴⁶ Arı, *Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, s. 421-430.

¹⁴⁷ Arı, *Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, s. 440-442.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın aktif bir politika izlemesidir (1 koyup 3 alacağız söylemi). Bunların neticesinde Türkiye'nin müttefik yanlısı bir politika izlemesi, o güne kadar ki Irak politikasından sapma oluşturmaktaydı. Bununla beraber Türkiye Irak'tan kendi aleyhine bir durumun ortaya çıkmasını istemediği gibi, Irak'ın da toprak bütünlüğünü veyahut istikrarını bozacak girişimlere de karşı çıkmıştır.¹⁴⁸

I. Körfez Savaşı (Çöl Fırtınası Harekâtı) biterken Kürtlerle beraber ülkenin güneyinde Şiiler de ayaklanmıştı. Ancak dünya Şiilere karşı Kürtlere davrandığı gibi duyarlı davranmadı. Kürtler devlete karşı ayaklanırken, Şiiler sisteme yani rejime karşı ayaklanmışlardır. Batı, Şiilerin ayaklanmasını, bunların İran'a daha yakın olması nedeniyle Kürt ayaklanmasından farklı olarak değerlendirmiştir. Batılı devletlerin Şiilere olan desteklerinde daha temkinli olmalarına yol açmıştır. Çünkü Irak'ı da İran benzeri bir Şii devletine dönüştürmesinden çekinilmekteydi. Irak'ın parçalanmasını Kuveyt ve Suudi Arabistan güvenlik gerekçesiyle arzu ettiyseler de Irak'ın Şiiler tarafından ayaklanma sonucu bölünmesinden İran'ın kazançlı çıkacağı gerekçesiyle endişe duymuşlardır. Kaldı ki, Irak'ın parçalanmasını başta Türkiye olmak üzere Ürdün, Suriye ve Mısır istemiyordu. ABD'ye gelince, bölgede İran lehine güç dengesini değiştirecek bir gelişme bu devletin en son istediği şeydi. Burada uçuşa yasak bölge (no-fly zone) oluşturulmasının amacı da Şiilere koruma sağlamaktan ziyade, Irak'ta İran lehine bir gelişmenin yaşanmasını engellemektir. Bu nedene, bölgeyi Şiilere bırakmak yerine Kuzey Irak'takinin tersine Irak hükümetinin bu bölgede otoritesini tekrar sağlamasına göz yumuldu.¹⁴⁹

Türkiye'nin Körfez Savaşı'nın ardından Irak politikası şu şekilde sıralanabilir; ABD ile ilişkiler, Irak'ın toprak bütünlüğü, Kuzey Irak'ta Kürt varlığının kurumsallaştırılması, PKK ile sürdürülen mücadele, PKK'nın kuzeydeki varlığı, devam eden ambargonun Türkiye'ye ekonomik maliyeti.¹⁵⁰

Bu arada Irak yönetimi, 1 Mart 2003'ten itibaren el-Samud füzelerinin imhasına başladı. Fakat ABD açısından asıl olumsuz gelişme, Türkiye üzerinden Irak'a yönelik ikinci cephenin açılmasına ve bu çerçevede Türkiye'de ABD'nin

¹⁴⁸ Mehmet Öztürk, "I. Körfez Savaşı'ndan (1990-91)-11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 19, Ocak-Şubat-Mart 2010, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/19/08.pdf>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

¹⁴⁹ Arı, *Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, s. 469-470.

¹⁵⁰ Henri J. Barkey, " Koşulların Zorladığı İlişki: Körfez Savaşı'ndan Bu Yana Türkiye ve Irak", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 2000, s. 35.

62.000 asker, 255 savaş uçağı ve 65 helikopter konuşlandırmasına ve Kuzey Irak'a geçirmesine izin verecek tezkerenin Meclis'te gerekli çoğunluğu sağlayamamasıydı.¹⁵¹

ABD ve İngiltere tarafından düzenlenen ve adına "Irak'a Özgürlük Harekâtı" kod adıyla bilinen Amerikan-İngiliz işgal operasyonu 20 Mart 2003 sabahı başlatılmıştı. Savaş teknolojisi ve kapasitesi bakımından ABD'nin Irak'a karşı üstünlüğü tartışılmaz boyutlardaydı. ABD'nin Irak'a saldırısına karşı BM Güvenlik Konseyi'nde uzun süredir tepkilerini ortaya koyan Almanya, Fransa, Rusya ve Çin gelişmelerden derin endişe duyduklarını belirterek, Irak'a yönelik saldırıların durdurulması çağrısında bulunmuşlardır. Bu arada ABD yönetimi, insani gereksinimler için yardım etmesi ve füze ve askeri uçaklar için hava koridorunu açmasını istediğı Türkiye'yi Kuzey Irak'a girmemesi konusunda uyarmaktaydı.¹⁵²

ABD'nin Irak'ı işgalinin amacı; Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olması ya da Saddam'ın El-Kaide ile işbirliği yapması değildir. Aynı şekilde, Irak'ın demokratikleştirilmesi ya da özgürleştirilmesi de değildir. BOP ortaya konuncaya kadar ABD hükümetleri dünyanın birçok başka bölgesinden farklı olarak Ortadoğu'da demokratikleşmeyi desteklememiş ve Körfez'deki rejimler konusunda statükonun devamı dışında bir proje üretmemişlerdir. Hatta 1991'de ABD güçlerinin Bağdat'a ilerlemesinin nedenlerinden biri olarak da Saddam'ı devirerek Batı tarzına yakın bir demokrasi kurulması halinde bunun başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez monarşileri ve Mısır için kötü örnek oluşturacağı endişesi olduğu iddia edilmiştir. Demokratik seçim ve yöntemlerin hakim olması halinde en azından kısa ve belki de orta vadede yönetime ABD ve Batı aleyhtarı kişi ve grupların gelebileceğı ya da yönetimdekilerin bu tür grupları daha fazla dikkate almak zorunda kalacakları konusundaki çekinceler etkili olmuştur.¹⁵³

Ekonomik kaygılar ABD'nin Irak'a saldırısında önemli rol oynuyordu. George Bush'un "Newsweek" dergisinde yayınlanan "Niçin Körfez'deyiz?" başlıklı makalesinde de açıkça görülmekteydi:

¹⁵¹ Suzan Fraser, "Turkish Speaker Nullifies U.S. Troop Vote", *The Edwardsville Intelligencer*, 28 February 2003, <http://www.theintelligencer.com/news/article/Turkish-Speaker-Nullifies-U-S-Troop-Vote-10584293.php>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

¹⁵² Arı, *Irak, İnan ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, s. 509-510.

¹⁵³ Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 152.

"Dünya, Saddam Hüseyin'in global ekonomik yaşama boğucu şekilde hakimiyetine tahammül edebilir mi? Kimyasal, biyolojik hatta nükleer silahlar bir yana binlerce tanka ve uçağa sahip olan Saddam, Körfez'e ve böylece dünya petrol rezervlerinin en büyük kısmına hakim olacaktı. Özellikle yeni gelişen demokrasiler risk altındadır, en fakir ülkeler en ağır şekilde etkilenmektedir. Bir diktatörün ekonomik şantajda bulunmasına izin verilemez."¹⁵⁴ diyerek saldırının sebeplerini sıralamıştır.

ABD'nin aslı amacı da küresel liderliğini gerçekleştirmede Irak'ın oynayacağı roldür. Irak'ı İsrail için bir tehdit olmaktan çıkarmak, bu ülkedeki enerji kaynaklarını denetim altına almak, İran'ı, Türkiye'yi, hatta Rusya'yı, Pakistan'ı ve tüm bölgeyi denetim altına almaktır. ABD, Irak'ta çıkmaza girmiştir ve bir an önce istikrarı sağlayıp, kendi kontrolünde bir yapı oluşturmak istemektedir. Bu nedenle Türkiye ile Irak'ın kuzeyindeki yerel yönetim arasında bir problem olmaması konusunda Türkiye'ye baskı yapmaktadır. Dolayısıyla ABD'nin bölgedeki siyasi inisiyatifi elinde bulundurması, Türkiye'nin hareket alanını daraltmakta ve Türkiye'nin bölgede etkin olmasına izin vermemektedir.¹⁵⁵ Türkiye, ABD'nin bölgesel çıkarlarının bir parçası olmamalıdır ve kendi stratejisini sağlam bir temele oturtup küresel güçlerin politikaları neticesinde bölgedeki Arap ülkeleriyle karşı karşıya gelmeme konusunda dirayetli olmalıdır.

ABD'nin Irak'a yönelik politikasının beş ana direğini söylemek mümkündür: Birincisi, Irak petroleri üzerinde denetimi yitirmemektir. İkincisi, Irak'ın olduğu kadar bölge ülkelerinin silahlanma programlarını kontrol etmek. Üçüncüsü, dinci radikalizmi kontrol altına almak. Dördüncüsü, petrol zengini Irak'ın etnik-dinsel bölünmüşlüğüne sürdürerek, bu ülkenin yönetimini kontrol etmek. Beşincisi, Irak hava sahasını kontrol etmektir. Irak'ta ABD yanlısı rejimin kurulmasıyla İran tamamen çevrelenmiş olacaktır. Türkiye'nin yanı başında yeni bir kriz alanının oluşma olasılığı bulunmaktadır.¹⁵⁶

Irak'ta 1967-2003 döneminde, sosyalizmi bölgenin sosyo-kültürel özelliğiyle birleştirdiğini iddia eden laik Baas Partisi iktidarda yer almıştır. Baas, özünde sosyalizmi benimsemesine rağmen, ırkçı ve Arap milliyetçiliğini savunan bir ideoloji

¹⁵⁴ Nasuh Uslu, "Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 54, Sayı: 3, s. 179, file:///C:/Users/es/Downloads/5000096518-5000137335-1-SM.pdf, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

¹⁵⁵ Ural, *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, s. 153.

¹⁵⁶ Yıldız, *Oyun İçinde Oyun "Büyük Ortadoğu"*, s. 142-143.

olmuştur.¹⁵⁷ ABD'nin Irak işgali sonrası, 2003 yılında Baas rejimi sona erdi ve Irak'ta yeni bir devlet yapılandırılmasına gidildi. Yeni yapılandırma döneminde, Irak'ın siyasal ve ekonomik eşitsizliklerinin olduğu bir diktatörlükten çok kültürlü liberal bir demokrasiye, istikrarlı bir ekonomiye geçiş yönünde bölgede model bir ülkeye dönüşeceği söylemi hakimdi. Ancak günümüzde Irak, bölgeye model bir ülke olmaktan çok bölgede rejim değişikliği olasılığı olan ülkelere (Suriye gibi) olumsuz bir örnek olarak gösterilmektedir.¹⁵⁸

2003 sonrası demokrasinin en büyük simgesi olan seçimler ile birlikte Irak'ın ilksel kimlik anlamında bütün gurupların temsil edildiği bir Meclis oluştu. Seçimler ve ülkedeki çok seslilik ülkedeki değişim açısından en dikkat çekici gelişmeydi. Modernleşme, demokrasi ve ilerleme arasında güçlü bir bağ olduğu söylemlerine ve Irak üzerinden bunu gösterme çabasına rağmen Irak'ta bu yönde bir ilerleme görülmedi. Bunun nedeni işgal sonrası geçmişin sorunlu mirasından ders alarak demokrasi ve ilerleme için ön koşul olan sağlıklı bir devletin oluşturulmaması ve bu süreçte toplumun dönüştürülmemesidir. Otoriter yönetimler sonrası oluşan boşlukta yaşanabilecek güvensiz bir ortam, çatışmaları tetikleyebilmekte ve devletin yeniden yapılandırılmasını olumsuz etkilemektedir.¹⁵⁹

Monarşi ya da diktatörlük ile yönetilmeye aşına olan toplumlarda demokrasiyi içselleştirmek zordur ve bunu dışarıdan baskı ile dikte etmek ise daha zordur. Yıkılan monarşilerin ardından meydana gelen rejim değişikliği ise bir siyasi boşluk yaratır ve bu durumun toplumu kargaşaya sürüklemesi de muhtemeldir. Irak'ta yıllardır süren iç sorunlar ve savaşlarının akabinde meydana gelen olumsuz değişikliklerden Türkiye de nasibini almıştır. İnişli çıkışlı süren bu ilişkiler, Türkiye'nin dış politikasına da yansımıştır. Türkiye'nin Irak-ABD ekseninde bir dış politika izlemesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin 2008 yılına kadar Irak ile yürütmüş olduğu yarı resmi ilişkiler bu tarihten sonra aleni ve resmi hale gelmiştir. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler Talabani'nin 2008'de Gül'ün 2009'da karşılıklı ziyaretleri sonrasında ivme kazanmıştır. 2008'de Kuzey Irak'a yapılan kara harekâtı ile Türkiye-Kuzey Irak

¹⁵⁷ Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye.*, s. 43.

¹⁵⁸ Emin Salihi, "Irak Devletini 2003 Sonrası Yeniden Yapılandırma Süreci ve Çatışma", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Atloğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014, s. 95.

¹⁵⁹ Salihi, "Irak Devletini 2003 Sonrası Yeniden Yapılandırma Süreci ve Çatışma" s. 132-133.

yönetimi arasındaki gerginlik, yerini yumuşamaya bırakmıştır. İki ülke arasında meydana gelen bu yakınlaşmada, Ak Parti hükümeti döneminde Türk işadamlarının Kuzey Irak'ta göstermiş olduğu ilgi etkili olmuştur. 2003-2012 yılları arasında Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracat 2002 öncesine kıyasla büyük oranda artış olmuştur. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler etkisini ulaşım ve kültür alanında da göstermiştir. Ak Parti hükümeti dönemi Irak ve Kuzey Irak'ta faaliyet gösteren hükümet dışı aktörler yani şirketler ve sivil toplum örgütleri gibi kuruluşlar Ankara ile Bağdat arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesine önemli katkılar yapmıştır. Hükümet dışı aktörlerin Kuzey Irak'taki faaliyetleri iki ülkenin siyasi yakınlaşmasına sebep olurken bu durum Irak (Bağdat) arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Ak Parti iktidarı döneminde Türkiye-İrak arasındaki ilişkiler Türkiye-Kuzey Irak eksenine kaymıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekirse, Bağdat ile ilişkilerin bozulmasının nedeni Maliki'nin Şii olmasından kaynaklandığı yönünde söylemler mevcuttur.¹⁶⁰

1.14. Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye-Suriye ilişkileri, Doğu Akdeniz politikası ve dengeleri açısından özel bir öneme sahiptir. Doğu Akdeniz merkezli bir tür Levant stratejisi geliştirmeye çalışan Suriye'ye yönelik politika, doğu-batı ekseninde İskenderun Körfezi'nden Adriyatik'e, kuzey-güney ekseninde Boğazlardan Süveyş'e uzanan Doğu Akdeniz ile ilgili stratejik planlamanın parçasını oluşturmaktadır.¹⁶¹

Türkiye-Suriye ilişkileri, 1920'lerden itibaren bir yandan yaşanan olayların diğer yandan toprak ve su rejimi konusunda karşılıklı talep ve iddialar ile Suriye'nin uluslararası teröre katkı ve desteğinin yarattığı bir ortamda devam etmiştir. İki ülke arasındaki anlaşmazlıkları başlıca, sınır problemleri, Fırat ve Dicle nehirleri suyunun paylaşımı ve kullanımı, kaçakçılık ve uluslararası teröre verilen destek oluşturmaktadır. 1980'lerde Suriye'nin Türkiye aleyhinde faaliyet gösteren Ermeni, Kürt ve Arap terör örgütlerine destek sağladığına ve Türkiye'ye veya Batı ülkelerine

¹⁶⁰ Fahri Türk ve Kaan Gaytancıoğlu, "Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye-İrak İlişkileri (2002-2012)", Ed.: Fahri Türk, Yay. Haz.: Süleyman Biçer, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu (1990'lardan Günümüze)*, içinde, Paradigma Akademi Yay., Edirne, 2013, s. 162-163.

¹⁶¹ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 164.

sızmalarına yardımcı olduğu bilinmektedir. Ayrıca Türkiye'nin uzun yıllar mücadele ettiği Kürt ayrımçı öbekleri Suriye'nin desteklediğine inanmaktadır.¹⁶²

Türkiye-Suriye ilişkilerinde ABD, Türkiye yanlısı bir görünüm çizmiştir. Bunun nedeni, Soğuk Savaş döneminden itibaren Türkiye'nin ABD ile birlikte hareket etmesi ve Suriye'nin de Sovyetler Birliği'ne yakın olmasıdır. Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması, Suriye'yi güçlü bir müttefik aramaya yöneltmiş ve Sovyetlerle yakınlaşmaya itmiştir. Ayrıca Türkiye'nin ABD önderliğinde kurulan ve amacı komünizm tehdidi, yani SSCB'den gelecek tehlikeleri bertaraf etmek olarak gösterilen NATO'ya üye olması da, Suriye'yi askeri ve ekonomik olarak Sovyetlere yakınlaştırmıştır. Bu suretle iki kutuplu dünyada Türkiye ve Suriye'nin karşı saflarda yer almasının bir açıdan ABD çıkarlarına uygun bir durum olduğu söylenebilir. Zira bölgenin güçlü devleti olan Türkiye ile Arap Birliği'nin önderliğinde oynayan Suriye'nin birbirleri ile kuracakları dostane ilişkiler, Ortadoğu'da ABD otoritesini imkansız kılabilirdi.¹⁶³ Dolayısıyla Ortadoğu coğrafyasında ABD'nin varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Bir devlet belirli bir bölgede aktif olarak faaliyetini sürdüreceksen o bölgedeki devletler arasında zıt kutuplar yaratır ve çıkarlarını da bu devletler üzerinden yürütür.

Türkiye ile ittifak ilişkisine giren İsrail'in bir taraftan Suriye ile Ortadoğu barış süreci içindeki ilişkisinin kapılarını açık tutmaya çalışması; Türkiye ile Suriye arasındaki su problemini Ortadoğu barış sürecindeki faktörler arasına yerleştirmesi ve Güney Kıbrıs Rum kesimi ile silah alışverişi içinde olması dikkat çekicidir. İsrail'in Türkiye ile Suriye arasındaki son bunalım sürecinde takip ettiği bilinçli sessizlik politikası da bölgesel dengelerdeki hassas seyrin bir sonucudur.¹⁶⁴

Ortadoğu barış süreci sadece Arap-İsrail anlaşmazlığı olarak görülmemeli ve Türkiye'nin bölgesel politikasının içinde yeni bir anlam kazanmalıdır. Türkiye'nin süreç içinde daha aktif bir tutum benimsemesi, sadece bölgesel etkinlik açısından değil Türkiye'nin güvenlik parametreleri açısından da önemlidir. Çünkü bu yeni dinamik konjonktürde Kıbrıs, Filistin ve Kürt meselelerinin birbirlerini etkileme biçimleri de değişecektir. Rusya'nın S-300 füzelerini Kıbrıs'a yerleştirme planı

¹⁶² Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, s. 113.

¹⁶³ Mecid Gafur, *Haftız Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, s. 72.

¹⁶⁴ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 164.

Kıbrıs'ın artık ikili bir problem alanı olarak değil, bölgesel bir bunalım alanı olarak görülmeye başlandığının göstergesidir. Rusya bu adımla kendi petrol stratejisine büyük darbe vuracak olan Bakü-Ceyhan hattında kronik bir bunalım yaratarak, Doğu Akdeniz'i petrol geçiş bölgelerinin dışına itmeye çalışmaktadır. Son Türkiye-Suriye gerginliğinin petrol boru hatlarının tartışılacağı konsorsiyum toplantısının hemen öncesine rastlaması, bu açıdan ciddi bir zamanlama zaafı doğurmuştur. Bütün bu dengeler gözetildiğinde Türkiye, Suriye ile olan ilişkilerini daha büyük ölçekli bir Doğu Akdeniz politikasının ve bu politikanın dayandığı bir deniz stratejisinin parçası olarak değerlendirmeli, bölge ile doğrudan veya dolaylı ilgili bunalım alanları ve denge politikalarını birlikte ele almalıdır.¹⁶⁵

İsrail'in bölgeye yabancı niteliğine rağmen, Ortadoğu'da tutunabilmesi de bu dengeleri etkin bir şekilde takip ve yönlendirme becerisinden kaynaklanmaktadır. İran-Irak Savaşı süresince oluşan İran-Suriye ve Irak-Mısır-Suudi Arabistan ittifakları da bu dengelerin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Son Suriye bunalımında Mısır ve İran'ın hemen devreye girmesi de bu dengelerin bir ürünüdür. Dolayısıyla Türkiye-Suriye ilişkilerinde takip edilecek politikada bu dengelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Türkiye-İran-Irak üçgeni Mezopotamya-Basra hattının; Türkiye-Suriye-Mısır üçgeni, Doğu Akdeniz hattının dinamiklerini belirleyen dengeler oluşturmaktadır. Bu üçlü ilişkilerde Türkiye, dışlanan ve yalnızlaşan taraf olmamaya özen göstermesi gerekmektedir.¹⁶⁶

Böylesine kötü bir ortamda ABD'nin 11 Eylül'den sonra Ortadoğu'ya girmesi, Türkiye'nin Ortadoğu'da yeni yeni toparlandığı bir döneme gelmiştir. Türkiye'nin Suriye ile imzaladığı 1998 Adana Anlaşması'yla Suriye'nin PKK'ya olan desteği kesilmiş ve Suriye'yle yeni bir dönem başlatılmak istenmiştir. O dönemde bu iki ülkenin birbirine karşılıklı olarak güvenmemesi mümkün değildi. Suriye de aynı beklenti içerisinde olmuş, ancak bu esnada Hafız Esad ölmüştür yerine geçen oğlu Beşar Esad'la birlikte Türkiye-Suriye ilişkileri, gelişme kaydetmeye başlamıştır.¹⁶⁷

1998-2002 yılları arasında terör örgütü PKK'nın lideri Öcalan'ın derhal Suriye'den çıkarılması ve ardından imzalanan Adana Mutabakatı, Türkiye-Suriye

¹⁶⁵ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 164-165.

¹⁶⁶ Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, s. 166.

¹⁶⁷ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 44-45

ilişkilerinde bir "yumuşama dönemini" başlatmıştır.¹⁶⁸ Bu mutabakat sonrası oluşan dostane ilişkiler Beşar Esad tarafından da devam ettirilmiştir. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığına yeni seçilen Ahmet Necdet Sezer'in ilk yurtdışı gezisini Hafız Esad'ın cenaze törenine katılmak için Şam'a yapmış olması ilişkileri daha da canlandırmıştır. Fakat Hafız Esad'ın ölümünden sonra PKK yönetim kurulundan başkan Cemil Bayık, hemen Şam'a ziyaret gerçekleştirdi ve ardından Suriye'ye PKK'ya desteğinin artması konusunda isteklerini bildirmesinin ardından Ankara, Suriye'yi protesto etmiştir.¹⁶⁹ Zaman içerisinde çok sayıda güvenlik protokolü imzalandı lakin Suriye, Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde tam olarak destek vermemiştir.¹⁷⁰ Böylece yakın ilişkiler yerini gergin bir ilişkiye bıraksa da, 2002-2008 yılları söz konusu iki ülke için bir "yakınlaşma dönemi" olarak tanımlanır. Bu ilişkiler, Beşar Esad ve Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle 2003 işgali sonrası Irak merkezli ortak güvenlik kaygıları Türkiye-Suriye işbirliğini derinleştirmiştir.¹⁷¹

Beşar Esad babasına göre daha liberal bir siyasetçidir. Suriye'yi dış dünyaya açma ve Türkiye ile ilişkileri düzeltme çabasıyla işe başlamıştır. Türkiye nasıl üç tarafı denizle dört tarafı düşmanla çevrili bir ülkeyse Suriye de öyledir. Irak'la kanlı bıçaklı, Ürdün'le kūs, İsrail'le savaş, Lübnan'la çatışma halinde olmuştur. Esad da bu çıkmazı kırmak için komşularla sıfır sorun politikası demediyse de Suriye'yi dış sorunlarında rahatlatma, dışa doğru açılma, ekonomiyi serbestleştirme hedeflerini koymuştur. Burada 11 Eylül'ün de çok büyük katkısı olmuştur. Özellikle Irak'ın işgal edilmesi, Suriye'de aynısının kendilerinin de başına gelebileceği korku ve endişesini doğurmuş ve bu durum Suriye'yi Türkiye'ye daha çok yakınlaştırmıştır.¹⁷²

Irak Savaşı engellenemeyince Suriye ve İran'da bir savaş çıkmaması için Türkiye bu konulara özel ilgi göstermeye başladı. Çünkü Suriye ve İran'ı savaş haline getirmek demek, Türkiye'nin güneyi ve doğusunu çatışma kaynağı ve terör

¹⁶⁸ Burak Gümüş, "Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-2012)", Ed.: Fahri Türk, Yay. Haz.: Süleyman Biçer, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu (1990'lardan Günümüze)*, içinde, Paradigma Akademi Yay., Edirne, 2013, s. 96.

¹⁶⁹ Robert Olson, *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya İle İlişkileri*, Çev.: Süleyman Elik, Orient Yay., Ankara, 2005, s. 23.

¹⁷⁰ Bülent Aras, *Ortadoğu ve Türkiye*, Q-Matris Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 135-136.

¹⁷¹ Orhan Oytun, "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şam Ziyareti Işığında Türkiye-Suriye İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, 2009, s. 41-42., <http://docplayer.biz.tr/7339419-Cumhurbaskani-abdullah-gul-un-sam-ziyareti-isiginda-turkiye-suriye-iliskileri.html>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

¹⁷² Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 44-45.

okulları haline getirmek demektir. Türkiye'nin savaşı önleme stratejisi başarılı oldu. Suriye Batı'nın hedef tahtasına taşındıkça Türkiye'ye yaklaştı. Bu yakınlaşmada bir diğer etken de Kürt sorunu oldu. ABD'nin Irak'ın kuzeyinde özerk bir Kürt devleti oluşturma gayreti Türkiye, Suriye ve İran'ı birbirine yakınlaştırmıştır.¹⁷³

Türkiye-Suriye ilişkilerinde 2008-2011 yılları "işbirliği dönemi" olarak adlandırılmakta olup ekonomik, diplomatik, kültürel, bilimsel, sportif ve askeri ilişkiler gibi pek çok alanda bu ilişkilerin geliştirildiği ileri sürülebilir. Ancak 2011'li yıllardan itibaren bir bunalım döneminin yaşandığı aşikârdır. İşbirliği dönemi, Türkiye'nin Suriye'deki iç savaşa taraf olmasıyla son bulmuştur. Suriye'deki kriz, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri durma noktasına getirmiştir. Nitekim, Ankara'nın Esad rejimine karşı tavır takınması neticesinde İran ve Irak'la ilişkilerde de sorunlar belirmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin çevre ülkeleriyle sorunsuz ilişkiler hedefi sekteye uğramıştır.¹⁷⁴

Mart 2011'de Suriye'de başlayan yönetim karşıtı ayaklanma, Arap Baharı'nın etkilediği diğer ülkelerden daha farklı bir biçimde gelişmiş ve ülkede uzun süreli bir iç savaşa dönüşmüştür. Bölgesel ve uluslararası aktörlerin Suriye'deki çatışmaya farklı yollardan müdahil olması, ülkedeki krizi kimsenin kontrol edemediği uluslararası bir sorun haline getirmiştir. AB, Suriye'de başlangıçta Devlet başkanı Beşşar Esad'ın iktidarı bırakması ve demokratik reformların gerçekleştirilmesi eğiliminde olmuş ve Nisan 2011'den itibaren uyguladığı ekonomik yaptırımlarla Suriye yönetimini izole etmiştir.¹⁷⁵ 6 Nisan 2011'de Suriye halkının güvenlik ve esenliği için yardımına hazır olduklarını söyleyen dönemin Başbakanı Erdoğan, 10 Haziran'da Suriye'de olup bitenleri felaket olarak nitelendirdi ve Esad yönetimini "*göstericilere insanlık dışı yöntemlerle karşılık verme*" şeklinde kınadı.¹⁷⁶ Savaşlar yaşanırken 1,5 milyon insan Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır ki, bu göçlerin en acı dramı da Akdeniz ve Ege'de botların batması neticesinde çok sayıda insanın ölümüne mal olmasıdır. Türkiye, Avrupa'nın aksine gelen mültecilere barınak, gıda, iş vs. imkanları da sunmuştur.

¹⁷³ Laçiner, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", s. 48-49.

¹⁷⁴ Atilla Sandıklı ve Ali Semin, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Bilgesam Yay., Rapor No: 52, 2012, s. 48-49

¹⁷⁵ Erdoğan, "Arap Baharı Öncesi ve Sonrasına Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikalarına Genel Bir Bakış", s. 278.

¹⁷⁶ Hüsnü Mahalli, *Diren Suriye*, Destek Yay., İstanbul, 2014, s. 163.

Türkiye-Suriye ilişkileri, Ortadoğu bölgesinde dış dengeler açısından da önem arz etmektedir. Özellikle İsrail'in bölgede tutunabilmesi bu ülkenin uluslararası dengeleri etki bir şekilde yönlendirme kabiliyetinden kaynaklanmaktadır. Türkiye, Suriye ve İsrail ile olan ilişkilerini dengede tutmayı başarabildiği sürece Ortadoğu'da gücünü arttırabilir. Türkiye, ileride Suriye ile yapacağı dostane ilişkiler sayesinde İsrail'i de kontrol altına alabilir. Ancak bölgede bir diğer güç olarak İran da bulunmakta ki, İran'ın Ortadoğu coğrafyasında liderliği ele geçirmek için çabaladığı bilinmektedir. Uranyumu zenginleştiren ve nükleer silah denemelerine girişen İran, ileriki yıllarda Türkiye'ye karşı ciddi tehditlerde bulunabilir. Bu nedenle Türkiye'nin Suriye ile kuracağı dostane ilişkiler İran'ın dengelenmesini de sağlayabilir. Ayrıca Ak Parti hükümeti, dış politikada bölge ülkeleri ile dayanışma, uzlaşma ve işbirliği düzenini tekrar kurması gerekmektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Gümüş, "Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-2012)", s. 115.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ (2002-2012)

2.1. Kısa Mısır Tarihi ve Bağımsızlık Mücadelesi

Mısır'ın ilk oluşumu, Nil kıyısındaki küçük kabilelerle başlamıştır. Nil boyunca aşağı ve yukarı Mısır şeklinde ikiye ayrılıyor. Firavunların taçlarında da bu iki bölümün simgeleri mevcuttur. Fakat tarihin hiçbir döneminde bu iki bölümün uygarlığı birbirleriyle uyum sağlayamamış ve her birinin kendine özgü kültürleri var olmuştur. Ayrıca eski Mısırlılar çok dindar insanlar oldukları ve ölümden sonra tekrar yaşama dönüleceğine inandıkları için ölümleri mumyalayarak, ölü hayattayken kullandığı eşyaları, yiyecekleri, altın mücevherleri mezarlarına koyarlardı. Bilindiği gibi, Mısır'ın 6000 yıllık tarihi bir geçmişi vardır. Tarihin en görkemli dönemleri, firavunlar zamanında yaşanmıştır. Otuz ayrı firavun hanedanı gelip geçmiş ve bunlar çok önemli eserler bırakmışlardır.¹⁷⁸

Bir yüzyılı aşkın süre Mısır, Ortadoğu'da ister etkin ister edilgen olarak bütün tartışmalar içerisinde kendi varlığını hissettirmiştir. Bunun bir sebebi, büyük güç haline gelmek isteyen her devlet için stratejik ve ekonomik açıdan önem arz eden Süveyş Kanalı'dır. Bir diğer sebep, Mısır'ın Batılılaşma reformunda, Napolyon ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya kadar giden öncü pozisyonudur. Modern zamanlarda Mısır genellikle Arap ülkeleri arasında lider rolü üstlenmiştir. Yüzyıllarca Mısır, yabancı güçlerce ele geçirilip tutulacak bir nesne, imparatorluk iktidarının simgesi, Arap dünyasının geri kalanını etkilemenin yolu veya Asya ve Akdeniz'e ulaşmak için temel aktör olarak görülmüştür. Her şey bir yana, firavunlar zamanından Kral Faruk'un iktidara gelişine kadar Mısır'da iktidara gelen bir Mısırlı yoktur. Aristokratlar bile esas olarak yabancıdır. Öyle ki bir Mısır atasözü şöyle der: Fi bilad Misr hayruha li ğayruha; yani Mısır'da iyi olan şey başkasına aittir.¹⁷⁹

Kadim bir tarihin mirasçısı olan Mısır, birçok kez işgale uğramıştır. 1517 yılında Mısır, Yavuz Sultan Selim tarafında fethedilerek Osmanlı topraklarına

¹⁷⁸ Gülten Dayıoğlu, *Mısır'a Yolculuk*, 21. bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2015, s. 20-23.

¹⁷⁹ Arthur Goldschidt JR. ve Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Çev.: Aydemir Güler, Doruk Yay., İstanbul, 2008, s. 331.

katılmış ve Osmanlı hakimiyeti süresince ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. 1798 yılında Napolyon'un işgaline uğramış, 1882 yılında da fiilen İngiltere'nin hakimiyeti altına girmiştir. Fransa'nın işgali ile Mısır'da siyasal yapı, eğitim, ekonomi ve hatta dış politika alanında yaşanan değişim-dönüşüm, Mehmet Ali Paşa zamanında doruk noktasına ulaşmıştır. Mehmet Ali Paşa ile başlayan modern devlet oluşum sürecinde ordu oldukça önemli bir rol alarak gerek iktidarın oluşmasında gerekse sağlamlaşmasında ve kalıcı olmasında ayrıcalıklı bir konumun varisi olmuştur. İsmail Paşa zamanında da reformlar yapılmış ancak, ülkenin borç batağına girmesi Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline ortam hazırlamıştır. İngiliz hakimiyetine giren Mısır'da bir yandan bağımsızlık öte yandan anayasal reform yapma çabaları baş göstermiş olsa da örgütlü muhalefetin yokluğu, başarısızlığı beraberinde getirmiş ve 1914 yılında Mısır, İngiltere tarafından resmen işgal edilmiştir.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethetmesinin Batı Asya ve Kuzey Afrika açısından bir dizi önemli neticeleri olmuştur. Bu yaşanan gelişme, Osmanlıları, Akdeniz'de deniz yollarını himayesi altına almaya ve öteki Kuzey Afrika ülkelerini de fethetmeye teşvik etmiştir. Ayrıca Osmanlı devleti, Müslümanlığın kutsal kentleri Mekke ve Medine'yi ele geçirmekle İslâm dünyasında prestij sahibi olmuştur.¹⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu, 1805'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır valisi oluncaya dek Mısır vilayetini sorunsuz yönetmiştir. Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı hanedanını yıkıp kendi imparatorluğunu kurmak üzere isyan etmiş ve ordusuyla Mısır'dan kalkıp Kütahya önlerine kadar gelmiş bir isyancı olarak bilinir. Düzenli ve Avrupa tarzında bir ordu yarattı. Diğer valilerden farklı olarak fabrikalar, yollar yaptırmaya ağırlık vererek ticareti geliştirdi. Mısır'a kapitalist-modern bir çehre kazandırma girişimi açısından bakıldığında, zamanın Osmanlı padişahlarından ileri görüşlü birisidir. Kavalalı, Osmanlı'ya karşı başarı kazanmış bir isyan

¹⁸⁰ Özge Gökçen Terzi, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Mısır: Modern Mısır'ın Oluşumu ve Dönüşümün Yapı Taşları", Yay. Haz.: Ulvi Keser, *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012, s. 466.

¹⁸¹ Numan Hazar, *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri*, 2. bs., USAK Yay., Ankara, 2011, s. 113.

sonucunda Sudan, Suriye ve Filistin'i kapsayan geniş bir alanda sülale iktidarı kurmuş, bölgeyi bir hükümdar gibi 150 yıl yönetmiştir.¹⁸²

Mısır'ın bağımsızlık mücadelesinde 75 yıl boyunca temel düşman Britanya olmuştur. Mısır, hukuken 1841-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun özerk bir eyaletiydi. Gerçekte ise 1882'den itibaren askeri işgal altındaydı ve ismen olmasa da aslen bir İngiliz sömürgesi idi. Mısır'ın yönetimi hakkındaki önemli kararlar İstanbul'da değil Londra'da ya da (yerel bir konuysa) Hıdivin sarayında değil Nil kıyılarındaki İngiliz temsilciliğinde alınırdı. Bakanlar ise İngiliz danışmanlarının etkisi altındaydı. Osmanlı İmparatorluğu Kasım 1914'te müttefiklerle savaşa girdiği zaman Britanya kendini zor durumda hissetmişti. Britanya'nın ayakta kalabilmesi için Mısır'a ihtiyacı varken, Mısır'ın Türkiye'ye bağı olumsuzluk yaratıyordu. Britanya bu bağı kesip artık bir Osmanlı eyaleti olmaktan çıkan Mısır, Britanya'nın protektora yönetimi altına girmiştir.¹⁸³

Mısır'daki İngiliz yönetiminin niteliği, 1914'e kadar iyiydi, ancak savaşta yönetim gerilemeye başladı. Savaşın sona Mısır milliyetçiliğinin canlanacağını hiçbir İngiliz tahmin etmiyordu. İngiliz protektora yönetimine karşı her sınıftan Mısırlı, protesto gösterilerine katılıyordu. Mısır'daki huzursuzlukla ilgilenmeye başlayan İngiliz hükümeti, son karışıklıkların nedenlerini soruşturmak, ülkedeki mevcut durum, protektorası altında barış ve refahı temin etmek açısından en uygun anayasa biçimi, kendi kendini yönetmeye uygun kurumların geliştirilmesi ve yabancıların çıkarlarının korunması hakkında rapor hazırlamak için bir komisyon yollamaya karar vermiştir. Nihayetinde İngiliz hükümeti 28 Şubat 1922'de Mısır üzerindeki protektorasını sonlandırmaya karar verdi. Fakat bağımsızlığın şu noktalarda sınırlama getirmişti: İlki, Mısır'da bulunan Britanya iletişiminin korunması ikincisi, Mısır'ın yabancı saldırganlara karşı savunulması üçüncüsü, ülkede bulunan yabancıların çıkarlarının ve azınlıklarının korunması ve son olarak da Sudan'ın yönetimi.¹⁸⁴

Mısır 7 bin yıllık kadim bir tarihi geçmişe sahip olması nedeniyle bünyesinde çok zengin bir demografik yapıyı barındırmaktadır. Bu sebeple de siyasi yapısı

¹⁸² Aydın Çubukçu, "Mısır", Yay. Haz.: Mustafa Yalçınar, *Arap Dünyasında Ayaklanma (Nedenler-Olaslıklar-Sonuçlar)*, içinde, Evrensel Basım Yay., İstanbul, 2011, s. 37.

¹⁸³ Goldschidt JR. ve Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 332.

¹⁸⁴ Goldschidt JR. ve Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 333-340.

sosyalizm, otoriter rejim, liberallik ve muhafazakâr ideolojileri barındıran bir çeşitlilik sergilemektedir. Ülkede siyasi partilerin uzun ve köklü geçmişi vardır. Mısır'da partileşme süreci 19. yüzyılın başlarında başlamış ve 1907 yılında Mustafa Kamil tarafından kurulan Hizbu'l Vatan (Vatan Partisi), siyasi hayatın önemli aktörleri arasında yer almıştır. Mısır'ın İngilizlerin işgali sırasında örgütlenen Hizbu'l Ümme (Ümmet Partisi), o dönemde ulusal direnişin liderliğini yapmıştır. Sonraki dönemlerde kurulan Vefd (Delege) Partisi, İngilizlerle resmi görüşmeleri yürüten bir kimlik kazanmış ve uzun yıllar Mısır siyasi hayatında geniş kitlelerin desteğini alarak varlığını sürdürmüştür.¹⁸⁵ Mısır, bağımsızlığını kazanmasının akabinde I. Fuad 15 Mart 1922'de Mısır kralı olmuş ve Mısır'da bir krallık dönemi başlamıştır. Kral Fuad 1917-1936 yıllarında hüküm sürerken halefi Kral Faruk ise 1936-1952 yılına kadar Mısır siyasi arenasında rol oynamıştır.¹⁸⁶

Müslüman Kardeşler'in¹⁸⁷ yanı sıra güçlü bir örgüt de dikkatleri çekiyordu: Vefd Partisi. Mısır'ın 1922'de resmen bağımsız olmasına karşın İngiliz emperyalizminin baskısının her alanda kendisini duyurması, partiyi tam bağımsızlık programı ile eyleme geçirmişti. Bağımsızlık eğilimlerinin yanında Vefd Partisi, Batılılaşmaktan söz ediyordu. Dolayısıyla "Müslüman Kardeşler" bu partiye de karşıydı.¹⁸⁸ Müslüman Kardeşler Hareketi kuruluşundan bu yana ülkenin en güçlü ve örgütlü sosyal ve siyasi hareketi olmuştur. Hareket'in hedefi ise İslâmi ilkelere ve şeriata dayalı olarak ülkenin yönetilmesini sağlamaktır.¹⁸⁹

Mısırlılar yolun yarısını aşmış ve kendi yeni hükümetlerini oluşturmaya başlamışlardı. 1923 sonlarında Mısır'da serbest seçimler yapıldı. Bir siyasi parti olarak görülen Vefd, meclisteki sandalyeleri ezici çoğunlukla kazandı. Mısır'ın liberal milliyetçiliklerinin büyük umutları sadece birkaç ay sürdü. Vefd, Saad

¹⁸⁵ Ramazan Yıldırım ve Tarık Abdulcelil, "Mısır Siyaset Haritası", *SETA*, Ankara, 2011, s. 4-5, <http://file.setav.org/Files/Pdf/misir-siyasi-haritasi.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.12.2016).

¹⁸⁶ Abdul Rezak Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, Birleşik Yay., Ankara, 2014, s. 86.

¹⁸⁷ Müslüman Kardeşler Örgütü, 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye kentinde Hasan el-Benna öncülüğünde kurulmuştur. Kent o dönem İngiliz-Fransız ortaklığı olan Süveyş Kanal şirketinin kontrolü altındaydı. İslam dünyasının içinde bulunduğu acıklı durumu, yöneticilerin ihanetini, kitlelerin uyuşukluğunu temel sorunlar olarak belirlediler. Batı örgüt biçimlerini reddeden grup kendime "Müslüman Kardeşler" adını uygun görmüştür. (bkz. Suat Parlar, *Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar*, Yar Yay., İstanbul, 2002, s. 117-118.)

¹⁸⁸ Parlar, *Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar*, s. 117-118.

¹⁸⁹ Jeremy M. Sharp, "Egypt: Transition Under Military Rule", *Congressional Research Service*, 21 June 2012, s. 3, http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc94010/m1/1/high_res_d/RL33003_2012Jun21.pdf, (Erişim Tarihi: 15.12.2016).

Zaglul'un yönetimindeki popüler milliyetçi hareketiydi. Saad'ın 1922'de ölmesi üzerine, yerini daha az yetenekli olan Mustafa al-Nahhas aldı ve Vefd Partisi'ni 1952 devrimine kadar yönetti. Mısır'ın tam bağımsızlığında ısrar, Vefd'i hem Kıptiler hem Müslümanlar arasında popüler siyasi parti haline getirmiştir. Ancak yeni parlamenter yönetim aleyhine kendi gücünü arttırmak isteyen Kral Fuad'la karşıtığa düşmeseydi, daha uzun süre iktidarda kalabilirdi.¹⁹⁰

1945-1951 yılları arasında Mısır birçok ayaklanmaya sahne oldu, ama devrim olmadı. Bunun bir nedeni Britanya'nın yabancı bir egemen olarak artık eskisi kadar güçlü görünmemesiydi. İkinci olarak, Batı demokrasilerinin itibarı Almanya, Japonya ve İtalya üzerinde kazanılan nihai zaferlerle yükselmişti. Çoğu kişi BM'nin dünya savaşına ve sömürgeciliğe son vereceğini umut ediyordu. Üçüncüsü, bir devrim yapacak kadar disiplin gösterebilen komünistler, Mısır'da Avrupa'dakiler kadar güçlü değillerdi. Dördüncüsü, Mısır hükümeti, halkı yeni bir Arap milliyetçiliği heyecanı ile oyalamaya çalışıyordu.¹⁹¹

Mısır'ın bağımsızlık mücadelesi sona erebilirdi ama olmadı. Ekim 1956'da, İsrail ordusu Sina Yarımadasını batıya doğru geçerken, İngiliz ve Fransızlar da Port Said'e indiler ve Süveyş Kanalı'nı yeniden işgal ettiler. İstila emrini veren İngiliz hükümetinin başında 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'nın ve 1954'te bunun yerini alan antlaşmanın görüşmelerini yürüten Sir Anthony Eden vardı. Eden'in saldırısının nedeni Temmuz 1936'da Nasır'ın Süveyş Kanal Şirketi'ni millileştirme kararıydı. Şirket, Mısır'ın yabancı güçlere boyun eğişinin simgesi olduğu gibi, İngiliz Uluslar Topluluğu'nun ve Avrupa'nın petrol tüketicisi ülkelerinin yaşam damarıydı. ABD ve SSCB; İngiliz, Fransız ve İsraililerin saldırılarını durdurmak ve bu güçleri Mısır topraklarından çıkarmak için birlikte baskı yaptılar. Bu arada Nasır hükümeti binlerce İngiliz tebaasını ve Fransız vatandaşını Mısır'dan çıkartmış, mallarına el koymuş ve böylece ülkedeki Batı ekonomik gücüne tümenden son vermişti. Nasır, Mısır'ın bağımsızlık mücadelesini tamamladı; ama bunun bedeli başında bulunduğu rejime ve ülkesine yönelik Batı öfkesi oldu.¹⁹² Bağımsızlık karşısında düşman kazanmak, daha makul görünmüştür.

¹⁹⁰ Goldschidt JR. ve Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 340-341.

¹⁹¹ Goldschidt JR. ve Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 347-348.

¹⁹² Goldschidt JR. ve Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 352-353.

2.2. Türkiye-Mısır İlişkileri'nin Tarihsel Gelişimi

Türkiye-Mısır ilişkilerinin oldukça uzun bir geçmişi vardır. Bu da Mısır toprakları üzerinde kurucuları Türk olan Türk devletlerinin kurulması ve 400 yıla yakın (1517-1914) bir süre zarfında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olarak bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bugün ise Türkiye ve Mısır'ın Akdeniz'in önemli kapılarını ellerinde bulundurmaları, stratejik önemi haiz coğrafi konumları, birer Ortadoğu ve Doğu Akdeniz devleti oluşları, Ortadoğu'daki diğer devletlerle olan ilişkileri ve en önemlisi de ulusal çıkarları nedeniyle ilişkilerin varlığı şüphe götürmez bir gerçektir.¹⁹³

Bugünkü Mısır, büyük bir geçmişin mirasçısıdır; üzerinde çok eski çağlardan beri çeşitli uygarlıkların kurulmuştur. Mezopotamya ile birlikte Mısır, ilk uygarlığın kurulduğu yer olmuştur. Ülke, M.Ö. 671'de Asurlular, sonra İranlılar, Makedonyalılar, Romalılar, ve Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra da Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizanslılar) egemenliği altında kalmıştır.¹⁹⁴ Hasbelkader önemli bir coğrafyaya sahip olması dolayısıyla Mısır, birçok devletin kurulmasına ve yıkılmasına şahitlik etmiştir. Bu açıdan bakıldığında önemli bir tarihe, kültüre, sosyal ve siyasal çeşitliliğe sahip olduğunun da altını çizmek gerekir.

Mısır'da kurulan ilk Müslüman Türk Devleti Tolunoğulları ya da Tolunlu Devleti'dir ve kurucusu olan Ahmet, Halife tarafından Mısır'a genel vali olarak atandı. O sırada Mısır, Abbasi Halifeliği'nin önemli bir eyaletiydi. 12 yıllık valiliğinden sonra resmen hükümranlığını ilan etti (880). Suriye, Lübnan, Filistin ve Bingazi'yi ele geçirerek güçlü bir devlete sahip oldu. Daha sonra Abbasiler Mısır'a tekrar egemen olunca, Mısır'a genel vali olarak bu sefer Muhammedül İhşid'i gönderdiler. İhşid Devletinin ömrü 35 yıl kadar sürmüştür. Şii Fatımiler, Mısır'ı işgal etti ve Sünni İslâm alemiyle savaşmaya başladılar. 1171'de Selahaddin Eyyübi, Mısır'da Fatimi egemenliğine son vererek "Eyyübi Devleti (Türk Devleti)"ni kurmuştur. Devletin esas gücünü Türk, Oğuz ve Türkmen toplulukları oluşturuyordu.¹⁹⁵

¹⁹³ İ. Ethem Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", *Stratejik Etüdler Bülteni*, Cilt 13, Sayı 65, s. 68.

¹⁹⁴ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 69.

¹⁹⁵ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 69-70.

Mısır'da gerçek Türk devri Memlûklarla başlar ve Memlûk yönetimi 267 yıl sürmüştür. Mısırdaki kurmuş oldukları bu uzun ömürlü Türk Devleti'nin sınırları içine Suriye, Lübnan, Filistin, Hicaz, Sudan, Libya, Kıbrıs, Fırat ve Toroslar'a kadar Anadolu, Yemen, Aden ve Hadramut ülkelerini de katmışlardır. Nasır yönetiminden başlayarak Enver Sedat devrinde de devam eden Mısır ile Suriye'nin birleştirilmesi ancak uzun ömürlü olarak Memlûklar zamanında mümkün olmuştur. Memlûk yönetimi, içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal durum ve İran'ın Çaldıran'da yenilgiye uğraması Osmanlı'nın lehine olmuştur. I. Selim, Çaldıran Savaşı'nda başarı sağladıktan sonra Memlûk tehdidini ortadan kaldırmayı hedef almıştır. Osmanlı ve Memlûk kuvvetlerinin karşılaşması neticesinde, Memlûk sultanının hazinesi I. Selim'in eline geçmiştir.¹⁹⁶

Mısır'da gerçek anlamda Osmanlı egemenliği 1568 yılında sağlanabilmiştir. Ancak bu da uzun sürmemiştir. Bu yüzyılın sonlarında başlayan ve 17. yüzyılda da devam eden isyanlar, Mısır'ı "isyanlar ülkesi" haline getirmiştir. Bu durum Kavalalı Mehmet Ali Paşa zamanına kadar sürmüştür. Geçen bu zaman zarfında kısa sürelerde olmak üzere yönetime, Memlûk beyleri egemen olmuştur ve bununla beraber halk, Memlûk beylerinin bitmeyen mücadelesinden usanmış vaziyetteydi. Memlûk beyleri bu tutumlarına devam ederken Fransa ve İngiltere de Mısır'la yakından ilgileniyordu. Fransa XIV. Lui zamanından beri Mısır'ı ele geçirmeyi düşünüp de Osmanlılarla ilişkilerini bozmamak için gerçekleştiremediği Mısır'ı alma kararını 5 Mart 1789'da verdi. General Bonapart, Memlûkleri bozguna uğrattınca Osmanlı ve Fransa arasındaki eski dostluk da bozdu. Bonapart, halka ve Osmanlı Devleti'ne Mısır'ı Memlûklerden kurtarmak için geldiğini bildirerek asıl amacını gizlemek istese de oldukça açtı; Hindistan yolundan İngiltere'nin yararlanmasını önlemek ve yıkılacağını sandığı veyahut umut ettiği Osmanlı Devleti'nden toprak koparmaktı. Nihayetinde, Mısır 3 yıl Fransızların işgali altında kaldı. Bu işgal yıllarında Mısır'a Batı kültür ve kurumları empoze edilmiştir.¹⁹⁷

Fransız askerlerinin çekilmesinden sonra eski nüfuzlarına tekrar kavuşmak isteyen Memlûklerle Türkler arasında çarpışmalar tekrar başladı. Bu çatışmalar sırasında Memlûkler, İngiliz tarafından korunuyordu. Memlûk beylerinden Murat beyin ölümünden sonra başa Osman Bey'in geçmesi sonrasında geçici başarı elde

¹⁹⁶ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 71-74.

¹⁹⁷ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 76-77.

etmişlerdir. Nitekim İngilizler Mısır'dan çekilmeye başladı (1803). Mısır'ı Fransızlardan kurtarmak için gönderilen kuvvetler içinde bulunan ve hiç öğrenim görmemiş Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu tarihte yıldızı parlamaya başladı ve 1805 tarihinde Mısır valiliğine atandı. Avrupa'dan öğretmen ve uzmanlar getirerek Mısır'da güçlü bir ordu kurdu; harp ve tıp okulları açtırarak Batı kültürünün Mısır'da yayılmasını sağladı. 1 Mart 1831 yılında da tam manasıyla Mısır'da kendi egemenliğini kurmuştur.¹⁹⁸

Mısır, eğer Ortadoğu'da bir dönüşüm gerçekleşecekse, yeni bir siyasal ve ekonomik yapı kurulacaksa bu yeni yapıya model oluşturma kapasitesine sahip en potansiyel güçtü. Yine Mısır, Libya ve Suriye gibi ülkelere farklı olarak aşiret bağlarının siyasal alandaki etkisinin oldukça sınırlandırıldığı bir yapıya sahipti. 19. yüzyılın başından itibaren Mehmet Ali Paşa'nın ordu merkezli modernleşme hamlesi, Mısır'da merkezi bir siyasal iktidarın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Bu açıdan Mısır'a benzerlik gösteren ülkenin Tunus olduğunu söyleyebiliriz ki, Tunus'ta da 19. yüzyılın ikinci yarısında ülkenin modernleşmesi ve merkezileşmesi söz konusu olmuştur.¹⁹⁹

Mehmet Ali Paşa, Osmanlı hükümetinin izlediği siyaseti iyi bildiği için buna karşı uzun zamandan beri düşündüğü, ancak açığa vuramadığı planı uygulamaya karar verdi. İlk olarak Suriye'nin kilit noktası olan Akkâ kalesini aldı (1831). II. Mahmut, Akkâ'nın kurtarılması için bir ordu gönderdi. İbrahim Paşa bu kuvveti bozguna uğrattı ve sırasıyla Şam, Halep ve Adana'yı aldı. Üzerine gönderilmiş olan ikinci Osmanlı ordusunu da Konya'da yendi ve Osmanlı ordusunun başında bulunan sadrazamı esir alarak Kütahya'ya kadar ilerledi (1833). Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan yardım istemesi üzerine, İstanbul'a donanma ve ordu gönderildi. Ancak Rus Çar'ının yapmış olduğu bu hareket, Fransa ve İngiltere'yi kaygılandırması üzerine Akdeniz'deki üstünlüklerini düşünerek devreye girmesine sebep olmuş ve Mehmet Ali Paşa'yı geri çekilmesi için zorlamışlardır. Neticede Osmanlı Devleti ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında 1833 yılında Kütahya Antlaşması imzalanarak Suriye ve Adana, Mehmet Ali Paşa yönetimine verildi. II. Mahmut yerine geçen Abdülmecit, 1841'de bir fermanla Mısır'ı Mehmet Ali Paşa'ya

¹⁹⁸ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. s. 77-78.

¹⁹⁹ Hamit Bozarlan, *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi: Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*, Çev.: Melike Işık Durmaz, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 24.

ve onun ölümünden sonra da oğullarına verdi; buna karşılık Londra'da toplanan 1833 Kütahya Antlaşması ile Mısır'a verilen Adana ve Suriye'nin Osmanlılara bırakılması kararı verildi.²⁰⁰

Batı ve özellikle Fransız uygarlığına düşman olan Abbas Paşa dışındaki valiler zamanında Mısır Avrupalılaştı. Avrupa'nın Mısır'a mali birtakım kolaylıklar göstermesi, Mısır açısından olumlu neticeler doğurmadı. Büyük tazminatlar ödemelerine, ülkenin mali ve ekonomik sorunlarına Fransa ve İngiltere'nin tam anlamıyla karışmasına ve ülkede yatırımların durmasına neden oldu. Ayrıca bu zaman da İngiltere'nin lehine işlemeye başlamıştı. 1878'de Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgali ile İngiltere'nin Mısır üzerindeki ağırlığı daha fazla arttı. 1822'de İngiliz işgaline kadar Mısır'ın diğer ülkelerle ilişkileri kapitülasyonlarla sağlandı. 1876'dan sonra Mısır kısmen bağımsız bir devlet durumuna gelmiştir. Ancak kısmen bağımsız olmasına rağmen ülke içerisinde huzursuzluklar dinmedi. Mali ve ekonomik bozukluk iç huzursuzluğu arttırdı ve milliyetçilik duygularının gelişmesine neden oldu. Her ne kadar milliyetçilik akımları gelişse de bu İngilizlerin 1914'te Mısır'da daha sıkı bir yönetim kurmasına engel olamadı. Artık İngiltere tamamen Mısır'ın sahibi olduğu vakitler I. Dünya Savaşı başlamış ve Osmanlı Devleti ile İngiltere karşı cephelerde birbirleriyle savaşan devlet konumuna gelmişlerdi.²⁰¹

I. Dünya Savaşı, Mısır'daki milliyetçi ve İngiliz karşıtı akımı güçlendirmiş ve ülkenin gelecekte bağımsızlığını kazanacağı umutlarını uyandırmıştı. Zaglul Paşa önderliğinde 1918'de kurulan Vefd Partisi, Mısır milliyetçiliğiyle özdeşleşmişti. Wilson prensiplerinden esinlenen Mısır milliyetçilerinin "Mısır, Mısırlıların" söylemiyle yürüttükleri, bağımsızlık mücadelesi Mısır'da tek taraflı olarak bir meşruti krallık kurulmasıyla sonuçlanmıştır.²⁰²

Atatürk'ün düşünceleri ile şekillenen Türk dış politikası kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti ile Mısır Krallığı arasında diplomasi ilişkileri 1925 yılında başlamıştır.²⁰³ Ayrıca Türkiye-Mısır siyasi ilişkileri iyi bir atmosfer içinde olmuştur. Fakat Mısır hükümeti, Mısır'daki Osmanlı tebaasına kapitülasyonlardan yararlanma

²⁰⁰ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 79-80.

²⁰¹ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 80-81.

²⁰² Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev.: İdil Eser, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s. 392-393.

²⁰³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, s. 536.

yetkisini vermemiştir. Buna rağmen 1928 yılı içinde ilişkilerde bir gerginlik yoktur. Aksine İngilizlerin teklif ettiği anlaşmayı Mısır'ın onaylamaması, Türkiye'nin sempatisini kazanmıştır.²⁰⁴

Türk Kurtuluş Savaşı sonunda imzalanan Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1924) ile Türkiye ve Mısır arasındaki bağlar kesildi ve yeni bir dönem başladı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'da milliyetçilik hareketi daha fazla görülmeye başlandı ve neticede İngiliz himayesi kaldırıldı. 28 Şubat 1922'de Mısır'da bağımsız bir devlet kuruldu. 1927 yılında ise Mısır'lılar İngilizlerin ülkeyi terk etmelerini isteyerek tam bağımsızlık için mücadeleye giriştiler. Ancak 1936 yılında Kral Fuad'ın ölümünden sonra tahta geçen Kral Faruk zamanında, İngiltere ile bir anlaşma yapılarak Kanal bölgesinde 10.000 kişilik bir askeri kuvvetle 400 pilot kalmak üzere, İngiltere'nin Mısır'ı boşaltması sağlandı.²⁰⁵ Ayrıca 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nda Kral Faruk yönetimi, Mısır'ın aldığı hezimet sebebiyle toplum nezdinde meşruiyetini kaybetme aşamasına gelmişti. Bunun yanı sıra Kral Faruk'u halkın gözünden düşüren diğer bir önemli nokta da Mısır'ın büyük bir çoğunluğunu oluşturan halkın toprak sahibi olamayışydı. Ülkede eşitsizlik, adaletsizlik ve yolsuzluk had safhadaydı.²⁰⁶ Bu durum giderek yoksullaşan halkın yönetimden uzaklaşmasına sebep oluyordu.

Lozan antlaşmasının yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye ile Mısır arasında elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler kuruldu ve böylece normalleşme dönemi başladı. 1932 yılına kadar geçen süre zarfında Türkiye Cumhuriyeti ve Mısır Krallığı arasında karşılıklı elçiliklerin açılmasına rağmen ikili ilişkiler, istenilen bir seviyede olmamıştır. Çünkü Mısır'daki Kral Fuad rejimi, Atatürk Türkiye'si ile zıtlama çabası içerisindeydi. Kral Fuad'ın tutucu politikası Mısır'ı, adeta laik Türkiye'nin bir karşıtı havasına büründürüyordu. Bu dönemde Mısır, laik Türkiye karşıtı tutumunu Türkiye'deki rejim muhaliflerine kucak açarak yansıtıyordu. Türkiye'nin laikleşme süreci Mısır'da Türkiye'ye karşı propaganda malzemesi olarak kullanılmakla birlikte diğer taraftan Mısırlı aydınların ve gençlerin bir kısmı Atatürk

²⁰⁴ Ahmet Özgiray, "Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 11, 1996, s. 2.

²⁰⁵ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 82.

²⁰⁶ L. William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev.: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, 2008, s. 336.

Türkiye'sine karşı hayranlık besliyor ve Türkiye'de yapılan inkılâplardan etkileniyorlardı.²⁰⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır, Arap Birliği'ne ve Birleşmiş Milletler'e girdi. Milliyetçilik duyguları daha da gelişme gösterdi. 1948-1949 yılları arasında Filistin sorunu ortaya çıkmasıyla Araplarla Yahudiler'in savaşı sonucunda Araplar yenilgiye uğradı. 1950 yılında seçimleri kazanan Vefd Partisi, 1936 antlaşmasını yürürlükten kaldırdı ve bunun üzerine 1951-1952 yıllarında İngilizlere karşı Kanal Savaşı açıldı. Üçüncü kez Başbakan olan Nahas Paşa tarafından savaş durduruldu. 18 Haziran 1953'de Cumhuriyet ilan edildi ve General Necip hem Cumhurbaşkanı hem de Başbakan oldu. 1954 yılında ihtilal komitenin üyelerinden Albay Cemal Nasır, bir tür hükümet darbesi diyeceğimiz bir hareketin sonucunda Cumhurbaşkanı oldu. Basra Körfezi'nden Atlas Okyanusu'na kadar uzanan ve bütün Arap devletlerini bir araya getirerek güçlenmek ve Arap birliğini kurmak isteyen Nasır, 28 Eylül 1970'de ölümünün ardından Cumhurbaşkanlığına 15 Ekim'de Enver Sedat getirildi.²⁰⁸

1922'de Krallık ve 1952'de Cumhuriyet yönetimine kavuşan Mısır'la Türkiye Cumhuriyeti arasında ilk dostluk antlaşması 7 Nisan 1937'de Ankara'da imzalanmıştır. Bu antlaşmanın birinci maddesinde dostlukla ilgili şu hususa yer verilmişti: *"Türkiye ile Mısır arasında bozulmaz sulh ve daimi dostluk cari olacaktır"*. Yine aynı tarihte Ankara'da İkamet Antlaşması ile Vatandaşlık (Tabiiyet Antlaşması) imzalandı ve böylece iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme göstererek 1949'lara kadar gelindi. 1924-1937 yılları arasında özel dostluk ilişkilerine rağmen 13 yıl gibi bir süreden sonra 1937 yılında ilişkilerin gerçek anlamda bir "Dostluk Antlaşması" ile gerçekleşmiş olmasının çeşitli gecikme nedenleri vardır: Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri düzenleme ihtiyacında olması, Türkiye için Balkan ve Sadabat Paktı'nın önem kazanması ve onların vermiş olduğu meşguliyet, genel olarak bütün Arap ülkelerinin Türk devriminin kendi ülkelerini de etkileyeceğinden korkmaları, İngiltere ve Fransa'nın birer mandater devlet olmalarından ötürü kendi durumlarını küllendirmek için Türkiye'ye karşı kıkırtıcı tutumları ve Türkiye'nin de Arap ülkelerini ürkütmek istememesi. Bu tarihlerden sonra da Türkiye-Mısır ilişkileri

²⁰⁷ Bilal N. Şimşir, "Fes Olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1923-1933)", *Bellekten*, Cilt 48, Sayı 189-190, (Ocak-Nisan 1984), s. 1-4.

²⁰⁸ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 82-83.

1937 yılında imzalanan Dostluk Antlaşmasının aksine bir gerileme devresine girdi.

209

Türkiye-Mısır ilişkilerinin 1949'dan sonra gerilemeye başlamasının çeşitli sebepleri vardır. İlki, Birleşmiş Milletler'in 30 Kasım 1947'de Araplarla Yahudiler arasında ikiye bölünmesi kararına Türkiye'nin başlangıçta olumsuz oy verip Arap dünyasında olumlu bir etki yaratmış olsa da 1948'de Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda görev alması sonucunda bu etkiyi yitirmiştir. Ayrıca Türkiye kendi güvenliğini sağlamak ve ekonomisini geliştirmek için başta ABD ve Batı dünyasından yardım amaya başlayınca tutumunu değiştirdi ve İsrail Devletini tanınması dolayısıyla Arap ülkelerinin yoğun eleştirilerine maruz kamıştır. İkincisi ise Türkiye Büyükelçisi Şevket Fuat Keçeci'nin Kahire'nin Opera meydanındaki İbrahim Paşa heykelinin kaidesine konacak plaka yüzünden yaptığı girişimdir. İbrahim Paşa'nın Türk ordusunu Nizip'te yenilgiye uğratmasını simgeleyen heykelde Türk askerini küçük düşüren kabartmaların kaldırılması için Keçeci, Kral Faruk nezdinde girişimde bulunmak üzere Ankara'nın onayını aldı, fakat bu girişimi sonuçsuz kaldı. Türkiye'nin İsrail'i tanıma gerekçesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiştir.²¹⁰

2.3. Türkiye'nin Mısır'a Yönelik Dış Politikası ve Değişen Algısı

Kurtuluş Savaşı sırasında gösterilen başarıların akabinde 1923 yılında kurulan Cumhuriyet'in gösterdiği deneyimler ve yapılan reformlar Afganistan, İran ve Mısır gibi çevre ülkelere ilham kaynağı olduğu söylene de Türkiye'nin Batı menşeli dış politikayı benimsemesi neticesinde Ankara, Ortadoğu ülkelerine mesafeli yaklaşmıştır. Ancak bu durum 1960'lı yıllarda değişmeye başlamış ve Turgut Özal'ın iktidara gelmesiyle birlikte Türk ve Arap toplumu arasındaki ilişkiler yoğunluk göstermiştir. Ayrıca Ak Parti'nin iktidara gelişiyle bu ilişkiler ivme kazanmıştır. Özellikle Ak Parti, bu bölgeye yaklaşımında kültürel ve tarihi faktörleri ön plana çıkarması, katı laiklik anlayışını terk ederek askerinin siyaset üzerinde etkisini sınırlandırması ve bu partinin laiklik ve demokratik değerleri içselleştirdiğinin

²⁰⁹ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 83.

²¹⁰ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 84-85.

düşünülmesi; Türkiye'nin bölgede imajının hızla artmasını ve Türkiye'de yaşanan gelişmelerin Arap kamuoyunda dikkatlice takip edilmesini sağlamıştır.²¹¹

1965 yılı Türk dış politikasında önemli bir gelişme hatta bir değişim yılı olmuştur. 18 Aralık 1965'te Kıbrıs ile ilgili olarak BMGK'nda yapılan oylama, Türkiye'nin yalnızca Batı bloku içinde değil dünya üzerinde de yalnız kaldığını göstermiş olması; 1960'ların ikinci yarısından itibaren Batı ekonomik yardımına ihtiyacın azalması ve 1963'ten itibaren de planlı kalkınma döneminin başlaması sebebiyle Batı dışında yeni yardım kaynaklarının aranması, bu değişikliğin başlıca nedenleri arasında olmuştur. Özellikle 1964 yılında Kıbrıs'a müdahale etme zorunluluğunda kalan Türkiye'nin bu niyetini, ABD'ye bildirmesi üzerine ABD başkanı Johnson'un, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye 1964 yılının Haziran ayında gönderdiği mektup, Türk dış politikasındaki yeni aşamanın başlangıcını oluşturmuştur. Neticede 1965 yılında Türkiye politik ve ekonomik nedenlerle Batı'ya bağlı olmaktan kurtularak daha bağımsız hareket etmeye başladı. Böylece 1950'lerden itibaren, başlıca dış politika konularında Türkiye ile Arap devletlerinin yollarını birbirinden ayıran Batı'ya bağlılık, artık Türkiye'nin Arap komşularıyla ilişkisini geliştirmesini sağlamıştır. Hatta sağ ve sol görüşlü partilerin bu konudaki politik görüşlerinin birleşmiş olması, önemli adımların atılmasına yardımcı olmuştur.²¹²

5 Haziran 1967'de başlayarak altı gün süren Arap-İsrail Savaşı esnasında, Türkiye bu yeni politikasını ortaya koyma fırsatını buldu. Türk yetkililerinin bu savaş nedeniyle basına yaptıkları açıklamalarda, Millet Meclisi ve BM Genel Kurulu'nda yapılan konuşmalarda devamlı olarak Arap dünyasını desteklemesi ve bunu devam ettirmesi, başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap ülkelerinde olumlu etki yarattı. Örneğin, Mısır hükümet sözcüsü Hasan el Zeyyad, 17 Kasım 1967'de verdiği bir demeçte "modern tarihin kaydettiği ve bizim yakın geçmişte yaşanan acı krizde Türkiye'nin iftihar edilecek bir tutumu olmuştur" demişti. Böylece, Arap devletlerinin en büyüğü ve güçlüsü olan Mısır ile de, 1950'lerin ortalarında başlayan gerginlik önemli ölçüde giderilmiş ve 1967 Savaşı'ndan sonraki yıllarda İsrail ile

²¹¹ Cenap Çakmak, Mustafa Yetim ve Fadime G. Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", Ed.: Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, *Ortadoğu'da Değişim ve Türkiye*, içinde, Bilgesam Yay., İstanbul, 2014, s. 144-145.

²¹² Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 90-91.

Arap komşuları arasında çıkan sınır hadiselerinde Türkiye, İsrail'i protesto eden bir tavır takınmıştır.²¹³

Arap-İsrail çatışmasındaki bu tutumdan sonra, Türkiye ile Arap devletleri arasında diplomatik ilişkiler ve karşılıklı resmi ziyaretlerde önemli oranda artış olmuştur. Bu ziyaretler sonucunda yayımlanan bildirimlerde Türkiye, İsrail karşısında Arapların tutumunu desteklediğini açıklarken, buna karşılık Araplar da Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin görüşüne yaklaşmışlardır. Gerçekten, Türkiye'nin Arap devletleriyle yayımladığı ortak bildirimlerin çoğunda, birbirine yakın ifadeler kullanılarak "*Kıbrıs'ta her iki cemaatin meşru hak ve çıkarlarına uygun barışçıl bir çözüm yolu bulunması gerektiği*" görüşüne yer verilmiştir.²¹⁴

Türkiye ve Mısır'daki Dışişleri Bakanlığı aralarında 5 yıl süreli Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. Anlaşmanın giriş bölümünde "iki hükümetin, ülkeler arasındaki tarihi dostluk bağlarından esinlenerek, bu dostluk ilişkilerini daha da geliştirmek arzusunda olduklarını, bu çerçevede karşılıklı yarar sağlayacak her türlü ekonomik ve teknik işbirliği olanaklarının geliştirilmesini teşvik ederek desteklemeye kararlı buldukları" belirtilmiştir. Bu bildirin dışında ticaret ve kültür anlaşması üzerinde de durulmuştur. ²¹⁵

Arap Birliği Genel Sekreteri ve eski Mısır Dışişleri Bakanı Mahmud Riyad, Milliyet Gazetesi'nin sorularını yanıtlarken şunları dile getirmiştir: "*Türkiye ile Arap devletleri ve Mısır arasındaki ilişkiler son yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Bunda İhsan Sabri Çağlayangil'in girişimleri önemli rol oynamıştır*". Yine Çağlayangil'in yaptığı bir konuşmada; Türk Boğazları ve Süveyş olmak üzere kilit su yollarının kavşağında bulunan memleketler olarak bölgenin barış ve güvenliği açısından Türkiye ve Mısır'ın ortak yarara sahip olduklarını ve Ortadoğu sorunuyla ilgili siyasetlerinin de açık ve kesin olduğunu belirtmiştir. Kıbrıslı Türklerin de tıpkı Filistinliler gibi yıllarca zulüm altında muzdarip olduklarını, Türkiye'nin buna dur demek zorunda kaldığını anlatmış ve Müslüman ülkelerin Kıbrıs Türklerine gösterdiği anlatıştan ötürü memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir. Böylece Türkiye ile Mısır birbirlerine geçmiş yıllara kıyasla biraz daha yakınlaşmıştır. O zamanlarda Süleyman Demirel'in de belirttiği gibi; İsrail-Mısır üzerinde belirlenen ayrılıklar

²¹³ Mehmet Gönübol ve Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1977, s. 559.

²¹⁴ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 91.

²¹⁵ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 93.

karşısında Türkiye, Arapları destekler, ama tarafsız kalmak zorundadır. Türkiye, Mısır-İsrail ikili görüşmeleri üzerine, Arap dünyasında oluşmakta olan yeni denge karşısında çok yönlü, esnek ve dikkatli bir politika izlemelidir.²¹⁶

1961'den bu yana Türkiye ile Mısır arasında ithalat ve ihracat bakımından da bir artış gözlenmektedir. Özellikle bu artış, ihracat yönünden 1976-1977 yıllarında büyük çapta Türkiye'nin lehine idi. Dış ticaret açığı bulunan Türkiye için bu durum oldukça önemliydi ve Türkiye, Mısır'la olan ilişkilerini geliştirecek önlemler almalıydı. Dışişleri Bakanı'nın Kahire'ye yaptığı son ziyaretinde ticari ilişkiler üzerinde durulmuş ve neticede bu Türkiye için ümit verici olmuştur. Sanayisini geliştirme gayretinde bulunan Türkiye için Mısır'a sanayi ürünleri ihraç etmesi, ülkemiz açısından yararlı bir durumdur.²¹⁷ Ancak Türkiye-Mısır arasındaki ticari mübadeleler zaman zaman tıkanıklık göstermektedir. Bu tıkanıklıklar her iki ülkenin ekonomik bünyesinin birbirine benzemesi ve Türkiye gibi Mısır'ın da dış ticaretinin daha ziyade tarım ürünleri ihracatına bağlı olmasıdır. 1953-1962 yılları arasında, 1967-1968 yılları arasında ticaret dengesi Türkiye lehine, diğer yıllarda Mısır lehine olmuştur.²¹⁸

Türkiye ile Mısır daha önceden de belirtildiği üzere birer Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ülkesidirler; burada ortaya çıkacak sorunlardan doğrudan doğruya etkilenmeleri de kaçınılmaz olacaktır. Bu bakımdan bölgede hüküm sürecek barış ve istikrar, ekonomik ve sosyal sorunlarını çözme ve kalkınma zorunluluğunda bulunan Türkiye ve Mısır için oldukça hayattır. Bu aynı zamanda bölgedeki diğer Arap devletleri için de söz konusudur. İki ülke arasında kurulacak gerçekçi ve verimli işbirliği bölgede barış ve istikrarın sağlanmasında önemli adımlardır. Dolayısıyla bu dostluğa mani olabilecek bir durum da bulunmamaktadır. Zira her iki ülke arasındaki tarihsel, dinsel ve kültürel ilişkiler, ulusal ve ortak çıkarlar için sağlam bir dostluk kurmaya zemin hazırlayabilir.²¹⁹ Bu nedenle küresel güçlerin bu söz konusu kayda değer coğrafyalarda yüzyıllardan beri süregelen stratejik emellerine boyun eğmek yerine Türkiye ve Mısır, karşılıklı ziyaretler gerçekleştirerek ve sorunları kolektif çözme gayreti göstererek, emperyalist devletlerin bölgede huzursuzluk çıkartmasının ve istikrarı bozmasının önüne geçmelidirler.

²¹⁶ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 93-94.

²¹⁷ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 95-96.

²¹⁸ "Mısır Arap Cumhuriyetinin Ekonomik Durumu ve Türkiye-Mısır Ticareti (1970)", *Maliye Dergisi*, Sayı 673, 1972, s. 102-103.

²¹⁹ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 96-97.

Son dönemde Türkiye'nin dış politikası sadece Arap dünyasında değil tüm dünya yüzeyinde dikkatleri çekmiştir. Özellikle Ak Parti hükümetinin Ortadoğu'ya yakın ilgi göstermesi Arapların da mukabil ilgisinin artmasına neden olmuştur. Önceleri daha çok Batı eksenli olarak görülen Türk dış politikası itibar kazanmaya başlamıştır. Bir yandan "stratejik derinlik" kavramıyla tezahür eden aktif ve çok yönlü dış politika anlayışı, aynı zamanda "komşularla sıfır sorun" formülüyle de yeni bir vizyona işaret ettiği öngörülmektedir. 1 Mart Tezkeresi ile ABD'nin Türkiye üzerinden Irak'ı işgal etmesine "hayır" yanıtı vermesi ile Davos ve Mavi Marmara Olayı'nın Ortadoğu'da ciddi yankısı olmuştur. Bu yeni anlayış ve politikalar genelde Arap medyasında özelde de Mısır'da dikkatleri üzerine toplamıştır. Bu gelişmeler aşırı hareketler olarak görülmemiş, Türk dış politikasının büyük ölçüde orta yol benimsediği dile getirilmiştir.²²⁰

Türkiye son yıllarda yaptığı açılımlarla bölgede ABD'nin bıraktığı boşluğu doldururken, Mısır ise, İsrail yanlısı ve ABD politikalarının uygulayıcısı olarak görüldüğü için gittikçe zemin kaybetti. Türkiye izlediği "dik duruşlu" politikaların istenilen sonucunu özellikle Ocak 2009 sonrası Post-Davos Dönemi'ndeki siyasetiyle güçlendirdi. Arap devletlerinin yanı sıra Arap halkı ile ilişkileri geliştirmeye çalışan Türkiye, Ortadoğu'da önemli bir nüfuz alanı oluşturmaktadır. Eğer Mısır demokratik bir yol izlerse bunun Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu artırmaya devam edeceği söylenebilir. Mısır'ın aksi yönde hareket etmesi, mevcut askeri etkinliğin kurumsal bir darbeye dönüşmesi ise felaket olabilir. Bu durumda da Türkiye yine Mısır karşısında zemin kazanacaktır. Eğer Mısır, İslâmcıları da içeren, iç barışını yakalamış bir ülke olarak ortaya çıkarsa, bu Ortadoğu'daki düzen arayışlarında bölge aktörlerinin daha güçlü bir şekilde politikalara damga vurması anlamına gelecektir. Böylece bölgeyi tehdit eden krizlerde, bölge halkının tehdit algısını da gözetken, yerel bir siyasetin ve bölgesel düzenin oluşma imkânı doğacaktır. Aksi ise bölgeye dış güçlerin müdahalesini artıracak, yerli aktörlerin zemin kaybetmesine yol açacaktır. Bu sebeple güçlü ve demokratik bir Mısır, Türkiye için bölge dinamiklerinin güçlenmesi, yerli bir bölgesel düzen, bölge barışı ve istikrarı anlamına da gelir.²²¹

²²⁰ Ahmet Uysal, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 60-61.

²²¹ "25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", *SETA*, Rapor No: 2, Ankara, Nisan 2011, s. 44, <http://file.setav.org/Files/Pdf/25-ocaktan-yeni-anayasaya-misirda-donusumun-anatomisi.pdf>, (Erişim Tarihi: 8.3.2017).

2.4. Mısır'ın Türkiye'ye Yönelik Dış Politikası ve Değişen Algısı

Genel olarak Türk dış politikasına bakış olumlu olmakla birlikte belli ölçüde şüpheli perspektife de rastlanılmaktadır. Bir anlamda Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönüşü kabul görmektedir, ancak İsrail ile ilişkilerin sürmesi kafa karışıklığına yol açmaktadır. Bu şüphelilik ve kafa karışıklığı Ak Parti'nin İslâmcı, laik, modern, liberal ve Müslüman demokrat gibi farklı kavramlar ile tanımlanmasında kendisini göstermektedir. Çoğu Mısırlıya göre Türkiye, kendi çıkarlarını izleyen pragmatik bir ülke olarak düşünülmektedir. Türkiye'nin Araplarla tarihsel ve kültürel bağları kabul edilirken Ak Parti'nin 2002'de iktidara gelmesiyle daha İslâmi bir algı ağırlık kazanmaktadır.²²²

Mısır'da İslâmi eğilimlerin güçlü olması dikkate alındığında, Türkiye hakkında olumsuz görülen konular arasında laiklik anlayışı ve uygulaması fazlaca katı görülmektedir. Diğer bir olumsuzluk teması da ordunun siyasete müdahalesi olarak sayılmıştır. Arap ülkeleri ve Mısır'a göre Türkiye'nin oldukça demokratik bir ülke olduğu kabul edilmekle beraber ordunun demokratik sürecin önünde bir engel olarak görünmesi de sıkça karşılarına çıkan durumdur. Bunun haricinde Türkiye'nin bölgeyle ilgili tutumunda ve İsrail ile ilişkilerinde bazı çekincelere rağmen orta sınıf Mısırlılar, Türk-Mısır ilişkilerinin daha ileriye götürülmesi konusunda hemfikirdirler. Bunun için hem normatif hem de olumlu birçok gerekçe dile getirilmiştir. Osmanlı mirasının ihya edilmesi, Ak Parti'nin İslâmi kimliği ve demokratik bir hareket oluşu, İslâmi ve Batı kimliklerinin dengelenmesi gibi nedenlerle Türkiye ile yakınlaşma istenmektedir. Bir de Türkiye'nin AB'ye katılma olasılığı bazı Mısırlıların ilgisini çekmektedir. Bu sayede Türkiye'nin Mısır ve diğer Ortadoğu ülkelerini modern dünyaya taşıyacağı düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Suriye-İsrail, İran-Mısır, İran-ABD arasında arabuluculuk yapması da takdir toplamaktadır.²²³

Türkiye üzerine birçok akademik çalışmalarda bulunulmuştur. 1960'larda ve 1970'lerde bugünle kıyaslandığında oldukça içine kapanan ve dış dünyayla ilgilenmeyen bir Türkiye, doğal olarak dışarıdan da pek ilgi görmemiş olabilir. Aynı zamanda Batı'yla aynı çizgide politikalar benimsediği için de Mısır'da faza bir ilgi görmemiştir. 1980'lerdeki Türkiye üzerine tezler daha çok Irak ve Mısır tarihi yanında Türk edebiyatı, Mısır-Osmanlı ekonomik ve sanat tarihi üzerine yazıldığı

²²² Uysal, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği*, s. 95-96.

²²³ Uysal, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği*, s. 96-97.

görülmektedir. 1990'larda yapılan tez çalışmaları bu dönemdeki siyasi ve ekonomik tarihe yoğunlaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, ekonomik kalkınması, Ortadoğu politikaları ve özellikle Türk-İsrail ilişkilerini konu almıştır. Çünkü İsrail ile ilişkiler genel olarak Araplar için ve özelde Mısır için ulusal bir konu olarak görülmektedir. Türkiye hakkındaki tez çalışmalarında esas patlama 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'ye ilginin birden arttığını göstermektedir.²²⁴

1990'lardaki Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden sonra Türkiye ile Arap dünyası arasında başlayan ilgi ve yakınlaşma basılan kitap sayısından da anlaşılmaktadır. Bu artış hem Türkiye'nin Arap dünyası ile ekonomik ve siyasi ilişkilerinin hem de Türkiye'nin uluslararası arenada önem kazanmasının bir neticesi olabilir. 1930'larda yazılan kitaplar Türkiye'yi İslâm dünyasından uzaklaştırıp Batı'ya yönelttiğini vurgulamaktadır. Hatta laiklik ve Batıcılık politikalarıyla Müslümanlıktan çıktığı yönünde bir izlenim oluşturduğu söylenmektedir. 1950 ve 1960'larda Türkiye'ye ilgi azken çalışmalar da sınırlı olmuştur. Özellikle 1990'larda Suriye ve Irak ile sınır ve su sorunları Türkiye'ye karşı ciddi bir antipati doğurmuştur. Esas olarak Türkiye hakkındaki değişim 2000'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır: 11 Eylül saldırıları, Ak Parti'nin iktidara gelişi, Irak Savaşı ve en son Davos Krizi ve Mavi Marmara Olayı. 11 Eylül sonrasında ABD'nin Irak'ı işgali Arap dünyasında ciddi kaygılar yaratmıştır. Türkiye'nin Irak konusunda bölgede bağımsız dış politika izlemesi Arap dünyasında takdire şayandır ve Türkiye'de İslâmcı geçmişten gelen bir ekibin demokratik bir söylemle işbaşına gelerek ekonomik ve siyasi başarıları Arap kamuoyunun dikkatini çektiği için bu konularda çok sayıda kitap yayınlanmıştır.²²⁵

Mısır'ın daha önceki yıllarda olduğu gibi uluslararası platformda pek bir varlık gösterebildiğini söylemek güç olacaktır. Nitekim içindeki gelişmelere bakıldığında her ne kadar Mısır'ın diğer devletlerle hükümetler seviyesinde ikili ilişkilerini devam ettirdiği gözlense de bulunduğu coğrafya içindeki etkinliğini sadece Filistin sorunu çerçevesine indirgeme alışkanlığını da sürdürdüğüne şahit olunmuştur. Bu anlamda Mısır, Türkiye'nin son yıllarda benimsediği "uluslararası arenada aktif politika" seçeneğini kullanarak bölgesel bir güç olabilme yolunda

²²⁴ Uysal, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği*, s. 98-99.

²²⁵ Uysal, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği*, s. 100-102.

hareket etmekten ziyade, pasif bir dış politika izleyerek statükoyu devam ettirmiştir.²²⁶

Ortadoğu'da özellikle devrimler sonrasında Türkiye'nin model olarak kendisini sunabilmesi ya da bölge ülkelerinin demokratik gelişmesi amacı ile ilham kaynağı olabilmesi Türkiye'nin demokrasi, insan hakları ve adalet alanında göstereceği başarılarla bağlıdır. Türkiye'nin geçmişte sergilediği demokratik gelişmeler AB üyeliği doğrultusunda yapılan reformlara katkısı ile Ortadoğu'da yapılan kamuoyu yoklamalarında halkın çoğunluğu Türkiye'yi model olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır. Hatta Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in devrim sürecinde "İslâm tek çözümdür" şeklindeki ideolojik söylemleri bir kenara bırakarak demokrasi ve insan haklarına yönelik bir tutum sergilemesi, Ak Parti örneğinin bu harekette belli oranda etkili olduğunun kanıtıdır.²²⁷

Mısırlı akademisyen Nadia Mustafa, Türkiye'nin Filistinlilere yardım etmesi ve diğer Arap ülkelerine açılımında dikkatleri çektiğini ve olumlu bir imaja sahip olduğunu ifade ederken yine Mısırlı bir akademisyen Saadeddin İbrahim göre de Türkiye'nin Suriye'den gelen çok sayıda mülteciye kapısını açmasının çok olumlu bir imaj yarattığını hatta tam kardeş sayılan Arapların yapamadığını yarım kardeş olan Türkler yapmıştır şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Mısırlı Selefî siyasetçilerden İmad Abdulgafur ise, Türk dış politikasının 10 yıldır başarılı şekilde devam ettirildiği, geçmişte de Mısır ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalıştığını ama devrik yönetimin Türkiye'nin bu isteklerine bilinçli olarak olumsuz tepki gösterdiğini ifade etmiştir. Mısırlı gazeteci Hasan Ebu Talib ise, Türkiye'nin bölgede etkili bir nüfuz alınının olduğunu, özellikle Filistin ve Irak meselelerine dikkat çektiğini, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkeleri ikna ederek bölgesel sorunları yine bölgesel aktörlerin çözümü konusunda bir örnek teşkil ettiğini dile getirmiştir. Ancak bazı Mısırlı Akademisyenler ise, Türkiye'nin AB'den olumsuz sinyaller gelmesi sonrasında yüzünü Batı'dan Doğu'ya çevirdiğini, bir anlamda eski kardeşini bulmuş olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁸

²²⁶ Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Küre Yay., İstanbul, 2009, s. 210.

²²⁷ Çakmak, Yetim ve Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", s. 146-149.

²²⁸ Talha Köse, Mesut Özcan ve Ekrem Karakoç, "Türkiye'nin Arap Baharı Sonrası Yumuşak Gücünün Etkisi ve Boyutları", *Avrasya Türk Kültürü Stratejik Araştırmalar Vakfı (ASAV)*, Yayın No 2, İstanbul, 2013, s. 87-95.

Saadeddin İbrahim, Mısır'daki İslâmi hareketlerin Türkiye örneğinden hareketle hem Müslüman hem de demokrat olunabileceğini öğrenmelerinin mümkün olduğunu söylerken Mısır'ın sorunlarının başında kurumların olmayışı gelirken Türkiye'nin başarısında ise, halkını düşünen bir elitin olması, elitlerin halkın önünde devletle beraber rol oynaması etkili olduğunu söylemiştir. Bununla beraber Türk insanlarındaki aidiyet ve onur hissi de yine Türkiye'nin diğer bölge ülkelerinden farklılaşmasına katkıda bulunmuştur. Mısırlı araştırmacı Maha Ayman ise, Türkiye'nin iki açıdan model olarak görülebileceğini öne sürüyor: Ekonomik başarısı ve siyasi açıdan da asker-sivil ilişkilerinde gelmiş olduğu nokta. Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerinde son birkaç yıllık deneyimi olduğu, diğer bir deyişle siyaset üzerindeki ordu vesayetinin baltalanması ile yaşandığı düşünülmektedir ve bu nedenle de tüm aktörler kendilerine Türkiye modeli bulabilmektedir. Mısır Cumhurbaşkanlığı sözcüsü Dr. Ali, Türkiye'nin pek çok alanda başarılı örnekler sergilediğini, Batı ile ilişkilerini iyi yönettiğini, Mısır'daki İslâmi hareketlerin de Ak Parti'nin tarzından etkilendiğini ve Mısır'da başarılı olmak isteyen siyasi hareketlerin de aynı şeyi yapması gerektiğini açıklamıştır.²²⁹

Kısaca izah etmek gerekirse, Mısır, dış politikasında Türkiye'nin Batı yanlısı politikalar izleyip sırtını Ortadoğu'ya çevirdiği yönündeki olumsuz tavır ve tutumları, 2000'li yıllarda değişmeye başlamıştır. Karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilerek çeşitli siyasi, ekonomik, kültürel işbirliği antlaşmalarının imzalanması, ilişkilerin daha iyi boyutlara taşınmasına vesile olmuştur. Özellikle 1 Mart Tezkeresi'nde ABD'ye "hayır" yanıtının verilmesi, dış politikada bir dönüm noktasına delalet eder ve bu durum Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinin yeniden restore edilmesinde önemli bir fırsat teşkil eder.

Müttefik sanılan Batı, kendi emellerini gerçekleştirmek için Türkiye üzerinden bölgeye dönük politikalar gerçekleştirmeyi hedeflerken ne Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne müracaatını onaylamakta istekli oldu ne de Kıbrıs meselesi gibi sorunlarda Türkiye'nin arkasında yer aldı. Hal böyle olunca Türkiye'de, kimin dost kimin düşman olduğu konusunda bir farkındalık ve uyanış zuhur etmeye başladı. Bu nedendir ki bu bölgeyle ilişkileri geliştirmek adına Türkiye, ister "Filistin meselesi" olsun ister Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesini destekleyen protestoculardan

²²⁹ Köse, Özcan ve Karakoç, "Türkiye'nin Arap Baharı Sonrası Yumuşak Gücünün Etkisi ve Boyutları", s. 102-104.

yana tavır alsın, kendi varlığını derin bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Bilinmektedir ki Mısır, Ortadoğu'ya giriş kapısı olmasının yanı sıra bölgeyi etkileyebilme konusunda da öncü potansiyele sahiptir; dolayısıyla Mısır, kilit ülke konumundadır. Ayrıca Türkiye'nin bölgeye olan ilgisi de gözlerden kaçmamıştır ve özellikle Mısır tarafından demokrat bir ülke olan Türkiye, model alınmak istenmiştir. Bu doğrultuda da karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ekseninde bir dizi adımlar atılmıştır.

2.5. Mısır İç Siyaseti ve Mısır-ABD-İsrail İlişkileri

1928 yılında Hasan el-Benna, etrafında toplanan bir grup insanla İslâm dini üzerine bir hayat ve gerekirse bu yolda ölme yemini ederek, "İhvan-ı Müslimin" (Müslüman Kardeşler) teşkilatının temellerini atmıştır. Kısa sürede çok sayıda insana ulaşan bu Hareket, kitlesel bir güç dengesi olmayı başarmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Mısır iktidarınca İhvan-ı Müslimin'e baskı yapılmış, Hasan el-Benna ve arkadaşları tutuklanmıştır. İsrail'in 14 Mayıs 1948'de devlet olarak ilan edilmesiyle başlayan süreçte Mısır ve diğer Arap ülkelerine cihad çağrısında bulunması, İhvan-ı Müslimin'in mevcut Mısır hükümetince yasa dışı sayılmasına sebep olmuş ve 12 Ocak 1949'da kapatılmıştır. Ardından 12 Şubat 1949 yılında da aracına açılan ateş sonucunda el-Benna hayatını kaybetmiştir.²³⁰

Nasır döneminde çok sayıda üyesi tutuklanan, toplama kamplarına gönderilen, işkence gören ve başka ülkelere sığınmak zorunda kalan Müslüman Kardeşler üzerindeki baskı Enver Sedat döneminde nispeten azalmıştır.²³¹ Mübarek döneminde de devam eden benzeri durum 1992 yılında tekrar baskı politikalarına dönüşmüştür. Hatta rejim için tehdit olarak görüldüğü için Mübarek yönetimi tarafından zayıflatılmaya çalışılmıştır. Sonuç, Mısır hükümeti ile İslâmcı radikaller arasında beş yıl süren düşük yoğunluklu savaş oldu.²³²

Mısır iç siyasetinin en büyük aktörlerinden birisi hiç kuşkusuz yasaklı olmasına rağmen yıllardır varlığını devam ettiren Müslüman Kardeşler Örgütü;

²³⁰ Ali Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu* içinde, Yay. Haz.: Ulvi Keser, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012, s. 392.

²³¹ Ramazan Yıldırım ve Tarık Abdulcelil, "Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya", *SETA*, Sayı 2, Ocak 2012, s. 59.

²³² Steven Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, Çev.: Bahar Şahin, Hayy Kitap, İstanbul, 2008, s. 28.

Mısır'daki en güçlü muhalefeti temsil etmesi nedeniyle hem 2001 sonrası gelişmelerden etkilenmiş hem de Mısır ile ilgili içte ve dışta yapılan öngörülerde göz ardı edilmeyen bir aktör haline gelmiştir. Örgüt'ün seçimlere ilk katıldığı 1980'lerden itibaren demokrasi bir talep olsa da 2000'li yıllarla birlikte demokrasi söylemi daha fazla kullanılır olmuştur.²³³

ABD'nin Mısır'a ilgisi 1952'de Cemal Abdül Nasır tarafından yapılan devrim sonucunda Kral Faruk ve krallık rejiminin son bulmasıyla başlamıştır. Mısır'ın Arap dünyasında tarihi bir liderlik üstlenmesi de ABD'nin bu ülkeye olan ilgisini arttırmıştır. Hüsnü Mübarek Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin konularında Washington yönetiminin görüşlerine değer verdiği önemli bir müttefik konumundadır. Mısır'ı ABD açısından önemli kılan bir başka özellik ise Washington yönetiminin önemli müttefiki olan İsrail ile bir barış antlaşması imzalayarak onu tanıyan ilk Arap ülkesi olmasıdır. ABD ile Mısır ilişkilerinin iyi olmasının altında yatan unsur ise iki ülkenin askeri alandaki yakın işbirliğidir.²³⁴

Mısır-ABD ittifak ilişkisi, Enver Sedat döneminde gerçekleşen 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın ABD tarafından sonlandırılması ve Mısır dış politikasında giderek Sovyetlerden ABD yanlısı bir politikaya kaymasından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Özellikle İsrail'le barış görüşmeleri sırasında oynadığı rolün önemi bu ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında Mısır-ABD ilişkileri yeniden ivme kazanmıştır. Mısır'ın ABD açısından taşıdığı önem ise, diğer Arap ülkelerini etkileme potansiyeline sahip olmasından ileri gelmektedir.²³⁵

Dahası Mısır ordusu 1978 Camp David Anlaşması'ndan bu yana ABD-İsrail ekseninde yakın bir ilişki sergilemiştir. Bu ordu, Siyonist işgalcilerin Filistin halkına karşı gerçekleştirdiği kıyım ve savaş suçlarına ortaklık etmiş, ABD ve müttefiklerinin Arap ve İslâm halklarına karşı işlemiş olduğu savaş suçlarına dolaylı da olsa destek vermiş ve böylelikle Mısır halkının ulusal gurur duygusunu incitmiştir. Ayrıca bunlara; ordunun İsrail ile aynı safta kalması için ABD'den yılda

²³³ Serpil Açıkalm, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", Ed.: Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinci, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, içinde, USAK Yay., Ankara, 2011, s. 403.

²³⁴ Fuat Sekmen, "Dış Yardım ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Eşbütünleşme ve Granger-Nedensellik Testleri Çerçevesinde İncelenmesi:Mısır Örneği", Ed.: Kemal İnât ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2006*, içinde, Nobel Yay., Ankara, 2008, s. 497.

²³⁵ Açıkalm, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 376-377.

1.3 milyar dolar askeri donanım ve mali destek aldığı ve aynı zamanda Mısır işçi ve emekçilerinin oluşturduğu artık değere el koyan bir güç olduğu gerçeklerini de eklemek gerekir.²³⁶

11 Eylül saldırılarından sorumlu tutulan El-Kaide'nin ikinci adamı olan Ayman El-Zevahiri, örgütteki diğer önemli isimlerden Muhammed Atif ve saldırıyı düzenleyen uçak korsanlarından Muhammed Atta'nın Mısırlı olması durumu; Mısır'ın bölgedeki konumu, ülkenin iç siyaseti ve ülkedeki İslâmi hareketler konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Bu yönüyle Mısır, hem radikal İslâm'ın beslendiği hem de ılımlı İslâm'ı temsil ettiği iddiasında olan Müslüman Kardeşler Örgütü'nün doğduğu kilit bir ülke konumunda olması nedeniyle ilginç bir örnektir. Suudi Arabistan'ın yanı sıra Mısır'ın da terörist yetiştiren ülkelerden biri olarak benzer ithamlara maruz kalması ve Afganistan'da Bin Ladin'in etrafında çok sayıda Mısır vatandaşlarının olması dolayısıyla ülke üzerinde bir baskı oluşmuştur.²³⁷

ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası Ortadoğu politikalarındaki değişim, bölgede pek çok ülkenin hem iç hem de dış siyasetini etkilemiştir. Saldırıları sonrasında bölgede bir Arap devleti işgal edilmiş, teröre karşı savaş ve demokrasi gibi sloganlarla yeni bir söylem geliştirilmiştir.²³⁸ Tüm bu gelişmeler ABD'nin bölgedeki ikinci en büyük müttefiki Mısır'ı da etkilemiştir. Mısır-ABD ilişkileri; iktisadi ve askeri işbirliğinin yanı sıra, Mısır'ın bölgede Arap-İsrail çatışmasında yıllardır üstlendiği uzlaştırmacı rolü, 2001 sonrası terörle mücadelede ABD'ye verdiği destek ve maruz kaldığı demokratikleşme ve insan hakları baskıları gibi saiklere bağlı olarak şekillenmektedir. ABD'nin 2000'li yıllarda izlediği politikalar, yıllardır radikal ve ılımlı İslâmi akımlara ev sahipliği yapan ve otoriter/yarı-otoriter bir rejim tarafından yönetilen Mısır'da karmaşık sonuçlar ve ikilemler doğurmuştur.²³⁹

Mısır'ın yaşadığı ekonomik zorluklar ve özellikle İslâmi muhalefetin sosyal ve siyasi hayatta sosyal tabandan aldığı güç ile giderek daha fazla ön plana çıkması,

²³⁶ Garbis Altınöğlü, *Ortadoğu*, Belge Yay., İstanbul, 2011, s. 420.

²³⁷ Ahmed Abdalla, "Egypt Before and After September 11, 2001: Problems of Political Transformation in a Complicated International Setting", *Deutsches Orient-Institutim Verbund Deuthschs Übersee-Institut*, Focus No: 9, Mart 2003, s. 21-22.

²³⁸ Condoleezza Rice, "Transforming the Middle East", *Washington Post*, 7 August 2003, https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/?utm_term=.81e09616de24, (Erişim Tarihi: 23.3.2017).

²³⁹ Açıklan, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 376.

uzun yıllar iktidarda olan Hüsnü Mübarek'i zor durumda bırakmaktadır. 1990'lı yıllarda şahit olunan radikal İslamcı gurupların terörist saldırılarının ve Müslüman Kardeşler Örgütü'nün ülkenin özellikle sendika ve sivil toplum kuruluşlarındaki rolünün daha da genişletilmesinin, Mısır hükümetinin hem güvenlik anlamında hem de siyasi anlamda İslâmi örgütlerden rahatsızlık duymasına neden olduğu görülmektedir. Mısır'ın iç siyasetinde ve Mısır'ın ABD ile ilişkisinde Sa'ad Ed-din İbrahim olayına benzer insan hakları ihlalleri 2000'li yıllarda pek çok defa gündeme oturmuştur. 2003 yılından itibaren ise, Irak işgali ve sonrasında hükümetin ABD baskısıyla yapmaya mecbur hissettiği reformlar dolayısıyla muhalefetle ilişkiler Mısır'ın iç siyasetini derinden etkilemiştir.²⁴⁰ Çevre ülkelerde meydana gelebilecek kaotik bir ortam Mısır'ı da derinden etkileyecektir. Dolayısıyla hükümet, bunun farkında olarak adım atma konusunda geri planda durmamıştır.

İnsan hakları ihlallerinin had safhada olduğu ve Irak işgalinin yaşandığı bir dönemde Mısırlılar, ABD ile olan ilişkilerini ciddi şekilde sorgulamaya başlamışlardır. Lübnan krizi, İran'ın bölgede artan etkisi ve bunlara rağmen Mısır'ın giderek zayıflamaya devam eden etkisi ve gücü Mısır bürokrasisinde Mübarek karşıtı muhalefetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nasır dönemine vurgu yapan ve öyle bir dönemin Mısır'ını özleyen entelektüel seçkinler ve bürokratlar Hüsnü Mübarek ile bunun gerçekleşmeyeceğinin farkına varmış ve değişim-dönüşüm için sokakların örgütlenmesinde rol oynamıştır.²⁴¹

Hüsnü Mübarek döneminde yaşanan sosyal sorunlar dünyanın da dikkatini çekmekten geri kalmadı. Özellikle Mısır demokrasisinin ve İsrail ile olan ilişkilerin istenilen seviyeye getirilememesinden şikayetçi olan ABD, bu sert çıkışını Kasım 2003'te yaptı. Eski Amerikan Başkanı George Bush, Heritage Institute for Democracy'de konuşarak; Mısır'ın Ortadoğu'daki barış sürecine büyük bir katkı sağladığını ve şimdi de Mısır'ın demokrasi için bir şeyler yapmasının zamanın geldiğini ifade etti.²⁴²

2004 yılına gelindiğinde, savaşın çevre ülkelerde etkileri konuşulmaya başlanmıştır. Bununla ilintili olarak, ABD'nin Mısır hükümetinden özellikle

²⁴⁰ Açıklan, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 384-385.

²⁴¹ Veysel Ayhan, "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 26, Şubat 2011, s. 25, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/26/2veysel.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

²⁴² Gamal Essam El-Din, "Testing the Ties", *Al-Ahram Weekly*, Issue No: 716, 11 - 17 November 2004, <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2004/716/eg4.htm>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

Olağanüstü Hal Kanunu ve Anayasal değişiklikler gibi konularda siyasi reformlara yönelik ısrarları da artmıştır. Savaş sonrası Mısır siyasi söylemlerinde, geçmişte daha çok İslâmcı ya da İslâmcı olmayanlar üzerinden yürütülen farklılık anlayışının bu süreçte giderek ABD yanlısı ya da karşıtlığı söylemine doğru kaymış olmasıdır. Özellikle anti-Amerikan olan karşıtları tarafından demokrasi ve egemenlik kavramları söylemlerine vurgu yapılmıştır.²⁴³ Mısır'da, ABD yanlısı bir politika izlenmeye başlandığına delalet etmektedir.

Mısır iç siyasetinde 2005 yılı meclis seçimleri 9 Kasım, 20 Kasım ve 1 Aralık tarihlerinde üç aşamada gerçekleşmiştir. İlk turda 36 sandalye kazanan yasaklı Müslüman Kardeşler Örgütü, hükümetin dikkatini çekmiş ve beklenenden daha fazla elde ettiği başarı nedeniyle diğer turlarda baskının artmasına neden olmuştur. Hükümete karşı en büyük rakip olarak ortaya çıkan bu Hareket'e karşı ikinci ve üçüncü aşamalarda yıldırma politikaları başlamıştır. Örgüt ikinci aşamada 42, üçüncü aşamada ise 12 sandalye kazanarak toplamda 88 sandalye ile Meclis'teki en büyük muhalif haline gelmiştir. Seçimlere katılım % 25 oranında kalmış, Mübarek'in Ulusal Demokrat Partisi, toplam sandalye sayısının % 70'ini kazanırken Müslüman Kardeşler Meclis'teki sandalye sayısının % 20'sine sahip olmuştur. Birçok bağımsız aday ise seçim sonrasında UDP'ye katılmıştır.²⁴⁴ Böylelikle Müslüman Kardeşler 2005 seçimlerine damgasını vurmuştur.

11 Eylül saldırıları sonrasında geliştirilen tüm ABD projelerine rağmen, 2005 ve 2006 yıllarında Mısır, Lübnan ve Filistin'de yapılan seçimler bölgede İslâmi siyasi figürlerin güçlendiğini göstermiş ve bunun bir sonucu olarak bölgeye yönelik demokrasi baskısı politikalarında bir yumuşama görülmüştür. Zira Ortadoğu'da, demokrasinin ilerlemesinin ve daha adil seçimlerin yapılmasının siyasal yansıması her zaman liberal ve Batı yanlısı sonuçlar doğurmayabilir. Müslüman Kardeşler'in 2005 seçimlerinde elde ettiği başarının ardından Hamas'ın da 2006 yılının Ocak ayında Filistin'de yapılan seçimlerde büyük fark ile galip gelmesi, Bush yönetimi için bir uyarı niteliğinde olmuş ve ABD tarafından 2000'lerin ilk yarısında uygulanan demokrasi baskısı 2006 yılından itibaren nispeten azalmıştır. ABD'nin demokrasi temasına daha fazla vurgu yapması, daha sonraki dönemlerde Mısır hükümetini uluslararası alandaki gelişmeler doğrultusunda hareket etmeye ve demokratikleşme

²⁴³ Açıklan, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 389.

²⁴⁴ Açıklan, "11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 399.

reformları yapmaya zorlamıştır. Ancak Hüsnü Mübarek kendisiyle yapılan mülakatlarda demokrasinin geliştirilmesi amacıyla dışarıdan yapılacak reform baskısının kabul edilmeyeceğini sık sık ifade etmiştir.²⁴⁵

2006 ve sonrasında ABD yetkililerince Mısır'a yapılan ziyaretlerde öne çıkan konular artık demokrasi yerine İran, Irak ve İsrail olmaya başlamıştır. Burada ABD tarafından hedeflenen, Irak Savaşı'nda desteğin artmasıydı. Dolayısıyla demokrasinin yayılması fikri artık çekim gücünü kaybetmişti. Bush, ülkeler üzerinde kurulan demokrasi baskısının istenmeyen sonuçlar doğurabileceğini görmüş ve Mısır'da da görüldüğü üzere 2006 yılından itibaren diğer ülkeler üzerinde kurulmaya çalışılan baskı azalmaya başlamıştır. ABD yönetiminin 11 Eylül saldırıları sonrası ortaya koyduğu bu yeni söylem; demokrasi vasıtasıyla Ortadoğu ülkelerinden kaynaklanan terörizm riskinin azaltılması bir yana, yeni bir sorunu, siyasi İslâm'ı, gündeme getirmiştir. 1979 sonrası İran'da yaşanan benzer bir deneyimin diğer Ortadoğu ülkelerinde de yaşanmasının ise, ABD'nin kendi elleriyle yaratacağı bir seçenek olması kabul edilemez. Demokrasiyi istemekle sonuçlarından rahatsız duymak ABD'nin ikilem yaşamasına sebep olmuştur.²⁴⁶ Bu durum Mübarek'in demokrasi vaadi verip sözünü tutmaması, ABD'nin demokrasinin uygulanmasından hoşnut olmamasıyla benzer çizgidedir. İşin demokrasi boyutu fiyasko ile sonuçlanmıştır.

Obama'nın göreve geldikten sonra izlediği çizgiye bakıldığında, Bush döneminden farklı olarak ABD'nin, Mısır'ın iç meselelerine karışmaktan çok bölgesel politikalara ve daha çok yeniden canlandırılmaya çalışılan barış sürecinde ortak hareket etmek istediği görülmektedir. Bunun yanında Mısır, her ne kadar Arap halklarından tepki görmüş olsa da, 2008 sonunda Gazze'de yaşanan İsrail-Hamas gerginliği sırasında İsrail ile dengeli bir ilişki düzeyini korumuştur. Bunun yanı sıra İran ile 30 yıl boyunca süren soğukluk ABD, Mısır ve İsrail'i aynı noktalarda buluşturmaktadır. ABD'nin, ülke içindeki demokrasi ve insan hakları meseleleri pahasına da olsa Mısır ile ilgili benimsediği yeni politikalar, Mısır muhalefetinin tercih ettiği bir çizgide değildir; çünkü iktidarın el değiştirmesi meselesi geçmiş

²⁴⁵ Açıklan, "11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 379-405.

²⁴⁶ Açıklan, "11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 396-397.

dönem analiz edildiğinde, iç dinamiklerle ortaya çıkması yakın bir zaman diliminde mümkün değildir.²⁴⁷

Mübarek'in istifasının ardından ABD, geçiş sürecinin hemen başlaması gerektiğinin altını çizmiştir. Gösterilerin başlangıcından Mübarek'in görevi devrettiğini açıklamasına kadar muğlak bir seyir izleyen ABD yönetimi, Mübarek'in ayrılmasıyla birlikte demokrasi vurgusunu daha da artırmıştır. Bu belirsiz tavır ile Washington, henüz sonunu kestiremediği bir süreçte bir taraf seçmenin sebep olabileceği olumsuzlukları asgari düzeye indirmeye çabalamıştır. Obama yönetimi, Mübarek rejimine açık destek vermeyerek otoriter rejimlerle işbirliği yapma suçlamasından kurtulmayı ve protestocuları da açıkça desteklemeyip gösterilerin bir Amerikan komplosu olarak deklare edilmesini önlemeye çalışmıştır. Bu durum ABD yönetimi içindeki fikir birliği eksikliğinin de bir göstergesidir. Zira bu süreçte Beyaz Saray ve Dışişleri Bakanlığı'ndan tutarsız açıklamalar dile getirilmiştir.²⁴⁸

Demokrasi, dışarıdan empoze edildiğinde bunun adı demokrasi değildir; Aslı demokrasiler, bir toplumsal yapıda tabandan tavana yayılan ve kendi iç dinamiklerinin etkisiyle şekillenen talepler doğrultusunda zuhur eder. Oysa Zoraki demokrasiler, emperyalist güçlerin yüzyıllardır emellerine ulaşmak için kullandıkları bir araçtan ibarettir. Burada önemli olan nokta; demokrasinin dışarıdan herhangi bir baskı olmaksızın bir toplum içerisinde ses getirmesidir. Mısır'ın dışarıdan dayatılan bu demokrasiyi onaylaması, büyük güçlerin piyonlarının bir parçası olabileceği gibi emperyalist devletlerin strateji ve politikalarını Mısır üzerinden gerçekleştirmeyi planladıkları anlamına da gelebilir.

Mısır, Arap dünyasının önemli aktörlerinden biri olmasının yanı sıra özellikle ABD ve İsrail için bölgedeki en önemli ülkedir. Bu durum, Kahire'yi bir taraftan Batı için değerli kılarken diğer taraftan bölgede etkisi artan Türkiye ve İran gibi ülkelerin işbirliği yapabileceği yeni bir sahanın oluşması için önemlidir. Mısır'ın devrim sonrasında demokratik bir düzene doğru bir dizi adımlar atması sadece ülkeyi güçlü

²⁴⁷ Açıklan, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 410.

²⁴⁸ Selin M. Bölme, Müjge Küçükkeleş, Ufuk Ulutaş, Taha Özhan, Nuh Yılmaz ve Yılmaz Ensaroğlu, "25 Ocak'tan Yeni Anayasaya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", *SETA*, Rapor No: 2, Ankara, Nisan 2011, <http://file.setav.org/Files/Pdf/25-ocaktan-yeni-anayasaya-misirda-donusumun-anatomisi.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.2.2017) ve "Inside the White House-State Department rift on Egypt", *Foreign Policy*, 9 Şubat 2011, http://thecable.foreignpolicy.com/posts/2011/02/09/inside_the_white_house_state_department_rift_on_egypt, (Erişim Tarihi: 28.2.2017).

kılmaz aynı zamanda bölgesinde uzun yıllardır, ABD ve İsrail bağlantısından dolayı gerçekleştiremediği politikaları izleyebilmesine de olanak sağlayacaktır. Bu da Batı etkisinin halen yoğun olduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bu etkinin azaltılabilmesi yönünde girişimleri beraberinde getirecektir. Böyle bir durum Türkiye, İran ve Irak gibi Batı etkisinden şikayetçi ülkeleri sevindirecekken, statükonun bozulması özellikle ABD ve İsrail'i rahatsız edecek ve yeni bölgesel düzenin yeniden şekillenmesini de beraberinde getirmesi muhtemel olacaktır.²⁴⁹

2.6. Cemal Abdül Nasır ve Enver Sedat Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri

20. yüzyılın başlarında yaşanan iç isyanlar, dış borçlar, kanal problemi ve çeşitli savaşlar Mısır'a ağır külfetler getirmiş ve bu kaotik ortamın devamında 1952 yılında askeri ihtilal yapılarak Melik Faruk yurt dışına çıkarıldı. Ertesi yıl Cumhuriyet ilan edildi ve General Necip Cumhurbaşkanı oldu. Askeri ihtilal genç subaylar tarafından yapılmıştı. Bunların içinde bulunan Cemal Abdül Nasır, ordu içinde durumu en güçlü olanıydı. İki sene sonra Cumhurbaşkanı Necib'in askeri idareye son vermek istemesi üzerine, zaten farklı ideolojilere sahip Nasır, uyguladığı politikalar ile sosyalizmi Mısır'a taşımış, Mısır'ı Batı dünyasından kopartarak Rusya'ya yakınlaştırmıştı. Çeşitli sebeplerle yaklaşık 60 bin muhalifini hapse attırdı, birçok kuruluşları devletleştirdi ve keskin fikirlerini de diğer Arap ülkelerine ihraç etmeye çalıştı.²⁵⁰

1952'de General Muhammet Necip ve Cemal Abdül Nasır'ın liderliğini yaptığı Hür Subaylar darbesiyle tasfiye edilen krallık rejimi, post-kolonyal döneme geçişin, dolayısıyla ülkedeki İngiliz varlığının bertaraf edilmesi sürecinin başlangıcına işaret etmekteydi. 1982'de İngiliz işgaline uğrayan, fakat 1914'e dek Osmanlı Sultanı'nın egemenliğinin muhafaza edildiği Mısır, I. Dünya Savaşı'yla birlikte tam anlamıyla İngiliz nüfuzu altına girmişti. 1919'daki anti-emperyalist niteliği oldukça belirgin olan kitlesel ayaklanmalar sonucunda, İngilizler 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalsalar da, Süveyş Kanalı çevresindeki İngiliz askerleri ve uzun yıllar İngiliz danışmanlarının nezaretinde hizmet vermiş temel bürokratik kurumların varlığı, Mısır siyasetinin İngiltere tarafından belirlenmesine yol açıyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkede yabancı

²⁴⁹ İsmail Numan Telci, "Mısır 2011", Ed.: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın ve Bilal Yıldırım, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, içinde, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012, s. 247.

²⁵⁰ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 390.

düşmanlığının artmasına paralel olarak İngiliz egemenliğinin tam anlamıyla sona erdirilmesine ilişkin mutabakat oluşturulmuştur.²⁵¹

Nasır'ın amacı Mısır'ı Batı emperyalizminden kurtarmak, ulusal ve güçlü bir ekonomi inşa etmek, ülkenin Arap kimliğini güçlendirmek ve Arap ülkelerini Batı'nın nüfuz alanından çıkararak Mısır'ın öncülüğünde birleşmiş ve bağlantısız bir Arap dünyası oluşturmaktır. Mısır, ABD için neden önemlidir? Petrol yolu olan Süveyş Kanalı'nın önemi çok büyüktür. Aynı zamanda Mısır'ın, Arap dünyasının en büyük ve en güçlü ordusuna sahip olması önemini arttırmaktadır. Peki ABD, Mısır için neden önemlidir? ABD her yıl Mısır'a 2 milyar dolar yardım aktarmaktadır ve Mısır ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarıyla bugünkü durumuna gelebilmiştir.²⁵² Nasır döneminde Mısır, sosyal, ekonomik ve siyasal alanda tarihin en büyük atılımlarını yaptı. Onun döneminde, yönetime karakterini veren temel ilkeler, ulusal bağımsızlık, feodalizme karşı mücadele, tekellerin kapitalizmine son verilmesi ve sosyal devletti. Bu sayede Nasır, bütün Araplar arasında sevilen bir lider haline geldi.²⁵³

Mısır ordusu 1936 yılına kadar resmi geçitlerde boy gösteren protokol ordusu niteliği taşıyordu. İngilizlerin denetiminde ve sadece polis görevi yapan ordunun komuta kademesinde Osmanlı subayları da bulunuyordu. 1936'ya kadar aristokrat ailelerinin çocuklarını kabul eden subaylık mesleğine, o tarihte büyük bir halk ayaklanması sonucu imzalanan Mısır-İngiliz antlaşması uyarınca yoksul halk kitlelerinin çocuklarının girme fırsatı ortaya çıktı. Bu reform sonucunda ordu giderek ulusla bütünleşti. Küçük burjuva kökenli ailelerden gelen ve emperyalist işgale kin duyan bu genç kadrolar, Hür Subaylar hareketinin nüveleridir. Nasır, bu grubun üyelerindendir. Nasır, darbeyi izleyen 20 yıl boyunca, Mısır'ın iç ve dış siyasetinin belirlenmesinde oligarşik yetkiyle hareket etti. Çizgileri belirgin bir ideolojik hat izlemedi ve genellikle Arap sosyalizminden yana göründü.²⁵⁴

²⁵¹ Özge Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Athoğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgali'nden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014, s. 27-28.

²⁵² Shadan Yaseen, "Mısır'ın Temel Dinamikleri ve Beklentiler", *Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye ve Dünya, ASAM*, Ankara, 9-13 Ekim 2006, s. 227-228, <http://docplayer.biz.tr/5643863-Stratejik-ongoru-2023-cumhuriyet-in-100-yilinda-turkiye-ve-dunya.html>, (Erişim Tarihi: 20.2.2017).

²⁵³ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 390.

²⁵⁴ Parlar, *Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar*, s. 143-144.

1930'lu yıllarda Mısır'lı subaylar, Kahire'de Askeri Akademi'ye girerek ordu içinde yer almayı başarmış ve 1952'de yönetime el koyarak ülkenin geleneksel kurumlarında topyekûn bir dönüşüm başlatmışlardır. Darbenin hemen akabinde hükümetin icra kurulu olarak görev yapacak olan Devrim Komuta Konseyi kuruldu ve iki yönlü politika izleyecekti: İktidarın rakiplerini ortadan kaldırılacak ve ülkede çeşitli reformlara gidilerek rejime halk desteği sağlanacaktı.²⁵⁵ Dolayısıyla eski rejim tam anlamıyla tasfiye ediliyordu. Sivil alanların ele geçirilmesiyle, Nasır döneminde Mısır ordusunun siyasal alandaki etkinliği önemli ölçüde genişlemeye başladı. Nitekim 2011'deki protestolarda da görüleceği üzere Mısır Ordusu, değişimin temel aktörlerinden biri olmuştur.²⁵⁶

Nasır'ın öncülüğündeki Hür Subayların 1952 yılında gerçekleştirdiği askeri darbe ile krallık rejimi bertaraf edilirken tüm siyasi partiler kapatılmış ve Hizbu't Tecemmu-İştiraki (Sosyalist Birlik Partisi) adı altında tek partili bir siyasi hayat başlamıştır. Enver Sedat'ın devlet başkanlığına geçtiği 1977 yılından sonra hayata geçirilen çok partili sistem Mısır Devrimi'nin yaşandığı günlere kadar etkinliğini sürdürmüş ve siyasal yapı üç ana başlıkta toplanmıştır. Sol yönelişleri temsil eden Sosyalist Birlik Partisi, sağ eğilimleri temsil eden Vefd Partisi ve ılımlı kesimi temsil eden Enver Sedat'ın başkanlığını yaptığı Demokrat Vatan Partisi kurulmuştur. Bu siyasi partileşme sürecinin dışında bırakılan Müslüman Kardeşler ise azımsanmayacak bir kitleyi temsil etmekteydi.²⁵⁷ Bütün siyasal partilerin kapatılıp tek partinin hayata geçirilmesi, demokratik siyasal yaşamı sekteye uğrattır. Çok partili siyasal sistem ise demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biridir.

Türkiye-Mısır ilişkileri arasında soğukluğun temel nedenlerinden biri de 1956'da Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesiyle ortaya çıktı. Ortadoğu siyasetini Batı'ya yakınlığının aracı biçiminde düzenlemiş olan Türkiye, Kanal'ın millileştirmesine karşı cephe alan İngiltere, Fransa ve ABD safında yer aldı. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın kanal bölgesini onaylamakla Mısır'la dostluğa dönüşü zorlaştırmıştı. Bir başka sebep de Türkiye'nin ABD'ye İncirlik havaalanından yararlanmasına müsaade göstermesi neticesinde ilk tepkiyi gösteren Arap ülkelerinden birisi de Mısır olmuştu. Bir diğer sebep, Mısır-Suriye birleşmesinin üç

²⁵⁵ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 339.

²⁵⁶ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 29.

²⁵⁷ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 396.

yıl sürmesinin ardından 1961'de Suriye'nin bu birleşmeden ayrılması sonucunda Suriye'yi hemen tanıması Türkiye-Mısır ilişkilerinin seyrini olumsuz etkilemiştir. Suriye'den ayrılmasıyla yeni adına kavuşan Mısır Arap Cumhuriyeti, Türkiye ile diplomatik ilişkisini 1 Ekim 1961 yılında kesmiştir.²⁵⁸

Türkiye-Mısır ilişkilerinin gerilemesinde bir başka sebep; Süveyş Kanalı bölgesinden İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi konusunda yapılan müzakereler esnasında İngiltere Ortadoğu ve uluslararası deniz yolundaki çıkarlarını düşünerek, Türkiye'ye yapılacak bir saldırı halinde de İngiliz kuvvetlerinin kanal bölgesine dönme konusundaki isteği, Mısır tarafından başta olumsuz karşılanmadığından Türkiye ile Mısır arasında soğukluğa neden oldu. 1952'de kurulan yeni rejim Batı'ya karşı çekingendi ve buna karşın Türkiye'nin NATO'ya girmesi iki ülkeyi birbirinden tamamen uzaklaştırdı. İngiltere tarafından kurulmak istenen ve bölgedeki İngiliz üslerinin geleceğini güvence altına alan, içine hiç olmazsa Mısır ve Irak gibi bazı Ortadoğu ülkelerini de alması düşünülen Akdeniz Paktı kurulması hususunda Türkiye'nin istekli bulunması başta Mısır olmak üzere Arap devleti tarafından olumlu karşılanmadı. Bir başka önemli sebep ise NATO'ya girmekle Ortadoğu'da güvenlik sorunu yaşayan Türkiye, Irak ile yakın ilişkiler kurarak 1955 yılında Bağdat'ta yapılan Türk-Irak Antlaşması, Arap Birliği'ne indirilen büyük bir darbe olarak nitelendirildi.²⁵⁹

Nasır, Cumhurbaşkanı olduğu zaman ortaya çıkan fırsat, Türkiye tarafından iyi değerlendirilmediğinden kaçırıldı. Öyle olunca da Türkiye'nin Ortadoğu'daki her türlü girişiminin karşısına Mısır çıktı. Yine Kıbrıs sorunu ile ilgili her olayda ve BM'de Yunanistan'ı ve Kıbrıs Rum yönetimini destekledi. Bunu yaparken de Üçüncü Dünya'nın birçok ülkelerini de arkasından sürükledi. Hatta Kıbrıs Rum yönetimine 1964 yılından bu yana araç, silah ve gerci vermekten de kaçınmadı.²⁶⁰

Nasır, 1958-1961 yılları arasında Suriye ile birleşme faaliyetine girdiyse de, Suriye 1961 yılında bu birleşmeden vazgeçti. O sıralarda İsrail ile de anlaşmazlıklar başladı ve zaman içerisinde Mısır-İsrail münasebetleri gerginleşti. Nasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirince, İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a saldırdı, fakat ABD ve Rusya'nın ikazları üzerine saldırı durmuştu. Daha sonra 1967'de Nasır, Kanal'ı İsrail

²⁵⁸ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 88-90.

²⁵⁹ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 85-88.

²⁶⁰ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 83-84.

gemilerine kapatınca 6 gün süren savaflara sebep olmuştur. Akıbetinde İsrail, Sina'yı işgal etti. 1970'te Nasır ölünce yerine geçen Enver Sedat 1973'te İsrail'e taarruz ettiyse de 1975 ve 1977 müzakereleri sonunda Camp David Zirvesi gerçekleşti. Buna göre, İsrail'in Sina'dan çekilmesine karşılık Mısır da Kanal'ı İsrail gemilerine açacaktı. Sedat döneminde Mısır, Rus tesirinden ve sosyalizmden ayrıldı. İsrail'le barış yaparak, ABD'ye yanaştı. Nasır politikalarının aksine, Mısır'ı daha liberal ve hür dünya sistemine taşıdı. Ancak Arap dünyasındaki liderliği sarsıldı ve ordu desteği zayıfladı.²⁶¹

Türkiye ile ilişkilerde ciddi gerginlikler bu dönemde yaşanmıştı. Bağdat Paketi'nı kurma çabası içinde olan Türkiye; Suriye'ye Bağdat Paketi'nı imzalaması için baskı yaparken, Mısır kendi politikalarına ters düşen paktın hayata geçmesine karşıydı. Zira, Bağdat Paketi Nasır tarafından kendince haklı nedenlerle Arap Birliği'ni bozmaya yönelik bir girişim olarak algılanmaktaydı. Nasır döneminde Türkiye, Batı yanlısı olarak görülüyor ve Arap dünyasında saygı görmüyordu. Suriye ile yaşanmakta olan sınır gerginliklerine 1957'de özünde Suriye'nin Sovyetler'e yakınlaşması nedeniyle tırmanan kriz de eklenince Türkiye'nin Mısır ve Arap dünyası ile ilişkileri de gerildi. İktidarda kaldığı 1970 tarihine kadar Nasır, Batı ve İsrail karşıtı politikalarını devam ettirdi. 1967'de Altı Gün Savaşları'nda yenilgi almasına rağmen çizgisinde bir değişiklik olmadı.²⁶²

28 Eylül 1970'te Nasır'ın ölümü, modern Mısır tarihinde bir dönemi sona erdirdi. Onun ölümünden sonraki bir yıl içerisinde onunla birlikte çalışan ve iktidarda önemli pozisyonlarda yer alanlar, Nasır'ın halefi Enver Sedat tarafından görevden alındı ve böylece Nasır dönemi uygulanan ekonomi politikalarından tamamen vazgeçildi.²⁶³ Nasır'ın ölümünden sonra Hür Subaylar teşkilatından arkadaşı Sedat, Cumhurbaşkanı oldu. Sedat, Nasır'ın bütün politikasını reddederek ABD başta olmak üzere emperyalistlerle ve İsrail'le ilişkileri geliştirmeye başladı. İmzalanan Sina ve Camp David Antlaşmaları; Mısır'ın Arap dünyasından kopmasına ve emperyalist Siyonist ittifakın bir parçası haline gelmesine yol açtı.²⁶⁴ Sedat'ın

²⁶¹ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 390-391.

²⁶² Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, "Mısır-Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", *Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)*, İstanbul, 2014, s. 3, <http://teseiv.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/M%C4%B1s%C4%B1r-T%C3%BCrkiye-İlişkilerinde-Daha-İyi-Bir-Geleceğe-Dogr-u.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

²⁶³ Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, s. 104.

²⁶⁴ Çubukçu, "Mısır", s. 39.

Cumhurbaşkanı olmasının akabinde 1971 yılında yeni bir Anayasa kabul edildi. Yeni metin şöyle formüle edilmişti: 1971 Anayasası'nın ikinci maddesine göre "İslam, devlet dinidir; şeriat ilkeleri yasamanın birincil kaynağıdır ve Arapça resmi dildir."²⁶⁵

Mısır'ın Enver Sedat'la birlikte neo-liberalizme eklenme sürecinin başlaması ve bu sürecin de Mısır'ı siyaseten şeffaflaşmaya ve liberal demokratik ilkelerin yerleşmesine zorladığı bir konjonktür doğmuştu. Ekonomik liberalleşme, dış dünyayla iletişim kanallarının artması ve ülkedeki ABD ve daha genel bir ifadeyle Batı etkisiyle şekillenen bir genç kuşağın mevcudiyeti, 2000'lerden itibaren siyasal alanın liberalleşmesi üzerinde baskı yaratsa da otokratik yönetimin tasfiye edilememesi, başkaldırıyı bir zorunluluk haline getirmişti. Bunun yanı sıra Mısır, Arap dünyasının 19. yüzyıldan itibaren Batılı değerlerle tanışan ilk ülkesi olarak basın yayın faaliyetlerine görece erken bir tarihte başlamış, Mısır edebiyat ve sinemasının diğer Arap ülkelerine ilham veren yapısı gibi temel özellikleriyle toplumsal muhalefetin bilinçlenmesinin önemli gerekçelerini oluşturmaktaydı.²⁶⁶

Mısır toplumunda giderek bozulan güçler dengesine koşut olarak dış ilişkilerde de değişimler gündeme getirilmiştir. Sovyet danışmanlarının Mısır'dan uzaklaştırılmalarını, ABD ile yakın ilişkilerin kurulması izlemiştir. Sedat rejiminde yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için giderek yoğunlaşan çabalar başlatılmıştır. Camp David örneğinde somutlaşan dış ilişkilerdeki değişimlerde ve rejimin güncel Ortadoğu bunalımlarına karşı tutumunda görüldüğü gibi, Nasırcı siyasalardan önemli sapmalar söz konusu olmuştur.²⁶⁷

Nasır'dan kalan dış politika, ekonomi ve sosyal sorunlara rağmen güçlü bir devlet mekanizması devralmasının ardından Sedat, ilk iş olarak yönetimden desteğini çeken elitlerle güç birliğine giderek adeta alt sınıfa yönelik tüm politikaları durdurdu. O güne kadar şahsi hayatında silik bir görüntü veren Sedat, yaptığı çıkışlarla herkesi şaşkına çevirdi. ASP içerisindeki Sovyetler Birliği'ne yakın isimleri tasfiye etmesi ve 1971'de kendisine karşı yürütülen darbe hazırlığını açığa çıkartarak önlemesi hem ülke içinde hem de partide tek otorite haline gelmesine neden oldu. Koltuğunu

²⁶⁵ Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, s. 172.

²⁶⁶ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 50-51.

²⁶⁷ Sadun Emrealp, *Az gelişmişlik ve Siyasal Yapılar: Türkiye-Mısır-Peru*, Devletin Görece Özerkliği, Birey Toplum Yay., Ankara, 1984, s. 170.

güçlendiren Sedat, yeni Anayasa hazırlatmış ve mecliste yeni bir kabine oluşturmuştu. Mısır'ın yeni adı ise Mısır Arap Cumhuriyeti olarak değiştirilmişti.²⁶⁸

Türkiye ile Mısır arasında devlet ve hükümet başkanı düzeyinde resmi ziyaret vuku bulmamakla beraber, 28 Eylül 1970 tarihinde Başbakan Nasır'ın cenaze törenine katılmak üzere dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Kahire'ye gitmişti. Dışişleri Bakanları düzeyindeki ziyaretler İhsan Sabri Çağlayangil'in 15-19 Eylül 1967 tarihinde Mısır'a gitmesiyle başlamış ve bu ziyaret 1968 yılında Mısır Dışişleri Bakanı Mahmud Riyad tarafından iade edilmişti. Özellikle 1969-1970 yıllarında iki ülke arasında Bakanlık düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, Mısır devlet erkânının özel veya turistik amaçlarla zaman zaman ziyaretlerine sahne olmuştur. Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in dört günlük Mısır ziyareti, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın dünyayı hayrete düşüren İsrail ziyareti ve bu ziyaretin Libya, Suriye, Irak, Güney Yemen, FKÖ ve Cezayir'de uyandırmış olduğu tepki zamanına daha doğrusu Araplar arası tartışma ve bölünme zamanına rastladı. Dolayısıyla bu ziyaret Türkiye'de tartışmalara sebep olmuştur, ancak Arap ülkelerinde Türkiye'ye karşı herhangi bir tepki yaratmamıştır.²⁶⁹

İç politikada Sedat, İsrail ile yapılan anlaşmanın bedelini halktan yavaş yavaş görmeye başlamıştı. Barış anlaşması sonrasında ABD'nin yardımlarına kavuşan rejim, bir türlü istediği ekonomik istikrarı sağlayamamış öte yandan, öne atılan infitah (açılma) projesi de amaca hizmet etmekten ziyade zenginlere ve üst düzey sınıflara yarar sağlamıştı. Bir taraftan hükümetin lüks harcamaları öbür taraftan giderek artan halkın sefaleti zıt bir görüntü oluşturmaktaydı ve bu da huzursuzluğu beraberinde getirmişti. Bu yönde kendisini devirmeye yönelik planlar yapan Müslüman Kardeşler ve kendisini eleştiren diğer cemaat üyesi toplulukları tutuklatıp hapse attıran Sedat, El-Cihad isimli örgütle bağlantılı bir suikast sonucu öldürülmüştür. Sedat, başlangıçta Mısır'ı yeniden canlandırmak, iç ve dış politikada aktif hale getirmek amacıyla çalışmalar yapmayı düşünmüştür.²⁷⁰ Ancak yaşama veda etse bile gerek siyaset sahnesinde gerek kitaplarda liberal siyasetçi oluşuyla ve toplumda yarattığı derin uçurumların açtığı yarayla ismi hep anılır olmuştur.

²⁶⁸ Ali Tandoğan, *Arap Baharı Sürecinde Mısır*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 33.

²⁶⁹ Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", s. 92.

²⁷⁰ Fatih Cangür, *Günümüzde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Demokratik Hareketler: Libya ve Mısır Örnekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 23.

Enver Sedat 1970'lerin sonuna kadar Nasır dönemi gibi olmasa da dış politikada bağımsız hareket etmeye çalışmıştır. Ancak İsrail'in 1967'den beri Sina üzerindeki işgali ve dolayısıyla savaş bütçesi Mısır'ın ABD politikalarına yaklaşımını beraberinde getirmiştir. Nitekim 1973 Savaşı sonrası dönemde Mısır'ın ABD ve İsrail ile dost bir ülke haline gelmesi için yürütülen çabalar en sonunda neticelenmiş ve Mısır, İsrail ile kapsamlı bir barış anlaşması imzalamıştır. Sedat'tan sonra iktidarı devralan Hüsnü Mübarek, Mısır'ı ABD ve İsrail ekseninden çıkartmamaya büyük özen göstermiştir. İsrail'den sonra en önemli ABD desteğini alan ikinci ülke konumunda olan Mısır'ın Hüsnü Mübarek ile birlikte siyasi ve ekonomik özgürlüğünü kaybetmenin de ötesinde hem iç hem de dış politikada ABD ve İsrail politikalarına öncelik vermesi başta Mısırlı milliyetçiler olmak üzere Mısır'daki bir çok kesimin tepkisini çekmekteydi.²⁷¹ Keza, Arap ülkelerinin İsrail politikası, Kudüs merkezli bağımsız bir Filistin devleti kurulması üzerineydi, yani siyonizm akımına yönelikti. Ancak Mısır'ın politikalarındaki değişim ve Camp David Antlaşması'na giden süreç, yönetime yine asker kökenli bir isim olan Enver Sedat geçtikten sonra başlamıştır. Nasır'ın aksine Sedat'ın bütün Arap dünyasını içeren bir politika anlayışı olduğu pek söylenemezdi.²⁷²

Nitekim bir tören sırasında hemen yanındaki koltukta oturan ve Enver Sedat 70'ten fazla kurşun yerken tek bir sıyrıklık bile almadan olaydan sağ salim çıkan Hava Kuvvetleri Komutanı Hüsnü Mübarek Cumhurbaşkanı oldu.²⁷³ Neden Mübarek'e tek bir kurşun bile isabet etmedi ve neden bu ölümden sonra Mübarek Cumhurbaşkanı oldu? Zira bu gayrimuayyen ölümün arka planında "siyasi oportünistçi yaklaşımlar" mevcut olabilir. Tabiri caizse sorgulanması ve araştırılması gereken bir konudur.

2.7. Hüsnü Mübarek Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri

Nasır ve Sedat devrinin kapanışından sonra iktidara gelen Hüsnü Mübarek, bu iki siyasi yapıdan bir tevarüs devralmıştır. Yani bu karmaşık yapı hem Nasır döneminin Sosyalist politikasından hem de Sedat dönemi neo-liberal politikalarından oluşuyordu. Ayrıca Mübarek, iktidara gelişiyle Camp David Anlaşması'na bağlı kalacağını, özellikle Sedat'ın uygulamış olduğu ekonomi ve dış politikayı

²⁷¹ Veysel Ayhan, "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 26, Şubat 2011, s. 19, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/26/2veysel.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

²⁷² "Sedat Dönemi Değişen Mısır Dış Politikası", *Gazete Bilkent*, 23 Eylül 2014, <http://www.gazetebilkent.com/2014/09/22/sedat-donemi-degis-en-misir-dis-politikasi/>, (Erişim Tarihi: 8.3.2017).

²⁷³ Çubukçu, "Mısır", s. 40.

sürdüreceğini ve ABD ile olan ilişkileri de muhafaza edeceğini dile getirmiştir. Ancak Mübarek, ordunun desteğini kazanmak için Sedat'ın tam tersi bir politika benimsemiştir. Bu doğrultuda orduya ayrıcalık tanıyarak ekonomik faaliyetlerini genişletme yoluna gitmiştir.²⁷⁴

2000'li yıllar, Hüsnü Mübarek için bir anlamda 1990'ların karmaşıklaşan yapısının devamı niteliğindedir. 1999 yılında Mübarek'in Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası dördüncü dönemini garantilemesiyle birlikte, demokrasi kavramının daha fazla kullanıldığı bir dönem olan 2000'li yıllar ülkede yeni uygulamaları da beraberinde getirmiştir. 2003 sonrası süreçte dünya konjonktüründe ortaya çıkan baskılar neticesinde önemli sayılabilecek reformların yapıldığı yıllar olmuştur.²⁷⁵

Mübarek döneminde Türkiye-Mısır arasında gerçek bir yakınlaşmadan söz edilemeyecek olsa da, ilişkiler nispeten sorunsuz seyretti. Aralık 2005'te iki ülke arasında ticaret hacmini belirgin ölçüde arttıran serbest ticaret anlaşması imzalandı. 2004 yılından itibaren iki ülke arasında Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar seviyesinde çok sayıda resmi ziyaret gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek 2004-2010 yılları arasında Türkiye'yi iki kere ziyaret etti. Bu ziyaretlerde ikili ilişkilerin ve işbirliğinin önemine vurgu yapan karşılıklı konuşmalar yapıldı.²⁷⁶

2005 seçim yılından zaferle çıkan siyasal iktidarın kendine güven içerisinde olması ve hem içe hem de dışa yönelik çeşitli atılımlara yönelebilecek güçlü bir iradeyle ortaya çıkması gerekirken, Mübarek yönetimi ne içeride yaşanan düzensizliklerden başını alabildi ne de dış politikada kendisinden beklenebilecek açılımları gerçekleştirebildi. Dolayısıyla iç ve dış siyasal gelişmeler kıstas olarak alınırca, 2006 yılı Mısır için beklenenden daha uzun bir yıl olduğunu ifade etmek gerekir. Mısır, içeride istikrarı baskı yöntemiyle sürdürdüğünden dışarıda etkili ve özgün politikalar izlemek yerine, kendini koruma güdüsüyle sorunlardan mümkün olduğunca uzak durmaya dayalı pasif ve bağımlı politikalar izleme yoluna gitti.²⁷⁷

Muhalefetin bugün için en etkili ve örgütlü gücü olan Müslüman Kardeşler, düzenin temel yapılarına dokunmadan, yani sosyal ve ekonomik niteliği

²⁷⁴ Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, s. 114-115.

²⁷⁵ Açıkalın, "11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 389.

²⁷⁶ Akgün ve Gündoğar, "Mısır-Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", s. 4.

²⁷⁷ İnat ve Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2006*, s. 248-249.

değiştirmeden, fakat bu zeminde rol oynayan aktörlerin değiştiği yeni bir düzen taleple ediyordu. Örnek almış oldukları Türkiye'de ne olduysa, orada da aynısı olsun istiyordu. Diğer bir deyişle, yıllardır siyasetten dışlanmış, devlet bürokrasisinde önleri kesilmiş, sermaye birikim süreçlerinin dışına itilmeye çalışılmış İslâmcı kesimlerin önünün açılması isteniyordu. Hatta Mısır'da, "Reform ve Kalkınma Partisi" Türkiye'deki Ak Parti'den esinlenerek kuruldu.²⁷⁸ Mübarek döneminde, muhalif aktörlere özellikle de Müslüman Kardeşler'e sert baskılar uygulanarak politik alandan dışlandıkları için demokratik ülke olan Türkiye'yi model olarak gösterip değişime gidilmesini savunmuşlardır.

Gerçekte Türkiye-Mısır arasındaki ilişkiler, Türk Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2005'te Kahire'ye ve Mübarek'in de 2007 yılında Ankara'ya yaptığı karşılıklı ziyaretlerde biraz düzelmişse de aslında mesafeli ve gizli bir rekabet söz konusuydu. Türk hükümeti, halk ayaklanmalarına destek vermeden önce ihtiyatla beklemiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan, Washington ile görüşmesinin ardından, Cumhurbaşkanı Mübarek'i uyararak ilk Batılı yöneticilerden biri olmuş ve 2011 Şubat'ının başında da Mübarek'e istifa etmesi yönünde çağrıda bulunmuştur.²⁷⁹ Ayrıca 1 Şubat'ta El-Cezire'nin canlı olarak verdiği konuşmasında dönemin Başbakanı Erdoğan, Kahire yönetimine "*Hiçbir yönetim baskıyla ayakta kalamadı ve halktan gelen değişim arzusunu tereddütsüz karşıla*" çağrısında bulunmuş ve değişimi savunmuştur.²⁸⁰ Mübarek'in devrilmez gibi görünen iktidarı 25 Ocak 2011'de artan gösteriler ile sallandı ve Tahrir Meydanı'nı dolduran kalabalıkların isyanı, 11 Şubat 2011'de Mübarek'i görevi bırakmaya zorladı. Bu iki hafta içerisinde Başbakan Erdoğan, Mübarek'i halkın iradesine karşı gelmemeye çağıran ilk lider oldu. 11 Şubat 2011'de Başbakan Erdoğan, partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada Mübarek'e halkın sesine kulak tıkamaması uyarısında bulundu.²⁸¹

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Mısır'da yaşanan devrim sürecini şu resmi açıklaması ile değerlendirmiştir:

²⁷⁸ Çubukçu, "Mısır", s. 45.

²⁷⁹ Mohammad-Reza Djalili ve Therry Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013, s. 80-81.

²⁸⁰ "Değişime Direnme", *Sabah*, 2 Şubat 2011, http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/02/02/erdogandan_mubareke_degisim_istegine_direnme, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

²⁸¹ Akgün ve Gündoğar, "Mısır-Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", s. 4.

"25 Ocak 2011'de başlayan ve 18 gün süren protesto gösterileri, Cumhurbaşkanı Mübarek'in istifasıyla neticelenmiştir. 25 Ocak ya da Tahrir Devrimi olarak adlandırılan bu tarihi kırılma noktası, Mısır'da yeni bir inşa sürecinin başlangıcına işaret etmektedir. Tahrir Devrimi sonrasında Parlatentonun alt ve üst kanatları feshedilmiş, Cumhurbaşkanı Mübarek başta olmak üzere Hükümet üyelerinin önemli bir kısmı ve önde gelen üst düzey bürokratlardan birkaçı tutuklanmıştır. Tahrir Devrimi sonrasında 1971 Tarihli Mısır Anayasası askıya alınmış olup, ülke 11 Şubat 2011 tarihinde yönetime el koyan Yüksek Askeri Konseyi'nin nezaretinde geçiş hükümeti tarafından yönetilmiştir. 2011 yılı sonuna kadar Halk ve Şura Meclisi seçimlerinin yapılması, Kurucu Meclisin oluşturularak Anayasa'nın yazılması ve yeni Cumhurbaşkanının seçilmesi öngörülürse de Mısır'ın içinde bulunduğu çalkantılı geçiş sürecinin demokrasiye geçişin öngörülenden daha fazla zaman alacağını düşündürmüştür."²⁸²

Türkiye Cumhuriyeti, yeni oluşacak siyasi yapıda tüm aktörlere karşı eşit mesafede bir tutum sergilediğini göstermek adına Hıristiyan gruplara yapılan saldırıları ise şu açıklaması ile kınamıştı:

"Mısır'ın Asvan vilayetinde bir kilisenin yıkılmasını protesto etmek amacıyla 9 Ekim 2011 tarihinde Kahire'de gösteri düzenleyen Hıristiyan gruplara yapılan müdahaleler üzerine gelişen olayda çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesinden ve yaralanmasından derin üzüntü duyduklarını dile getirmiştir. Ayrıca Mısır'ın içinden geçmekte olduğu demokratik dönüşüm sürecinde, ülkede birlik ve beraberlik ruhunun korunmasına ve toplumsal barış, huzur ve istikrarın sürdürülmesine her zamankinden daha fazla ihtiyaca sahip olduğunu belirtmiştir."²⁸³

Mısır Halk Meclisi seçimleri sonrasında ise T.C. Dışişleri Bakanlığı şu açıklamalarda bulunmuştur:

"Mısır'da 28 Kasım 2011-11 Ocak 2012 tarihleri arasında üç aşamada gerçekleştirilen Halk Meclisi seçimlerinin resmi sonuçlarının açıklanmasını kıvanç duyarak karşıladığını, Mısır'ın 25 Ocak Devrimi'nin yıldönümünü kutlamaya hazırlandığı bir dönemde açıklanan bu sonuçların dost ve kardeş Mısır halkına hayırlı olmasını temenni ettiğini ve 23 Ocak günü ilk oturumu yapan Halk Meclisi'ne çalışmalarında başarılar dilediğini ifade etmiştir. Bu seçimlerin barışçıl bir ortamda gerçekleştirilmesiyle Mısır, demokratik dönüşüm sürecinin önemli bir aşamasını tamamlamıştır. Bundan sonraki dönemde Şura Konseyi seçimlerinin yapılması, yeni Anayasa'nın hazırlanması ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin düzenlenmesi öngörülmektedir. Türkiye Mısır'ın tüm

²⁸² Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 403-404.

²⁸³ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 404.

Ortadoğu bölgesinin geleceği bakımından önem taşıyan demokratik değişim ve dönüşüm sürecini desteklemeye devam edecektir"²⁸⁴ diyerek Türkiye, demokrasiden yana olduğu tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.

Türkiye, Mısır'da yaşanan süreci yakından takip ederken Başbakan Erdoğan'ın 13 Eylül 2011 tarihinde Arap Baharı turunu başlattığı Mısır'da yaptığı konuşmaların en dikkat çeken ülkenin en güçlü siyasi figürü olarak görülen Müslüman Kardeşler'e yönelik yaptığı tavsiyelerdi. Bu konuşmasında tepki toplayan açıklaması da şöyle idi: "...Laiklik, din karşıtlığı değildir. Müslümanlar iktidarda olduğunda, Hıristiyanlar, Yahudiler ve ateistlere de eşit yurttaşlar olarak saygı göstermelidir..." Müslüman Kardeşler'in sözcülerinden Mahmud Guzman, Başbakan Erdoğan'ın bu açıklamalarına tepki göstererek Batı'nın anladığı türden bir yönetimden yana olmadıklarını ifade etmiştir.²⁸⁵

Bir ülkede demokrasinin kurulmasını talep ederken, ilk önce demokrasiyi zedeleyecek unsurları ortadan kaldırmakla işe başlamak gerekir. Laikliğin olmadığı yerde demokrasinin de yeşermeyeceği açıktır. Mısır'da "demokrasi" kavramının altı çizilerek halka aşılana çalışılsa da henüz istikrara kavuşamamış, demokrasiyi benimseyememiş, halkı yönetmek için İslâm'ı araç olarak kullanan otokratik yönetime sahip bir ülkede; demokrasiden dem vurmamak, aklın karşı kuyusuna geçmek gibi bir şeydir.

Dönemin Başbakanı Erdoğan Ak Parti Meclis Grubu'nda Mısır'daki devrim hareketlerine ilişkin bir konuşma yaptı ve rejim muhalifleri Kahire Meydanı'nda "Erdoğan" sloganları attı. Mısır halkının zulme karşı mücadele azmini kamçılayan o konuşmalardan birkaç bölüm:

"Ak Parti grubu tüm dünyada mazlumların sesi olarak tarihe ismini yazdırmıştır. Tarihte baskıyla, sindirmeyle, korkuyla ayakta kalmayı başaran hiçbir yönetim yoktur. Er ya da geç insanlık onuru bütün zincirleri kırmış, bütün duvarları yıkmıştır. Devlet halk içindir, halkın varlığıyla, iradesiyle, desteğiyle anlam kazanır. Mısır Devlet Başkanı Sayın Hüsnü Mübarek'e çok samimi bir tavsiyede bulunarak şunları dile getirmiştir: Hepimiz gelip geçiciyiz baki olan gök kubbede hoş bir seda bırakmaktır. Hem vicdanın sesine hem de halkın sesine kulak verin. Halktan gelen değişim arzusunu hiç tereddüt etmeden karşılayın.

²⁸⁴ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 404-405.

²⁸⁵ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 405.

Bugünün dünyasında özgürlükler artık ertelenemez"²⁸⁶ diyerek Ak Parti hükümeti, devrimcilere destek vermiştir.

Ankara, Mübarek rejiminin devrilmesine verdiği desteğin yanı sıra, Gazze'deki İsrail politikasını kınamasından da kaynaklanan olumlu imajı sayesinde, Başbakan Erdoğan 2011 Eylül'ündeki gezisi sırasında önemli kârlar elde etmiştir; iki ortak, özellikle ekonomi ve ticaret, enerji, eğitim, kültür, spor, basın ve kamu yönetimi alanlarında 13 anlaşma imzalamıştır. Türk Başbakanı, Mısır pazarının Türkiye için önemini dile getirmiştir. İş adamlarının nezdinde, dört sene içerisinde Ankara'nın Mısır ile önceden 3.7 milyar dolar olan ticaretini 10 milyar dolara, yatırımlarını ise önce 5 milyar dolar sonra da 10 milyar dolara çıkarmayı hedeflediğini açıklamıştır. Türk-Mısır işbirliği sadece önem taşımakla kalmıyor aynı zamanda bölge için stratejik bir ortaklıktır.²⁸⁷ Türk Başbakanı, bu gezisi sırasında Türk modelini de övmüş ve laikleşme konusunda endişe duymamaya davet etmiştir. Ancak açıklamanın yapılmasının akabinde bu fikre karşı olan Müslüman Kardeşler, sert bir şekilde eleştirmiştir.²⁸⁸

Ancak ne olursa olsun Türkiye şu anda Mısır'da olumlu bir prestije sahiptir. Brooking Institution'un 2012 Mayıs ayında, siyasal sistemde İslâm'ın rolü konusunda yaptığı bir ankette, Suudi Arabistan, İran, Türkiye, Tunus, Malezya ve Fas arasından Mısırlıların çoğunluğu (% 54) Türk modelinden yana olduklarını ve Türk modelini Suudi modeline tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca Kahire, Ankara'yla ekonomik bağlarını olduğu kadar stratejik bağlarını da kuvvetlendirmekte ilgili görünmektedir.²⁸⁹ Mübarek'in devrilişinden beri, Türk Dışişleri Bakanı beş kez Mısır'a gitmiş ve 2011 sonunda iki ülke arasında stratejik ittifak, Doğu Akdeniz'de ortak deniz tatbikatları düzenlenmesi ve Türkiye'nin Mısır donanmasına geliştirilmiş, çok rollü taktik platformlu botları (Yonca-Onuk, MRTP-20) temin edilmesi ile gerçekleşmiştir. Sonuç olarak Ankara ve Kahire'nin, Filistin meselesi konusundaki

²⁸⁶ Hakan Albayrak, *Bu Devrimler Bizim*, Profil Yay., İstanbul, 2012, s. 31-32.

²⁸⁷ Reem Abdellatif, "Egypt, Turkey target \$10 bln investments in four years", *Daily New Egypt*, 14 Eylül 2011, <http://www.dailynewsegypt.com/2011/09/14/egypt-turkey-target-10-bln-investments-in-four-years/>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

²⁸⁸ Marc Champion and Matt Bradley, "Islamists Criticize Turkish Premier's 'Secular' Remarks", *The Wall Street Journal*, 15 Eylül 2011, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424053111904491704576570670264116178>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

²⁸⁹ "What Do Egyptians Want? Key Finding from the Egyptian Pblc Opinion Poll", *Brooking Report*, 21 Mayıs 2012, <https://www.brookings.edu/research/what-do-egyptians-want-key-findings-from-the-egyptian-public-opinion-poll/>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

siyaseti her iki ülke tarafından da uzlaşmaz olarak görülen İsrail karşısında, özellikle de Tahran'ın Ortadoğu siyaseti karşısında ortak çıkarları vardır. Türkiye'nin İsrail'le olan eski stratejik ittifakı ortadan kalkmaya başladığında Ankara, Ortadoğu'daki genişleyen rolünü güçlendirmek için yeni Arap rejimlerine doğru yöneliyor gibi görünmüştür. "Dostluk Denizi" gibi askeri işbirliğini artırma çabaları, Türk nüfuzunun yayılması ve Mısır'da bağımsız bir Mübarek sonrası dış politikanın uygulanması için önemli adımları teşkil etmiştir.²⁹⁰

2.7.1. Mısır'da Geçen Demokrasisiz Yıllar

Nitekim Mısır, 1922'de bağımsızlığını kazanması ile kısa süreli bir monarşi devrimi geçirmesinin ardından uzun yıllar otokrasi ile bu minvalde yönetilmiştir. 1923-1952 yılları arasında daha liberal bir yönetime sahip Mısır'da demokrasi adına Parlamenter sistem kurularak güçler dengesi ve ayrımı sağlanması 1952 yılında Hür Subayların gerçekleştirdiği darbeye kadar sürmüştür ve bu dönemin fikir ve kurumları siyaset sahnesinden silinmiştir. 1960'lı yılların sonuna kadar baskıcı ve otoriter bir yönetim sürdüren Nasır sonrasında 1970'li yıllarda iktidara gelen Enver Sedat, çok-partili siyasal hayata geçişi sağlayarak bu durumu dengelemeye çalışsa da izlediği liberal politikalar halkın protesto gösterilerine sebep olmuş ve demokrasi pek ilerleme kaydedememiştir. Mısır'da bir adım ileri iki adım geri şeklinde ilerleyen demokratik reformlar Sedat'ın ardından başa geçen Hüsnü Mübarek döneminde de aynı seyirde devam etmiştir. Mübarek yönetiminin, Sedat döneminde tutuklanan siyasi muhalifleri serbest bırakması demokrasi umudunu yeniden canlandırırsa da daha sonraki yıllarda muhaliflere siyasi sınırlamalar getirmiştir.²⁹¹ Dolayısıyla demokrasi tekrardan askıya alınmıştır. Görüldüğü üzere her ne kadar Mısır, demokratikleşme ekseninde bir dizi reformlar gerçekleştirmeye çabalasa da demokrasi, darbeden ve siyasi çıkarlardan öteye gidememiştir.

Ahmet Nazif'in Başbakanlığa atanması akabinde daha çok ekonomik reformlara ağırlık verilmiştir. Ancak Olağanüstü Hal Kanunu, özgürlükler ve partilerin kurulmasını kolaylaştıracak konularda atılım göstermemiştir. Partinin genel sekreteri konumunda olan Hüsnü Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek, partide giderek

²⁹⁰ Jamestown Foundation, "Turkish-Egyptian Naval Exercises Recall Muslim Dominance of the Eastern Mediterranean", *Terrorism Monitor*, Cilt 9, Sayı 47, 22 Aralık 2011, <http://www.refworld.org/docid/4f0c0f042.html>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

²⁹¹ Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş, Özhan, Yılmaz ve Ensaroğlu, "25 Ocak'tan Yeni Anayasaya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", s. 11.

daha etkili konuma yükselmiştir. Hal böyle olunca da, ülkede yeni bir muhalif hareketinin ortaya çıkmasını körüklemiştir. Özellikle Kefaya Hareketi olarak bilinen ve Müslüman Kardeşler tarafından desteklenen bu grup, demokrasi yanlısı gösteriler düzenlemeye başlamıştır. Siyaset sahnesinde muhalefet anlamında değişikliklerin yaşandığı bu dönemlerde ABD, ülkede siyasi rekabetin arttırılması, değişim çağrılarına kulak verilmesi, gücün sadece yürütmeye toplanması yerine gücün yasama, yürütme ve yargı organları arasında paylaşılması gerektiği gibi konularına vurgu yaparak Mısır'a uyarılarda bulunmuştur.²⁹² Demokratikleşme yolunda adımlar atılması gerektiği savunulmuştur.

Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, yapmış olduğu konuşmalarında demokratik olmayı savunmasına rağmen bu vaadini tutmayarak 2009 yılı itibariyle 5 dönemdir Cumhurbaşkanı olarak iktidarda kalmış olması büyük tepkilere yol açmıştır. Aslında Enver Sedat döneminde 1971 Anayasası'nın 77. maddesinde yapılan bir değişiklik ile iki dönemle sınırlandırılmış olan başkanlık süresi Sedat'ın suikasta uğramasından bir yıl önce 1980 yılında değiştirilmiş ve Başkanlık dönemi için süre sınırı kalmamıştır. Dolayısıyla Mübarek de bu durumun avantajından faydalanmıştır.²⁹³

7 Eylül 2005 tarihinde yapılan ilk çok adaylı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 9 aday Hüsnü Mübarek'e karşı adaylığını koymuştur. Genel olarak seçimlerden önce Mübarek'in sık sık medyada görülmeye başlaması ve seçim kampanyalarının sadece 17 gün önce başlatılmasına izin verilmesi eleştirilmekle birlikte, bu seçimde adaylar sınırlı olsa da medyada yer alabilmiştir denilebilir.²⁹⁴ ABD önderliğinde Ortadoğu'da gerçekleştirilmek istenen kontrollü demokratikleşme hareketleri 2005 yılında Mısır'a da yansımıştı. Ne kadar demokratik olduğu hâlâ tartışılmakla birlikte, Hüsnü Mübarek, ilk kez Başkanlık seçiminde rakip adaylarla yarışmak durumunda kalmıştı. Bazıları bu durumu Mısır'ın demokratikleşmesinde önemli bir adım olduğunu görürken bazıları da bu çok adaylı seçimlerin bir aldatmaca olduğunu öne sürmüştür. Mübarek yönetiminin tüm iddialarına rağmen, ülke demokratikleşme yolunda pek yol katedememiştir.²⁹⁵

²⁹² Açıklan, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 390-391.

²⁹³ Açıklan, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 393.

²⁹⁴ Mariz Tadros, "Egypt's Election All About Image", *MERIP*, 6 Eylül 2005, <http://www.merip.org/mero/mero090605>, (Erişim Tarihi: 24.3.2017).

²⁹⁵ İnat ve Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2006*, s. 247.

Seçimler esnasında bazı bölgeler adeta bir savaş alanına dönüşmüştür. 11 kişinin öldüğü ve 1000 civarında kişinin yaralandığı seçimlerde, yargıçlar tarafından gözetmenlik yapılmasına rağmen oy kullanımında yolsuzluklar yapıldığı ve polis in şiddet eylemlerine karşı müdahale etmediği yönünde önemli oranda şikayetler olmuştur. Seçimler boyunca oy satın alma, rüşvet, oy listelerinde hile, muhalif adaylara karşı şiddet uygulanması ya da oy verme kartlarının seçmenlere gönderilmemesi gibi sorunlar yoğun olarak yaşanmıştır.²⁹⁶

Mübarek'in demokrasiyi yücelten açıklamalarıyla iktidara gelişinin ilk yıllarında kendisini demokrasinin savunucusu olarak göstermişti. Bu açıklamalar tüm dünyada ve Mısır'da iyimser bir havaya neden olmuştu. Fakat yıllar boyunca ülkede yaşanan demokrasi ihlalleri, fakirlik, Olağanüstü Hal Kanunu, yolsuzluklar, ülkedeki İslâmcı hareketler ve sağlıklı yapılaşmanın sonucu art arda meydana gelen bina çökmeleri Mısır'ın gündemini işgal etti. Mübarek'in kalbi durana kadar iktidarda kalacağına dair yaptığı açıklamalar bir yana, ülkede Batılı anlamda ideal bir demokrasinin olmadığı, halk ile yapılan sıradan diyaloglarda dahi açığa çıkmaktadır. Ayrıca Mübarek iktidarı döneminde Mısır'da siyasal partilerde bir artış gözlenmesi, siyasal dokuyu değiştirecek halk iradesinin varlığı anlamına gelmiyordu. Parti sayısının yaklaşık 24 olduğu bu dönemde siyasallaşmaya çalışan Müslüman Kardeşler, yasal birçok parti ile işbirliği yaparak Halk Meclisi'ne girmeyi başarmışsa da siyasi iradesini yönetime yansıtamamıştır.²⁹⁷

Anlaşılan odur ki Mısır'ın yönetici kadrosu ne ülkenin geçmişin prangalarından kurtulmasını istemekte ne de geleceğe yönelik ülkede var olma ihtimali olan demokrasiyi barındırma potansiyelinin açığa çıkmasına izin vermektedir. Mübarek'in emri altındaki bürokratik kadro ve iktidar destekçisi medya tarafından Mısır'ın demokratikleşme yolunda hareket ettiği söylenebilir. Ancak dünyanın ülkeler bazında demokrasi ve özgürlük düzeyinin belirlendiği "Özgürlük Haritası", objektifliği konusunda bir çok kişinin üzerinde hemfikir olduğu, her sene

²⁹⁶ Mohamed Sid-Ahmed, "After the Elections", *Al Ahrām Weekly*, 15.12.2005, <https://www.masress.com/en/ahramweekly/14874>, (Erişim Tarihi: 24.3.2017).

²⁹⁷ Ali Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 391-396.

yayınlanan raporlarında, Mısır'da resmi ağızlar tarafından ileri sürülenleri yalanlamaktadır.²⁹⁸

Hüsni Mübarek, 30 yıl boyunca Mısır'ı yönetmiştir, ancak halk bunalıma girmiş ve artık mevcut siyasal sistemin değişmesini talep etmiştir. Bu da Kahire'de Tahrir meydanında yüzlerce insanın büyük protesto gösterilerine sebep olmuş ve bu durum etkisi gittikçe ülke geneline yayılan bir ortam yaratmıştır. Ülkede bir yandan yolsuzluklar baş gösterirken diğer yandan halk yoksulluk ve sefalet içerisinde yaşamlarını idame ettirmeye çalışmıştır. Mısır halkı da diğer ülkelerde olduğu gibi özgürlük, demokrasi ve adalet gibi haklar talep etmiştir.

Akabinde bu artan sesliliğin neticesinde hem halkın hem de ordunun mevcut rejimi tanımayarak Mübarek'in istifa etmesi üzerine geçici hükümet atanmıştır. Nihayetinde Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve bu ilk demokratik seçim olarak Mısırlılar ülke yönetimini kendileri belirlemişlerdir. Müslüman Kardeşler'in lideri Muhammed Mursi, Mısır'ın yeni devlet başkanı seçilmiştir. Ancak Mursi, iktidara gelişiyle birlikte kendi yetkilerini arttırıp yargının yetkilerini azaltmış ve basın özgürlüğüne sınırlamalar getirmiştir. Hal böyle olunca da halk tekrar ayaklanmaya başlamış ve akıbetinde ise Abdülfettah el-Sisi askeri darbeyle yönetime el koymuştur.

Her ne sebeple veya her ne koşulda olursa olsun askeri darbe ile yönetime el koymak, demokrasiyi baltalar. Mısır'da yaşanan hadiselere halkın dur demesi gerekiyordu. Kötü yönetimin beraberinde getirdiği temel sorunlardan biri olan ülke ekonominin bozulması sonucunda; halk sefalet içerisinde yaşıyordu, ülke yolsuzluk haritasında sıkışıp kalmıştı, özgürlükten yoksun halk gelişmek yerine aciz hale düşmüştü ve böyle bir konjonktürde halkın özgürlük ve demokrasi talepleri olacaktır. Bir ülke adalet, özgürlük ve demokrasiden yoksunsa o ülke ne ileri medeniyetler seviyesine erişebilir ne de bir gelişme kaydedebilir.

2.7.2. Olağanüstü Haller ve Siyasi Tutuklamalar

Mısır'da mevcut siyasi düzeni korumayı ve sürdürmeyi hedefleyen 1958 tarihli ve 162/1958 sayılı Olağanüstü Hal Yasası, 1980-81 yılında 10 aylık bir süre için kaldırılmış, Enver Sedat suikastından sonra tekrar ilan edilmiştir. Yürürlükte

²⁹⁸ Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Küre Yay., İstanbul, 2009, s. 210.

kaldığı süre içerisinde çeşitli değişikliklere uğrayan yasa, askeri idareyi Mısır geneline yaymıştır. Bu yasaya dayanılarak gazete ve dergiler sansürlenmiş veya kapatılmış, işçilerin greve gitmesi engellenmiş, siyasi toplantıların yapılması İçişleri Bakanlığı'nın iznine tabi kılınmıştır. Yasayla paralel yargı sistemi kurulmuş, oluşturulan Yüksek Güvenlik Devlet Mahkemesi rejim muhaliflerini sindirme ve yok etme işlevi görmüştür. 1992 yılından itibaren ise, Olağanüstü Hal Yasası, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasının hukuki dayanağını oluşturmuştur. Başlangıçtaki niyet terörizmle ilgili hükümlerin verilmesini hızlandırmak iken çok sayıda siviller devlet karşıtı aktivitelerde bulunmasa bile bu mahkemelerde yargılanmıştır.²⁹⁹

Mısır'da Enver Sedat'ın ölümünde ilk kez uygulamaya giren ve 25 yıldır süren Olağanüstü Hal'in Mübarek tarafından kaldırılmasına yönelik verdiği vaadin gerçekleşmesine az bir süre kaldığını hatırlatan muhalefet liderleri bu saldırıların OHAL'in devamını sağlamaya yardımcı olabileceği iddiasında bulundular. Yürürlükte bulunan OHAL Yasası, Mısır güvenlik birimlerine istediği kişiyi rahatlıkla alıkoyma ve mahkemeye çıkarmadan 6 ay boyunca hapiste tutma hakkını verdiği için, muhalefet, insan hakları örgütleri ve bağımsız kurumlar tarafından hükümetin bir denetim mekanizması olarak görülmesine ve çokça eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur.³⁰⁰

Askeri vesayet ve ordunun ayrıcalıklı konumunun başta Müslüman Kardeşler olmak üzere ülkedeki muhalif kesim ve sivil toplum tarafından eleştiriye uğraması karşısında rejim, OHAL uygulaması ile muhalefetin güçlenmesini engellemeye çalıştı. İnsanların mahkeme önüne çıkarılmaksızın süresiz olarak alıkonulduğu, gösterilerin gerekçe göstermeksizin yasaklandığı, temel haklar ve özgürlüklerin güvenlik gerekçesiyle askıya alındığı Mısır'da, uygulanan bu politikalar polis devletinin kökleşmesine yol açtı.³⁰¹

Ayrıca OHAL Kanunu; hukukun evrensel ilkelerini, temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldıran bu kanun sayesinde güvenlik güçleri temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan anayasal düzenlemeleri devre dışı bırakmıştır. Bu kanuna

²⁹⁹ Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, s. 179-221.

³⁰⁰ İnat ve Ataman, *Ortadoğu Yılı 2006*, s. 273.

³⁰¹ Yavuz Güçtürk, "Mısır'da Devrim, Darbe ve İnsan Hakları", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 31 Ocak 2016, <http://www.setav.org/misirda-devrim-darbe-ve-insan-haklari/>, (Erişim Tarihi: 14.2.2017).

dayanarak güvenlik güçleri hakim kararı olmadan arama yapabilmekte, kişileri gözaltına alabilmekte, örgütlenme, toplantı, seyahat ve ikamet hürriyetlerini kısıtlayabilmektedir.³⁰²

Cumhurbaşkanı Mübarek'in talimatıyla OHAL Yasası, Meclis tarafından 2 yıl daha uzatıldı. Ahmet Nazif, Mübarek'in söz verdiği gibi, OHAL Yasaları'nın sadece terörizmle mücadele edilmesini öngören yasalarla değiştirileceğini, ancak böyle bir yasa değişikliğinin zaman alacağını, Mısır'ın ise beklemeye tahammülü olmadığını öne sürdü ve bu yasaların Mısır halkına karşı değil onları korumak için çıkardığını söyledi. Ancak yasa tekrar uzatıldı ve Mübarek'in Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Meclis'e daha fazla politik özgürlük alanı açacağına dair verdiği sözler böylelikle askıya alınmış oluyordu. Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimlerinden İssam el-Aryan yaptığı açıklamada hükümeti yalan söylemekle itham ederek, bu yasanın terörizmi bitirmek yerine daha da şiddetlendirdiği üzerinde durarak, hükümetin bu yasayı kullanmasıyla keyfi tutuklamalar yapabileceğine dikkat çekti. Bu yasayla birlikte hükümet çok sayıda anti-demokratik eyleme imza atmış ve sınırsız denilebilecek yetkiler sağlayan OHAL Kanunu'nun tekrar uzatılması, reform talep eden hukukçuların yargılaması, Yerel Meclis seçimlerinin son anda iki yıllığına ertelenmesi, sert polis müdahaleleri, muhalefet hareketlerinin baskı altında tutulması bu tür eylemlere örnek teşkil etmektedir.³⁰³

Müslüman Kardeşler yaklaşan Başkanlık seçimleriyle ilgili bir açıklamada; statükoya karşı olduğunu, Mübarek'in 24 yıldır Cumhurbaşkanı olduğu, halen yürürlükte olan OHAL Kanunu ve yetersiz bulunan reformlardan dolayı Mübarek dışında hangi aday olursa olsun oy vermeye gidilmesi çağrısında bulunmuştur. Seçim sonuçlarına göre Mübarek 6 yıllık beşinci dönemine girerken, en büyük rakibi olan Ayman Nur Partisi % 7.3 lük bir oranla Mübarek'i takip etmiştir. Ancak Nur, parti evraklarında sahtecilik ithamları neticesinde 5 yıllık hapse mahkum edilmiş ve daha sonra da serbest bırakılmıştır.³⁰⁴

2005 yılı, hem yapılan reformlar hem de Cumhurbaşkanlığı ve Meclis seçimlerinin yapıldığı bir yıl olması nedeniyle önemli bir dönüm noktası olmuştur.

³⁰² Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş, Özhan, Yılmaz ve Ensaroğlu, "25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", s. 13-14.

³⁰³ İnat ve Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2006*, s. 248-274.

³⁰⁴ "Muslim Group Urges Voting, But Not for Mubarak", *New York Times*, 22 Ağustos 2005, <http://www.nytimes.com/2005/08/22/world/africa/muslim-group-urges-voting-but-not-for-mubarak.html>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

26 Şubat 2005 tarihinde Hüsnü Mübarek, yapılması planlanan siyasi reformlar ve Mısır tarihinde ilk defa çok adaylı Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmasını da içeren anayasal değişiklik niyetini duyurmuştur. Mübarek, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi, OHAL Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması, bağımsız medyaya daha fazla özgürlük tanınması gibi vaatlerde bulunmuştur. Anayasal değişiklikleri yeterli görmeyen muhalif gruplar tarafından protesto edilmiş olsa da 25 Mayıs tarihinde onaylanmıştır. Anayasal değişiklikler; gerçek anlamda bir siyasi liberalleşmeyi temsil etmemekle eleştirilmiştir. 2005 Başkanlık ve Meclis seçimlerindeki düşük oy verme oranları da halkın siyasi anlamda sandık başına gitmekten feragat ettiğinin göstergesi olmuştur. Ancak muhalif gruplar bu Anayasa değişikliğinden memnun olmamıştır. Bu dönem içerisinde Müslüman Kardeşlerin de dahil olduğu bazı gösteriler düzenlenmiş ve bu gösterilerde tutuklamalar yaşanmıştır.³⁰⁵

2.7.3. Süreklileşen Ekonomik Durgunluk

Mısır, 1980'lerin başında Üçüncü Dünya ülkeleri arasında finansal olarak dışarıya bağımlı ülkelerin başında gelmektedir. 1982-83 yıllarında dış borç 20 milyar dolar olarak hesap edilmiştir. Ülkenin dışarıya bağımlılığı her geçen yıl artarken, ticaret hadleri de, ülkenin temel ihracat maddeleri değer kaybettiğinden, Mısır aleyhine değişmiştir. Dış borçlar, ticaret ve cari açık Mısır'ı ABD'ye bağımlı hale getirmiştir.³⁰⁶

Mısır ekonomisinin bu duruma gelmesi Cemal Abdül Nasır'ın ölümünün ardından Enver Sedat döneminde uygulanan ve Mübarek döneminde de devam ettirilen "infıtah" denilen, ekonomide liberalleşme politikalarına dayanmaktadır. Bu politikalarla dünya piyasalarına bağlanmış olan Mısır ekonomisi, zayıf hale gelerek özellikle 2008 ekonomik buhranından etkilenmiş ve bu Arap Baharı'nın da etkisiyle Mısır ekonomisini çöküşün eşiğine getirmiştir. Sedat'ın neo-liberal politikaları halk tabanlarının yoksullaşmasına neden olmuş ve bu Nasırcı Arap milliyetçiliğinin düşüşü ile ortaya çıkan ideolojik boşluk ile birleşerek siyasal İslâm'ın özellikle yoksul ve orta sınıf Arap halkları üzerinde taraftar bulmaya başlamasına yol açmıştır. Mübarek, 1980'li yıllarda Sedat dönemi politikalarını biraz olsun yavaşlatmış olsa da

³⁰⁵ Açıklan, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", s. 391-394.

³⁰⁶ M. G. Weinbaum, "Dependent Development and U.S. Economic Aid to Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, Volume 18, Issue 2, May 1986, s. 119-134.

1990'lı yıllarda tekrar ekonomik liberalleşme sürecini hızlandırmıştır. Böylece Mısır dışarıya daha fazla borçlanmış, özellikle ABD'den alınan borçlar Mısır'daki reform sürecinin bu ülkenin kontrolü altında gelişmesini sağlamıştır. IMF ile yapılacak anlaşma ekseninde ekonomik liberalleşme programları doğrultusunda özelleştirmeler hız kazanmış, dış sermaye girişinin serbestleştirilmesi ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması Mısır'ın zaten var olan dış borç sorununu arttırmıştır.³⁰⁷

Mısır ekonomisinin 2011 yılına kadar izlediği seyir "yavaş büyüme" olarak adlandırılan % 7.1, % 7.2 % 4.7 ve % 5.1 oranlarında görece istikrarlı bir büyüme gözlenmiştir. 25 Ocak Devrimi'nden önce 2010/2011 mali yıl içerisinde Mısır'ın toplam yatırımları, gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) % 16.4' ü kadardı. 2008/2009 yıllarında GSYİH'si % 4.7 iken 2009/2010 yıllarında % 5.3'e yükselmiştir. Devrim öncesinde döviz rezervleri 36 bin dolar civarındaydı ve 2010 yılı enflasyon oranları % 12.8'i göstermekteydi. Hüsnü Mübarek'in 30 yıllık iktidarı süresince, özel sektör odaklı büyümeyi ve yatırımların artırılmasını teşvik etmek için kamu kurumlarının özelleştirilmesi gibi bir dizi ekonomik reformlar yapılmıştır. Mısır, ekonomik olarak birçok alanda gelişme potansiyeline sahip olmasına rağmen uzun vadeli planlar yapılmadığı için halk fakirlikle karşı karşıya kalmıştır. Gelir dağılımdaki adaletsizlikler, milli gelir seviyesinin düşüklüğü ve kamu harcamalarındaki yetersizlikler, Mısır'ı 25 Ocak Devrimi'ne götürmüştür.³⁰⁸

Devrim sonrası ekonomik veriler, ayaklanma öncesine göre çok daha kötü bir tabloya işaret ediyor. Büyüme yavaşladı, işsizlik arttı, Mısır para birimi olan pound, dolara karşı değer kaybetti, özellikle ithal edilen ürünlerde gıda fiyatları yükseldi, Merkez Bankası rezervleri eridi, ülkenin en önemli gelir kaynaklarından turizm toparlanamadı, devrimden kaçan yabancı yatırımcı geri gelmedi.³⁰⁹

Her ne kadar neo-liberal politikalar çerçevesinde yabancı yatırım desteklense de devlet kurumlarında özelleştirmeye gidilse de bu durum ekonomik büyümeyi Batı'ya mal edip Mısır toplumunu da dışarıya bağımlı hale getirerek işsizliği

³⁰⁷ Sibel Kalemdaroğlu, "Mısır'da Derinleşen Ekonomik Kriz", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 23 Mart 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/misir/2013/03/23/6900/misirda-derinlesen-ekonomik-kriz>, (Erişim Tarihi: 14.2.2017).

³⁰⁸ "Mısır Ekonomisinin 3 Yıllık Serüveni", *Mısır Bülteni*, 21 Ekim 2014, <http://misirbulteni.com/misir-ekonomisinin-3-yillik-seruveni/>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

³⁰⁹ Melis Kobal, "Devrimin Ardından Mısır Ekonomisi", *Al Jazeera Turk*, 26 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/devrimin-ardindan-misir-ekonomisi>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

tetiklemiştir ki, bu hadise Arap Baharı'nda ciddi şekilde hissedilecektir. Kötü bir yönetimin beraberinde getirdiği ekonomik durgunluk Mübarek döneminde daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Akabinde bu mevcut durum, meydanlarda büyük protestolara dönüşerek Mübarek'in istifasına da zemin hazırlamıştır. Ancak şunu da unutmamak gerekir: Her ne kadar Mübarek rejiminin yıkılmasında sosyo-ekonomik faktörler etkili olsa da siyasi faktörler de önem arz etmektedir.

2.7.4. Arap Baharı'nın Başlaması ve Mısır'a Sıçraması

"Arap Baharı" tanımlaması yaşanan süreci tam olarak açıklamıyor. "Arap Ayaklanmaları" uygun bir tanımlama olsa da Araplar buna "devrim" diyorlar. İkincisi, ithal bir tanım; "Prag Baharı"ndan gelen ve Kadife veya Turuncu Devrim olarak adlandırılan süreçlere benzetiliyor. Benzerlikler var ama hepsinin kendine özgü bir yanı söz konusu. Bu yüzden Tunus'taki ayaklanmaya verilen "Yasemin Devrimi" ismi Tunus'ta pek kabul görmemesinin nedeni, Fransız esintisi taşımasıydı. "Ayaklanma" terimi olan biteni net olarak açıklayan bir kavramdır. Devrime gelince Mısır'da, Tunus'ta, Libya'da halklar kendi açılardan bunu "devrim" olarak değerlendiriyorlar. Dolayısıyla bu açıdan devrim de denilebilir.³¹⁰

Günümüzde yer yer devam etmekte olan eylemlerin temelinde halkı, halka rağmen ve halkın katılımı olmaksızın yönetme anlayışına duyulan derin ve güçlü tepkinin, dolayısıyla içinde düşünce ve inanç özgürlüğünü, çoğulculuğu, eşitliği ve katılımcılığı barındıran tam bir demokrasi yönetim anlayışının bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca günümüz modern dünyasında söz konusu ülke halklarının haklılığını hiçe saymak mümkün değildir ki, bu nedenle yaşanan süreç "Arap Baharı" olarak tanımlanıyor.³¹¹

Tunus, domino etkisi olarak adlandırılan bu süreç içerisinde, ilk taşları devirmiş ve akabinde tüm dünyanın dikkatini kısa sürede Kuzey Afrika'ya yöneltmiştir. 17 Aralık 2010 tarihinde işsizlik ve polisin uyguladığı şiddet sebebiyle bir gencin kendisini yakmasıyla başlayan isyanların, Kadife Devrimleri'nin devamı olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Bir ay içerisinde bu isyanların başkente sürülmesi

³¹⁰ Mete Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, içinde, Der.: Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 199-200.

³¹¹ Gürkan Doğan, "Arap Baharı'nın Muhtemel Yan Etkisi: Terörizm", Ed.: Hüseyin Akdoğan, Yavuz Kahya ve Nurullah Altun, *Ortadoğu'daki Siyasal Gelişmeler ve Güvenlik*, içinde, Polis Akademisi Yay., Ankara, 2012, s. 19-20.

ise 1987'den beri Bin-Alileştirme olarak tanımlanan dönemin sonunu beraberinde getirmiştir.³¹² Tunus devrimiyle harekete geçen ve tüm Arap dünyasına yayılan siyasi değişim süreci yeni bir olgu değildir, aksine başlangıcı 1980'lere kadar uzanmaktadır. Tunus devrimini yerel bir devrimden bölgesel bir devrime dönüştüren asıl neden; Arap dünyasında yer alan otoriter rejimlerin benzer yapısı ve Arap halklarının bu otoriter yapıya karşı geliştirdikleri ortak demokrasi ve insan hakları talepleridir.³¹³ Etkisini Arap dünyasında hissettiren halk ayaklanmalarının yaşandığı en önemli yerlerden birisi de Mısır idi.

İsyanlar boyunca Mısır'da yaşananları dile getirmek gerekirse, isyanın ilk kıvılcımını yine bir işsiz kendisini yakarak ateşlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu benzerliğin bir tesadüften ileri gelmediği ve birçok Mısırlı protestocunun Tunus'taki devrimden ilham aldıklarını söylemek çok daha anlamlı bir hal alacaktır. Mısır'da yaşananlardan sonra gerçek anlamda bir domino etkisinden ve Arap baharından söz edilmeye başlanmıştır. Özellikle Tahrir Meydanı'ndaki gösterilere yoğun katılım, tüm bu isyanların yalnız bir güruha ait düşüncelerin dışavurumu değil, ciddi bir toplumsal kaygının ürünü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hatta ordunun bile bu süreçte sessiz kalmasıyla protestoculara destek verdiği söylenebilir. Tüm bu süreç boyunca Mısır'da protestocular ile polis arasında yaşanan çatışmalar hususunda ABD Başkanı Obama ve İngiltere Başbakanı Cameron'un da Mısır ve bölge ülkeler adına kaygılı olduklarını belirtmeleri de uluslararası medyada yer almıştır. Bu da protestocuların uluslararası camia tarafından desteklendiği anlamına gelmiştir.³¹⁴

Ancak sürecin başlamasının üstünden uzunca bir yıl geçtiği halde, baharın geldiği ülkelere demokrasi gelmemiştir. Eylemlerin meydana geldiği Tunus'ta istikrar sağlanamadığı gibi Arap dünyasının kalbinin attığı Mısır'da da ilk kez iktidarın değişmesine hatta yeni Anayasa'nın kabul edilmesine karşın gerginlik sürmektedir.³¹⁵ Ortadoğu'da yaşanan sistemik değişimlerin yarattığı kaotik ortam

³¹² Çakmak, Yetim ve Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", s. 122.

³¹³ Rafik Abdessalem, Ahmet Davutoğlu ve Taha Özhan, "Arap Baharı, Tunus ve Türkiye", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 11 Ocak 2012, s. 55, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130508142455_seta_2012_yilligi_web_low_res.pdf, (Erişim Tarihi: 12.12.2016).

³¹⁴ Çakmak, Yetim ve Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", s. 126-127.

³¹⁵ Barış Doster, "Arap Baharı Üzerinden Avrasya-Atlantik Rekabetini Yorumlamak", Ed.: Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, *Ortadoğu'da Değişim ve Türkiye*, içinde, Bilgesam Yay., İstanbul, 2014, s. 168.

uzun zaman devam etmiştir. Bu ortamda bölgesel ve uluslararası aktörler, bölgenin yeni gerçeklikleriyle yüzleşmiştir. İran, Irak ve Suriye; "Bahar"ın sancılı devam ettiği Ortadoğu'da Türkiye'ye komşu bu üç ülke, birbiriyle bağlantılı fay hatları üzerinde yer almakta ve Türkiye bu ülkelerdeki sarsıntıdan doğrudan etkilenmektedir. Bu ülkelerdeki güç oyunları ve nüfuz kavgası ister istemez Türk dış politikasının bölgedeki politika alternatiflerini kısıtlamaktadır.³¹⁶

Mete Çubukçu'ya göre, "Arap Baharı niye şimdi başladı? Nereye gidecek? Bu işte kimin parmağı var? Olanların tarihin bu dönemecinde, beklenmedik bir anda gerçekleşmesi komplocu açıklamalara yakın olanlara yeni bir alan açtı. Ayrıca kafalarda "Yıllardır hiçbir şey olmayan bir yerde nasıl böyle bir şey oldu? sorusu dolaşmaya başladı. Yıllardır bu coğrafya belli kriterler içerisinde değerlendirildiği için bu soruları normal karşılamak gerekir. Emperyalistler, manda yönetimleri ya da onların uzantısı olan rejimlerden hatta bununla beraber sivil ya da askeri yönetimler tarafından idare edilmiş bir bölge söz konusu. 1950'li yıllarda baskıcı yönetimler kurulmuş; Bassçı sosyalizmin, Üçüncü dünyacılığın popüler dönemde askeri elitin kalkınmacı anlayış çerçevesinde hakim olduğu, belki bazen iyi niyetli gibi görünse bile ardından anti-demokratik bir sisteme dönüşen yapılar. Bu yapıların daha sonra diktatörlüklere dönüşmesi sonrasında bölge hep bu yapılar üzerinden okunmaya başlandı. Bir de bölgeye yönelik şablonlar var: Geri kalmışlık, miskinlik, demokrasiyi becerememek, birileri tarafından yönetilmek, emperyalistlerin oyuncağı olmak vb. Böyle bakınca bu bölgedeki ayaklanmaları görebilmek ya da tahmin edebilmek mümkün değildir.³¹⁷

Ortadoğu'yu kendi dinamikleri ve tarihsel deneyimleri içinde değerlendirmek gerekiyor. İslâmi hareketleri, sol ve sendika dinamikleri, yoksul köylüleri görmediğiniz zaman ayaklanmaları büyük güçlerin oyunu olarak değerlendirebilirsiniz. Büyük güçler bu işin içinde var, ama bütün ayaklanmalar başlangıç itibariyle kitlelerin kendi inisiyatifi ile ve benzer taleplerle başlamıştır. Bazıları sonrasında manipüle edilmiştir. Mısır ve Tunus farklı olmasına rağmen ayaklanmalar genel itibariyle değerlendirildiğinde benzer durumlara geçmişte de rastlanmaktadır: Beklenmedik mekan ve zamanlarda ayaklanan, talepte bulunan,

³¹⁶ Ufuk Ulutaş, "Ortadoğu'da Sancılı Değişim ve Türkiye", *SETA*, 21 Ocak 2012, s. 50, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130508142455_setav_2012_yilligi_web_low_res.pdf, (Erişim Tarihi: 12.12.2016).

³¹⁷ Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", s. 200.

yönetimleri deviren kitleler. Araplar ya da Müslümanlar ayaklanmalardan niye muaf olsunlar; niye onlar da başaramasın? Tarihin belli dönemlerinde de var bu tür olaylar, ayaklanmalar, direnişler. Sürece böyle bakıldığı zaman oradaki insanların kendi dinamiklerini, cesaretlerini, o dönemdeki örgütlenmeleri hakir görülmüş olur. Dolayısıyla ne olursa olsun, solcu, sendikacı, İslâmcı, genç, o kitle dinamiği de görülmemiş olur, sebebi hep birilerinin arkasında arayarak.³¹⁸

Tunus ve Mısır'da sokaklarda ölüme meydan okuyan işçi ve emekçi öbeklerinin devrimci eylemleri, tüm Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasını uzun yıllar etkilemeye devam edecektir. Bu durumun içinde bulunan dönemde eyleme dönüşmesinin bir dizi sebepleri vardır. İlki, Mısır halkının, Sedat ve Mübarek kliklerinin 1970'lerin ikinci yarısından bu yana, demokratik hak ve hürriyetlere düşman olmakla beraber muhalif örgütlere hoşgörü göstermeyen gerici/faşist tek parti diktatörlüğüne karşı öfkelerinin patlama noktasına varması, ikincisi; 2008'de patlak veren ve neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalımın ve IMF/Dünya Bankası ikilisinin dayattığı neo-liberal ekonomi politikalarının bölge halkları üzerinde yarattığı olumsuz etki, üçüncüsü; ABD'nin 11 Eylül saldırılarını bahane ederek başta Afganistan ve Irak olmak üzere Ortadoğu halkları üzerinde girişmiş olduğu ve 100 binlerce insanın yaşamına mal olan saldırıları, dördüncüsü; Filistin halkını bir cehennem yaşamına bırakan Mübarek kliğinin, 2006'da Lübnan'a 2008-2009'da Gazze'ye karşı savaştan ve insanları katleden Siyonist işgalcilerle işbirliği yapmasına duyulan infialin uç noktalara ulaşması ve bunlara ek olarak da Batılı emperyalistlerinin demokratikleşme söylemlerine karşın ırkçı ve sömürgeci mantıklarından feragat etmemiş olmaları hatta İslâm'ı terörizmle özdeşleştirmelerinin etkisinin olduğu söylenebilir.³¹⁹

Arap Baharı'nın ortaya çıkış sebeplerine ilişkin analizlerde bulunurken özellikle gittikçe artan gıda fiyatları ve eğitim seviyesinin yüksek olmasıyla birlikte çok sayıda işsiz genç neslin olması, Bahar'ın tezahür etmesinin ana hatlarından biri olmuştur. Arap Baharı'nın oluşumuna ilişkin bir diğer sebep olarak, Arap rejimlerini meşruiyetini sağlayan geleneksel kaynak ve unsurların artık geçerliliğini yitirmiş olmasıdır. Dolayısıyla ne tüm Arapları tek çatı altında toplamayı esas alan Pan-Arabizm, ne Yahudi düşmanlığını esas alan Anti-Siyonizm ne de günümüzde

³¹⁸ Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", s. 201-202.

³¹⁹ Altınoğlu, *Ortadoğu*, s. 416-417.

popülaritesini yitirmiş olan siyasal İslam, diktatörlüklerin dayanak noktası olabilecektir.³²⁰

Ancak kimilerine göre Arap Baharı, bir emperyal aklın kendisini perdelemek amacıyla halkları öne çıkarıp demokrasi ve özgürlük gibi çağın kült kavramlarıyla destekleyerek grupsal arzuları olumlayan bir süper egonun ya da emperyal projenin estetize edilmiş süslü adıdır. Diğer bir bakış ise son yüzyılımı sömürge ve dikta rejimler altında ezilerek geçiren toplumların artık ulaştıkları belirli bir toplumsal bilinç ve farkındalık ile yıllardır birey ve toplum bazında önlerini kapatan idarecilere tarihin yol açtığı bir dönemde sosyal ve milli bir bilinçle artık dur demeleridir. Bu Bahar'ın Araplar dışında bölgede bulunan diğer ülke ve milletlere de doğrudan ve dolaylı etkileri olacağı da aşikârdır.³²¹

2011 ile başlayan süreç üzerinden epeyce vakit geçmedi. Ayaklanmalarla başlayan, yeni bir yere evrilen ama bu yeni konumlanmanın çok yeni olduğu, birçok konuda emeklediği ya da emeklemeye daha yeni başladığı, klasik anlamda demokrasiyi yeni yeni tartışmaya ya da yaşamaya başlayan bir bölgenin, geldiği noktadan geri gitmesi de, engellenmesi de mümkün görünüyor. Suriye'de iç savaşa dönüşen ayaklanmada diğerlerinden hatta Libya'dan da farklı bir durum söz konusudur. Suriye'nin konumlandığı coğrafya, kapladığı alanın tersine bir çarpan etkisine sahiptir. Petrol yok, zengin değil ama bölgedeki dengeleri değiştirme kapasitesine sahiptir. Libya'da rejimin devrilmesi o coğrafya için çok önemli değil yani kendi çevresinde bir depreme yol açma kapasitesi yoktur. Oysa, Suriye bölgeyi tam ortadan bölüyor ki, bu durum, çevresindeki bütün ülkeleri etkileyebilecektir.³²²

Suudi Arabistan, Katar, Türkiye, ABD ile İran, Lübnan, Suriye, Rusya iki karşıt cephe oluşturmuş durumdaydı. Bu, daha önceki bölünmelere benzemiyordu. Bu kez durum daha ciddi, çünkü bölünme mezhep temelli olarak geliyordu. Türkiye her ne kadar Sünni bir çizgi izlemediğini söylese bile uyguladığı politika Müslüman Kardeşler çizgisinde Sünni temelli bir politika. Çünkü Suriye'de iç savaşta Türkiye böyle algılanıyor ve hatta Türkiye siyasi ve askeri muhalefetini

³²⁰ Hüsamettin İnaç, "Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü", Ed.: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın ve Bilal Yıldırım, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s. 492.

³²¹ Altan Çetin, Yay. Haz.: Galip Çağ, *Arap Baharı ve Türkiye*, Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çankırı, 2012, s. 37-38.

³²² Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", s. 202.

Türkiye'de örgütleyerek Suriye meselesine doğrudan angaje oldu. Amaç Suriye'de rejimin yıkılmasından sonra kurulacak masada yerini almaktı. Suriye'deki iç savaşın ardından Suriye diye bir yapının kalıp kalmayacağı da henüz belli değil. Tunus'la başlayıp Mısır'la devam eden sürecin Suriye'ye varmaması da mümkün görünmemiştir. Araya bir takım unsurlar da karıştı ama hemen hemen bütün ülkelerde, buna Libya da dahil başlangıç itibariyle, her şey kendi iç dinamiğiyle, kendi talepleriyle gelişti. Söz konusu gelişmelerin bir kısmı örgütsüz ve başarısız, tıpkı Libya'daki gibi. Yine Suriye'deki gibi örgütsüz, hazırlıksız başlayan ayaklanmalar yaşandı. Mısır ve Tunus'taki kitleler de hazırlıklı değildi, ama onların tarihsel, sosyal ve kurumsal süreçleri biraz daha farklıydı. Bu dönem bir alt başlık olarak "demokrasi için ayaklanma" ya da "demokrasi için devrim" olarak nitelendirilebilir.³²³

Tarihi anlamlarını ve kavramlarını yitirmiş her coğrafya ve halk gibi Mısır da yabancılaşmanın ve kozmopolitleşmenin ağına takılarak ruhunu ve inanç dinamiklerini yitirip etkiye açık hale gelmişti. Mısır halkı bunca karamsar tablo içinde sokaklara çıkmış ve diktatöre "dur" demişti. Ancak Tunus'ta olduğu gibi Mısır'da da idarecilerin gidişi kısa, orta ve uzun vadeli planları olmayan bir toplum için kaosun da habercisiydi. Kendilerine yeni bir dünya kurmak arzusundaki halklar, eski otoriter rejimleri değiştirmeleri gerekiyordu. Anayasa, bürokrasi ve diğerleri.³²⁴

Mısır'da bir Yüksek Seçim Konseyi var ve bu Konsey eski sistemden kalma adaylardan istediğini seçime soktu; yani kendisine göre belirliyordu. İstihbarat, polis teşkilatı, bürokrasi ve iş dünyası aynen duruyor ve de sistemin kendisi bir şekilde ayakta duruyordu. Öte yandan ayaklanan kitlelerin örgütlü kesimleri ve bunları temsil edenler de yeni sistemi kurmak, amiyane tabirle kendine yontmak için hem eski kurallar hem de yeni sistemi birlikte götürmeye çalışıyorlardı. Yani 1.5 yıllık sürenin sonunda Tunus ve Mısır'da eski sistemi tamamen yıkmasalar bile geçmiş yönetimler artık orada ömürlerini tamamlamışlardı. Bu durum ülkede tam bir kırılma olmadığını gösteriyordu.³²⁵ El Ahram'da bir yazı başlığı: "Neo-Mübarekizm'e Hayır!" makalesinde şöyle diyordu: "*Cumhurbaşkanı Mübarek gitmiş olabilir ama onu yıllar*

³²³ Mete Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", s. 203.

³²⁴ Altan Çetin, *Arap Baharı ve Türkiye*, s. 96-97.

³²⁵ Mete Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", s. 204.

yılı iktidar koltuğunda tutmuş olan sistem yerli yerinde duruyordu." ³²⁶ Arap Baharı'nın, etkisini tam anlamıyla göstermediğini gözler önüne seriyordu.

Artık sokakta değil, sandıkta hesaplaşma görüntüsü ortaya çıktı. Bu çıkınca da bütün bu coğrafyada şöyle bir manzara oluştu: Birçok insan için, Batı'da olsun, Türkiye'de olsun soru işaretleri arttı; Mısır nereye gidiyor sorusu daha sık sorulmaya başlandı. Bunun nedeni ise sandıktan Müslüman Kardeşler ağırlıklı bir siyasi yapının çıkmasıydı. Ancak Mısır'da olsun Tunus'ta olsun tek başlarına iktidar olamadılar, çünkü Mısır'da onları kabul edilebilir hale getiren bir Selefî Hareketi vardı. Selefiler, Müslüman Kardeşler'in bile sandıkta zaman zaman ittifak yapacağı ama çoğu zaman uzak duracağı bir hareketti. Dünyaya, "Arap Baharı nereye gidiyor? sorusunu sorduran da buydu. Bu geleneksel hareketler, geleneğe bağlı tabanlara dayanıyordu ama yeni bir dönemle karşı karşıydılar. 1920, 1950, 1960 hatta 1980'lerde değildiler 2010'larda karşılarında farklı bir dünya ve toplum vardı. Onlar da kendi içlerinde tartışma yürütüyorlardı: Eski Müslüman Kardeşler mi olacağız yoksa yeni bir açılım mı yapacağız?³²⁷

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da dikta rejimlere karşı ortaya çıkan halk hareketlerinin yeni dünya düzeninde radikal bir değişim yaratacağı açıktır. Ancak bu değişimin bölgede radikalleşmeyi mi, demokratikleşmeyi mi yoksa yeni Irak'ları mı getireceği muğlâkta kalmaktadır. Ortadoğu'daki isyanların sadece bölge ülkelerini etkilemeyeceği ve bunun tüm dünya sistemi için oldukça önemli olduğu nettir. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgedeki gelişmeler kapsamında takınacağı tavrın sıfır sorun yaklaşımı doğrultusunda olduğu, bölgede istikrarlı bir havza oluşturulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Ayrıca Türkiye izleyeceği politikaları yalnızca kendi ulusal çıkarı perspektifinden değil, bölge devletlerinin kendilerinden beklediği biçimde hareket etmekle de yükümlü olduğunu hissettirmektedir.³²⁸

Arap Baharı'nın altında yatan nedenler olarak gösterilen; yolsuzluk, siyasette söz sahibi olma ve işsizlik gibi konular göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de Arap Baharı'nın etkisini göstereceği bir ortam olmadığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle BDP ve PKK'nın Türkiye'deki Kürtleri kışkırtmak için Bahar'ın rüzgarını

³²⁶ Temel Demirer, "İkinci Perde: Tunus İle Mısır'dan Libya İle Suriye'ye", Ed.: Babür Pınar ve Recai Ulutaş, *Ortadoğu Yalancı Bahar*, içinde, Nitelik Kitap Yay., Ankara, 2012, s. 387.

³²⁷ Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", s. 205-206.

³²⁸ Çakmak, Yetim ve Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", s. 119-120.

kullanamayacağı açıktır.³²⁹ Arap Baharı'ndan sadece Arap ülkeleri değil Arap olmayan birçok ülke bundan nasibini almıştır ve kısa süre içerisinde yönetim karşıtı protesto sesleri yükselmiştir. Ancak Türkiye, Arap dünyası karşısında daha demokratik bir ülkedir ve model ülke olarak görülmektedir. Dolayısıyla Bahar'ın etkisi Türkiye'de çok fazla vücut bulamamıştır.

Arap isyanları sürecinin üzerinden uzunca bir yıl geçmesine rağmen ortada net bir tablo vardı. Halk her ne kadar daha iyi yaşam standartlarına sahip olmayı, özgürlüğü, sosyo-ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını yani gelir dağılımında adalet ilkesini ve demokrasiyi canları pahasına savunsalar da ortada tek bir gerçek vardı. O da demokrasinin sadece seçimlerden ibaret olmadığı. Otoriter rejimlerden demokrasiye geçmek kolay değildir, özellikle yönetimin mutlak bir hakimiyetten yine mutlak bir iktidara geçişi devam ettiği sürece hiç kolay olmayacaktır. Bu sürecin olumlu yanı, insanlar korku duvarlarını aşmayı ve otoriter rejime karşı çıkmayı öğrendiler. Artık kendi kaderlerini yine kendilerinin tayin edeceğini biliyorlardı. Kısacası, diğer Batılı ülkeler gibi demokratik bir yönetim talep ediyorlardı.

2.7.5. Devrimi Tetikleyen Olaylar

1981'den beri ülkeyi yönetmekte olan Hüsnü Mübarek'le nitelendirilmiş anti-demokratik, otoriter ve yozlaşmış bir rejimi hedef alan sokak hareketi, 2000'li yılların başında genişlemeye başlamıştır. Bu hareketlilik, 20. yüzyıl Mısır tarihindeki kitlesel protestoların üçüncü aşamasını oluşturmaktaydı. Bu açıdan üç kırılma noktasını tespit etmek mümkündür. İlki, Mısırlıların İngiliz işgalini sona erdirmek amacıyla kitlesel gösteriler düzenledikleri "1919 Devrimi" idi. Bu kitle hareketleri, Mısır'ın bağımsızlığında kritik rol oynamıştır. İkincisi, 1977 yılında Sedat'ın neo-liberal ekonomi politikasının yoksullar üzerinde yaratmış olduğu tahribat sonucunda ortaya çıkan "Ekmek İsyanı" idi.³³⁰ Sedat'ın temel gıda maddeleri üzerinde sübvansiyonları geri çekmesi, isyanın zeminini hazırlamıştı. 1919 Devrimi kadar dönüştürücü bir etki yaratmamış olsa da bu hareket, Sedat'ın solculara karşı Müslüman Kardeşler ile örtük bir uzlaşmaya girmesi açısından önem taşımaktadır.

³²⁹ Mustafa Dönmez, "Arap Baharı'ndan Kürt Baharı Çıkar Mı?", Ed.: Hüseyin Akdoğan, Yavuz Kahya ve Nurullah Altun, *Ortadoğu'daki Siyasal Gelişmeler ve Güvenlik*, içinde, Polis Akademisi Yay., Ankara, Kasım 2012, s. 10.

³³⁰ Raymond William Baker, *Sadat and After: Struggles for Egypt's Political Soul*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 118-119 ve Noha el-Mikawy, *The Building of Consensus in Egypt's Transition Process*, Kahire, The American University in Cairo Press, 1999, s. 3'den aktaran Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 40.

Üçüncü kırılma noktasını ise, 2011'de Mısırlıların "Mısır Devrimi" olarak adlandırdıkları süreç oluşturmaktadır. Fakat 2011'in köklerini, 2000'lerin başından itibaren Mısır'da ortaya çıkan yeni toplumsal harekette aramak gerekir.³³¹

Mısır'da Mübarek'in istifasını isteyen gösterilerin başlangıç tarihini, 2005 seçimleri öncesinde yaşanan olaylarla birlikte başlatmak yerinde olacaktır. Özellikle 2006 sonrası dönemde tekstil işçileri tarafından ekonomik koşulların iyileştirilmesi için düzenlenen genel grevler halkın Mübarek karşıtı sokağa dökülmesinde önemli bir başlangıçtır. Söz konusu eylemler 1946'dan sonraki en önemli sivil grevler olmuş ve yaklaşık 30 bin kişi eylemlere katılmıştır. Ayrıca 2007'de organize edilen 6 Nisan Gençlik Hareketi'nden de bahsetmek gerekir. Bir internet grubu olarak ortaya çıkmasına karşın 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin de çağrısıyla 6 Nisan 2008'de düzenlenen mitinge Sendikaların da destek vermesi sonucu binlerce insan ekonomik koşulların değiştirilmesi arzusuyla birlikte siyasal taleplerle de meydanları doldurmuştur. Bunların yanı sıra avukatların, öğretim üyelerinin de yönetimin uygulamalarını protesto eden eylemler düzenlemesi halkın yönetim karşıtı sokağa dökülme güvenini kazanmasında etkin bir rol oynamıştır.³³²

2011 Mısır Devrimi'nin temel taleplerinden biri, Hüsnü Mübarek'in iktidarı bırakması olsa da, muhaliflerin Hüsnü Mübarek yerine oğlu Cemal Mübarek'e yönelik eleştirileri de azımsanmayacak kadar önemliydi.³³³ Devrime giden süreçte rol oynayan en önemli olay, hiç şüphesiz Mübarek'in iktidarı oğluna devretme isteği ve bu yöndeki girişimleri gelmektedir. 30 yıldır ülkeyi OHAL Yasaları ile yöneten Mübarek, kendisine karşı yapılacak olası bir darbenin yolunu kapatmak için hem güvenlik ve istihbarat gücüne ağırlık vermiş hem de Anayasa'da ifade edilmesine rağmen bir Cumhurbaşkanı yardımcısı atamamıştır. Devlet Başkanlığı yardımcılığı koltuğunun boş bırakılmasının arkasında yatan en mühim sebep, bu makama getirilecek kişinin iktidarı ele geçirme olasılığı veya Cemal Mübarek'in son aşamada bu koltuğa getirilme hedefinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Hiç şüphesiz Hüsnü Mübarek'in iktidarı babadan oğla geçirme hedefi başta Mısır halkı olmak üzere Mısır'ın sivil ve askeri bürokrasisinde yer alan bir çok kesim tarafından ciddi

³³¹ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 41.

³³² Ayhan, "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", s. 23.

³³³ Abdel Monem Said Aly, "State and Revolution in Egypt: The Paradox of Change and Politics", *Crown Center for Middle East Studies Essay 2*, Ocak 2012, s. 35-36, <http://www.brandeis.edu/crown/publications/ce/ce2.html>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

tepkiyle karşılaşmıştır. 82 yaşına gelmesine rağmen Hüsnü Mübarek'in iktidarı elinde tutma isteği ve barışçıl dönüşüme karşı çıkması, Mısırlıların değişim için sokağa dökülmesinde önemli bir rol oynamıştır.³³⁴

Mübarek(ler) rejiminin uzun yıllar devam edeceği endişesinin yanı sıra, Mısır'da farklı ideolojik ve toplumsal kesimlerin bir araya gelmesine yol açan iki belirleyici etken ileri sürülebilir. Bunlardan ilki, 1990'larda Filistin-İsrail'in barış sürecinin çökmesinin ardından, 2000 yılında ortaya çıkan El-Aksa İntifada'sıydı. İsrail'in kuruluşundan beri Arap dünyasının sahiplendiği Filistin sorunu, Mısır'da da kitlesel protestoların patak vermesine yol açmıştır.³³⁵

İkinci kırılma noktası, 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgali sonrasında ortaya çıktı ve halkı ortak milliyetçi duyarlılıkla birleştirdi. Sadece Mısır'ı değil hemen hemen bütün Arap dünyasını etkisi altına alan protestolar, sokak siyasetinin yeniden ivme kazanması anlamına geliyordu.³³⁶ Arap dünyasında meydana gelen olumsuz bir süreçten Mısır'ın da etkilendiğinin ve bu durumu meydanlarda güçlü protestolarla sergilediğinin dikkatle altını çizmek gerekir.

2000'li yılların başından itibaren El-Aksa İntifadası'nın ve Irak İşgali'nin Mısır sokaklarında baş gösterdiği hareketlilik, 2004'te muhaliflerin iki ana platformda bir araya gelmelerine zemin hazırlamıştır. İlki, Arapçada "yeter" anlamına gelen Kefaya Hareketi (Değişim İçin Mısır Hareketi) idi. Temelde Nasırcı çizgideki Karama Partisi üyelerinin, liberal Ghad Partisi'nin, Mısır Komünist Partisi'nin ve 1970'lerde öğrenci hareketine liderlik etmiş eski isimlerin katıldığı bu hareket, siyasal bir parti değildi. Hareketin temel talebi, Mübarek rejiminin tasfiye edilerek, adil ve serbest seçimlerin yapılarak demokratikleşmenin sağlanmasıydı. Kefaya hareketi temelde iç siyasete odaklanmaktaydı ve söylemlerinde herhangi bir ABD karşıtlığı bulunmuyordu. Çünkü ABD her ne kadar Mübarek rejimiyle işbirliği içerisinde hareket etmiş olsa da 2000'li yıllardan itibaren gerek Büyük Ortadoğu Projesi'yle gerekse de Irak'ın işgalinde demokratikleşme söylemleriyle bölgede

³³⁴ Ayhan, "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", s. 23.

³³⁵ Rabab El-Mehdi, "The Democracy Movement: Cycle of Protest", *Egypt: The Moment of Change*, Der.: Rabab El-Mehdi ve Philip Marfleet, Londra, Zed Books, 2009, s. 87-103'den aktaran Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 42.

³³⁶ Asef Bayat, *Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, Çev.: Özgür Gökmen ve Seçil Deren, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 214-215.

otokratik rejimlerin dönüşmesine ilişkin politika izlemekteydi.³³⁷ ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda bölgeyi kolaylıkla yönlendirebilmesi için bu yöntemlere ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Kefaya hareketinin yanı sıra toplumsal muhaliflerin bir araya geldikleri diğer bir oluşum ise Değişim İçin Halk Mücadelesi (Popular Campaign for Change) idi. Bu örgütlenmenin atar damarını ise Marksistler oluşturmaktaydı. Devrimci Sosyalistler, sol tandaslı insan hakları aktivistleri ve bağımsız solcuların yer aldığı örgüt zamanla Kefaya Hareketi'yle bütünleşti. Bu iki ana muhalif 2005 yılında Başkanlık ve Meclis seçimlerinin demokratik prensiplere uygun olarak gerçekleştirilmesi talepleriyle, Mübarek karşıtı temelinde "Değişim İçin Ulusal İttifak" platformunda birleştiler. 2005 yılının Kasım ayında hükümet destekli öğrenci hareketlerine karşı Devrimci Sosyalistler'in Müslüman Kardeşler üyelerinin ve bağımsızların katılımıyla oluşturulan Özgür Öğrenci Birliği, Hilvan, Ayn Şems ve Kahire üniversiteleri gibi ülkenin büyük ve etkin üniversitelerinde örgütlenmeye başladı.³³⁸ Bu hareketler Mübarek rejimine karşı çıkışın simgesiydi.

Yaşam standardının düşmesi, yükselen işsizlik oranları, azalan ekonomik gelirler ve tüm bunlara karşın ülke içinde anti-demokratik uygulamaların devam etmesi, halkın rejim karşıtı eylemler sergilemesinde sağlam gerekçelerdir. İşçi sendikalarının düzenlediği geniş katılımlı protestoların yanı sıra günde iki dolardan daha az bir gelire geçinmek zorunda kalan Mısırlıların içine düştüğü yoksulluk ve sefalet, sokaklarda yönetim karşıtı güçlü bir kesimin doğmasına, giderek protesto sayılarının artmasına ve 2011 Devrimi'ne giden sürecin kapısını aralamıştır. Ayrıca 25 milyon internet kullanıcısının bulunduğu Mısır'da ağırlıklı olarak gençlerin daha iyi bir gelir ve daha fazla demokrasi söylemlerini desteklemesi ve bu taleplerini internet aracılığıyla sosyal muhalefet ağına dönüştürmeleri ilginçtir. Yarın Partisi tarafından organize edilen "Yeter Hareketi"nin yanı sıra Halid Said gibi hiçbir partiye üye olmayan bireylerin sokak ortasında güvenlik kuvvetleri tarafından dövülerek öldürülmesi halkın tepkisinin genişlemesine yol açmıştır.³³⁹ İnsan hakları ihlallerinin kan dondurucu şekilde yaşandığına kanıt olarak ileri sürülebilecek en önemli olaylardan biri belki de Halid Said idi ve bu beraberinde Mısır toplumunun

³³⁷ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 44.

³³⁸ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 45.

³³⁹ Issandr El Amrani, "The murder of Khaled Said", *The Arabist*, 14 June 2010, <http://www.arabist.net/blog/2010/6/14/the-murder-of-khaled-said.html>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

meydanlarda birleşerek Mübarek karşıtı rejimin giderek ivme kazanmasını sağlamıştır.

Ayrıca "Yeter Hareketi"ne liderlik yapan El-Ghad Party (Yarın Partisi) üyeleri de meydanlardaki protestolarda etkin bir rol oynamıştır. Ayman Nur, Ocak gösterilerine öncülük etmeye çalışan bir lider olarak odaya çıkmaktadır. Uzun bir dönem tutuklu kalan Nur, *"Göndermek istenilen mesaj tek bir kelimedden oluşuyor: Gidin. Başkan Mübarek'in gitmesini istiyoruz. Size ve rejiminize artık katlanamıyoruz. Barışçı bir değişimin kapılarını kapattınız"* cümlelerine yer vererek eylemlerinin Mübarek istifa edene kadar sürdürme kararlılığında olduklarını göstermiş ve Mübarek'in bir an önce istifa etmesini dile getirmiştir.³⁴⁰ Azim ve kararlılığının önünde herhangi bir gücün engel olamayacağını vurgulayan Mısır halkı demokratikleşme yolunda adım atmıştır. Ancak Mısır yönetiminin, sıklıkla asker tabanlı yöneticiler arasında el değiştirmesi ve askeri darbelerin yaşanması; yönetimin demokratik olduğunu göstermez.

2005 yılı hem Meclis seçimleri hem de Başkanlık seçimlerinin gerçekleşecek olması nedeniyle Mısır için siyasal hareketliliğinin yoğun yaşandığı bir yıl olmuştur. 2005 seçimlerinde usulsüzlük, şiddet ve medya üzerinde baskıların gitgide artması gibi etkenler muhalefetin, var olan siyasal sistemin ülkenin ihtiyaçlarını karşılamadığı düşüncesiyle Anayasa reformu çağrısını dile getirirse de somut bir girişimde bulunamamıştır. Özellikle 2008'de tekstil bölgesi Mahalla el-Kubra'da 6 Nisan'da düzenlenen gösteriler, 2011 devrimi için kritik bir rol oynamıştır. Nihayetinde, 2000'lerin başından itibaren farklı toplumsal kesimler ülkede demokratik kurumların oluşturulması, siyasal temsiliyet alanının genişletilmesi, siyasal örgütlenme önündeki engellerin kaldırılması, adil bölüşümün sağlanması, insan haklarına dayalı bir rejimin oluşturulması ve demokrasinin güvence altına alınacağı yeni bir anayasa hazırlanması gibi geniş kapsamlı talepler çerçevesinde bir araya gelerek 25 Ocak 2011 Devrimi'ne giden sürecin altyapısını hazırlamışlardır.³⁴¹ Devrimler doğaçlama meydana gelen oluşumlar değildir. Devrimlerin temel yapı taşını oluşturacak olan etmenler öncesinde gelişir, sonrasında patlak verir.

³⁴⁰ "Mısır muhalefetinin simgesi Ayman Nur", *Euro News*, 28.1.2011, <http://tr.euronews.net/2011/01/28/misir-muhalefetinin-simgesi-ayman-nur/>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

³⁴¹ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 47-48.

The Economist dergisi 2008 yılındaki Mısır'ı şu şekilde tarif ediyordu:

"Mısır'ın 75 milyonluk nüfusunun çoğu, hayatlarını idame ettirebilmek için mücadele veriyor. Yükselen fiyatlar, olumsuz eğitim koşulları, keyfi kararlar veren yargı mensupları, yolsuzluğun içine batmış bürokrasi ve demokrasi gibi gözükken ama aslında tüm muhalifleri ezen ve dışlayan seçkinlerin hakimiyeti altındaki rejim tarafından tüm beklentileri törpülenmiş durumda."³⁴²

Böylece bu koşullar altında Mısır sokakları da hareketlenmeye başlamıştı. Özellikle tekstil sektöründe 2006-2008 yılları arasında yaşanan grevler, köylülerin topraklarını yitirmemek için gösterdiği direniş, bir orta sınıf hareketi olan Kefaya Hareketi'nin ortaya çıkması örgütlenme deneyimleri açısından önemli yapı taşlarıydı. O sırada kimse bunların kısa bir süre sonra Mübarek'i devirecek olan eylemlerin ilk örneği olduğunu bilmiyordu. İsyana katılanların beklentisi özgürlük olduğu kadar ekonomiyi de kapsayan adaletti.³⁴³

Tunus, Yemen ve Mısır'daki ayaklanmaları sadece yoksullukla ya da demokrasiyle ilişkilendirmek doğru olmaz. Bir şey daha vardı: Devrim gündeminin hülasası Mısır sokaklarından yükselen şu sloganda: "Hürriyet, Emek, Haysiyet".³⁴⁴ Ekmek bittikçe, petrol tükendikçe, bankalar çalışmadıkça, ana gıda maddeleri ve halk vasıtaları ortadan kayboldukça Mısır halkının öfkelerinin seviyesi de artmıştır. Mısır genci, yaşlısı, kadını, erkeği, Müslüman'ı, Hıristiyan'ı ile tek vücut olup 30 yıldır bu ülkeyi bir diktatör gibi yöneten Hüsnü Mübarek'ten kurtulmak üzere harekete geçmişlerdir. Gün geçtikçe kitleler, yorulmak yerine daha kararlı bir şekilde yollarına devam etmişlerdir. Adeta Mısır halkı bir uyanışa geçmiştir. Hatta Batılı devletlerin "halkın sesine kulak ver" çağrılarını kızan Mübarek, kimsenin Mısır'ın iç işlerine karışmaya hakkı olmadığını vurgulamasına rağmen dışarıdan gelen baskılar da her geçen gün artmıştır.³⁴⁵

³⁴² "Will the dam burst?" *The Economist*, 11 Eylül 2008, http://www.economist.com/node/12202321?Story_ID=E1_TNNDNPNT, (Erişim Tarihi: 13.1.2017).

³⁴³ Can Ertuna, *Arap İsyanları Güncesi*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014, s. 192.

³⁴⁴ Albayrak, *Bu Devrimler Bizim*, s. 29.

³⁴⁵ Oya Akgönenç, "Ortadoğu'da Siyasi Dalgalanmalar: Tunus ve Mısır Halk Devrimleri", *2023 Dergisi*, Sayı 118, 2011, s. 70.

2.7.6. Mübarek'in "Devrilemez" İktidarı'nın Sonu ve Devrim

Tunus ve Mısır'da Zeynel Abidin Bin Ali ve Hüsnü Mübarek rejimleri neden kısa zaman içerisinde devrilebilmesi mümkün olabildi sorusu ile yola çıkılırsa; aralarındaki önemli farklılara rağmen, her iki ülkenin en azından çeşitli sebeplerle Arap ülkelerinden bir istisna oluşturduğu ifade edilebilir. İlk olarak, tarihsel miras ve makro düzeydeki yapısal sosyal ve siyasal dengelerle ilgilidir. İkincisi ise, her yıl çok sayıda turistin ziyaret ettiği bu iki ülkede açık bir toplum ve buna denk düşmeyen anakronik bir iktidar sisteminin bir arada bulunmasıyla ilişkilidir. Mübarek ve Bin Ali'nin, İbn-i Haldun'un "*kemale ermiş olan iktidarların çökmeye yüz tutmuş iktidar olduğu*" yolundaki uyarısını dikkate almadıkları söylenebilir. Bin Ali ve Mübarek'in, dokunulmazlıklarının en yüksek seviyede olduklarını düşündükleri anda toplumları nezdinde en zayıf hale geldiklerini görmedikleri açıktır.³⁴⁶

Mısır'a sıçrayan halk ayaklanması giderek kitleselleşmeye başladı. Mısırlıların kendi tabiriyle Mısır Devrimi'nin miladını 25 Ocak 2011'de 6 Nisan Gençlik Hareketi liderliğinde örgütlenen kitlesel protesto gösterileri oluşturdu. Muhaliflerin protestoların başlangıcı olarak 25 Ocak tarihini seçmelerinin oldukça önemli bir sembolü bulunmaktaydı. 25 Ocak, İngilizlerin 1952 yılında, ülkede İngiliz karşıtı protestoların ivme kazandığı dönemde, Mısır'ın İsmailiye kentindeki bir polis karakoluna düzenledikleri başarısız saldırının gerçekleştiği bir gündü. Bu kitlesellenen protesto gösterileri 11 Şubat'ta Hüsnü Mübarek istifa edinceye dek sürmüştür.³⁴⁷

25 Ocak 2011'de 6 Nisan Gençlik Hareketi, Kefaya, Müslüman Kardeşler ve Devrimci Sosyalistler gibi sivil toplum hareketlerinin organizasyonu ile meydanlarda toplandı ve gruplardan bazıları Mübarek'in UDP binasına ve İçişleri Bakanlığına doğru yürüdüler. Ayrıca Muhalefet hareketi olan 6 Nisan Gençlik Hareket'i, "Mısır İntifadası (Ayaklanma Günü) Günü"nü etiketlediği 25 Ocak'ta İçişleri Bakanlığı önünde polisin istismar ettiği Müslümanlara protesto çağrısında bulundu.³⁴⁸ 26 Ocak günü Tahrir'de protestoların giderek artması, polis ile göstericiler arasında çatışmanın körüklenmesine sebebiyet vermiştir. Gösterilerin devam ettiği üçüncü gün,

³⁴⁶ Bozarslan, *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi (Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*, s. 15-16-17.

³⁴⁷ Steven A. Cook, *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*, Oxford, Oxford University Press, 2012, s. 281'den aktaran Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 48.

³⁴⁸ "6 April Movement Calls for Protest Against Police Abuse" *Al-Masry Al Youm*, 20.1.2011, <http://archive.li/OsXyS>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

tutuklamalar artmış, özellikle avukat ve gazeteciler gözaltına alınmıştır. "Öfke Günü" olarak adlandırılan 28 Ocak günü ise en geniş katılımlı protestoların yapıldığı gün olarak kayıtlara geçmiştir. 29 Ocak günü Mübarek, Ahmet Nazif hükümetini görevden aldığını onun yerine istihbarat şefi Ömer Süleyman'ı Başkan yardımcısı, Ahmet Şefik'i de Başbakan olarak atadığını duyurması göstericiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye ve Suudi Arabistan, vatandaşlarını ülkeden çıkarmak için uçak gönderirken ABD de vatandaşlarına ülkeyi terk etmelerini söylemiştir.³⁴⁹ Gösteriler gün geçtikçe daha da artış göstermeye başlamış ve bu durum şiddeti beraberinde getirmiştir.

Hakan Albayrak'ın ifadesiyle; Mısır sokaklarında yükselen "Yeter!" nidası ayyuka çıktı. Buna rağmen Mübarek, "firavunlukta" (bir kısım çevreler tarafından nitelendirilen) ısrar ediyordu. Ömer Süleyman'ı Başkan yardımcılığına getirmiş ve halef ilan etmişti. Ben gitsem bile bu düzenimin çarkı devam edecek diyerek adeta millete meydan okuyordu. Ömer Süleyman, İstihbarat teşkilatının yani derin devletin, yani millete komplo dairesinin başıydı. Varlığını Siyonistlerin varlığına armağan etmiş bir haindi. Mısır'ın her bir tarafında "Kahrolsun Hüsnü Mübarek" diye sesini yükselten kalabalığın öfkesi İsrail'i korkutuyordu, zira Mübarek kahrolduğunda İsrail de kahrolabilirdi.³⁵⁰

Bu koşul içerisinde ayaklanan Mısır işçi ve emekçilerinin özelde orduya genelde devlete ilişkin yanlısamalarından devrimci pratiğin ateşi içinde kurtulmaları ve devrimci bir işçi-emekçi iktidarının çekirdeğini oluşturacak olan özerk bir silahlı örgütlenmeye gitmeleri, devrimin ilerlemesinin çıkarları açısından yapısal bir önem taşımaktadır. Ayrıca işçi-emekçi halkın çıkarları ise, devrimin sonuna kadar götürülmesi ve sadece Mübarek kliğinin değil onun sınıfsal dayanaklarının da elimine edilmesi ve siyasal gericiliğin ve emperyalizmin kesin bir yenilgiye uğratılmasıdır.³⁵¹

Ordunun Hüsnü Mübarek rejimini terk etmesi, rejimin yıkılmasında temel rol oynamıştı. 25 Ocak Devrimi, Mübarek'in devrilmesine yetecek zamanı tanıması, önemli bir fırsat sundu. Yüksek Askeri Konsey'in almış olduğu konum başlangıçta

³⁴⁹ İsmail Numan Telci, " Mısır 2011", Ed.: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın ve Bilal Yıldırım, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s. 219-220.

³⁵⁰ Albayrak, *Bu Devrimler Bizim*, s. 27.

³⁵¹ Altınoğlu, *Ortadoğu*, s. 420-421.

olumlu karşılandı, fakat geçiş dönemine karşı hayal kırıklıkları 1952 darbesiyle karşılaştırmaların yapılmasına sebep olmuştur.³⁵² 23 Temmuz 1952'de meydana gelen askeri darbesinde³⁵³; Muhammed Necip'in adını kullanan gizli subay örgütü askeri darbeye yönetimi ele geçirmişti. Ne Britanya ne de ABD darbeyi durdurmak için müdahalede bulunmuşdu. Genç yurtsever subaylar, bir kuşak önce Türkiye'deki benzerleri gibi eski rejim zengin liderlerinin yerlerini ve iktidarını alarak kapsamlı reformlar başlatmışlardı. Siyasi partiler kapatıldı, Meclis feshedildi. Askeri cunta, subayların iddiasına göre çok daha demokratik nitelik taşıyacak alan, yeni bir siyasi sistem kredisini doldurmuş olan 1923 Anayasası'nın yerini alana kadar, işbaşında kalacaktı.³⁵⁴

Hem 1952'de hem de 2011'de subayların rejimin yıkımına istekle katkı sağlamaya yetecek denli kin gütmüş oldukları doğrudur. Ancak her iki devrim arasındaki temel fark, 1952'de politikleşmiş subaylardan oluşan gizli bir örgütün (kendisini Hür Subaylar olarak adlandıran bir örgüt) iktidarını pekiştirmek amacıyla askeri müdahalenin başına geçmiş ve güvenilir teğmenlerini derhal güvenlik aygıtı içine yerleştirerek bunu başarmış olmasıdır. Buna karşılık 2011'de, aynı güvenlik aygıtı etkili bir biçimde orduyu siyasetten uzak tuttu ve yukarıdan ele geçirilemeyecek denli katı bir yapıya dönüştü. Dolayısıyla 25 Ocak Devrimi, rejimin bertaraf edilmesi için altın bir avantaj sunarken, teşkilat içindeki hiçbir siyasi gurubun herhangi bir girişimde bulunma imkanı bulunmamaktaydı.³⁵⁵

Toplumun birbirinden farklı veçhelerini bir araya getiren harekete Müslüman Kardeşler üyeleri bireysel olarak katıldılarsa da, örgüt ilk etapta bir eylem çağrısı yapmaktan imtina etti. Mısır'daki protestoları Facebook ve Twitter gibi paylaşım siteleri üzerinden örgütleyenler 2008 yılında tekstil fabrikalarının çoğunlukta olduğu Mahalla El-Kubra'daki işçi grevlerini organize eden 6 Nisan Gençlik Hareketi üyeleriydiler. Daha eğitilmiş kitlenin yön verdiği bu hareket, homojen olmamakla birlikte Anayasa'da yer alan seçim sistemlerine ilişkin hükümlerin değiştirilmesi, daha aktif bir siyasi katılımın sağlanması, insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve

³⁵² Hazem Kandil, "Mısırda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, içinde, Çev.: Akın Emre Pilgir, Der.: Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 89.

³⁵³ 23 Temmuz 1952 devriminin en önemli özelliği, bir kitle partisinin desteği olmaksızın yönetimin ele geçirilmesiydi. Eski devlet cihazına dokunulmadı ve bürokraside büyük çaplı tasfiyelere gidilmemişti. (bkz. Parlar, *Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar*, s. 145.)

³⁵⁴ Goldschmidt JR. ve Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 351.

³⁵⁵ Kandil, "Mısırda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 90.

işkenceye son verilmesi gibi temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ile yoksullaşmanın Mısır toplumunda yarattığı travmanın adil bir bölüşüm sistemiyle aşılması gerektiğine vurgu yapıyorlardı. Bu talepler doğrultusunda kısa zaman içerisinde Kahire'de ve ülkenin diğer büyük kentlerinde geniş çaplı gösterilerin ortaya çıkmasıyla kitleselleşti.³⁵⁶

Ancak Facebook ve Twitter olmasaydı Mısır'da böyle bir ayaklanma olmazdı demek yanlış ve Mısır halkına saygısızlıktı. 1977 büyük ayaklanmada ve 2004-2005 yıllarında Kefaya Hareketi Mübarek rejimini devirmeye çalışırken Facebook daha Mısır'a ulaşmamış, Twitter ise henüz yoktu. Bu ülkede köklü muhalefet gelenekleri var; Müslüman Kardeşler, sosyalistler, komünistler var ve bunların asırlardır ödedikleri bedeller var.³⁵⁷

Mısır devrimiyle özdeşleşen Tahrir meydanına damgasını vuran slogan "ekmek-yaşam, özgürlük, toplumsal adalet" olmuştu. "Eesh" kelimesi Arapçada hem ekmek hem de yaşam anlamına geldiği için çift taraflı bir göndermeye sahipti. Nitekim gösterilerin hemen öncesinde gıda fiyatlarındaki artış yoksul kesimler için temel gıda kaynağı olan ekmek fiyatının fırlamasına neden olmuştu. Dolayısıyla, 1977 yılındaki "Ekmek İsyanı"na benzer şekilde, bu hareketin de neo-liberalizmin ekonomik alandaki tahribatına yönelik bir cevap olduğu düşünülebilir. İkincisi, bu kelime daha iyi bir yaşam talebini de içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla, keyfi tutuklamaların, işkencenin, insan hayatını felç eden sistematikliğine bir karşı çıkışı. Sokak siyasetine damgasını vuran bir diğer kesim, ekonomik açıdan zenginleşen fakat Mübarek döneminde siyasal ve toplumsal alanın baskı altına alınmasına tepki duyan Mısırlı seçkinlerin çocuklarıydı. Üst-orta sınıf bu kitle, ekonomik liberalleşmeye rağmen siyasal alandaki otokratik rejimin tasfiye edilmesi talebiyle muhalifler arasında yer aldılar.³⁵⁸

Hükümet göstericilere ve basına karşı şiddet kullanarak korku yaratmayı amaçladı. Bununla birlikte kolluk güçlerinin ve milislerin saldırıları halkta bir infial uyandırarak gösterilere olan desteği daha da arttırdı. İlerleyen zamanlarda Mübarek'in gidip gitmemesi değil nasıl gideceği tartışılmaya başlandı. Mübarek'in gidişinin askerinin de gideceği anlamına gelmediği bilindiği için bu konuya da dikkat

³⁵⁶ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 49.

³⁵⁷ Albayrak, *Bu Devrimler Bizim*, s. 29-30.

³⁵⁸ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 49.

çekilmeye çalışıldı. Mısırlı insan hakları savunucuları Hussam Behcet ve Suha Abdalati bu sebeple Mübarek'ten ilk olarak OHAL'i kaldırmasını, herhangi bir suçlamada bulunulmadan idari gözaltı kararı ile hapsedilen binlerce tutukluyu serbest bırakmasını ve ardından yetkilerini meclis ve hükümete devrederek istifa etmesini talep ettiler. Serbest seçimlerin yapılabilmesi için düzenlemelerin gerçekleştirilmesini ve 60 gün içinde seçimlerin tamamlanmasını isteyen Behcet ve Abdalati, 4 yıl önce Mübarek ve partisinin Anayasa'nın 34 maddesini iki ay içinde değiştirmesini öne sürerek bu sürenin makul olduğunu açıkladılar. Daha sonra, bir Başkan seçilinceye kadar halka hizmet etmek ve daha da önemlisi, geçici Cumhurbaşkanı denetlemek için çeşitli geçici bir hükümet atanmalıdır. Kolluk güçlerinin denetimi, ihlalleri gerçekleştirenlerin hesap verebilmesi, ayaklanmaya katılanların güvence altında olması ve ordunun tarafsızlığı da bir geçiş dönemi için gerekli şartlar arasında gösterildi, ancak ordu, süreci kontrol altına almaya karar vererek devrime ilk darbeyi vurdu.³⁵⁹

25 Ocak 2011 tarihinde Mısır'a sızrayan isyan dalgası, 18 gün boyunca Tahrir'de gerçekleştirilen protestolar sonucunda 1952 yılından beri ülkeyi yöneten asker kökenli 4. Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'i devirmiş ve Mübarek görevini Yüksek Askeri Konsey'e devretmek zorunda kalmıştır. YAK Başkanı Mareşal Muhammed Hüseyin Tantavi, Cumhurbaşkanlığının yetkilerini devraldıktan sonra Tahrir Meydanı'na sıcak mesajlar vererek halkın sempatisini kazanmayı başarmıştır. Kısa süre içerisinde referanduma giden halk % 77'lik bir çoğunlukla Anayasa değişiklik paketini onaylayarak, siyasi partiler önündeki engelleri kaldırmıştır. Ancak bir süre sonra ülke içinde yeniden sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Sağ, sol, liberal ve İslâmcı tüm çevrelerin hızlı bir şekilde partileşerek seçimlere hazırlanmış ve 28 Kasım 2011 tarihinde Mısır'da üç aşamalı seçim süreci başlamıştır. Mısır'da meydana gelen bu hızlı değişim Türkiye'deki kamuoyu tarafından da yakından takip edilmektedir.³⁶⁰

³⁵⁹ Hossam Bahgat ve Soha Abdelaty, "What Mubarak Must Do Before He Resigns", *The Washington Post*, 5 Şubat 2011, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/02/04/AR2011020404123.html>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

³⁶⁰ Ramazan Yıldırım ve Tarık Abdulcelil, "Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya", *SETA*, Ocak 2012, s. 22-24, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130508142455_setav_2012_yilligi_web_low_res.pdf, (Erişim Tarihi: 12.12.2016).

Kısacası Mısır'ın yakın tarihine bakıldığında, en kanlı dönemin yaşandığı 25 Ocak Devrimi'nden 11 Şubat'ta Mübarek'in istifa edinceye dek süren gösterilerde Mısır halkı ve dünya, yüzlerce kişinin ölümüne ve yaralanmasına şahitlik etmiştir. Bireyin en temel insan hakkı olan "yaşam" ve "işkence yasağı" hakkı ihlalleri bu dönemde had safhaya ulaşmıştır. İnsan hakkı ihlallerinin yoğun yaşandığı bu ülkede, her ne kadar demokratikleşmekten gem vurulsa da yaşanan hadiselerin tek bir açıklaması olabilir: Demokrasinin ortadan kaldırılması.

2.7.7. Mısır Devriminin Başarısı

Mısır'da Mübarek'in görevi bıraktığının açıklandığı 11 Şubat günü Kahire'den İskenderiye'ye, İsmailiye'den Süveyş'e meydanlardaki protestocuların sayısı tahminlere göre 15 milyona ulaşmıştır. 18 gün boyunca protestolarını devam ettiren ve baskılara direnen, farklı ideolojilerden, gelir ve eğitim seviyelerinden gelen Mısırlılar, 30 yıllık Mübarek yönetimini sona erdirmeyi başarmışlardır. Gücü ve otoriter yönetimi, arkasına aldığı ABD ve Mısır ordusu desteği ile devrilemez diye bakılan Mübarek'in bu kadar kısa zaman zarfında sonunun gelmesi şaşkınlık yaratsa da gerçek şu ki Mısır'daki devrim süreci, Tunus'ta Bin Ali devrilmeden ve Tahrir Meydanı'na göstericiler inmeden çok önce başlamıştır. Başta Müslüman Kardeşler olmak üzere bu süreçte 2000'lerden itibaren örgütlenmeye başlayan muhalefet, etkin teknoloji kullanımlarıyla organize olan gençlik hareketleri, 2004-2008 arası binlerce grev gerçekleştiren işçiler ve protestoları bastırmayarak devrime destek veren Mısır ordusu belirleyici olmuştur.³⁶¹ Özellikle sivil toplum kuruluşlarının da etkisi yadsınamazdı.

Mısır devriminin başarılı olmasını sağlayan ve devrimi gerçekleştiren çeşitli aktörler, uzun yıllar rejim tarafından bastırılan siyasi İslâmi hareketler, geniş kitlelerle meydanları dolduran STK'ları, toplumun özellikle bazı kesimlerinde büyük etkiye sahip dini kurumlar ve liderler bulunmaktadır. Bu yapıların ortak özellikleri ise devrimi gerçekleştirmek için ortak bir çatı altında bir araya gelmeleridir. Bunlar arasında devrimde ön plana çıkan en geniş katılımlı STK'larından birisi olan 6 Nisan Gençlik Hareketi, başlangıçta yerel bir grevi organize etmek amacıyla Facebook üzerinden kurulmuştu ve 6 Nisan 2008'de bu grevde önemli bir rol oynamıştı. Ancak daha sonraki yıllarda Mübarek karşıtı bir görünüme bürünmüş ve barışçıl gösteriler

³⁶¹ Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş, Özhan, Yılmaz ve Ensaroğlu, "25 Ocak'tan Yeni Anayasaya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", s. 15.

yapmayı sürdürmüştür. Nihayetinde Facebook, Twitter ve Blogger üzerinden kurduğu ağlarla ve gerek medya kanallarına sunduğu Tahrir Meydanı'ndaki videolarla mobilizasyonun sağlanmasında etkili olmuştur. Diğer bir aktif Hareket ise "Kefaya Hareketi" idi ki, gösterilerin başladığı ilk günden itibaren hem entelektüel hem de genç üyeleriyle Mübarek karşıtı eylemlere destek vermiştir.³⁶² Bir diğer öne çıkan Hareket ise, güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanımı neticesinde kasıtlı öldürülen Halid Said'in ölümünün ardından Mısır halkı ağızında "Hepimiz Halid Said'iz" şeklinde Facebook'ta sloganlaşan ve sonrasında rejime karşı dik duruş sergileyen bu muhalif grubun, devrime ulaşmadaki etkileri başarılı olmuştur.

Genel olarak liberal, seküler ve İslâmcı olmayan kesimi içinde barındıran "Devrimci Sosyalistler" de devrimde öncü rol oynayan STK'larından biriydi. Özellikle işçi sınıfının ve çalışanların gelirlerinde düşüklük, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve işçi haklarındaki yetersizlikler çerçevesinde rejime karşı çıkan en aykırı öbeklerden birisiydi. Bahsedilmesi gereken bir diğer hareket ise, eski Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Muhammed El-Baradei'nin oluşturduğu "Değişim İçin Ulusal Birlik" idi. Bu grup Müslüman Kardeşler'den Kıptilere Sosyalistlerden Selefilere Mısır siyasetinden ve entelektüel hayatından 120 üyesiyle ve Mübarek rejimi karşıtı tutumuyla Mübarek'in oğlu Cemal'in iktidara gelmemesi için çaba sarf etmiştir. Hatta YAK'e sivil yönetime geçilmesi konusunda baskıyla ön plana çıkmıştır. Devrim sürecinde etkili olan aktörlerden bir diğeri ise, Mübarek yönetimi boyunca siyasetten men edilen ve Hasan El-Benna tarafından 1928 yılında kurulan Müslüman Kardeşler'dir. Özellikle 2005 Meclis seçimlerinde yüksek sayıda sandalye kazanmış olmasına rağmen Mübarek rejimi karşısında büyük baskıya uğramış ve 2010'da ancak bir sandalye kazanabilmiştir. Hatta çoğu üyesinin milletvekilliği düşürülmüş, bazıları hapse atılmış ve bir şekilde siyaset yapmalarına mani olunmuştur. Dolayısıyla 2011'in başında cereyan eden halk ayaklanması, Müslüman Kardeşler açısından siyasi sürece katılmaları için büyük fırsattı ki, bunu meydanlarda güçlü etkisiyle göstermiştir.³⁶³

Müslüman Kardeşler dışında ülkede önemli bir diğer İslâmi sosyal grup "Selefiler" idi. Selefiler Kur'an'ı doğrudan tercüme ederek ve yoruma mahal vermeyerek Müslüman Kardeşler'e göre daha katı bir inanç sistemine sahiptir. Öyle

³⁶² Telci, "Mısır 2011", s. 222.

³⁶³ Telci, "Mısır 2011", s. 223.

ki bazı Selefilere, Mübarek karşıtı protestolara katılanları günahkâr olarak nitelendirip rejim yanlısı olurken bazılarıysa meydanlara inerek göstericilerden yana rejim karşıtı olmuştur. Ayrıca İslâm dünyasının en önemli eğitim kurumlarından biri olan El-Ezher Üniversitesi'nin devrim sürecindeki tutumu da önemlidir. Ancak El-Ezher, Mübarek yanlısı bir pozisyon takınarak protestolara son verilmesi çağrısında bulunmuştur. Buna rağmen El-Ezher'den bir çok akademisyen devrime açıkça destek vererek meydanlara inmiştir. Son olarak Kıpti Kilisesi'nin de devrim sürecindeki tutumundan bahsetmek gerekir. Mübarek döneminde yönetimin seküler politikaları sayesinde baskıya maruz kalmadan yaşayan Kıpti Kilisesi, gösterilerin başlamasıyla devrim sonrasında İslâmi grupların iktidarı ele geçirmesinden endişe duymuştur ve bu nedenle de Mübarek rejimini desteklemiştir.³⁶⁴

Ancak bu durum Mübarek'in devrilmemesine engel olamamıştır ve devrim Mısırlıların büyük başarısıyla sonuçlanmıştır. Şunu da belirtmekte fayda vardır: Nitekim devrimin başarısı atlında yatan en önemli etken, her kesimden halkın bir araya gelmesiydi. Diğer bir deyişle yaşı, sosyo-ekonomik durumu, eğitim seviyesi, savundukları ideolojiler farklı olmasına rağmen tek bir amaç vardı; Mübarek rejimine karşı birleşmek.

Mübarek yönetimi karşıtı protestocular ile güvenlik güçleri ve Mübarek yandaşlarının çatıştığı gösteriler yaklaşık iki hafta sürdü. Gösterilerin sonunda, Mübarek'in "devrilemez" görülen 30 yıllık iktidarı alaşağı olmuş ve Mısırlılar için ülkede yeni bir devir başlamıştı.³⁶⁵ Her şeye rağmen, Mübarek'in tasfiyesi, Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali'nin istifasına benzer şekilde, Mısır devriminin önemli bir başarısı olarak görülüyordu. Öyle ki Arap isyanları önce Tunus, sonra da Mübarek'in istifasıyla Mısır'da başarılı olabilmisti. Buradan hareketle Tunus ve özellikle Mısır'ı, Libya ve Suriye gibi kanlı geçişlerin yaşandığı örneklerden farklılaştıran temel unsurların altını çizmek gerekir. Mısır, uzun yıllar asker kökenli devlet başkanları tarafından yönetilmiş olsa da siyasal örgütlülük ve toplumsal muhalefet kanallarının diğer Arap ülkelerine kıyasla görece daha gelişmiş ve kurumsal bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.³⁶⁶

³⁶⁴ Telci, "Mısır 2011", s. 224-225.

³⁶⁵ "Mısır'da Devrim hedeflerine Ulaştı mı?", *BBC Türkçe*, 25 Ocak 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160125_misir_25ocak_yildonumu_analiz, (Erişim Tarihi: 14.2.2017).

³⁶⁶ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 50.

2.8. Devrim Sonrası Kurulan Geçici Hükümet Dönemi

Mübarek'in devrilmesinden sonra Mısır'daki iktidar merkezleri ile Müslüman Kardeşler arasında tam anlamıyla bir rekabet yaşanmıştır.³⁶⁷ Kollektif protestolar neticesinde Mübarek'in istifa etmesi, temelde Mısır ordusunun göstericilerden yana sergilediği tutumunun sonucunda gerçekleşebildi. İlk etapta sessiz kalan ordu, kendi halkına müdahale etmeyeceği gerekçesiyle, muhaliflerin talebiyle paralel şekilde Mübarek'in tasfiyesinden yana bir siyasal pozisyon aldı. Nitekim Mübarek'in istifasından sonra yeni Anayasa'nın hazırlanması ve demokratik seçimler yapılana kadar olan döneme Mısır ordusu damgasını vurmuştur.³⁶⁸

10 Şubat'ta YAK, başkomutanları olmaksızın bir araya geldi. Nitekim bu bir yumuşak darbe olarak görüldü ve ertesi gün Mübarek istifa etmek zorunda kaldı. Akabinde YAK üyelerinden biri şu açıklamayı yapmıştır: "Ordunun Mısır halkının iletildiği taleplerin meşruluğunu tanıdığını belirten tebliğe uygun olarak Başkanın çekilmesinden önce, ordu idareyi eline almıştır."³⁶⁹ Böylelikle ordu, tıpkı 1952 darbesinde olduğu gibi iktidarı tekrardan ele geçirdi ve YAK yönetiminde bir geçiş süreci başlamış oldu.

Mübarek'in 10 Şubat 2011'de görevinden alınmasından sonra, ordu yeni bir Başkanın seçimi için hazırlıklar yapma girişiminde bulundu.³⁷⁰ Mübarek'in devrilmesinden sonra ülke yönetimini Muhammed Hüseyin Tantavi başkanlığında YAK üstlenmiştir.³⁷¹ Eski Ulaştırma Bakanı Essam Şerif, ülkenin askeri yöneticileri tarafından 3 Mart'ta Mısır'ın yeni Başbakanı seçildi. Mısır'ın en büyük muhalefet grubu Müslüman Kardeşler ve laik 6 Nisan Gençlik Hareketi Essam'ın görevine atanmasını memnuniyetle karşıladı.³⁷²

Ordu, iktidar partisini lağvederek ve liderlerin çoğunu yargılayarak (çoğu mali yolsuzluklarından dolayı yargılanmıştır), eski rejimin birçok unsurunu elimine

³⁶⁷ Erdem Demirtaş, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, Metis Yay., İstanbul, 2014, s. 170.

³⁶⁸ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 50.

³⁶⁹ Kandil, "Mısırda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 116-117.

³⁷⁰ Farhad Khosrokhavar, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır", *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm* içinde, Çev.:Akın Emre Pilgir, Der.: Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yay., 2014, s. 170.

³⁷¹ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, *Tarih Makas Değiştirirken Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Değişim Arzusu*, USAK Raporları, Rapor No: 11-2, Ankara, 2011, s. 31.

³⁷² "Profile: Egyptian Prime Minister Essam Sharaf", *BBC News*, 7 March 2011, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12668416>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

etmeye başlamıştır. YAK, iktidarın seçilmiş bir otoriteye devredileceği 6 aylık bir geçiş döneminden sonra politikadan çekilme niyetinde olduğunu duyurmuştur. Bu sırada askeri iktidar, eski Anayasa'nın, YAK tarafından hazırlanan bir Anayasal Deklarasyon ile değiştirilmesine imkan tanıyan bir referandum sayesinde yasal onay da almıştır.³⁷³

YAK döneminde yaşanan ilk siyasi değişim Anayasa'ya ilişkindi. 19 Mart 2011'de Anayasa değişikliği paketi için yapılan referanduma katılım % 41.2 ve değişiklik lehine "evet" oranı ise % 77 oldu. Anayasa değişiklik paketi; devlet başkanının görev süresini 6 yıldan 4 yıla, seçilme süresini ise 2 dönemle sınırlayan ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra meclisin 6 ay içerisinde bir Kurucu Meclis oluşturması ve yeni bir Anayasa hazırlayıp referanduma götürmesini içeriyordu. Ancak buna Müslüman Kardeşler'in yanı sıra UDP de destek verirken, geçiş dönemi için yeni bir Anayasa gerektiğini ileri süren muhalif gruplar katılmadı.³⁷⁴

Uzun süredir seçim kısıtlamaları ve yolsuzlukları ile anılan ülkede adil ve özgür seçimleri mümkün kılacak düzenlemeleri içeren değişiklikler muhalefetin ve sivil toplumun uzun süreli taleplerini nispeten karşılamakla birlikte istenilen reformu kapsamaktadır. Önerilen değişiklikler ile Başkan olabilecek adaylarının havuzunu genişletmek, seçimlere yargı denetimi tekrardan getirilmesini sağlamanın yanı sıra OHAL İlanı ve yenilenmesi hükümlerine kısıtlamalar getirilmiştir.³⁷⁵

25 Ocak 2011 tarihinde Tahrir Meydanı'nda başlayan olaylar, Mısır'da 1952 yılından beri ülkeyi yöneten asker kökenli 4. Cumhurbaşkanı olan Hüsnü Mübarek'in görevini YAK'a devretmek zorunda bırakmıştı. Cumhurbaşkanlığın yetkilerini devralan Konsey başkanı Mareşal Tantavî halka ve Tahrir Meydanı'na olumlu mesajlar vererek onların sempatilerini kazanmıştı. Hızlı bir şekilde partileşen Mısır halkı askeri Konsey'in Hüsnü Mübarek ve rejiminin aktörlerini yargılamada isteksiz ve yavaş davranması, Eylül 2011'de yapılması gereken Meclis ve Senato seçimlerini erteleyerek belirli bir takvim vermemesi, giderek artan baskılar akıbetinde söz konusu seçimlerin 28 Kasım 2011 tarihinden itibaren yapılacağını açıklamak zorunda

³⁷³ Kandil, "Mısrda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 117.

³⁷⁴ "Egypt Referendum Strongly Backs Constitution Changes", *BBC News*, 20 Mart 2011, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12801125>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

³⁷⁵ Nathan J. Brown and Michele Dunne, "Egypt's Draft Constitutional Amendments Answer Some Questions and Raise Others", *Carnegie Endowment Commentary*, 1 March 2011, <http://carnegieendowment.org/2011/03/01/egypt-s-draft-constitutional-amendments-answer-some-questions-and-raise-others-pub-42817>, (Erişim Tarihi: 28.2.2017).

kalması, ancak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ne zaman yapılacağı konusunda bir tarih belirlemeyerek derin bir sükûta bürünmesi, İslâm Şeref başkanlığında yetkilendirilen hükümetin gözle görülür bir başarı sağlayamaması ve askeri konseyin vesayet rejimini sürdürme niyetinde olması gibi konular Tahrir Meydanı'ndaki kitlesel gösterilerin başlıca sebepleri arasında gösterilebilir.³⁷⁶

25 Ocak 2011 tarihinde başlayan halk hareketinden sonraki üç ay içerisinde YAK, sivillere karşı aşırı ve orantısız bir güç kullandı. Ayrıca siviller askeri mahkemelerde yargılanarak orantısız cezalara mahkûm edildi. Askeri mahkemeler muhalefeti sindirmenin, bastırmanın ve korkutmanın bir aracı olarak kullanıldı. Bu süreçte de yargı, güvenlik aygıtı, medya ve bürokrasi üzerinde gücünü konsolide etmesinin yanı sıra ordunun ekonomik faaliyetlerini genişletti. Ordu, İslâmcı gruplarla da yakın ilişki kurarak Anayasa yapım sürecinde Mübarek dönemindeki siyasi ve ekonomik ayrıcalıklarını muhafaza etti. Mısır'da ordunun, rejime karşı yönelen halk isyanını desteklediği iddiası ciddi bir yanılgıdan ibarettir. Ordu, halkı ve halkın taleplerini değil kendisini desteklemiştir. Başlıca hedefi, kendi kontrolünde olmayan bir gücün ordunun siyasi ve ekonomik menfaatlerine zarar vermesini önlemek olmuştur. Dahası ordunun, ülkedeki statükonun temel ilkelerinin korunması gerektiğine inanması YAK'in yönetimi süresince çatışmalara ve gerilimlere sebep oldu. Sokakları taleplerinin yerine getirilmesinin bir aracı olarak gören Mısırlılar, YAK'e karşı meydanları doldurmaya başladılar. Bu durum orduyu menfaatlerine yönelen tehditleri bertaraf etmek için baskı araçlarını kullanmaya itti. Böylece ordu yönetiminin Mübarek yönetiminden pek de farklı olmadığı görüldü.³⁷⁷ Nitekim Mübarek devrildi amma velakin ülkede hâlâ diktatörlük devam ediyordu.

Devrim süreciyle birlikte askıya alınan Mısır Anayasası'ndaki 9. ve 10. maddeler orduya büyük imtiyazlar tanıdı ve ordunun devlet içindeki başat rolünü sağlamlaştırmasında önemli işlevi vardı. YAK'in iktidarda bulunduğu dönemde devam eden barışçıl gösterilerde protestoculara karşı aşırı güç kullanımı, işkence ve keyfi tutuklamalar gibi insan hakları ihlallerinin sistematik olarak sürmesi insan hakları açısından Mübarek döneminin devam ettiğinin bir göstergesi idi.³⁷⁸

³⁷⁶ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 391.

³⁷⁷ Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, s. 186-188.

³⁷⁸ Güçtürk, "Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları", s. 36.

Türkiye Başbakanlığı'ndan yapılan açıklamada; yönetimi devralan Mısır Yüksek Askeri Konsey'inin sağduyulu ve ılımlı bir yaklaşımla, adil ve serbest seçimlerle oluşacak yeni yönetime grevi en kısa süre zarfında devretmesini temenni ettikleri dile getirilmiş ve bu halk devriminin köklü bir geçmişi olan Mısır'ı daha güçlü yapacağına olan inancı da vurgulanmıştır.³⁷⁹

Geçiş hükümeti döneminde Mısır'a devlet başkanlığı düzeyinde yapılan ilk ziyareti Türk Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün gerçekleştirmesi; iki ülke arasında bundan sonraki süreçte daha yakın bir işbirliği olabileceği şeklinde yorumlandı. Gül, Mareşal Tantavi ile görüşükten sonra, Mısır ordusunun demokrasiye dönük bir geçiş dönemini temin etme arzusunda olduğunu vurguladı. Bununla birlikte Gül, *"güçlü bir ordunun olması yeterli değildir, bunun yanında güçlü bir siyasal düzen ve sağlıklı bir ekonomik temel de olması gerekir"* şeklinde bir açıklama yaptı. Gül'ün kısa Mısır ziyareti, Türk dış politikasının dinamikliğini gösterdiği gibi devrim sonrası süreçte Mısır ile olan ilişkilerin ivme kazanacağına da işaret etmekteydi.³⁸⁰

Türkiye'nin Mısır'a gerçekleştirdiği bir sonraki üst düzey görüşme, dönemin Başbakanı Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Dışişleri Bakanlar Konseyi'nin açılış konuşmasını yapan Başbakan Erdoğan, Türk ve Arap milletlerinin yüzyıllardır süren dostluğuna vurgu yaparak şunları dile getirmiştir:

"Sana'da torununa tahta bir oyuncak dahi alamayan bir dedenin yüreğindeki hüznü, Rabat'ta, Beyrut'ta gözyaşına dönüşür. Riyad'da, Doha'da yaşanan mutluluklar, Kudüs'te İstanbul'da gönülleri şenlendirir. Gazze'de ağlayan Filistinli bir çocuk, Ankara'daki bir annenin yüreğini sızlatır. Kahire'de gençliğin yükselen sesi Trablus'ta, Şam'da, İstanbul'da aynı heyecanla yankılanır. Türk ve Arap halkları olarak, ebedi kardeşliğimizden aldığımız güçle aramızdan gün ışığının geçmesine izin vermeyecek kadar safları sıkı tutmalıyız. Farklı dillerle aynı anlam coğrafyasını ve kaderi paylaşan bizler için yeniden ortak geleceğe sahip çıkma zamanı gelmiştir. Bu şuuru canlı tutmak, hem geçmiş nesillere bir borcumuz, hem de gelecek nesillere karşı sorumluluğumuzdur"³⁸¹ diyerek Arap halklarına yönelik sıcak

³⁷⁹ "Mısır'daki Son Gelişmeler", *T.C. Başbakanlık Basın Merkezi*, 11 Şubat 2011, www.bbm.gov.tr, (Erişim Tarihi: 27.2.2017)

³⁸⁰ Kamal Habib, "Gül Devrimden Sonra Mısır'da", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 7 Mart 2011, <http://sde.org.tr/tr/authordetail/gul-devrimden-sonra-misirda/744>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017)

³⁸¹ "Erdoğan'dan Kahire'de Tarihi Konuşma", *Sabah*, 13 Eylül 2011, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/13/erdogan-kahirede-konusuyor>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

mesajlar vermiştir ve halkın zaferi olarak nitelendirdiği bu devrimin, ancak Mısır'da demokratik düzen yerleştiğinde başarıya ulaşacağını izah etmiştir.

Nitekim YAK, 30 Mart 2011 tarihinde geçici Anayasa'yı ilan etmiş, Eylül ayında Meclis seçimlerinin, Kasım ayında ise Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağını duyurmuştur. 18 üyeden oluşan YAK'ın yasama ile ilgili yetkilerini Meclis seçimlerinden sonra, yürütme ile ilgili yetkilerini ise Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra devredeceğini deklare etmiştir.³⁸²

YAK, siyasi partilerle yaptığı toplantı sonucunda, seçimi Temmuz'da gerçekleştirecekleri konusunda konsensüs sağladıklarını birdirdiler. Ancak göstericiler, yönetimin sivillere devredilmesine kadar meydanları boşaltmayacakları konusunda ısrar ediyordu. Bu nedenle YAK, öncelikle Anayasa'da bazı değişiklikler yaparak, Kurucu Meclis oluşturma görevini yerine getirmek için 19 Mart 2011'de referanduma gitti. Anayasa değişikliğine dair referandumda halkın çoğu "Evet" oyu vermiştir. Mısır'da 6 ay içerisinde Başkanlık ve Meclis seçimlerinin yapılması kararı verildi. Oylamalar genel olarak sorunsuz geçti. Ancak yapılan tüm bu hazırlıklar Mısır'a demokrasiyi getirip getirmeyeceğinin yanıtı güçtü. Bir yandan bunca yıpranmışlık yaşayan bir devlet sistemi öbür taraftan özgürlükler noktasında problem yaşayan halk birlikte bu yükü kaldırmaya çalışacaklardı.³⁸³

Bu dönemde iki kez Meclis seçimleri, bir kez Başkanlık seçimi ve bir de Anayasa değişikliği için Mısır halkı dört kez sandığa gitmiştir ve bu seçim çoğunlukla Müslüman Kardeşler ve Selefiler lehine sonuçlanırken ülkedeki seküler rejimi de rahatsız etmiştir. Ayrıca Müslüman Kardeşler'ihn toplumda kayda değer bir popülaritesinin ve saygınlığının oluşu, YAK'ni toplumun bu güçlü aktörüyle uzlaşmaya itmiştir. Ancak ordu ile Müslüman Kardeşler arasındaki güç dengesi Meclis seçimlerinden sonra yoğunluk kazanmaya başladı. YAK, Halk Meclisi'ni feshedip meclis görevini üstlendikten sonra yayınlamış olduğu Anayasa Deklarasyonu ile Cumhurbaşkanı'nın ordu üzerindeki yetkilerini baltaladı ve kendisine bir dizi yetkiler tanıdı. Bu durum YAK'ın, ordunun siyasete müdahalesini

³⁸² Dinçer ve Coşkun, *Tarih Makas Değiştirirken Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Değişim Arzusu*, s. 33.

³⁸³ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 392.

meşrulaştıran Anayasal imtiyazlar edinmek ve sınırlı yetkiye sahip Meclis ve zayıf bir Cumhurbaşkanı istediğinin kanıtıydı.³⁸⁴

Mübarek'in görevden alınmasından sonra, Mısır ordusu yeni başkanlık seçimlerinden önce Şubat 2011 ile Haziran 2012 arasındaki geçiş döneminde iktidarı devralmasıyla nerdeyse bir buçuk yıl boyunca YAK adlı bir yapıyla Mısır'ı yönetti. Mursi'nin seçilmesinden önceki şiddet ve yargı üzerindeki baskısı -bu dönemde askeri mahkemelerin binlerce vatandaşı yargılaması- sebebiyle ordu birçok vatandaşın gözünde itibarını bir miktar kaybetti. Anacak daha sonra Mursinin başkanlığıyla başlayan dönemde şiddet uygulamakla suçlananlar bu kez Müslüman Kardeşler ile güvenlik güçleriydi. Orduyu Müslüman Kardeşler iktidarının bir alternatifi olarak görmeye başlayan birçok vatandaşın gözünde ordu kaybettiği itibarın bir kısmını geri kazandı.³⁸⁵

Ordu, dış siyasette Mısır'ın zayıflamış jeopolitik rolüyle ilgili endişelerinin ve bölgesel güç olma kararlığının açık bir sinyali olan cesur adımlar attı. Bu adımlar şunlardan oluşmaktaydı: ABD ile İsrail'in şiddetli itirazlarına rağmen, İslâm Devrimi'nden bu yana ilk kez, iki İran gemisinin (Suriye ve Lübnan'a füze taşıdığı dillendirilmişti) Süveyş Kanalı'ndan geçmesine izin verilmesi; Mısır ile İran arasındaki ilişkileri iyileştirmek amacıyla Tahran'a delegasyonlar gönderilmesi; Mübarek'in neredeyse düşman ülkeler olarak adlandırdığı Suriye ile Katar'a yeni istihbarat yöneticilerinin gönderilmesi; İsrail'in protestolarına rağmen Hamas kontrolündeki Gazze'ye açılması; tek bir İsrail askerine karşılık binlerce Filistinli eylemcinin hür bırakılmasını sağlayan bir takasa önayak olunması; Mısır ile İsrail arasındaki barış antlaşmalarınca getirilen Sina'nın askerden arındırılması uygulamalarının getirilmesi; iddialara göre bir Mossad üyesinin, on yıllardır ilk kez İsrail'de tutuklanması ve diğer tartışma yaratan adımlar.³⁸⁶

³⁸⁴ Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, s. 192-194.

³⁸⁵ Khosrokhavar, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır", s. 169-170.

³⁸⁶ Hazem Kandil, "Mısırda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 117-118.

2.9. Geçici Hükümete Dönük Tepkiler ve Olaylar

Mübarek'in gidişinin ardından Mısır'da siyaset yeniden tanımlanmış, muhalefet güçlerinin sesleri yeniden duyulmaya ve bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. En önemli değişimin Anayasa değişikliği için yapılacak referandum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bir o kadar da hayal kırıklığının göstergesi olmuştur. Özellikle Mübarek'in gitmesinin bir anlam ifade etmediğini ve ülkede hiçbir değişikliğin olmadığını ve olmayacağını düşünenler azımsanmayacak bir kitleyi oluşturmuştur. Seçimleri Müslüman Kardeşler'in kazanması ilave problemleri de beraberinde getirmiştir. Sonraki dönemlerde Mısır'da sular durulmuş gibi gözüke de zor bir dönemden geçildiğini de belirtmek gerekir.³⁸⁷

25 Ocak 2011 Devrimi sonrasında ordunun üstünlüğü kasıtlı olmaksızın artarken ve güvenlik aygıtının gücüne pek dokunulmazken, siyaset koltuğu boş kaldı. Nitekim İslâmcılar, eylemciler ve eski rejime sadık olanlar bu boşluğu doldurmak için kıyasıya bir mücadele içine girdiler. Bu çıkmazın nasıl çözüleceğini merak eden Mısırlılar nefeslerini tutup yaşantılarını dondurdular. Tahrir Meydanı'ndaki göstericiler Mübarek'e karşı mücadele yürütürken, Muhammed Mursi ile Saad El-Katatni gizlice (kısa süre sonra Müslüman Kardeşler'in Adalet ve Özgürlük Partisi başkanı olmuştur), isyanı durdurması karşılığında politik pastadan daha büyük pay alma çabası içinde olan, Mübarek'in istihbarat şefi Ömer Süleyman'la görüştüler. Mübarek'in istifasından hemen sonra, Müslüman Kardeşler istedikleri yol haritasını empoze etmek için kendilerini güvenlik aygıtıyla bütünleştirdiler. Bu yol haritası; önce seçimler sonra Anayasa ile reformlar şeklindeydi. Yeni demokrasilerin sandığa koşmadan önce, temel ilkeler konusunda bir uzlaşma oluşması gerektiğini savunanlar rakip olarak görülüp reddedildiler.³⁸⁸

İktidar bloğu arasındaki konsensüs yoksunluğu, toplumsal muhalefetin rejimi sıkıştırmasıyla patlak verdi. Böylesine geniş çaplı kitlelilik nedeniyle ordu, Mübarek'in son döneminden itibaren kaybetmeye başladığı siyasal ve ekonomik ayrıcalıklarını yeniden kazanma fırsatı yakaladığı gibi, Mübarek rejiminin bırakacağı boşluğu doldurarak sokak hareketlerinin giderek marjinalleşmesinin de önüne geçebileceğini hesapladı. Nitekim ordunun yönetime el koyması ve geçiş sürecinin

³⁸⁷ Çakmak, Yetim ve Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", s. 127-128.

³⁸⁸ Kandil, "Mısırda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 122-126.

temel öznesi haline gelmesi, sokak hareketlerini yatıştırdığı gibi, ordunun pozisyonunu daha da güçlendirdi.³⁸⁹

25 Ocak devriminden sonraki aylarda YAK, yargı aracılığı ile devrime katılanlara karşı operasyonlarını sürdürdü. Askeri mahkemelerde açılan yüzlerce davada siviller çok kısa süren, gizli olarak görülen ve savunma avukatları bir yana yakınlarının bile sanıklara ulaşma imkanı bulamadığı duruşmalar sonunda hapis cezaları ile karşı karşıya kaldılar.³⁹⁰

YAK karşıtı gösterilerde kolluk birimlerinin uyguladığı işkence ve kötü muamele vakaları da ortaya çıkmaya başladı. 9 Mart 2011'de Tahrir Meydanı'nda gerçekleştirilen gösterilere müdahale sırasında gözaltına alınan kadın göstericiler, gözaltında dövüldüklerini, elektrik şokuna maruz kaldıklarını, erkek askerler tarafından fotoğrafları çekilirken elbiseleri çıkarılarak aramaya maruz bırakıldıklarını ve daha sonra fuhuş suçlaması ile tehdit edildiklerini ve bekaret testi yaptırmaya zorlandıklarını belirttiler. Askeri cezaevinde gözaltına alınan 17 kadının tümü 11 Mart tarihinde askeri bir mahkemeye çıkarıldı ve 13 Mart günü serbest bırakıldı. Birkaçı ise bir yıl ertelenmiş hapis cezasına mahkûm edildi. Zorla veya tehdit yoluyla yaptırılan bekaret testlerinin bir işkence biçimi olduğunu belirten Uluslararası Af Örgütü, işkence iddialarının araştırılması için Mısır yetkililerine çağrıda bulundu. Uluslararası Af Örgütü, "Kadın ve kız çocuklarının onur kırıcı ve ayrımcı muameleye maruz kalmadan ya da tutuklanıp işkence edilmeden hükümete karşı gösteri yapabilme ve Mısır'ın geleceği üzerine görüşlerini ifade edebilmeleri gerekmektedir" dedi.³⁹¹

Binlerce gösterici iktidarın sivillere bırakılmasını talep etmişti. Maspero'da, Radyo ve Televizyon binasının önünde toplanıp, "Yasqat, yasqat, hukm al askar" (ordunun iktidarı bitsin) sloganlarını atmışlardı. Başkan Hüsnü Mübarek'in devrilmesine rağmen kanalların, yalanlarla ve ihtilaflarla dolu programlar yayınladıklarını söyleyerek haberlerin arındırılmasını istediler. Aynı zamanda askeri yönetimin bitmesini ve iktidarın derhal sivillere aktarılmasını talep etmişlerdi.

³⁸⁹ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 50.

³⁹⁰ "Human Rights Organizations Condemn the Trial of Civilians before Military Courts", *The Egyptian Initiative for Personal Rights*, 2 Mart 2011, <https://eipr.org/en/press/2011/03/human-rights-organizations-condemn-trial-civilians-military-courts>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

³⁹¹ "Mısırlı Kadın Göstericiler Bekaret Testi Yaptırmaya Zorlanıyor", *Uluslararası Af Örgütü*, 23 Mart 2011, <http://www.amnesty.org.tr/icerik/59/475/misirli-kadin-gostericiler-%E2%80%9Cbekaret-testi%E2%80%9D-yaptirmaya-zorlaniyor>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

Ordunun bir buçuk yıldan kısa süren geçici yönetimine farklı şiddet türleri damgasını vurmuştur. Protestoculara yönelik fiziksel şiddet en sık karşılaşılan şiddet türüydü. 15 Mayıs 2011 günü "Nabka"nın yıldönümünde (İsrail'in Bağımsızlık günü, Filistinliler içinse "Felaket" günü), Kahire'deki İsrail Başkonsolosluğu önünde toplanan göstericiler biber gazı ve gerçek mermi ile dağıtıldılar.³⁹² Yine bu dönemde, ordunun meşruiyetini, sivil ihtilaflar için kurdukları mahkemeleri ve muhalefet etme özgürlüğünün sınırlandırılmasını sorguladıkları için sanatçılar, blog yazarları ve politik eylemciler gözaltına alındı, yargılandı ve medya yoluyla düşüncelerini ifade etme özgürlüğünden mahrum bırakıldı.³⁹³ Ordunun baskı ve şiddete dönük eylemlerinde girerek artış görülmektedir.

Askeri yönetimden memnun olmayan devrimci gençler, düzenledikleri gösterilerle YAK üzerinde baskı kurmaya devam etmişlerdir. Hatta bu tutum 8 Temmuz'da "İkinci Mısır Devrimi Gösterisi"ne davetiye çıkarmıştır. "Bir Değişim Görmüyorum: O halde Tahrir Meydanı'na Geri Dönüyorum", "Devrim Devam Ediyor, İkinci Bir Diktatörlüğe Hayır" gibi posterlerle duyurular yapan sivil hareketlerin temel talepleri arasında; sivillerin askeri mahkemelerce yargılanmasına son verilmesi, asgari ücretin artırılması, Mübarek ve oğullarının en kısa sürede yargılanması, UDP'nin kapatılması, politik tutsakların serbest bırakılması, devlet kurumlarında daha önceki eski rejim aktörlerinin ayıklanması ve İsrail'e gaz satışının durdurulması yer almaktaydı.³⁹⁴

9 Eylül 2011'de güvenlik güçlerinin gösterdiği sert tepkilere karşın protestocular daha da öfkelenmiş ve bu durumun zamanla kontrol dışına çıkmasıyla İsrail aleyhine sloganlar söylenerek İsrail bayrağı yakılmıştır. Akşam saatlerinde de protestocuların bir kısmı İsrail Büyükelçilik binasına saldırarak önce güvenlik duvarını yıkmış sonra da binaya girmişlerdir. İsrail Radyosu, saldırıyı, diplomatik davranışta "ciddi bir ihlal" olarak nitelendirdiği için, Büyükelçisi Yitzhak Levanon'u taşıyan bir uçak ve diğerleri Cumartesi günü İsrail'e indi. İsrail Başbakanı Benjamin

³⁹² Khosrokhavar, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır", s. 172.

³⁹³ "Egyptian journalists to be questioned tomorrow by military for denouncing the torture of activist", *Ahram Online*, 30 Mayıs 2011, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/13270/Egypt/Politics-/Egyptian-journalists-to-be-questioned-tomorrow-by.aspx>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

³⁹⁴ "Disappointed with Revolution's Gains, Egyptians Renew Protests", *The Middle East Media Research Institute (MEMRI)*, Special Dispatch No: 3963, 30 June 2011, <https://www.memri.org/reports/disappointed-revolutions-gains-egyptians-renew-protests>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

Netanyahu, olayla ilgili olarak "İsrail ile barışın dokusuna ciddi hasar" vererek saldırıyı kınadı.³⁹⁵

Neredeyse 17 ay süren (10 Şubat 2011-30 Haziran 2012) Mısır Devrimi'nin ilk dalgasında yer almış birçok vatandaşın gözünde ordunun meşruiyetini yavaş yavaş kaybetmesine neden oldu. Genç eylemciler, seküler insanlar ve Kıptiler için ordunun geçiş dönemindeki saygınlığını azaltan en önemli olay, 9 Ekim 2011'de devlet radyo ve televizyon merkezinde (Maspero) yaşanan çatışmalardı. Orduyla yapılan çatışmaların sonucunda çoğunluğu Kıpti olmak üzere 28 insan yaşamını kaybetti, 212 kişi de yaralandı.³⁹⁶

17-27 Kasım'da askeri yönetim karşıtı protestolar ve YAK'ın sert müdahaleleri sonrasında ortaya çıkan çatışmalar yeni bir panik ortamı yaratmıştır. Liberal, seküler, İslâmcı, sosyalist ve Kıpti devrimci gruplar "Tek İstek Cuması" için Tahrir Meydanını yeniden doldurmaya başladılar. Gösterilerin en önemli talepleri arasında, YAK yönetiminin en kısa süre zarfında sona ermesi ve yetkilerini sivil yönetime devretmesi vardı. Ancak güvenlik güçleri protestoculara aşırı güç kullanarak müdahale etmiş ve çıkan çatışmalar, çok sayıda insanın ölümüne ve yaralanmasına sebep olmuştur. Hatta protestocular bu durumu "Down with Tantavi (Tantavi Aşağı İn)" şeklinde sloganlaştırmışlardır.³⁹⁷ Güvenlik güçlerinin böylesine sert tutumu, protestocuların giderek öfkelenmesine ve akabinde de Napolyon Bonapart tarafından 18. yüzyılda kurulan ve ülke tarihinin en kayda değer eserlerinin yer aldığı Mısır Enstitü binasıyla beraber birçok binanın ateşe verilmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla binlerce el yazma esere zarar gelmiş ve Mısır tarihinde büyük öneme sahip eserlerden birçoğu yok olmuştur.³⁹⁸

³⁹⁵ "Israel Pulls Envoy After Embassy Attack", *Al Jazeera*, 10 September 2011, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/09/201191064219436657.html>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

³⁹⁶ Issandr El Amrani, "Sightings of the Egyptian Deep State", *Middle East Research and Information Project*, 1 Ocak 2012, <http://www.merip.org/mero/mero010112>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017) ve Maggy Michael, "Christians Under Siege in Post-Revolution Egypt", *The Associated Press*, 14 Ekim 2011, http://www.nbcnews.com/id/44850834/ns/world_news-mideast_n_africa/t/christians-under-siege-post-revolution-egypt/, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

³⁹⁷ "Protesters Stream to Cairo's Tahrir After Night of Clashes", *Al-Akhbar*, 20 November 2011, <http://english.al-akhbar.com/node/1671>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017)

³⁹⁸ "Cairo Institute Burned During Clashes", *The Guardian*, 19 November 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/19/cairo-institute-burned-during-clashes>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

2011 yılındaki gösteriler sırasında 850 kişinin öldürülmesine ve iktidarı süresince adının yolsuzluk suçlamalarına karışması nedeniyle Mübarek hakkında çeşitli davalar açıldı. Ayrıca Mübarek, ülkedeki barışçıl gösterilerde "protestocuların öldürülmesine karışmak" suçundan da müebbet hapis cezası aldı. Bununla birlikte Mübarek ve iki oğlunun "kamu malını zimmete geçirme" suçlamasıyla Mübarek'e üç, iki oğluna da dörder yıl ağırlaştırılmış hapis cezasına mahkum edilmiştir. Ancak hakkında açılan davalar nedeniyle tutuklu olarak yargılanan Mübarek, avukatlarının itirazları sonrası 21 Ağustos 2013'te tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. Mübarek'in yargılanması Mısırlılar ve devrim için bir sembol teşkil ediyordu. Kamuoyunun baskısı ile açılan soruşturma ve dava süreci ise ağır aksak bir seyir izledi. Sonuç olarak bu dönemde insan hakları ihlallerine ilişkin soruşturma ve yargılamalar yeterince yapılmamış ya da göstermelik kalmıştır.³⁹⁹

³⁹⁹ Güçtürk, "Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları", s. 48-49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİM SONRASI TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ (2002-2016)

3.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Muhammed Mursi'nin İktidara Gelişi

Mübarek'in 30 yıllık iktidarının devrilmesinin ardından ülke ilk kez demokratik seçimlere gitti. İlk Meclis seçimlerine 40 parti ve 6 bin aday kayıt oldu. Mısır'da siyasi yasağı kaldırılan ve meclis seçimlerine katılan Müslüman Kardeşler, kurdukları Özgürlük ve Adalet Partisi'nin liderliğindeki koalisyonun seçim sonuçlarına göre önde olduğunu açıkladı. 8 Ocak 2012'de Mısır'da Meclis seçimlerinin son aşaması olan üçüncü turun sonunda kazanan yine İslâmcılar oldu. Özgürlük ve Adalet Partisi, dokuz bölgenin yedisinde birinci gelerek mecliste % 41'lik temsil hakkı elde etti. Bağımsızlar için ayrılan 50 sandalyeden altısı da yine bu partinin desteklediği adaylar tarafından kazanıldı. meclis seçimlerinde ilk sırayı alan Müslüman Kardeşler, Selefî Nur Partisi'yle hükümet kurmaya sıcak baktığını açıkladı. 22 Ocak 2012'de Mısır'da devrimin ardından düzenlenen ilk demokratik seçimin resmi sonuçları açıklandı. Müslüman Kardeşler tarafından kurulan Özgürlük ve Adalet Partisi, meclisin alt kanadı olan Halk Meclisi için yapılan üç aşamalı seçimlerde oyların % 47'sini aldı. 22 Ocak'ta seçimle belirlenen Mısır Halk Meclisi ilk kez toplandı. YAK, ülkede yıllardır geçerli olan OHAL'in kaldırılacağını açıkladı. 25 Ocak 2012'de ülkeyi 30 yıl boyunca yöneten Hüsnü Mübarek'in iktidardan çekilmesiyle sonuçlanan halk ayaklanmasının birinci yıl dönümünde kutlamalar yapıldı. Mısırlı muhalifler 25 Ocak Devrimi'nin birinci yıldönümünün ardından "Öfke Cuması" adı altında Tahrir Meydanı'nda askeri yönetimi eleştirdi.⁴⁰⁰

Mısır Devrimi sonrasında, Müslüman Kardeşler tarafından kurulmuş olan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin başkanlığını yürütmüş olduğu Muhammed Mursi, Meclis seçimlerinde % 47 oy olarak 235 milletvekili ile temsil edilmiştir. Mısır'da yeni Meclis, 23 Ocak 2012'de görevine başlayarak tarihe yeni bir sayfa açmıştı. Daha sonra gözler Haziran ayında iki turda yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerine odaklanmıştı. Cumhurbaşkanlığı Seçim Kurulu Genel Sekreteri Hatem Bagoto,

⁴⁰⁰ "Kronoloji: Mübarek Sonrası Mısır", *Aljazeera Turk*, 27 Mayıs 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir>, (Erişim Tarihi: 1.12.2016).

seçimlerin açık ve şeffaf olması için yapılması planlanan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini izlemek üzere 40 ülkeden sivil toplum kuruluşu temsilcisi davet edildi. Cemaat liderleri, statükocu ve gelenekçi adayların ön plana çıktığı aday listesi açıklandığında 10 aday liste dışı kalmıştı. Bu liste dışı kalan adaylardan birisi Ömer Süleyman, Mübarek döneminin İstihbarat Örgütü Başkanı idi. Müslüman Kardeşler Örgütü'nün adayı Hayrat el-Şatır ise Mübarek döneminde aldığı hapis cezası öne sürülerek, Selefilere desteklediği Hazım Ebu İsmail ise annesinin Amerikalı olduğu gerekçesiyle reddedilmişti. Adaylığı iptal edilen önemli isimlerden biri olan Ahmet Şefik'in ise adaylığı yeni seçim yasasına aykırı olduğu için elendi. Söz konusu yasa Mübarek dönemi yetkililerin aday olmasını yasaklıyordu.⁴⁰¹ Böylece eski rejim kalıntılarının devre dışı bırakılması hedeflenmiştir.

Mısır Devrimi'yle Mübarek rejiminin tasfiye edilmesinden sonra, siyasi İslâmcı partiler özgür seçimler yoluyla parlamentoya girdi.⁴⁰² Eski rejimin devrilmesinin ve ordunun yönetime el koymasının ardından yapılan seçimlerden Müslüman Kardeşler'in Özgürlük ve Adalet Partisi ile Selefî El-Nur Partisi'nin neredeyse % 65'ini alması, isyana katılan diğer kesimlerin siyasi alanda yabancılaşmasına yol açtı. Sokak siyasetinin sandığa tam anlamıyla yansımaması ve Mısır toplumunun uzun yıllardır örgütlü muhalifleri olan İslâmi hareketlerin başarısı, 2000'lerden beri bir araya gelen oldukça farklı kesimler arasında doğmuş olan ittifakın bozulmasına neden olmuştur.⁴⁰³

Yıl 2012, Hasan El-Benna'nın 94 sene evvel yükselttiği sancak, 2011 Devrimi'yle önu açılan serbest seçimlerle Müslüman Kardeşler'in partisi Meclis'e en büyük grup olarak girdi.⁴⁰⁴ Hayrat Şatır'ın Cumhurbaşkanı adaylığının Seçim Komisyonu tarafından reddedilmesi üzerine, 30 Nisan 2011 tarihinde Muhammed Mursi, Müslüman Kardeşler Şura Meclisi tarafından Hürriyet ve Adalet Partisi genel başkanlığına seçilmiştir. Zira Mısır'ın en güçlü partisinin başkanı konumundadır. Siyasi ağırlığının ve kamuoyu desteğinin hem kişisel faaliyetlerinden hem de

⁴⁰¹ Tandoğan, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", s. 397-400.

⁴⁰² Khosrokhavar, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır", s. 151.

⁴⁰³ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 52.

⁴⁰⁴ Albayrak, *Bu Devrimler Bizim*, s. 211.

Müslüman Kardeşler'in desteklediği bir partinin başkanı olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁴⁰⁵

19 Haziran 2012'de ABD yönetimi, Mısır'da iktidarı elinde tutan YAK'den yönetimi hızla sivillere devretmesini istemesinin ardından 21 Haziran'da Cumhurbaşkanlığı yarışının kesin sonuçlarının açıklanmaması üzerine binlerce kişi başkent Kahire'de bir araya geldi. 24 Haziran'da Mısır'ın yeni Cumhurbaşkanı'nın, Müslüman Kardeşler cemaatinin adayı Muhammed Mursi olduğu ilan edildi. Cumhurbaşkanı Mursi, zafer konuşmasında "ulusal birlik" çağrısı yaptı ve 26 Haziran 2012 yılında da hükümet kurma çalışmalarına başladı. Böylece Mursi, başkent Kahire'deki Anayasa Mahkemesi binasında yemin ederek 1 Temmuz 2012 günü resmen göreve başladı.⁴⁰⁶ Mısır Cumhuriyeti tarihinde Mursi, 1952 yılından beri ülkenin ilk seçilmiş sivil Cumhurbaşkanı ve 1952'den beri ilk defa bir sivil ordunun Başkomutanı olmuştur.⁴⁰⁷ Devrim sonrası yapılan ve halkın bizzat oyunu verdiği ilk demokratik seçimlerdir.

Halkı temsil eden Meclis yerine Yüksek Anayasa Mahkemesi'nde yemin etmesiyle Mübarek dönemi siyasi kalıntıların hâlâ baskın olduğunu gösteren Mursi, açılışını, milletin tarihinde önemli bir gün olarak nitelendirerek, halkın iradesine göre seçilen Mısır'ın ilk Cumhurbaşkanı, özgür ve adil bir seçim yaptıktan sonra onurlandırmanın onun için bir gurur kaynağı olduğunu vurguladı. Ayrıca, ulusal bir yeniden doğuştan bahsederek tüm Mısırlıların bu yeniden doğuşa katılmasının acil bir gereksinim olduğunu söyledi. Özellikle ekonomide Mısırlıları "kaosa son vermek" için çağırmaya devam etti ve sosyal adalet için savaşmayı vaat etti.⁴⁰⁸

Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin seçimleri kazanarak Mısır Cumhurbaşkanı olması, Arap ve İslâm dünyasının yanı sıra ABD ve Avrupa'da da memnuniyetle karşılandı. ABD Başkanı Barack Obama, Muhammed Mursi'yi arayarak, seçimleri kazanmasından dolayı tebrik etti ve bu demokratik süreci desteklediğini ifade etti. Keza, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Komiseri Catherine Ashton da Mısır'da seçimlerin barışçıl bir şekilde yapılmasından duyduğu

⁴⁰⁵ Yıldırım ve Abdulcelil, "Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya", s. 19.

⁴⁰⁶ "Kronoloji: Mübarek Sonrası Mısır", *Aljazeera Turk*, "27 Mayıs 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir>, (Erişim Tarihi: 1.12.2016).

⁴⁰⁷ Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, s. 195-196.

⁴⁰⁸ "Morsi Sworn in as Egypt's New President" *Middle East Voice*, 30 June 2012, <http://middleeastvoices.voanews.com/2012/06/morsi-sworn-in-as-egypt-president-59860/>, (Erişim Tarihi: 11.3.2017).

memnuniyeti dile getirdi. Mısır'ın demokrasiye geçişinde seçimlerin önemli bir adım olduğuna vurgu yapan Ashton, bölge ve Mısır için tarihi günlerin yaşandığını dile getirdi.⁴⁰⁹

Mursi, Arap ülkeleri arasında en fazla nüfus yoğunluğuna sahip olan Mısır'ın demokratikleşmesi ve sivilleşmesi sürecini hızlandırmak için attığı adımların bazılarında başarılı olurken, bazılarında çeşitli sebeplerden dolayı geri adım atmamak durumunda kaldı. 30 yıl boyunca tek parti yönetiminde kalan, yolsuzluğun had safhada olduğu, kaynakların verimsiz bir biçimde kullanıldığı, halkın üçte birinin okur-yazar olmadığı bir ülkede sorunların hemen çözülmesi olanaksızdı. Dolayısıyla biraz zamana ihtiyaç vardı, ancak ordu serbest seçimler sonrası iktidara gelen sivil yönetimin sadece bir yıl çalışmasına tahammül edebilmiştir.⁴¹⁰

3.2. Mursi Dönemi Mısır'da Yaşanan Değişim ve 2012 Anayasası

Ne derecede başarıya ulaştığı henüz muğlâk olmakla beraber halkın üzerinde taşıdığı yükü bir nebze atmış olduğu Mısır Devrimi, bir yandan rejimleri dönüştürme fonksiyonuna sahipken öbür yandan toplumsal değişiklik arzusunun da beraberinde getirmektedir. Ülkede ekonominin, demokrasinin, hukukun, yönetim ve idarenin gerilediği bu dönemlerde Mısır'ı yeniden restore etmek ve güçlendirmek noktasında Mursi'ye büyük görevler düşmektedir ki, bunu bir yıllık iktidarına sığdıramamıştır.

Mursi, Cumhurbaşkanı olduğunda, Mısır devleti onu bir Cumhurbaşkanı olarak benimsemedi. Yabancı biri olarak telakki eden devlet kurumları onun zayıflaması ve devrilmesi için uğraştı. Mursi döneminde ülkede yaşanan bölünme, istikrarsızlık, güvenlik sorunu ve ekonominin kötüleşmesi eski rejimin aktörlerinin Cumhurbaşkanı devirmesine zemin hazırladı. 25 Ocak Devrimi'nden sonra devlet aygıtı kapsamlı bir reforma tabi tutulamadı. Mursi döneminde eski rejimin bütün kurumları varlığını muhafaza ediyordu. Siyasi ayrılıklar, bölünmeler, istikrarsızlık ve eski rejimin kurumlarının direnmesi nedeniyle ülkede kapsamlı reformlar

⁴⁰⁹ Abdullah Aydoğan Kalabalık, "2012 Mısır için Yeniliklerin Yılı Oldu", *Dünya Bülteni*, 5 Ocak 2013, <http://www.dunyabulteni.net/haber/241534/2012-misir-icin-yeniliklerin-yili-oldu>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

⁴¹⁰ Güçtürk, "Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları", s. 49.

yapılamadı. Hatta reform için atılan adımlar ülkede giderek kutuplaşmayı da arttırdı.⁴¹¹

Mursi seçilir seçilmez, İslâmcılardan başlayarak eski rejim üyelerinin, 25 Ocak Devrimi'ni meydana getiren eylemciler için yoğun kampanyalar başlattı. Onları intikamdan vazgeçirmeye ve ülkeyi şeriat yönetiminden kurtarmak için düşmanlarının düşmanlarıyla birlik olmaya ikna etti. Ancak bu ittifak için en ikna edici argüman İslâmcıların kendisinden geldi. Müslüman Kardeşler'in hatipleri vaaz verdiklerinde ülkeyi kafirlerin etkisinden kurtarmak için cihat başlatmaktan bahseder oldular. Bunlar arasında; İslâmcı olmayanlar, liberal eylemciler, solcular ve ulusalcılar bulunmaktaydı.⁴¹²

Mursi göreve geldikten kısa bir süre sonra "Meclis'in Fesih Kararını" iptal edince YAK ve Anayasa Mahkemesi'nin aşırı tepkisiyle karşılaşması neticesinde geri adım atmak zorunda kaldı. Bu alınan karar Cumhurbaşkanı Mursi'nin aldığı en önemli kararlardan birisiydi. Meclis'in feshedilmesinin ardından geçici Anayasa'ya yeni maddeler ekleyen YAK yasama yetkisini eline almıştı. Meclis'in toplanmasıyla yasama yetkisinin asker elinden alınması gündeme gelecekti. Mursi'nin bu kararı, 30 Mart 2011 tarihinde yapılan halk oylamasıyla kabul edilen geçici Anayasa'nın 33. Maddesi gereği Meclis'in yasama hakkını tekrar kullanmasını da içermekteydi. Bazı uzmanlar Meclis'in toplanmasının ardından yasama yetkisini elinde bulunduran ordunun kışlasına döneceğini öngörmekteydi. Çünkü geçici Anayasa'nın 37. Maddesine göre Meclis'in varlığında Askeri Meclis, yasama yetkisini elinde bulunduramamaktaydı.⁴¹³

Mursi, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra sivil-asker ilişkilerini dengelemeye dönük adımlar attı. Böylece ordu ve seçilmiş sivil yönetim arasındaki güç dengesini değiştirmeye çalıştı.⁴¹⁴ Kuzey Sina'daki saldırıdan sonra Cumhurbaşkanı Mursi, başta

⁴¹¹ "Egypt: Analysis of an Arab Military Coup in the Twenty-First Century", *Al Jazeera Center for Studies*, Position Paper, 10 September 2013, s. 6, <http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2013/9/10/201391010213348734egyptanalysis.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.12.2016).

⁴¹² Kandil, "Mısırda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 128.

⁴¹³ Kalabalık, "2012 Mısır için Yeniliklerin Yılı Oldu", *Dünya Bülteni*, 5 Ocak 2013, <http://www.dunyabulteni.net/haber/241534/2012-misir-icin-yeniliklerin-yili-oldu>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

⁴¹⁴ Omar Ashour, "Ballots versus Bullets: The Crisis of Civil-Military Relations in Egypt", *Al Jazeera Center for Studies*, 3 September 2013, s. 5, http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2013/9/3/2013937402517734EgyptCrisis_CivilMilitaryRelations.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

YAK Başkanı Tantavi, yardımcısı General Sami Anan, hava ve deniz kuvvet komutanları olmak üzere yaklaşık 200 üst düzey subayı emekli etti. Bu sayede geçiş sürecinde yapılan protestoların zor kullanılarak engellenmesinde rol oynayan komutanlar da tasfiye edilmiş oldu.⁴¹⁵ Akabinde Mursi, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini sınırlandıran 17 Haziran tarihli Ek Anayasa Deklarasyonunu askıya aldı. Askeri istihbarat başkanı Abdülfettah el-Sisi'yi Savunma Bakanlığı'na atadı.⁴¹⁶ Böylece Mısır tarihinde ilk defa seçilmiş bir sivil Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı tarafından alınan kritik kararları değiştirmiş ve onu görevden almış oldu.⁴¹⁷ Neticede Mursi, tüm yetkileri üzerine almış, hareket alanını genişletmiş ve yeni Anayasa'yı yapan Meclis'i, YAK'ın baskısından kurtarmış oldu.⁴¹⁸

Bunlar kimilerine göre ülkede eski rejim kalıntılarını elimine etmek, kimilerine göre ise, Mursi'nin mutlak iktidarını kurmak için attığı adımlardı. Fakat Mursi'nin karşısındaki tek siyasi engel ordu değildi. Yüksek yargı kademelerinin de Müslüman Kardeşler iktidarına başından beri şüpheli yaklaşımı vardı. Mursi göreve gelir gelmez orduyla olduğu gibi yargıyla da mücadele etti. En çok tepkiye yol açan şey; Mursi'nin 22 Kasım 2012'de yayınladığı "Anayasa Hükümündeki Kararname" idi. Bu Kararname'nin ikinci maddesinde yer alan "*Cumhurbaşkanı'nın kararları bağlayıcıdır, yargı organları tarafından askıya alınamaz ya da iptal edilemez*" şeklindeki hüküm eylemlerin fitilini ateşledi. Ayrıca bu karar tepkilere neden olanın da ötesinde muhalefeti de birleştirmişti. Çoğunluğu laik, sol ve liberal grupların oluşturduğu 35 muhalefet partisi ve grubu "Ulusal Kurtuluş Cephesi" adı altında tek çatıda birleşme kararı aldı. Bir dönem Mübarek için kullanılan "firavun" yakıştırması bu kez muhalifleri tarafından Mursi için kullanılıyordu.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Cherine Chams El-Dine, "The Military and Egypt's Transformation Process", *German Institute for International and Security Affairs*, SWP Comments 6, February 2013, s. 5-6, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2013C06_ced.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴¹⁶ Daniel Brumberg and Hesham Sallam, "The Politics of Security Sector Reform in Egypt", *United State Institute of Peace*, Special Report 318, October 2012, s. 2, https://www.usip.org/sites/default/files/SR318_0.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴¹⁷ Omar Ashour, "Ballots versus Bullets: The Crisis of Civil-Military Relations in Egypt", *Al Jazeera Center for Studies*, 3 September 2013, s. 5, http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2013/9/3/2013937402517734EgyptCrisis_CivilMilitaryRelations.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴¹⁸ Moataz El Fegiery, "Crunch Time for Egypt's Civil-Military Relations", *Policy Brief*, August 2012, No: 134, s. 3, http://fride.org/descarga/pb_134_crunch_time_for_egypts_civil_military_relations.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴¹⁹ Ertuna, *Arap İsyanları Güncesi*, s. 167.

Hatta Mursi'ye yönelik yoğun bir karalama kampanyası başlamış, Mübarek döneminin zengin ettiği ve eski rejimin en önemli sacayaklarından olan medya organlarında Mursi, "diktatör", "faşist" ve "Hitler" gibi nitelendirmelerle anılmıştır. Bu büyük kampanya daha sonra Mübarek'in devrilme sürecinde etkili olan aktörlerin birçoğu Mübarek döneminden kalma figürlerle işbirliği yaparak meydanlara inilmesi üzerine daha da büyümüştür. Bu aktörler liberal-seküler yönelimli gençlerin yanı sıra büyük oranda sosyalist ve Kıpti grupların bir araya gelmesiyle oluşan öbeklerdi. Ayrıca bu öbeklere Mübarek döneminin varlıklı ve ayrıcalıklı grupları da katılınca İslâmi bloğa karşı tam bir muhalefet yaratılmıştır.⁴²⁰

Ülkede sivil siyasete geçişin en kısa sürede işlerlik kazanması, demokratik kültürün yerleşmesi ve istikrarın sağlanması için Anayasa'nın daha fazla zaman kaybedilmeden yazılması ve yürürlüğe girmesini arzu eden Müslüman Kardeşler kadroları, bu doğrultuda uzun bir müzakere sürecine girerek gençlik hareketlerinden seküler sivil toplum örgütlerine ve işçi sendikalarına, İslâmi kurumlardan Kıpti Kilisesi'ne kadar ülkede temsil gücü olan her grupta görüşmeler gerçekleştirip geniş tabanlı bir Anayasa yazım komisyonu oluşturma konusunda onları ikna etmeye çabaladı. Bu çabalar güç de olsa nihayetinde, 100 kişiden oluşan bir Anayasa Yazım Komisyonu oluşturuldu. Bu Komisyon'da yer alan üyelerden 39'u Şura Konseyi'nden, 21'i kamuoyunda etki sahibi aktörlerden, 13'ü sendikalardan, 9'u hukuk uzmanlarından, 6'sı yargıçlardan, 5'i El-Ezher Üniversitesi'nden, 4'ü Kıpti Kilisesinden, 1'er kişi de Silahlı Kuvvetler, Polis Güçleri ve Adalet Bakanlığı'ndan seçilmiştir.⁴²¹ Farklı kesimlerden grupların bir araya gelerek Anayasa taslağını hazırlamaları, oluşturulacak yeni Anayasa'nın demokratik fonksiyonunu gösterir.

Cumhurbaşkanı Mursi'nin Kasım 2012'de açıkladığı Kararname önemli bir dönüm noktası oldu. Bir önceki Anayasa Komisyonu'nu fesheden Anayasa Mahkemesi'nin yine böyle bir karar vermesi öncesi ihtiyatlı hareket etmek isteyen Mursi'nin yayımladığı Kararname'ye muhalefet sert tepki gösterdi. Kararname'nin yeni bir otokratik düzen sağladığını iddia eden muhalefetin gösterilere başlaması ve ülkenin yeni bir krizle karşı karşıya kalması sonrası krizden çıkış yolu olarak yeni Anayasanın halkoyuna sunulmasının öne alınmasına karar verildi. Kurucu Meclis

⁴²⁰ İsmail Numan Telci, "Mısır 2012", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2012*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s. 196.

⁴²¹ İsmail Numan Telci, "Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa", *SETA Analiz*, Sayı: 86, Mart 2014, s. 10, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140307193613_misir%E2%80%99da-askeri-darbe-sonrasi-surec-ve-yeni-anayasa-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

sifatını taşıyan Mısır Anayasa Komisyonu 30 Kasım 2012'de 234 maddeden oluşan yeni Anayasa taslağını oy çokluğu ile kabul etti. Taslağın Cumhurbaşkanı Mursi'ye takdim edilmesinin ardından Cumhurbaşkanı, 15 Aralık 2012'de yeni Anayasa'nın halkoyuna sunulmasını kararlaştırdı. Taslağa karşı çıkan bazı İnsan Hakları Örgütleri ise Mısır'ın kültürel, dini, etnik ve siyasi çoğulculuğunu yansıtmayan Anayasa taslağının 25 Ocak Devrimi'nin eşitlik, özgürlük ve insan hakları ülkülerini gerçekleştirmekten uzak olduğunu ve temel haklar ve özgürlüklere tehdit oluşturabilecek dini bir yapılanma riski taşıdığını belirterek taslağın geri çekilmesini istediler.⁴²²

Mursi döneminde hazırlanan Anayasanın en önemli özelliği, devrimin taleplerini büyük oranda karşılıyor olmasıydı. Hüsnü Mübarek'in siyasi örgütü olan UDP üyelerine 10 yıl siyaset yasağı getirilmesi (232. madde), keyfi tutuklamaların yasaklanması (35. madde), Cumhurbaşkanının görev süresinin kısaltılması ve en fazla iki kez üst üste seçilebilmesi kuralının getirilmesi (133. madde), sivillerin Silahlı Kuvvetler'e zarar veren suçları hariç askeri mahkemede yargılanmasının engellenmesi (198. madde), ordu bütçesinin çoğunluğu sivillerden oluşan bir konseyin gözetimi altında hazırlanması ve Silahlı Kuvvetler ile ilgili yasalar (197. madde) ve çocukların eğitimine devam etmesini engelleyen çocuk işçiliğinin yasaklanması (70. madde), İşkence yasağı (42. Madde) gibi düzenlemeler, Mursi döneminde hazırlanan Anayasa'nın devrimin özüne ve taleplerine uygun olduğunu göstermektedir.⁴²³

Müslüman Kardeşler iktidarı, orduyla karşı karşıya gelmemek için yeni Anayasa'da ordunun otonom statüsünü ve ayrıcalıklarını korudu. Bu Anayasayla ordu kendi işlerinde yarı-bağımsız statüsünü sürdürdü. Ayrıca Meclis ordu ile ilgili gelecek kanunları yasalastırmadan önce Ulusal Savunma Konseyi'ne danışmak zorundaydı. Bu Anayasa'yla ordunun Mübarek dönemindeki imtiyazları korunmuştur.⁴²⁴ Zaten Mısır'da ekonomik çarktan orduyu çıkarmak mümkün değil ki, ülke ekonomisinin % 40'ını elinde tutan bir mekanizma söz konusudur. Mursi,

⁴²² "No' to Constitution Establishing Political and Theocratic Tyranny; Egyptian Rights Groups Reject Draft Constitution", *The Egyptian Initiative for Personal Rights*, 19 Kasım 2012, <http://eipr.org/en/press/2012/11/%E2%80%9Cno%E2%80%9D-constitution-establishing-political-and-theocratic-tyranny-egyptian-rights-groups>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

⁴²³ "Comparing Egypt's 1971 Constitution to Today", *Al Jazeera*, 9 December 2012, <http://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/egypt/2012/12/2012129173710651270.html>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

⁴²⁴ Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, s. 199-200.

sivilleşme adına Mısır gibi bir ülkede önemli bir adamdı.⁴²⁵ Ancak Mursi'ye askeri darbenin yapılmış olması; Mısır'ın demokratikleşmesini engellediği gibi 2012 Anayasası'na son verip yeni bir darbe Anayasası da yarattı.

Mursi'nin, Müslüman Kardeşler'in başkanlığından devlet başkanlığına terfi ettiği Başkanlık seçimlerinin üzerinden daha bir yıl bile geçmeden kutuplaşma süreci başladı. Birçok açıdan bölünmüş görünen siyasi muhalefet, Ulusal Kurtuluş Cephesi adlı bir ittifakın altında bir birlik görüntüsü çizebildi. Mursi'nin başkanlığını niteleyen, muhalefetle diyalog içine girmemesi, yeni Anayasa konusunda uzlaşma arayışlarını reddetmesi ve yeni hükümetin yönetme tarzıydı. Kasım 2012'de çıkardığı Başkanlık Kararnamesi'yle kendisini Mübarek dönemini hatırlatan güçlerle donattı. Böylelikle hakim yargı sistemi içerisinde tüm yargı yollarından muaf tutuluyordu⁴²⁶ Kararnamenin tanıdığı yetkiler sayesinde Müslüman Kardeşler kolaylıkla yeni bir otoriter yönetim inşa edebilirdi. Mursi'nin bu hamlesi muhalefet ve yargı cephesinden büyük tepkiyle karşılandı. Hatta Mursi, Müslüman Kardeşler tiranlığı kurmakla suçlandı. Liberal ve seküler muhalif gruplar Mursi karşıtı gösterilerle sokaklara döküldü.⁴²⁷

Mursi, Kararname'yi iptal ettiğini açıklasa bile ne protestolar son buldu ne de olaylar yatıştı. Mursi'nin yoğun çaba harcadığı yeni Anayasa, Aralık ayındaki referandumda % 63 oyla kabul edildi. Ancak bu durum Anayasa'nın meşruiyeti ile ilgili soru işaretlerini sona erdirmemişti. Çünkü seçmenlerin sadece % 33'ü sandığa gitmişti.⁴²⁸ 2012 Anayasası'nın geniş kapsamlı bir uzlaşma olmadan referanduma sunulması ve kabul edilmesi Mısır'da ciddi bir siyasi krizi beraberinde getirdi. Çeşitli siyasi hareketler ve gruplar sokaklara indi ve Tahrir Meydanı'nı doldurdu. Kimi siyasi güçler Mursi'nin istifa etmesini ve erken Cumhurbaşkanlığı seçimine gidilmesini talep etti.⁴²⁹

Siyasi uzlaşmazlıklar, Mursi liderliğindeki iktidarın gücü tekeline alma yönündeki çabaları, can kaybıyla son bulan çatışmalar, Anayasa'nın yapımı

⁴²⁵ Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", s. 205.

⁴²⁶ Khosrokhavar, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır", s. 159.

⁴²⁷ Demirtaş, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, s. 172.

⁴²⁸ Ertuna, *Arap İsyamları Güncesi*, s. 17-168.

⁴²⁹ Sarah Ben Nefissa, "The Egyptian Transition Arena: Between The Army Leadership, The Muslim Brotherhood and a Society in Full Transformation", *IEMed. Mediterranean Yearbook 2013*, s. 186, <http://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/iemed-2013/Ben%20Nefissa%20Egypt%20Army%20Muslim%20Brotherhood%20EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

inşasındaki ciddi görüş ayrılıkları ve ekonomik sıkıntının giderek derinleşmesi gibi istikrarı engelleyen sorunlar çözüme kavuşturulmamıştır. Mısır'da Mübarek sonrası yeniden yapılanma süreci sancılı geçmiş ve ülke bir türlü istikrara kavuşturulamamıştır. Hatta 25 Ocak Devrimi'nin ardından Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Muhammed Mursi, devrimin ikinci yılında 25 Ocak Devrimi'ne ihanet etmekle itham edilmiş ve kendisine karşı şiddet içerikli protesto gösterileri düzenlenmeye başlanmıştır.⁴³⁰

Böylelikle Mursi'nin başkanlığının ilk günlerinde mevcut olan karşılıklı şüphe, yerini nihai güvensizliğe ve temelden bir redde bıraktı. Mursi'nin hükümetin siyasi sürekliliğine saygı duymaması, yönetimdeki başarısızlığı, muhalefete yönelik tehditler birleştiğinde, Müslüman Kardeşler'in yalnızca demokrasiyi geliştirmede değil, bürokrasinin idaresini sağlamlaştırma konusunda da başarısız olduğu gözler önüne serildi: Nil Nehri'ne kurulan baraj için Etiyopya'nın bombalanması ile ilgili bir tartışmanın gizli kalması gerekirken televizyonlarda gösterilmesi.⁴³¹

Mursi'nin aldığı kararlar farklı siyasi gruplar arasındaki bölünmeyi giderek derinleştirdi. Seküler ve liberal güçler Muhammed Baradei, Hamdin Sabbahi ve Amr Musa öncülüğünde UKC adlı grupla Mursi'ye karşı bir araya geldiler. Bu koalisyon 2012 Anayasası'nda değişiklik yapılmasını talep etti. Anayasanın kabul edilmesinden sonra UKC'nin çağrısıyla Mursi karşıtı gösteriler düzenlendi.⁴³²

3.3. Mursi'nin Dış Politikası ve Türkiye-Mısır İlişkileri

Devrim sonrası Mısır yeni bir döneme geçmiş ve korku duvarlarını aşmıştır. Devrim sonrası atanan Dışişleri Bakanı Nabil el-Arabi'nin Mısır dış politikasını düşünsel ve yapısal anlamda farklılaştırma girişimleri kendisinin Arap Ligi'ne geçmesiyle birlikte bölünmüştü. Mursi Cumhurbaşkanı olarak seçildikten sonra dış politika da radikal bir değişim için el-Arabi kadar hırslı ve istekli çalışmasa da aynı yolu daha kademeli bir süreçte takip etmeye çalıştı. Ancak ekonomik inisiyatifler, bölgesel ve uluslararası siyasette Mısır'ı yeniden yapılandırma çabaları Mısır dış politikasının belirgin özellikleri oldu. Cumhurbaşkanı Mursi'nin 7 bakan ve 80 kişilik

⁴³⁰ Konur Alp Koçak, "Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri", *Yasama Dergisi*, Sayı 23, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2013, s. 10.

⁴³¹ "Morsi's talks with politicians, Ethiopia "war" broadcast on TV spurs criticism", *Egypt Independent*, 4 Haziran 2013, <http://www.egyptindependent.com/print/1811886>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴³² Sarah Ben Nefissa, "The Egyptian Transition Arena: Between The Army Leadership, The Muslim Brotherhood and a Society in Full Transformation", s. 186.

bir ticaret delegasyonu eşliğinde Çin ziyareti, ayrıca Bağımsızlar Hareketi'nin Tahran'da yapılan yıllık toplantısına katılımı en basit anlamıyla ilişkileri geliştirmek ve Mısır'ı küresel ekonomik dönüşümde tekrar konumlandırmak ve Nasır sonrasında dış politikada ihmal edilen bölgelerle yeniden ilişki arayışına girmek açısından değerlendirilebilir.⁴³³

Mübarek sonrası yönetimi devralan ve demokratik seçimlerle başa gelen ilk Cumhurbaşkanı Mursi'nin İslâmi bir geçmişten gelmesi dolayısıyla Batı ve özellikle de ABD ile olan ilişkilerinin nasıl olacağı en fazla merak edilen dış politika konularından birisiydi. Ancak Mursi, duygusal bir dış politika izlemekten ziyade Batı ile rasyonel ve müşterek çıkarlara dayalı bir ilişkiyi tercih etmiş ve Mısır'ın bu ilişkilerde pasif değil aktif bir rol aldığına altını çizmiştir. BMGK için yaptığı ABD ziyareti; Brüksel'de AB yetkilileri ile yaptığı görüşmeler; İtalya ve Almanya ziyaretleri rasyonel ve müşterek yapıcı ilişkiler için alt zemin hazırlıklarıdır. Her ne kadar Batı, Mursi liderliğindeki Mısır'la siyasi ilişkilerini derinleştirme anlamında çekimser davranmış olsa da Mursi'nin ana amacı dış politikasında Akdeniz üzerinden Batı kimliğini özellikle ekonomik anlamda yeniden inşa etmektir. Dolayısıyla Mursi'nin dış politikasının en iddialı boyutunu Batı değil Ortadoğu oluşturuyor.⁴³⁴

Mursi neden ABD yahut Avrupa değil de ilk ziyaretlerini Etiyopya, Suudi Arabistan, İran ve Çin'e yaptığını açıklamaktadır. Mursi, Afrika Birliği'nin Addis Ababa'da yapılan Liderler Zirvesi'ndeki konuşmasında Afrika'nın Kahire için sahip olduğu önemi vurgulamıştır. Nil sorununun Mısır üzerinde kurduğu baskıya rağmen Mursi, 1995'ten beri Afrika Birliği toplantısına katılan ilk Mısır devlet başkanı sıfatını kazanmıştır.⁴³⁵

25 Ocak Devrimi'nin ardından Mısır'da ilk kez demokratik bir seçim sonucunda devlet başkanlığı koltuğuna oturan Mursi, temsil ettiği İslâmi kimlikten duyulan kuşkunun aksine dengeli bir dış politika izleme çabasında bulunmuştur. İsrail ile olanlar da dahil olmak üzere, tüm uluslararası anlaşmalara sadık kalacağını söyleyen Mursi, hem uluslararası sistemdeki dengeleri hem de içerideki kırılğan

⁴³³ Mehmet Özkan, "Mısır Dış Politikası (Dünü, Bugünü, Sorunları)", *SETA Analiz*, Mart 2014, Sayı 88, s. 19, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140314191223_misir-dis-politikasi-dunu-bugunu-sorunlari-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

⁴³⁴ Özkan, "Mısır Dış Politikası (Dünü, Bugünü, Sorunları)", s. 19.

⁴³⁵ Dina Ezzat, "Morsi's Ethiopia Visit Signal Positive Change in Relations: Ambassador", *Al Ahram Online*, 16 July 2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/47830/Egypt/0/Morsis-Ethiopia-visit-signals-positive-change-in-r.aspx>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

desteği iyi okumuş ve çok yönlü bir siyaset arayışına girmiştir. Mısır'ın kendi çıkarlarını öne çıkaran bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini veren Mursi, bir yandan Çin ve İran'a yönelik yeni bir yaklaşım geliştirmeye çalışmış, diğer yandan ABD ve Rusya ile bağlarını koparmamaya da özen göstermiştir. Aynı zamanda üç yıldır aralıksız olarak devam eden Suriye'de iç savaşa çözüm bulmak adına Türkiye, Suudi Arabistan ve İran'la bir araya gelerek bir barış önceliği başlatmayı arzulamıştır.⁴³⁶

Mursi'nin en önemli dış politika hamlelerinden birisi, Filistin meselesi olmuş ve Filistin devlet başkanı Mahmud Abbas ve Hamas lideri Halid Meşal ile görüşerek taraflar arası uzlaşmanın sağlanması yolunda arabuluculuk yapmıştır. Mursi'nin iktidara gelişi Filistin ve Mısır için bir başlangıçtı. İki taraf da İsrail-Filistin barış süreci ve ikili Filistin-Mısır ilişkilerini çevreleyen son gelişmeleri ele aldı ve iki tarafın Hamas'ın kontrolündeki Gazze Şeridi'ndeki durumun "Mısır'ın ulusal güvenliğini tehdit ettiğini" de sözlerine ekledi.⁴³⁷ Mursi, 8 gün süren bombardıman ve yıkım sonrasında 162 Filistinli ve 6 İsrailinin ölümüne yol açan İsrail-Hamas arasındaki ateşkes konusunda aracılık yaparak İsrail'in Gazze'e yaptığı saldırı sonrasında ateşkesin sağlanmasında önemli bir payı olmuştur.⁴³⁸

Temmuz ayında Kahire'ye ziyaret gerçekleştiren ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton, ABD'nin Mısır demokratikleşme sürecinde yanında olacağını ve destek vereceğini belirterek Washington, Mısır'ın 1 milyar dolarlık kredi borcunu sileceğini ve 250 milyon dolar kredi yardımında bulunacağını vaat etmiştir. Ancak ABD'nin önceki senelerde Mısır'a yaptığı büyük çaptaki yardımların devam edeceğini garanti etmemiş olması dikkat çekmiştir. Diğer yandan Clinton'un ziyareti

⁴³⁶ Özge Gökçen Terzi, "Kimlik ve Dış Politika Ekseninde Mısır Dış Politikası", *ORSAM*, Kasım-Aralık Cilt 6, Sayı 65, s. 50, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/65/12ozgegokcen.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

⁴³⁷ Khaled Abu Toameh, "Abbas Meets with Egyptian Interim Gov't Leaders in Cairo", *The Jerusalem Post*, 29 July 2013, <http://www.jpost.com/Middle-East/Abbas-meets-with-Egyptian-interim-govt-leaders-in-Cairo-321419>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

⁴³⁸ David D. Kirkpatrick, "Clinton Visits Egypt, Carrying a Muted Pledge of Support", *New York Times*, 15 July 2012, <https://mobile.nytimes.com/2012/07/15/world/middleeast/clinton-arrives-in-egypt-for-meeting-with-new-president.html>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017) ve Bessma Momani, "With Gaza Ceasefire, Egypt's Morsi Becomes a Serious Player", *The Globe and Mail*, 22 November 2012, <http://www.theglobeandmail.com/opinion/with-gaza-ceasefire-egypts-morsi-becomes-a-serious-player/article5547816/>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

anti-Amerikancı hislerin yoğun olduğu Mısırlıların tepkisiyle karşılaşmış ve ABD Dışişleri Bakanı'nın konvoyu domates saldırısı ile protesto edilmiştir.⁴³⁹

Washington'un Kahire'deki yeni yönetimden umduğu ilgiyi bulamaması, Mısır'ın ABD'nin Ortadoğu politikasındaki eski konumundan daha farklı noktada olacağına delalet etmekteydi. Bu durumda ABD'nin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların dış politikada özellikle Ortadoğu'yu eskisi gibi ön plana almayacak olmasının ve Mısır'da iktidara gelen Müslüman Kardeşler kadrolarındaki Amerikan karşıtlığı tavrının etkili olduğu tespiti yapılabilir. Bu durumun açık bir göstergesini Mısırlıların verdiği tepkilerde görülmektedir. Protestoların merkezi ABD Büyükelçiliği olup her kesimden insan Büyükelçilik binasına saldırmış, duvarların bir kısmını yıkmış ve ABD bayrağını indirip yakmışlardır.⁴⁴⁰

Mursi, göreve geldiğinden beri dış politikada Mübarek iktidarının izlediği yöntemden daha farklı bir yol takip edeceğinin işaretini yansıtmaya başlamıştır. İlk olarak bölgesel politikalarda daha aktif bir rol oynamaya girişen Mursi, ABD ve İsrail'in Mısır siyasetinde dış politika alanında olan nüfuzunu azaltmayı amaçlamıştır. Suudi Arabistan ve Türkiye gibi bölgenin diğer aktörleriyle yakınlaşarak kendisine yeni bir dış politika alanı yaratma girişiminde bulunmuştur. Ayrıca, Kahire-Tahran ilişkilerinin normalleşmesinden rahatsızlık duyarak Tel-Aviv yönetimine, önceki dönemler gibi rahat olamayacağını altını çizmiştir. Barack Obama'nın Tahran ziyareti sonrası verdiği bir demeçte "*Mısır ne düşmanımız ne partnerimiz*" demesi, Kahire-Washington hattında önceki iktidara kıyasla daha farklı bir ilişkinin ortaya çıkacağına delaletti. Bununla birlikte ülke içi siyasi istikrarsızlığın bu yeni dış politikanın yürütülmesinde zorluklar yaşandığını da belirtmek gerekir.⁴⁴¹

Ayrıca Mursi'nin Uzak Doğu'da Çin'e düzenlemiş olduğu ziyaretten de bahsetmek gerekir. Bu ziyaret, Kahire yönetiminin kendisine bir dış kaynak yaratma çabasının bir eseri olabilir. Uzun yıllar ABD etkisi altında yaşayan Mısır yönetimi, devrim sonrası dönemde bu gidişatın sürdürülebilir olmadığını fark etmiş ve yeni dış

⁴³⁹ Elise Labott, "Protest as Clinton Holds Meetings in Egypt", *CNN*, 16 July 2012, <http://edition.cnn.com/2012/07/15/world/africa/egypt-clinton/>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴⁴⁰ Peter Hessler, "Caro: Between the Protesters and the Embassy" *New Yorker*, 14 September 2012, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/cairo-between-the-protesters-and-the-embassy>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017) ve Max Fisher, "The Movie So Offensive That Egyptians Just Stormed the U.S. Embassy Over It", *The Atlantic*, 16 September 2012, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/09/the-movie-so-offensive-that-egyptians-just-stormed-the-us-embassy-over-it/262225/>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

⁴⁴¹ Telci, "Mısır 2012", s. 201-203.

aktörlerle işbirliği yapma kararı almıştır. Bu doğrultuda Mısır'ın, Çin'den doğrudan yatırım talep etmesi, Mursi'nin finansal olarak sıcak para temininde Pekin'i yeni bir alternatif olarak örmesi anlamına gelmektedir.⁴⁴² Bu durum ABD'ye olan ekonomik bağlılığın azaltılması için girişilen bir çabanın ürünü olarak görülebilir. Zira bir ülkenin ekonomik anlamda bir başka ülkeye bağlı olması, bağlı olunan ülkenin siyasi alana nüfuz etmesini de kolaylaştırır. Dolayısıyla alternatif kaynaklar bulmak, dış politikada sadece bir ülkeye bağlı kalmayı azaltabilir ve etkinliği arttırabilir.

Mübarek sonrası Mısır'ın dış politikasında kayda değer bir değişim yaşanmış ve Mursi, hem bölgesel hem de uluslararası politikalarda Mübarek döneminden farklılaşacağını altını çizerek bir dizi dış politika hamleleri gerçekleştirmiştir. İlk olarak Cumhurbaşkanlığı ziyaretini Suudi Arabistan'a gerçekleştirerek bölgede Riyad yönetimi ile daha yakın bir işbirliği içerisinde olmuş ve 30 yıl aradan sonra Tahran yönetimiyle ilişkilerin normalleşme seviyesine geleceği işaretlerini vermiştir. Dahası Kahire'nin İsrail'e karşı siyaset dilinin nispi olarak sertleşmesi, Filistin konusunda daha aktif bir tutum sergilemesi ve Türkiye ile daha uzun vadeli ilişkileri sürdürme konusunda zeminin atılması gibi konular 2012'ye damgasını vuran gelişmeler olmuştur.⁴⁴³

Ayrıca Mursi, Esad rejimini net bir şekilde diktatörlükle suçlayarak ve Esad'ın düşürülmesinin siyasi bir gereklilik olmaktan da öte ahlaki ödev olduğunu ifade etti. Buna karşılık Mısır-İran ilişkileri ciddi bir ilerleme kaydetti ve Şubat 2013'te dönemin lideri Ahmedinejad, Mısır Suriye krizinin çözümünde önemli bir figür olarak gördüğünü, Mısırın dörtlü grubun içinde bulunması gerektiğini söyleyerek Kahire'ye bir ziyaret gerçekleştirdi. Mursi'nin izlediği bu politika, yalnızca Mısır siyasi çevrelerinde değil Suriye rejiminde ve muhalefetinde de oldukça geniş yankı buldu. Şam yönetimi bir yandan Mısır-İran yakınlaşmasına karşı tepkisiz kalırken, diğer yandan Müslüman Kardeşler'in Rusya ve İran'a karşı sert eleştirilerde bulunan muhalefetle olan ilişkisine karşı agresif bir tutum sergilemeye başladı. Bunun yanı sıra Müslüman Kardeşler'in bu diplomasisi uzun ömürlü olmadı ve 15 Haziran 2013'de Mursi, Şam ile bütün diplomatik ilişkileri kestiklerini,

⁴⁴² David Schenker and Christina Lin, "Egypt's Outreach to China and Iran is troubling for U.S. Policy", *Los Angeles Times*, 24 August 2012, <http://articles.latimes.com/2012/aug/24/opinion/la-oe-schenker-egypt-ties-to-china-20120824>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

⁴⁴³ İsmail Numan Telci, "Mısır 2012", s. 188.

Şam'daki elçiliğini kapattıklarını bildirdi. Bu durum aynı zamanda Mısır'ın Suud-Katar-Türkiye üçlüsünün safına katıldığına da açık bir göstergesiydi.⁴⁴⁴

Önceki yıllara nazaran Mısır dış politikasında ilişkilerin derinleşme potansiyelini en fazla barındıran ülke Türkiye'dir. Ankara, Müslüman Kardeşler kadrolarına diğer gruplardan daha yakın duruş sergilemiştir. Kahire'de özellikle İslâmi siyaset kadrolarının Türkiye'yi başarılı bir ekonomik model olarak görmesi ilişkilerin geleceğinde belirleyici faktördür. Her ne kadar Türkiye'nin seküler yapısı Mısır'da kimi Muhafazakâr kesimleri rahatsız etse de Ak Parti siyasetindeki Ortadoğu ve Arap dünyasına gösterilen özel ilgi ve yakınlaşma çabası, iki ülke arasında yakın ilişkiler geliştireceğinin göstergesiydi. Ayrıca Mursi'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin ardından yapılan görüşmelere bakılırsa ilişkiler iyi yönde seyretilmektedir.⁴⁴⁵

Türkiye-Mısır ilişkileri, Mübarek sonrası dönemde belki de tarihinin altın çağını yaşadı. Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Türkiye, Müslüman Kardeşler'e tam destek vermiştir. Yeni Mısır'a ilk resmi ziyareti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül gerçekleştirdi. Bu iki buçuk yıllık dönemde birçok bakan seviyesinde ziyaret gerçekleşti. Dönemin Başbakanı Erdoğan 13 Eylül 2011'de resmi olmayan bir program ile Mısır'ı ziyaret ettiğinde binlerce kişilik bir kalabalık tarafından karşılandı. Erdoğan bu ziyaret esnasında laikliğin önemini vurguladığı konuşmasını yaptı. Daha sonra 4 Eylül 2012'de Mursi, katıldığı Ak Parti kongresindeki konuşmasında hükümetin Tahrir Devrimi'ne verdiği destek için müteşekkik olduğunu ifade etti. Türkiye Mısır'a geçiş süresinde sadece söylem desteği vermedi. Bunun yanı sıra Suriye ve Filistin konularında istişareler gerçekleştirildi, 2 milyar dolarlık kredi sözleşmesi ve ek ticaret anlaşmaları imzalandı.⁴⁴⁶ Bir diğer üst düzey temas, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 2-3 Temmuz tarihleri arasında Arap Ligi tarafından Kahire'de düzenlenen Suriye Muhalefeti Konferansı sırasında gerçekleşmiştir. Kongre'deki çoklu temasların yanında Davutoğlu, Mısır devlet başkanı Mursi ile yaptığı görüşmede her türlü işbirliğine açık olduğunu ifade

⁴⁴⁴ Hüseyin Abdülaziz, "Suriye Krizi ve Mısır'ın Politikası", Ed.: Akif Emre, *Darbe Sonrası Mısır Dış Politikası*, içinde, DÜBAM Yay., İstanbul, Kasım 2015, s. 20, <http://media.dunyabulteni.net/file/2015/misirforeignpolicy1.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

⁴⁴⁵ Telci, "Mısır 2012", s. 204.

⁴⁴⁶ Akgün ve Gündoğar, "Mısır-Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", s. 4.

etmiştir.⁴⁴⁷ Böylelikle yeni dönemde Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin daha da artırılması beklenmektedir.

Cumhurbaşkanı Mursi, resmi yurtdışı seyahatlerinden birini 30 Eylül'de Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Ak Parti kongresine özel olarak davet edilen Mursi, TOBB'da düzenlenen Türk-Mısır İş Forumu'na katılarak ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için görüşmelerde bulunmuştur. Dahası bu ziyaret esnasında Mısır'a verilecek kredi yardımı onaylanmıştır. Kasım ayında ise Erdoğan'ın Mısır'a 10 bakanıyla ve onlarca işadamıyla birlikte yaptığı ziyaret, ilişkilerin derinleşmesini sağlamıştır. Bu görüşmeler sırasında ekonomiden eğitime, sağlıktan kültüre birçok alanda bir dizi anlaşma imzalanmış ve böylece ilişkilerin temelleri atılmıştır.⁴⁴⁸

3.4. Devrimden Darbeye Giden Süreç

Hem Mursi'nin hem de muhalefetin uzlaşmaz tutumu Mısır'da darbeye zemin hazırladı. Müslüman Kardeşler'in bütün politikası eski rejimin bıraktığı boşluğu kendilerinin doldurulması üzerineydi. Mısır'a çoğulcu demokrasi getirecek veya toplumsal eşitsizlikleri giderecek hiçbir siyasal ve sosyal proje ortaya koymadılar. Ekonomik gelişmenin yabancı sermaye girişine ve özelleştirme gelirlerine bağlandığı bir anlayışın devrimi oluşturan toplumsal taleplere cevap verebilmesi mümkün değildi. Enflasyon altında kalan ücretler, yükselen vergiler ve azaltılan devlet destekleri yaşam şartlarını kötüleştirdi. Mısır 2013 yılının ilk çeyreğinde 2400'ün üzerinde protesto gösterilerine tanıklık etti ve gösterilerin önemli bir kısmı grev, iş bırakma, fabrika işgali gibi işçi eylemleriydi.⁴⁴⁹ Bu olumsuz koşullar neticesinde Mısır'da toplumsal mobilizasyon görülmeye başlandı.

2011'den bu yana Mısır'da yaşanan en belirgin gelişme sokak siyasetiydi. Yaklaşık 20 milyon insan ayda bir kez değil üç kez sokaklara çıkmıştı; 30 Haziran'da Mursi'ye karşı ayaklandıklarında, 3 Temmuz'da devrilmesinin kutlanmasında ve 26 Temmuz'da İslâmcıların şiddet tehditlerine karşı tepkilerini gösterdiklerinde. Müslüman Kardeşler'n art arda gelen hataları milyonlarca insanı sokağa dökmüştü.

⁴⁴⁷ "Foreign Minister Davutoglu Paid a Visit to Egypt on the Occasion of the Syrian Opposition Conference", <http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-paid-a-visit-to-egypt-on-the-occasion-of-the-syrian-opposition-conference.en.mfa>, (Erişim Tarihi: 11.3.2017).

⁴⁴⁸ Mustafa Vergiveren, "Türkiye ile Mısır Arasında 27 Anlaşma İmzalandı", *İhlas Haber Ajansı*, 18 Kasım 2012, <http://www.ihf.com.tr/haber-turkiye-ile-misir-arasinda-27-anlasma-izalandi-251051/>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴⁴⁹ Joel Beinin, "Egyptian Workers After June 30", *MERIP*, 23.8.2013, www.merip.org/mero/mero082313, (Erişim Tarihi: 13.1.2017).

Generaller, Mursi'nin harekete geçmeyi reddetmesinin altında protestocuları bastırmak için orduyu kullanabileceği inancının yattığını fark ettiler. Baskı aygıtlarının çekimser kalması durumunda, işi bitirmek için İslâmcı militanlar devreye sokulacaktı. Generaller seçeneklerini tekrar gözden geçirdiler. Kaçınılmaz bir anti-İslâmcı patlama karşısında tarafsız kalınması durumunda ülkenin şiddete, muhtemelen sivil savaşa (1975'te Lübnan'da olduğu gibi) sürüklenmesini çaresizce izlemek anlamına geliyordu. Halkın tarafını tutarak müdahale edilmesi, ülkenin ulusal güvenliğine gelecek zararı asgari düzeye indirmenin en etkili yolu olarak görülüyordu.⁴⁵⁰

Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle iktidara gelmesi bürokrasi, yargı, medya, iş dünyası gibi eski rejimin aktörleri tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Mübarek dönemi elde ettikleri imtiyazları kaybedeceklerini düşünen muhalif gruplar Mursi yönetiminin başarısız olması için ellerinden geleni yapmışlardır. Ülke içindeki Mübarek dönemi aktörlerinin yanı sıra İsrail, ABD, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi uluslararası aktörler Müslüman Kardeşler'in ideolojisinden, dış politika anlayışından ve İran ile ilişkileri normalleştirme yaklaşımından oldukça rahatsız oldular. Ülke içindeki muhalif öbeklerle ve eski rejimin aktörleriyle işbirliği yapan bu ülkeler, Mursi iktidarının sonunu getirmiştir. Türkiye, Katar, Libya ve Tunus'un Mursi yönetimine olan desteği yeterli olmamış ve eski rejim gücünü tekrardan konsolide etmeyi başararak nihayetinde askeri darbeye Müslüman Kardeşler'i iktidardan uzaklaştırmıştır.⁴⁵¹

Ulusun kurtarılması için ordunun müdahalesini isteyen büyük gösterilerin ardından, ordu birçok insan tarafından desteklenen bir darbe yaptı. Her ne kadar bir darbeden bahsediliyor olsa da, bu bağlamda ordunun müdahalesi, çok geniş bir tabanın oydaşması üzerine temellenmişti. Mısır'da darbeden önce 30 Haziran gününde Mursi hükümetini kınamak üzere büyük gösteriler yapılmıştı. Nitekim, darbe sivil toplumun geniş kesimince desteklenmekteydi.⁴⁵² Halkın desteğini hiçbir şekilde alamayacak olan özellikle yargı, medya ve güvenlik birimlerini işgal eden eski rejim kalıntıları, Mübarek döneminin zenginleştirdiği işadamları, Batı bağlantılı muhalefet grupları ve marjinal devrimci gençlik örgütleri, İslâmi siyaset karşısında

⁴⁵⁰ Kandil, "Mısırda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 134-141.

⁴⁵¹ Nebi Mis ve İsmail Numan Telci, "Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt5, Sayı 56, Ağustos 2013, s. 21, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/56/2nebis.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.4.2017).

⁴⁵² Khosrokhavar, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır", s. 177.

birleşerek Müslüman Kardeşler yönetimini sonlandırmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca demokrasi dışı ve şiddet eğilimli yöntemler kullanan muhalif gruplar, medya, istihbarat, polis ve asker desteğiyle hedefine ulaşmıştır. 3 Temmuz Darbesi'ne giden süreçte medya, Mursi yönetimine karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Darbeye giden sürecin en önemli aktörlerinden olan medya Mursi'ye ve Müslüman Kardeşler'e karşı sistematik bir karalama, itibarsızlaştırma ve kara propaganda kampanyası yürütmüştür.⁴⁵³

Aralık 2012'ye gelindiğinde Müslüman Kardeşler çoktan yumrukların sıkıştırdı: Ordunun arabuluculuğunu hiçe sayıyor ve muhalefeti bastırmak için silahlı milislerini konuşlandırıyor. Kutuplaşma ülkeyi parçalanmakla yüzleştirdiğinde, Savunma Bakanlığı tüm tarafları diyaloga davet eden sert bir uyarı yayınladı. Yığınlarla büyüyen ve Temerrud (İsyan) adını alan bir isyan, Mursi'nin görevden alınması ve yeni bir Anayasa taslağı hazırlanıp seçimler yapılincaya kadar bir geçiş hükümetinin inşa edilmesi için Mısırlıları, 30 Haziran'da sokağa çıkmaya çağırırdı.⁴⁵⁴ Bu kurulan Temerrud Hareketi, bu amaçla büyük bir imza kampanyası başlatmıştır. 30 Haziran'da sokağa çıkmayı davet eden bu hareket, Mübarek rejimi kalıntılarının büyük pay sahibi olduğu medya organlarının açık desteğiyle yüz binlerce kişiyi sokağa dökmeyi başarmıştır. Kimi teorisyenlere göre, bu durum daha önceden planladıkları askeri müdahale için altyapı oluşturulduğu şeklinde değerlendirilmiştir.⁴⁵⁵

Mübarek döneminde Müslüman Kardeşler'in yasaklanmasına ve ötekileştirilmesine destek veren aktörler, Mursi ve Müslüman Kardeşleri kadrolaşmakla ve kendi gündemlerini ülkeye dayatmakla suçladılar. Mübarek'in diktatöryal yönetimine 30 yıl rıza gösterenler Mursi yönetimine bir yıl dahi tahammül edemeyerek Temerrüd (İsyan) Hareketi adı altında Cumhurbaşkanı istifaya zorlamak için son iki ayda imza toplamaya başladı.⁴⁵⁶

Müslüman Kardeşler'in iktidardaki başarısız performansı, en pasif vatandaşların bile evlerinden çıkmalarına katkıda bulunmuştur. Peki İslâmcılar neden bu kadar kısa süre içinde bu kadar çok düşman edindiler? Eski rejimden ve devrimci

⁴⁵³ Mis ve Telci, "Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi", s. 22.

⁴⁵⁴ Kandil, "Mısırdaki İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 124.

⁴⁵⁵ İsmail Numan Telci, "Mısır 2013", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2013*, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2013, s. 167.

⁴⁵⁶ Mis ve Telci, "Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi", s. 22.

kamptan bu isyanı destekleyenlerin net gerekçeleri vardı. İlki, Müslüman Kardeşler'in, kayırmacı Mısır devletinin ganimetlerini paylaşmaya istekli olup olmadığından emin değillerdi. İkincisi ise, Müslüman Kardeşler'in 25 Ocak Devrimi'ni tamamen kendilerine mal etmesine kızgındılar. İslâmcıların baskıcı kurumların dostluğunu kazanarak kendi gündemlerindeki zorla gerçekleştirmeyi planladığı belli olmuştu. Ancak uzlaşmaz tavırları, siyasi muhaliflerin stratejik ittifak içine girmesine neden olmuştur.⁴⁵⁷

Mursi'nin kendisine sorması gereken soru, Mısır'ın çoğunluğu apolitik olan vatandaşlarının neyin kendisini reddetmeye ittiğidir. Seküler vatandaşlar Müslüman Kardeşler'in yönetimdeki yetersizliklerini görüyorlardı; diğer yandan ise, Müslümanlar bu yetersizliğin bahanesi olarak dinin gösterilmesine tahammül edemiyorlardı. Kısacası, halk İslâmcıların acizliklerini ve diktatörce emellerini mazur göstermek için İslâm'ı kullandıklarını fark etmişlerdi. İktidarını meşru göstermek için İslâm'ı kullanan politikacıları.⁴⁵⁸

Bir yıl süren Müslüman Kardeşler iktidarı, Haziran 2013'te Mısır sokaklarının yeniden hareketlenmesine zemin hazırladı. Müslüman Kardeşler'in iktidarı döneminde devrim sürecinde yer almış unsurları ötekileştiren söylemi, yeni Anayasa hazırlanma sürecinin sadece İslâmcılar aracılığıyla yürütülmesi, Mısırlıların ekonomik durumlarında herhangi bir iyileşmenin meydana gelmemesi, Müslüman Kardeşler'in temel devlet kurumlarını ele geçirmek amacıyla izlediği agresif siyaset, kitlelerin bu kez yeni rejime karşı ortak bir platformda buluşmalarına sebep oldu. Bu süreçte farklı kitle yapısının bulunması dolayısıyla Mısır ordusu yeniden Mısır siyasetindeki yerini almış ve Mısır devrimi ikinci kez Mısır ordusunun gölgesinde kalmıştır.⁴⁵⁹

Tarihe bakıldığında askeri gücün iki önkoşulunun sivil politikacıların bayağılıkları ile bu bayağılıklar karşısında halkın gözünün açıldığı görülmektedir. Her ikisi de 2013 yazında ortaya çıkmıştır. Sivil politikacıların kararsızlığı ve dağınıklık halleri bıktırıcı bir hal almıştı. 2011'den bu yana hiçbir şey değişmemiş gibiydi. Politik elitler devrimci akımın arkasından adımlar atmaya başlamış ve kısa sürede önüne geçip gelişmesini sekteye uğratmışlardır. Mısırlılar bu engelleyici rutin

⁴⁵⁷ Kandil, "Mısırdaki İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 135.

⁴⁵⁸ Kandil, "Mısırdaki İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 136.

⁴⁵⁹ Özkoç, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", s. 52-53.

karşısında çileden çıkmış durumdaydı. Belki Mısırlılar hâlâ geleceğin, devrimlerini bir şekilde mutlu sona götüreceğini umut ediyorlardı. Ancak ne olursa olsun tek bir şey vardı: Mısırlılar bilinçli bir şekilde, dini faşizm altında yaşamak yerine askeri yönetime dönme riskini göze almışlardır.⁴⁶⁰

3.5. Askeri Darbe ve Demokrasinin Sonu

Kırılma noktası, Mursi'nin göreve başlamasının yıldönümünde, 30 Haziran'da düzenlenen kitlesel protestolar olmuştur. 100 binlerce kişi başta Tahrir Meydanı ve Cumhurbaşkanlığı Sarayı olmak üzere pek çok noktada sokağa döküldü. Ertesi gün ordu, uyuşmazlıkların çözümü için 48 saat süre tanıdığını açıkladı. Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimleri taraftarlarını direnişe çağırdı. Onların eylem yerleri artık Rabiatal Adeviye Camii olacaktı.⁴⁶¹

Askeri darbe, ordunun Müslüman Kardeşler yönetiminin mevcut uygulamalarından rahatsızlık duymasının sonucunda vermiş olduğu bir tepkiden ziyade, uzun dönemde devlet içinde kendilerine rakip bir iktidar odağının oluşmasını engelleme hamlesi olarak yorumlanabilir. Darbe rejimi, Müslüman Kardeşler'in bütün faaliyetlerini yasaklayıp örgütü illegal ilan ederek bu yorumu destekler nitelikte adımlar attı. Mısır ordusu, yönetimi sivillere devretmeden önce, darbe yapan diğer ordular gibi darbe sonrası siyasal düzende çıkarlarını uzun vadede sağlama alacak kurumlar oluşturmak istedi.⁴⁶²

Mursi'yi devirmek için fırsat kollayan ordu, 30 Haziran'da 100 binlerce kişinin Cumhurbaşkanını istifaya ve orduyu darbe yapmaya icabet eden gösterinin ardından taraflara uzlaşmaları için 48 saat mühlet verdi. Bu sürenin dolması üzerine iktidar ve muhalefet arasında herhangi bir konsensüs sağlanamamış ve çeşitli gruplar Müslüman Kardeşler binalarına ve taraftarlarına saldırmaya başlamıştır. Çok sayıda vatandaşın ölmesi, kaos ortamı ve 48 saatlik sürenin dolmasıyla Genel Kurmay Başkanı ve Savunma Bakanı liderliğinde ordu, 3 Temmuz 2013 tarihinde askeri darbeye Cumhurbaşkanı Mursi'yi görevden uzaklaştırmıştır. Zaten 30 Haziran'daki protesto gösterileri ve ardından yaşanan siyasal çalkantı, Mısır ordusunu harekete geçirmeye yönelik olarak planlanmıştı. Planlı bir şekilde yürütülen bu kriz sürecinde

⁴⁶⁰ Kandil, "Mısırdaki İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 143-145.

⁴⁶¹ "Egypt President Morsi warns of army ultimatum confusion" **BBC**, 2 Ağustos 2013, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-23140212>, (Erişim Tarihi: 12.1.2017).

⁴⁶² Demirtaş, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, s. 174.

ordunun rolü askeri müdahale ile Mursi'nin görevden uzaklaştırılmasıydı. Genelkurmay Başkanı Sisi'nin 1 Temmuz'da bir açıklama yayınlarak taraflara uzlaşmaları için 48 saat mühlet vermesi, darbeye zemin hazırlamak içindi.⁴⁶³

Demokratik yollarla seçilmiş ilk sivil Cumhurbaşkanı'na karşı gerçekleştirilen askeri darbenin ardından Savunma Bakanı Sisi, televizyon ekranlarında yaptığı açıklamada; Meclis'in feshedildiğini, Anayasa'nın askıya alındığını, seçilmiş Cumhurbaşkanı Mursi'nin görevden uzaklaştırıldığını ifade etmiştir.⁴⁶⁴ Nitekim Genelkurmay Başkanı'nın, darbeyi ulusa sesleniş konuşması ile duyurduğu sırada Nur Partisi temsilcisini de yanına almış olması, partinin darbeyi destekleyen aktörlerden birisi olduğunu alenen gösterdi. Nur Partisi'nin darbeyi desteklemesi kendi tabanından ciddi tepki topladı.⁴⁶⁵ Nur Parti'nin yanı sıra darbenin ilan edildiği sırasında Sisi'nin hemen arkasında el-Ezher Şeyhi, Mısır Kıpti Kilisesi lideri, Ulusal Kurtuluş Cephesi adına Muhammed el-Baradey, Temerrud Hareketi temsilcisi ve bazı siyasi ve askeri figürlerin bulunması dikkatleri çekmiştir. Ayrıca söz konusu bu isimler Sisi'den sonra müdahalenin gerekliliğini dile getirmişler ve Mursi'nin halkın taleplerine kulak asmadığından dolayı ordunun ülkedeki krizi sonlandırmak amacıyla yönetime el koymak zorunda olduğunu açıklamışlardır.⁴⁶⁶

Selefi Nur Partisi, Ulusal Kurtuluş Cephesi'nden Muhammed Baradey, Temerrüd (İsyan) Hareketi, El-Ezher Üniversitesi'nin büyük imamı, Kıpti Kilisesi ve üst düzey generaller askeri darbeyi desteklemişlerdir. Darbenin akabinde ordu komutanları yeni rejimde sivil mevkileri işgal etmedi. Ayrıca Anayasa Mahkemesi Başkanı Adli Mansur geçici Cumhurbaşkanı seçildi ve sivil bir Başbakan atandı. Savunma Bakanı yaptığı beyanatında demokrasiye geri döneceğine, ulusal uzlaşının temin edileceğine söz verdi. Bu vaatlere rağmen askeri darbe yeni yönetimin askeri doğasını göstermede gecikmedi. Darbeden sonra istifa etmeyi reddeden Cumhurbaşkanı Mursi ve çok sayıda yardımcısı tutuklandı. Darbeye karşı barışçıl yollardan direnmeyi seçen Müslüman Kardeşler üyeleri ve Mursi destekçileri

⁴⁶³ Miş ve Telci, "Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi", s. 23-25.

⁴⁶⁴ Ashour, "Ballots versus Bullets: The Crisis of Civil-Military Relations in Egypt", s. 2.

⁴⁶⁵ Can Acun ve Gülşah Neslihan Akkaya, "Selefilik ve İhvan Ekseninde Körfez Ülkelerinin Mısır Politikası", *SETA Analiz*, Sayı 77, Ocak 2014, s. 13, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140117195211_selefilik-ve-ihvan-eksinde-korfez-ulkelerinin-misir-politikasi.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴⁶⁶ "Mısır'da Asker Yönetime El Koydu", *Bloomberg*, 3 Temmuz 2013, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1387609-misirda-asker-yonetime-el-koydu>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Nahda ve Rabiätül Adeviyye Meydanları'nda toplandılar. Darbeye karşı çıkanlara yönelik devlet aygıtı tarafından orantısız şiddet kullanılması neticesinde ülkede korku iklimini arttırdı. İki meydanın da boşaltılması için modern Mısır tarihinde görülmemiş bir şiddet kullanıldı. 3 Temmuz 2013 tarihinde seçilmiş meşru yönetimi askeri bir darbeyle deviren asker yönetimi, ülkede istikrarı sağlayamadığı gibi Mısır halkı nezdinde de meşruiyetin sağlayamadı.⁴⁶⁷ Ayrıca yaşanan bu askeri darbe trajedisinden sonra Mursi rejimini savunmak için meydanlara çıkan halka ağır şiddetler uygulanması neticesinde çok sayıda vatandaş feci şekilde hayatını kaybetmiştir. Bu durum, ordunun gücünü artırma yoluna gittiği anlamına geliyordu.

3 Temmuz 2013 tarihinde demokratik yollarla seçilmiş Cumhurbaşkanı Mursi'nin askeri bir darbeyle devrilmesi, otoriter Mübarek yönetimine karşı 2011 yılında cereyan eden halk hareketi sonrasında, iki buçuk yıllık demokrasiye geçiş sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması anlamına geliyordu. Ancak demokrasiye geçiş denemelerinin başarısızlığa uğramasının çeşitli sebepleri vardır ki, bunlardan en önemlisi otoriter yönetimden kalan tevarüştür. Bir diğeri ise ülkedeki medya 2011 yılında devrimci gençliğe cephe alırken, 2012 ve 2013 yıllarında yeni seçilen Cumhurbaşkanı Mursi'ye ve Müslüman Kardeşler Hareketi'ne karşı saldırı pozisyonuna geçti. Onlarca yıl süren otoriter rejim arkasında siyasi kampaşma, zayıf bir ekonomi, kutuplaşma ve istikrarsızlık bıraktı. Otoriter rejim dönemindeki kurumlar, uygulamalar ve prosedürler var olmaya devam etti. Demokrasi kültürünün ve geleneğinin olmadığı ülke istikrarsızlığa hatta kargaşaya teslim oldu.⁴⁶⁸ Darbeyle kurulmuş bir yönetim, demokrasiyi baltalar.

Mısır'ın Mansura kentindeki Dekahliyye Emniyet Müdürlüğü'ne 24 Aralık 2013 tarihinde yapılan bombalı saldırıdan sonra Mısır geçici hükümeti ve destekçisi olan Müslüman Kardeşler, terör örgütü ilan edildi. Müslüman Kardeşler'in terör örgütü ilan edilmesi, Arap ülkelerindeki bağlantıları da koparılmak istenmesinin yanı sıra hareketin siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik alandan tamamen tasfiye edilmesini amaçlamaktadır. Böylelikle hareketi kendilerine en büyük rakip olarak

⁴⁶⁷ "Egypt: Anaysis of an Arab Military Coup in the Twenty-First CenturyPosition Paper", *Al Jazeera Center for Studies*, 10.09.2013, s. 6-7-8, <http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2013/9/10/201391010213348734egyptanalysis.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

⁴⁶⁸ Nathan J. Brown, Tracking the "Arab Spring": Egypt's failed Transition, *Journal of Democracy*, Vol: 2, No:4, October 2013, s. 45-50-53, <http://www.journalofdemocracy.org/sites/default/files/Brown-24-4.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

gören ordu ve askeri darbeyi destekleyen Temerrüd Hareketi gibi siyasi oluşumlar devlet iktidarını hiçbir siyasi aktörlerle paylaşmak istemediklerini göstermiştir.⁴⁶⁹

Geçici Cumhurbaşkanı Adli Mansur, 26 Ocak 2014 tarihinde yaptığı açıklamada askeri darbeden sonra çizilen yol haritasında değişikliğe gidildiğini ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin meclis seçimlerinden önce yapılacağını ifade etmiştir.⁴⁷⁰ Mısır'da askeri darbenin baş mimarı olan Genelkurmay Başkanı Sisi, geçici Cumhurbaşkanı Adli Mansur tarafından 27 Ocak 2014 tarihinde askeri kademelerde en yüksek rütbe olan mareşalliğe yükseltildi.⁴⁷¹ Her ne kadar Adli Mansur Mısır'da geçici Cumhurbaşkanı olsa da iktidarı gerçekte Genelkurmay Başkanı elinde tutuyordu. Bu durum Sisi'nin yeni Anayasa referandumundan önce Cumhurbaşkanı adayı olabileceğinin sinyallerini vermişti. Sisi aynı zamanda Mısır ve Arap tarihinin en simge isimlerinden biri olan, ülkenin eski devlet başkanlarından Nasır'ın büyük hayranıydı. Zaten destekçileri de, darbe sonrası uluslararası camianın baskılarına direnen Sisi'nin tavrını Mısır'ın ulusalcı idolü Nasır'a benzetiyorlardı. Askeri müdahaleden sonraki ilk açıklamasında Sisi, askeri müdahalenin bir zaruretten doğduğunu ve bunun Mısır ordusu için bir seçim olmadığını savunmuştur.⁴⁷²

Halkın menfaatlerinden ziyade kendi çıkarlarının peşinde koşan Mısır Ordusu ülkeyi içinden çıkılması zor bir sürecin içine sokmuştur. Ülkede en örgütlü siyasi ve sosyal hareket olan Müslüman Kardeşler'in terör örgütü ilan edilmesi, Mısır'ı ileriki yıllarda çok çetin bir dönemin beklediğini göstermektedir. Dolayısıyla ordunun kontrolündeki bu ülkede orta ve uzun vadede sivilleşme ve demokratikleşme adımları beklenmemelidir. Askeri darbenin baş mimarı olan Sisi'nin Cumhurbaşkanı olması durumunda, ülkede kısa bir dönemden sonra Mübarek benzeri dönem gibi bir dönemin başlayacağı öngörülmektedir. 1952 yılında başlayan sürecin Sisi dönemiyle devam edeceği düşünülmektedir.⁴⁷³ Ordunun 3 Temmuz 2013'te demokrasiyle

⁴⁶⁹ Abdullah Aydoğan Kalabalık, "İhvan Neden Terör Örgütü İlan Edildi?", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, <https://www.setav.org/ihvan-neden-%C2%91teror-orgutu-ilan-edildi/>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

⁴⁷⁰ "Mısır'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Erkene Alındı", *Euronews*, 26.01.2014, <http://tr.euronews.com/2014/01/26/misirda-cumhurbaşkanligi-secimleri-erkene-alindi/>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).

⁴⁷¹ "Sisi 'Mareşal' Oldu", *Habertürk*, 27 Ocak 2014, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/916187-sisi-maresal-odu>, (Erişim Tarihi: 14.12.016).

⁴⁷² "Portre: Sisi", *Al Jazeera Türk*, 29 Mayıs 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-abdulfettah-sisi>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).

⁴⁷³ Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, s. 212.

kurulan ilk yönetimi askeri darbe ile ele geçirmesi neticesinde sadece sivil rejime değil demokrasiye de bir darbe indirmiş oldu. Aksini iddia edenler ya sözde demokrasi savunucuları ya da Batı'nın kukla rejimleriydiler.

Yaşanan gelişmelere bakıldığında, Mısır'ın daha çalkantılı bir siyasi döneme gireceği tespit edilebilir. Sisi, Cumhurbaşkanı da olsa ekonomik problemlerle beraber toplumsal barış ve huzur ortamını sağlaması mümkün gözükmemektedir. Devrim sonrasında umut ve beklentileri artan Mısır halkı, sosyo-ekonomik koşulların iyileşmesini arzulamaktadırlar. Diğer yandan devrimle birlikte ortaya çıkan özgürlük, demokrasi ve insan hakları talepleri de özellikle genç nüfus tarafından tekrar dile getirilecektir. Buna karşın Sisi ve rejimine destek veren iç ve dış figürler tüm enerjilerini eski düzeni geri getirmeye harcamaktadırlar. Devrimsel dönemler inişli yahut çıkışlı da olsa devam etme eğilimi gösterir. Mısır'ın gidişatına bakıldığında 2011'den bu yana bir dizi farklı aşamalardan geçildiği görülmektedir. Askeri darbe, devrim sürecinin halihazırda istenmeyen bir nokta olduğunu göstermektedir.⁴⁷⁴

3.6. Darbeye Yönelik Dış Tepkiler

Mısır'da ülkenin demokratik yöntemle seçilmiş ilk Başbakanı Mursi'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanan askeri darbe ile ilgili olarak dünya devletleri birbirlerinden oldukça farklı tutum sergilemiştir. Az sayıda devlet darbeye sert tepki gösterirken, demokrasi söz konusu olduğunda daha etkili bir karşılık vermeleri beklenen Batılı devletler geri planda kalarak süreci doğru bir şekilde isimlendirmekten kaçınmışlardır. Hatta bazı Ortadoğu ülkeleri ise darbeden duymuş oldukları hoşnutluğu saklama gereği bile duymadan yeni askeri yönetime açıkça destek verdiklerini deklare etmişlerdir. Özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinin bu süreçte ürkek ve çekingen tutum ve tavırları sertçe eleştirilmiştir. Hiç şüphesiz bu eleştirilerin haklılık payı bulunmaktadır. Demokrasi teşviki için özel programlar ihdas eden hatta üyeliğin koşulu olarak demokratikleşmeyi şart koşan AB'nin ve dünyada demokrasinin bayraktarlığını yapmayı üstlenen ABD'nin darbe konusundaki siyasi tavırlarını darbecilerden yana koymuş olmalarının izah edilebilir bir yanı bulunmaktadır.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Telci, "Mısır 2013", s. 184-185.

⁴⁷⁵ Çakmak, Yetim ve Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", s. 128-129.

Mısır darbesi uluslararası basında İslâmcılara karşı laik ordunun müdahalesi olarak yansıtıldı. Oysa Mısır'daki durum bundan çok farklıydı. Mısır'daki darbe İslâmcı-laik kutuplaşmasından daha çok iktidar odakları arasındaki bir güç mücadelesinin ürünüdür. Ordu, dışarıda Müslüman Kadeşler'e karşı büyük düşmanlık besleyen Körfez monarşilerinin desteğini alarak uzun vadeli çıkarlarını korumak adına bir darbe gerçekleştirdi. Bunda Müslüman Kardeşler rejimini tamamen kontrol altına almasından duyduğu kaygının yanında Müslüman Kardeşler karşıtı büyük toplumsal hareketliliğin Mısır'ın sosyo-ekonomik düzenini tamamıyla dönüştürecek bir devrime dönüşebileceği kaygısı da önem taşımaktaydı.⁴⁷⁶

Ayrıca Müslüman Kardeşler'in iktidardan uzaklaştırılması ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Batılı ülkeleri memnun etmiştir.⁴⁷⁷ Ancak darbeye tepki olarak Afrika Birliği, Mısır'ın üyeliğini askıya almış ve Mısır, Mursi döneminde Nil Nehri üzerinde Etiyopya ile devam eden siyasal rekabette alan kaybetmiştir. Özellikle Afrika Birliği'ne ev sahipliği yapan Etiyopya bu üstünlüğü kullanarak Mısır'ı bir nevi Nil Havza'sı ve Afrika siyasetinde zayıflatmıştır.⁴⁷⁸

Mursi'nin devrilmesinin akabinde Türkiye'den gelen açıklamalar Mısır'ın iki cephesinde farklı şekilde yankı buldu. General Sisi ve geçiş yönetimini destekleyen Mursi muhalifi kesim, Ankara'nın Mursi'yi destekleyen açıklamalarından ne kadar rahatsızsa, Adeviye Meydanı'ndaki kalabalık, Türk hükümetine o kadar müteşekkirdi. Hatta Özgürlük ve Adalet Partisi'nin Genel Sekreteri ve Müslüman Kardeşler'in önde gelen ismi Muhammed Biltaci, Türkiye'yi yakından takip eden isimlerden biriydi. Türkiye'nin Mursi'ye verdiği koşulsuz desteğe teşekkür etti ve sürece seyirci kalan Batılı ülkeleri de sessiz kalışlarıyla suçladı. Ayrıca Türkiye'de gözler Mısır'daydı ve Müslüman Kardeşler'in devrilme süreci üzerinden darbe karşıtı muhtıralar vererek olayda gizli işler çeviren dış güçler paralelliği kuruyordu.⁴⁷⁹

Ancak Mısır'daki darbe dengeleri değiştirmiştir. Mısır'daki cunta insanları öldürüyor; insanlık suçu işliyordu. Beş kişiyle başlayan ölümler yüzlerce kişinin katledilmesiyle devam ediyordu. Mısır cuntası buna alışkın, toplumun yarısı da bu

⁴⁷⁶ Demirtaş, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, s. 174.

⁴⁷⁷ İsmail Numan Telci, "Mısır'da Geleceğini Arayan Karşı-Devrim", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Sayı 149, Ocak 2016, s. 10, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160125124837_misirdakarsidevrim.pdf, (Erişim Tarihi: 18.4.2017).

⁴⁷⁸ "Progress Report of the African Union High Level Panel For Egypt", *African Union*, 29 Ocak 2014, <http://www.peaceau.org/uploads/auc-416-psc-rpt-egypt.29.1.2014.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

⁴⁷⁹ Ertuna, *Arap İsyanları Güncesi*, s. 172-179.

duruma tepkisizdi. Müslüman Kardeşler direniyor, ancak cuntanın meydanlarda bekleyen barışçıl eylemcileri öldürmekten geri durmayacağı da açıktı. Böyle bir durumda yapılması gereken şeylerden biri ölümleri araçsallaştırmadan, direnişi tüm ülkeye yayarak, cuntayı şaşırtacak, ülkeyi kilitleyecek farklı eylemlerden geçiyordu. Başka bir yol ise, yine cuntayı meşrulaştırmadan farklı kanallardan iletişim ve arabuluculuk yollarını zorlamaktı. Ancak amaç öncelikle katliamları durdurmak olmalıydı. Türkiye'nin haklı bir şekilde darbeye karşı çıkışının yanında Mısır'la tüm köprüleri atması gerekirdi. Türkiye giderek yalnızlaştırılıyor ve Türkiye Mısır'da herhangi bir muhatap bulmakta zorlanıyordu.⁴⁸⁰

Süreç karşısında Ankara'nın beklediği tepkiyi göstermeyenler ve sessiz kalanların yanı sıra açıkça Mursi muhalifi bloğu destekleyen aktörler de vardı. Bu listenin başını ise Mursi'nin devrilmesinin ardından yeni yönetimi kutlayan ve 2 milyar dolarlık yardım yollayan Suudi Arabistan çekiyordu. Sünni İslâm'ın katı gelenekçi Vahhabi anlayışını benimseyen Suud rejimi ile Müslüman Kardeşler'in İslâm yorumları arasında rekabet hep vardı. Suudi Arabistan geçmişte de Müslüman Kardeşler'i baskı altında tutan Mübarek rejimine desteğini sunmaktan geri kalmamıştı.⁴⁸¹ Ortak bir Arap birliğinin sağlanmasından ziyade Arap ülkeleri kendi içerisinde yine kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaktaydı. Arap dünyasında da bir bölünmenin yaşandığı ve bu durumun dış güçler tarafından kolayca yönlendirilebileceği açıktı.

Mursi'ye yönelik askeri darbenin lokal ve küresel güçler açısından bakıldığında bölgeye muhtemel yansımaları olabilir. İlk olarak, Türkiye'nin Mısır'da darbe sonrası kurulan yeni yönetime karşı tepkili duruşu başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleriyle rekabete girmesine yol açabilir. İkinci olarak, Mısır'daki askeri darbe, Arap dünyasında meydana gelen halk ayaklanmalarında etkin bir role sahip olan Katar'ın bölgedeki etkisinin zayıflamasına yol açabilir. Eğer Ankara, Mursi sonrasındaki yeni yönetimi tanımamayı sürdürürse, Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan'ın Suriye krizi konusundaki ilişkileri sekteye uğrayabilir. Üçüncü olarak, Katar'ın desteğiyle Müslüman Kardeşler'in bölgede siyasal bir mekanizma haline gelmesi, ABD, Rusya ve İsrail'i rahatsız etmiştir ki, bu durum Mursi yönetimine karşı düzenlenen darbenin nedenleri arasında değerlendirilebilir.

⁴⁸⁰ Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", s. 208-212.

⁴⁸¹ Alison Pargeter, *The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power*, Saqi Books, Londra, 2013, s. 422'den aktaran Ertuna, *Arap İsyanları Güncesi*, s. 181-182.

Dördüncü olarak, Türkiye'nin Mısır'daki askeri darbe sonrası kurulan yeni yönetimi tanımaması, Sünni üçgenindeki kopukluğun bir göstergesi olarak görülebilir. Zira Mursi devrildikten sonra Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'in yeni yönetimini tanıyan ilk ülke olmaları ve 12 milyar dolar yardımda bulunması, Türkiye ile Körfez ülkelerinin Mısır konusunda karşı karşıya gelmelerine neden olabilir. Hatta Mursi'nin devrilmesi Ankara-Washington ilişkilerinin seyrini de etkileyebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin, Mısır'daki gelişmelerle beraber bölgedeki güç dengesini koruyarak yeni bir dış politika izlemesi gerekmektedir. Son olarak da Mısır'daki askeri darbe Ortadoğu'da "İlmli İslâm" siyasetinin yerine Arap milliyetçiliğini körükleyebilir. Mısır'ın, siyasi tarihine bakıldığında askeri darbelerin ardından genellikle bölgesel bir pan-Arabizm ideolojisinin yükseldiğini unutmamak gerekir.⁴⁸²

Uluslararası toplum neden Mısır'daki darbeye sessiz kalmıştır? Bu sorunun cevabı uluslararası toplumun nasıl inşa edildiği ile yakın bir ilişkisi vardır. Bir kere toplumlar, devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi üzerine kurulurlar. Ancak bu durum insan topluluklarının bir devletin kendi inisiyatifine terk edildiği anlamına gelmemektedir. Bir devletin ne türden bir rejim ile yönetileceği ve bu rejimi hangi yöntemler ile değiştireceğini belirleme konusunda zımni bir yetkisi söz konusudur. Bu sebeple de Mısır'da demokrasinin kesintiye uğramış olması uluslararası toplumun toptan müdahale veya tepkisini gerektirmemektedir. Nihayetinde başta ABD olmak üzere süreçle ilgilenen aktörlerin, Mısır'da olan biteni sessizce kabul ederken bir an önce istikrarı sağlayacak tedbirlerin alınması gerekmektedir.⁴⁸³

Bir başka görüşe göre ABD'nin bu tutumunun ardında yatan sebep neydi? Hintli tarihçi ve yazar Vijay Prashad'a göre; Müslüman Kardeşler yönetimi, bölgedeki kimi hassas konularda -özellikle de İsrail'in tepkisini çekecek İran ile ilişkiler konusunda- adımlar atmıştı: Mursi, tuhaf bir şekilde Amerikalıları ve Suudileri rahatsız etti. O iktidara gelmeden önce geçiş hükümeti bir İran destroyerinin Süveyş Kanalı'ndan geçmesine izin verdi. Bu bir ilkti ve Washington'u dehşete düşüren bir durumdu. Ardından Mursi, İran'a giden ilk Mısır lideri oldu. Bu sinyaller Batı için çok tehlikeliydi. Mursi, İMF ile ilişkilerin yürütüleceğini,

⁴⁸² Ali Semir, "Mısır'da Askeri Darbe ve Ortadoğu'ya Etkileri", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)*, 19 Temmuz 2013, http://www.bilgesam.org/incele/200/-misir%E2%80%99da-askeri-darbe-ve-orta-dogu%E2%80%99ya-etkileri/#.WM6gS2_yjIU, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

⁴⁸³ Çakmak, Yetim ve Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", s. 129-131.

uluslararası anlaşmalara bağlı kalınacağını açıklasa da İran'la bu yakınlaşma ve İsrail karşıtı söylemlerin devreye girmeye başlaması durumu değiştirdi. Bazı Müslüman Kardeşler üyelerinin "*İsrail'le varılan Camp David Anlaşması'nı yeniden ele almamız*" gibi söylemleri endişeyi daha da arttırmıştır. ABD, yıllardır İsrail için Mısır'a milyarlarca dolar para transferi yaptı. ABD hükümeti Mısır'da istikrara çok önem verir. Dolayısıyla 30 Haziran 2013'te Mısır'da darbe olduğunda yaşanan sessizliğin sebebi bunlardı.⁴⁸⁴

Ancak ABD'nin stratejik hedefleri, Arap ülkelerindeki devrimci isyanları bastırmaya ve şekillendirmeye yöneliktir. ABD, devrim değil evrim politikası kapsamında bir demokratikleşme süreci teşvik ederek "Arap Uyanışını" yönetme stratejisi geliştirmektedir ve bu stratejiyi uygulamaya başlamıştır. Fakat Arap rejimleri altında yaşayan halklar için evrim kavramının yeterince hızlı olmadığı aşikârdır ve bu bölgede etrafa bir devrim havası çoktan yayılmıştır. Görüldüğü üzere geliştirilmek istenen politik model, Pakistan modelidir. Yani ordunun geri çekildiği - ama hep son sözü de söyleyecek bir konuma sahip olma kaydıyla- İslâmcıların hükümet olduğu bir model.⁴⁸⁵

3.7. Darbenin Siyasal ve Sosyal Alana Müdahalesi

Darbenin hemen akabinde Mübarek dönemi aktörlerinin sahibi olduğu televizyon kanalları darbenin haklılığını iddia eden ve orduyu yüce bir konuma getiren yayınlar yapmış ve darbeden dolayı kutlamaların yapıldığı meydanları canlı yayımla ekranlara getirmiştir. Ancak Mursi savunucularının Rabiatül Adeviye ve Nahda meydanlarındaki ve diğer şehirlerde yürüyüş yapmalarına hiçbir şekilde izin verilmemiştir. Askeri darbenin toplum tarafından benimsendiği fikri Mısır medyasında temel söylem olarak işlenmiş, bunun bir sonucu olarak da uluslararası kamuoyunda darbeyi destekleyenlerin sayısının darbeye karşıt olanlardan daha fazla olduğu yanlıgısı tezahür etmiştir. Darbe karşıtı gösteriler çoğunlukla Anadolu Ajansı'nın yerel muhabirleri vasıtasıyla dünyanın birçok haber ajansına ulaşmış ve böylece demokrasi yanlıların da sesleri uluslararası medyada sınırlı da olsa yer almıştır.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Vijay Prashad, "Türkiye Pakistanlaşmamalı", *Sendika.org*, 24 Nisan 2014, <http://sendika15.org/2014/04/vijay-prashad-turkiye-pakistanlasmamali/>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁴⁸⁵ Sait Çetinoğlu, "Ortadoğu'ya Yeni Dizayn-Arap Dünyasında İsyân Rüzgarları", Ed.: Babür Pınar ve Recai Ulutaş, *Ortadoğu Yalancı Bahar*, içinde, Nitelik Kitap Yay., Ankara, 2012, s. 365.

⁴⁸⁶ Telci, "Mısır 2013", s. 175.

Muhammed Bedi, Hayrat Şatır, Mehdi Akif ve Muhammed Biltaci gibi Müslüman Kardeşler'in önde gelen birçok üyesine yurtdışı yasağı getirilmiş ve kimileri gözaltına alınmaya başlamıştır. Müslüman Kardeşler'in malvarlığına tedbir konulmasının yanı sıra banka hesapları da dondurulmuştur. Muhammed Mursi ise uzun bir süre zarfında kamuoyundan saklanan bir yerde ev hapsinde tutulmuş ve sonrasında ise tutuklanarak hapse atılmıştır.⁴⁸⁷ Mursi'ye yönelik protestocuların öldürülmesini teşvik etmek, yabancı ülkelerle işbirliği kurmak, vatan hainliği ve yargıyı hakir görmek gibi tamamen siyasi ithamların getirilmesiyle yargılama süreci başlamıştır. Zaman zaman mahkeme salonuna getirilen Mursi, kendisinin hâlâ seçilmiş bir devlet başkanı olduğunu vurgulamış ve beraberinde de mahkemeyi tanımadığını dile getirmiştir.⁴⁸⁸

25 Ocak 2011 devriminin ardından meydana gelen en kayda değer gelişmelerden birisi, 14 Ağustos 2013 baskınlarıydı ki, ordu güçlerinin, Müslüman Kardeşler'e yönelik daha önce hiç görülmemiş bir baskı sürecine gireceğinin izlerini taşıyordu. İzleyen süreçlerde bu durum daha da belirginleşerek Hareket'e karşı tutuklamalar ve baskılar devam etmiştir. Hareket'in 8. Genel Mürşidi olan Muhammed Bedi'nin tutuklanması, Mısır'da Müslüman Kardeşler ve devlet arasındaki ilişki anlamında bakıldığında ilginç bir olaydır. Zira Hüsnü Mübarek döneminde bile tutuklanamazken Genel Mürşidin tutuklanması her zaman kırmızı çizgi olarak görülmüştür. Fakat darbe yönetiminin Bedi'yi siyasi nedenlerle tutuklayarak darbeye karşı çıkanların girişimlerinin boş yere olduğu mesajını vermiştir.⁴⁸⁹

Hareket'inin sözcülerinden olan Cihad el-Haddad da tutuklanmıştır ve askeri destekli hükümetin tutuklanan İslâmcı Cumhurbaşkanı Mursi'yi destekleyen kişilerin operasyonlarına devam ettiklerini söyledi. Haddad, Müslüman Kardeşler'i özellikle Batı dünyasıyla olan ilişkilerde temsil etmekte olup ilişkileri de sürdürmeye

⁴⁸⁷ Ben Wedeman, Reza Sayah and Matt Smith, "Coup topples Egypt's Morsy; deposed president under house arrest", *CNN*, 4 July 2013, <http://edition.cnn.com/2013/07/03/world/meast/egypt-protests/>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

⁴⁸⁸ Yasmine Saleh and Yara Bayoumy, "In Court, Defiant Mursi Says He Is Still Egypt's President", *Reuters*, 4 November 2013, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-mursi-trial-idUSBRE9A303P20131104>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

⁴⁸⁹ "Egypt Arrest Muslim Brotherhood's Top Leader", *Al Jazeera*, 20 August 2013, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/08/2013819235957279126.html>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017) ve "Egypt: Muslim Brotherhood's Spiritual Leader Arrested", *The Guardian*, 20 August 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/20/egypt-muslim-brotherhood-leader-detained>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

çalışmaktaydı. Darbenin akabinde Müslüman Kardeşler'e yönelik baskının uluslararası basında yer alması için büyük çabalarda bulunmuştur. Ancak Haddad, protestocuları suça teşvik etme, halkı kışkırtma ve yanlış bilgilendirme gibi ithamlarla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁹⁰ Bunun yanı sıra Ekim ayında da Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimlerinden Essam el-Erian da tutuklanmıştır. Darbe sonrası meydana gelen tutuklamalardan sonra Müslüman Kardeşler kadrolarının hemen hemen tüm üst düzey yetkilileri tutuklanıp hapse atılmıştır.⁴⁹¹

Mursi'nin askeri darbeye görevinden uzaklaştırılmasının ardından Müslüman Kardeşler'e yönelik sürdürülen baskı siyaseti 2014 yılında sistematik bir biçimde devam etti. Bu tutuklamalar devam ederken, üniversitelerde ve bürokraside Müslüman Kardeşler üyesi olduğu tespit edilenler de görevlerinden uzaklaştırıldı. Bunun yanı sıra Mursi döneminde polis akademisinde eğitime başlayan ve Müslüman Kardeşler üyesi oldukları iddia edilen 40 öğrencinin eğitimlerine son verilerek okuldan atılmıştır. Bir çoğu Mübarek rejimi kalıntısı olan medya aktörleri de Müslüman Kardeşler'e yönelik karalama kampanyası sürdürdüler. Bunun dışında özellikle yargı organlarının Müslüman Kardeşler üyelerine verdiği toplu idam cezaları tüm dünyanın tepkisini çekti.⁴⁹²

Bu kararlardan en dikkat çekenini ise Minya kentindeki Ceza Mahkemesi'nin Mart ve Nisan aylarında önce 529 kişiye daha sonra da 683 kişiye vermiş olduğu idam cezalarıydı⁴⁹³ ki, sanıkların hiçbir avukat tarafından savunulmadığı ve ilkinde 20 ikincisinde 9 dakika süren duruşmaların ardından verilen 529 ve 683 kişi hakkındaki idam kararı çıkartılmıştır. Dakikada 26 idam kararı okuyan mahkeme heyeti, temyiz yolu açık olan cezaların onanması için dosyaların müftülüğe sevk edilmesine karar verdi. Müftülüğün daha önce idam kararlarını geri çevirdiği

⁴⁹⁰ Patrick Kingsley, "Muslim Brotherhood Spokesman arrested in Continuing Egypt crackdown", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2013/sep/17/egypt-muslim-brotherhood-spokesman-arrested>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

⁴⁹¹ "Egypt arrests Muslim Brotherhood leader", *Financial Times*, 30 October 2013, http://www.ft.com/cms/s/0/2c3a1f2c-4137-11e3-9073-00144feabdc0.html?ft_site=falcon&desktop=true, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

⁴⁹² Adham Youssef, "40 Police Academy students expelled over Brotherhood affiliations", *Daily News Egypt*, 17 December 2014, <https://www.dailynewsegypt.com/2014/12/17/40-police-academy-students-expelled-brotherhood-affiliations/>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017) ve "40 students expelled from Egypt's police academy over Brotherhood links", *Ahram Online*, 17 December 2014, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/118148/Egypt/Politics-/students-expelled-from-Egypt-police-academy-over.aspx>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

⁴⁹³ Patrick Kingsley, "Egypt sentences to death 529 supporters of Mohamed Morsi", *The Guardian*, 24 March 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/24/egypt-death-sentence-529-morsi-supporters>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

biliniyor, ancak sürecin sadece istişare amaçlı olması nedeniyle cezaların infaz edilebileceği belirtiliyor. Mısır mahkemeleri Müslüman Kardeşler aleyhine hukuksuz kararlar vermişlerdir.⁴⁹⁴ Keza Giza Ceza Mahkemesi 188 Müslüman Kardeşler üyesine idam cezası 30'dan fazla kişiye gıyabında hükmü verilerek baskı siyasetinin devam edeceğini de göstermiş oldu.⁴⁹⁵

2015 yılında da Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı siyaseti ve saldırılar devam etmiştir. Bunlar arasında en dikkat çeken, Temmuz ayında güvenlik güçlerinin Kahire'de bir eve yaptıkları baskında aralarında Mursi dönemi milletvekili Nasır el-Hafi'nin de yer aldığı 9 Müslüman Kardeşler liderinin öldürülmesi olarak görülebilir. Yaşanan olaya yönelik polisin açıklamasında eve baskın yapılacağı esnada içeriden ateş açıldığı söylenmiş, ancak Müslüman Kardeşler evde herhangi bir silah bulundurmadığını iddia etmiştir. Güvenlik güçleri tarafından yayınlanan resimler ile ilgili olarak yapılan incelemelerde de silahların baskının sona ermesinin akabinde hayata veda eden Müslüman Kardeşler üyelerinin yanlarına sonradan konulduğu tespit edilmiştir.⁴⁹⁶ Buna benzer bir vaka Eylül ayında İskenderiye kentinde meydana gelmiş ve güvenlik güçleri bir eve yaptıkları baskında 4 Müslüman Kardeşler üyesi katledilmiştir. Açıklamada, "*Müslüman Kardeşler üyelerinin polisi hedef alacak bir eylem planı hazırladığı sırada binaya yapılan baskında, güvenlik güçlerine ateş açtığı, güvenlik güçlerinin verdiği karşılık sonucu öldükleri*" iddia edildi.⁴⁹⁷

Bu kasıtlı ve gayrimuayyen ölümlerin dışında işkence vakaları da görülmeye başlanmış; birçok darbe karşıtı hapisanede hayatını kaybederken yüzlercesi de kronik hastalıklara yakalanmıştır. Bu durum özellikle hapisaneden yazılan mektuplara da yansımıştır. Farklı şehirlerdeki hapisanelerde hükümlü bulunan muhaliflerin yazdıkları mektuplarda kendilerine yönelik işkence ve kötü muameleleri anlatmış ve bu durumun birçok mahkûmu önemli ölçüde etkilediğini

⁴⁹⁴ "İnsanlık Tarihinin En Ağır İdam Cezası", *Vatan*, 25 Mart 2014, <http://www.gazetevatan.com/insanlik-tarihinin-en-agir-idam-cezasi-620493-dunya/>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

⁴⁹⁵ Alessandria Masi, "Egypt Court Doles Out 188 death sentences for Pro-Muslim Brotherhood Kerdasa Attack", *International Business Times*, 2 December 2014, <http://www.ibtimes.com/egypt-court-doles-out-188-death-sentences-pro-muslim-brotherhood-kerdasa-attack-1732176>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

⁴⁹⁶ İsmail Numan Telci, "Mısır 2015", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2015*, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2016, s. 172.

⁴⁹⁷ "4 İhvan Üyesi Öldürüldü", *Timetürk*, 30 Eylül 2015, <http://www.timeturk.com/4-ihvan-uyesi-olduruldu/haber-65964>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

açıklamışlardır.⁴⁹⁸ Kahire'deki Matariya hapisanesinde bir haftada üç mahkumun işkence neticesinde hayatını kaybetmesi üzerine Uluslararası Af Örgütü bu durumu kınamıştır. Af Örgütü, yayınladığı açıklamada sadece Kahire'deki Matariye Polis Merkezi'nde en az 9 mahkumun öldüğünü ama ölümlerle ilgili hiçbir ciddi soruşturmanın yapılmadığını ve sorumluların sorgulanmadığını dile getirmiştir. Ayrıca bu Örgüt tarafından yapılan açıklamada Mısır'da sistematik işkencenin darbe sonrası süreçte önemli ölçüde artarak devam ettiği ifade edilerek Sisi yönetimine bunun önüne geçilmesi çağrısında bulunulmuştur.⁴⁹⁹

Abdülfettah el-Sisi yönetimi, işkence konusunda, Mısır'da önceki siyasi rejimlerden daha korkunç bir sicile sahiptir. Bunun göstergesi olarak, özel işkence hapishaneleri kurulmuş ve muhalifler bu merkezlerde işkenceye maruz kalmışlardır. İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından yayınlanan bir raporda bu işkence merkezlerinde bulunan tutuklu ve gözaltındakilerin yasalara aykırı olarak işkenceyle ya da tıbbi ihmal yoluyla öldürüldüğü, kronik hastalıkları bulunanlara ilaç girişinin engellendiği, elektrik şoku verildiği, tek kişilik hücrelerde tutulduğu ve onlara yiyecek ve içeceklerin girişinin engellendiği aktarıldı.⁵⁰⁰

Yine Sisi rejiminin uygulamış olduğu bir diğer baskı aracı da darbe karşıtı aktörlerin ortadan kaybedilmesi idi. Özellikle 2015 yılında artış gösteren bu kayıp vakaları, son dönem Mısır yönetiminin uygulamış olduğu baskı araçlarından biriydi. Darbeye karşı muhalefetini net bir şekilde sürdüren ve özellikle genç yaştaki kişiler istihbarat birimlerine herhangi bir bilgi verilmeksizin tutuklanmakta ve uzun süre haklarında mahkeme süreci olmadan gözaltına alınmışlardır. Güvenlik birimleri ortadan kaybolan kişilerle ilgili hiçbir açıklama yapmaz iken bu sayıların giderek artması üzerine İçişleri Bakanlığı'na yapılan başvuru bu kişilerin hemen hepsinin Sisi yönetimi tarafından tutuklandığını kanıtlamıştır.⁵⁰¹ Keyfi tutuklamaların ve kasıtlı ölümlerin sorumlusu olan Sisi rejimi, iktidara gelişinden bu yana Müslüman

⁴⁹⁸ Tom Stevenson, "New accounts suggest severe torture in Egypt is ongoing", *Middle East Eye*, 23 March 2015, <http://www.middleeasteye.net/in-depth/features/new-accounts-suggest-severe-torture-egypt-ongoing-not-decreasing-92831992>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

⁴⁹⁹ "Mısır'da İşkence Artarak Sürüyor", *Al Jazeera*, 5 Mart 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-iskence-artarak-suruyor>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

⁵⁰⁰ "Mısır'da Gizli İşkence Merkezleri Kuruldu", *Sabah*, 12 Aralık 2015, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2015/12/12/misirda-gizli-iskence-merkezleri-kuruldu#>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

⁵⁰¹ "Mısır'da Zorla Kaybedilen Muhaliflerin Akıbetleri Araştırılıyor", *Mısır Bülteni*, 23 Aralık 2015, <http://misirbulteni.com/misirda-zorla-kaybedilen-muhaliflerin-akibetleri-arastiriliyor/>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

Kardeşler'i siyaset ortamından tamamıyla ekarte etmeyi hedeflemiştir. Oysa siyasi partiler, demokrasinin temel gereksinimidir. Demokrasinin sacayağı çoklu siyasi partilere, hukuka, düşünce ve ifade özgürlüğüne dayanmaktadır. Abdülfettah el-Sisi yönetimi uyguladığı baskıcı siyasi bir anlayışla 25 Ocak Devrimi'ndeki demokratik ve hürriyetçi söylemlere ağır bir darbe indirmiştir.

Ancak Müslüman Kardeşler'e yönelik siyasi baskılar sadece saldırılar, ortadan kaybetme ve tutuklamalardan ibaret değildi. Siyasi baskının yanında legal yollarla hareketin operasyonelliği engellenmeye çalışılmakta, siyasal ve sosyal tüm faaliyetlerinin yasaklanması da amaçlanmaktaydı ki, daha öncesinde STK lisansı da iptal edilmişti. Kahire'deki bir mahkeme, Müslüman Kardeşler'in ve onunla ilintili tüm kuruluşların yasaklanması gerektiği kararı almıştır. Karara ek olarak Hareket'in her türlü faaliyetinin durdurulması ve feshedilmesi gerektiğini de belirtmiştir.⁵⁰²

Müslüman Kardeşler'e yönelik idam kararları ve hukuksuz uygulamalar başta Türkiye olmak üzere birçok devlet ve uluslararası kuruluş tarafından da kınanmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan 4 partinin de imzasının yer aldığı bir deklarasyonla Mısır'da alınan idam kararlarına tepki göstermiştir. Mısır'da cunta yönetiminin aldıracağı 529 idam kararı için TBMM ortak bir bildiri hazırladı. *Deklarasyonda "Siyasi gerekçelerle verilmiş olan tüm idam cezalarının sadece Mısır halkını değil, bütün insanlığın vicdanını sızlatacağı" açıkladı. Bu durumun Mısır'daki gerginliği daha da arttırabileceği ve intikam hislerine dönüşebileceği endişesi taşıdıklarını*" dile getirerek cezaların uygulanması konusunda Mısır hükümeti uyarılmıştı.⁵⁰³

3.8. Darbenin Hukuki Alana Müdahalesi: 2014 Anayasası

Askeri darbenin akabinde Müslüman Kardeşler'e yönelik ekarte etme operasyonu doğrultusunda binlerce Müslüman Kardeşler üyesi tutuklanarak Mısır siyasetindeki etkisi büyük oranda azaltıldı. Sosyal tabanı en geniş hareket olan bu Hareket'in yoğun bir baskı görmesi Anayasa açısından da olumsuzluk teşkil ediyordu. Öncelikle hazırlanan Anayasada Müslüman Kardeşler'in temsil ettiği tabanın hiçbir şekilde etkisinin olmaması ve izole edilmesi; Anayasa metnini meşru

⁵⁰² "Müslüman Kardeşler'in Faaliyetleri Yasaklandı", *NTV*, 23 Eylül 2013, <http://www.ntv.com.tr/dunya/musluman-kardeslerin-faaliyetleri-yasaklandi,uT2GbWx3iEyldVh241kTXg>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

⁵⁰³ "TBMM'den Ortak Deklarasyon", *Yeni Şafak*, 10 Nisan 2014, <http://www.yenisafak.com/politika/tbmm-den-ortak-deklarasyon-635311>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

bir halk desteğinden yoksun bırakıyordu. Bunun en önemli sebebi, Mursi döneminde Anayasa'yı hazırlayan komitenin geniş katılımlı olmasının sağlanmasına karşılık, darbe sonrası hazırlanan Anayasa'da farklı kesimlerin katılımının dikkate alınmamış olmasıydı. Böylece yeni Anayasa metninin toplumun farklı kesimlerinin temsil edilmediği bir komite tarafından yazılmış olması bu metnin meşruiyetine gölge düşürmüştür. Ayrıca Mursi dönemindeki Anayasa ile Sisi dönemi Anayasası karşılaştırıldığında; 2014 Anayasası daha az İslâmlaştırılmış bir metindir. Ayrıca Anayasa'nın Mısır'da kitlesel yoksulluğu azaltabileceği süreçleri uygulamaktan çok, Müslüman Kardeşler'i iktidardan uzak tutmaya odaklanmış gibi görünüyordu.⁵⁰⁴

Özü itibariyle 2012 yılında Muhammed Mursi döneminde kabul edilen Anayasa ile benzerlikler içeren metinde yapılan düzenlemelerle Mısır ordusuna ayrıcalıklar getirilmesinin yanı sıra sivillerin askeri mahkemelerde yargılanabilmesinin kapsamı genişletilerek siyasi partilerin kuruluşunda "din" öğesinin yer almayacağı belirtilerek Müslüman Kardeşler gibi hareketlerin ülke siyasetinden ekarte edilmesi amaçlanmıştır. Önceki seçimlerde oyların % 40'ını alan Müslüman Kardeşler ve % 30'una yakın bir oy alan Selefi kesimler dışarıda tutularak askeri darbeye destek veren dar bir kesim tarafından sürdürülen Anayasa yazım süreci 2013'ün sonunda tamamlanmış ve 2014'ün Ocak ayında da referandum yapılmıştır.⁵⁰⁵

Anayasa yazım sürecinden ekarte edilen gruplar zaman zaman rahatsızlıklarını dile getirmişler ve protesto gösterilerinde bulunmuşlardır. Güçlü Mısır Partisi, 6 Nisan Gençlik Hareketi, Devrimci Sosyalistler ve Askeri Yargılamalara Hayır Hareketi gibi gruplar gerçekleştirdikleri bir gösteri ile hazırlanan Anayasa taslağını reddettiklerini açıklamışlardır. Bu gruplar yaptıkları basın açıklamasında Anayasa taslağının demokratik olmadığını, sivillerin adil dava hakkını ihlal ettiğini, Mısır için uzun vadeli bir vizyonu barındırmadığını ve bu nedenle Anayasa referandumunda "hayır" oyu vereceklerini duyurmuşlardır.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Patrick Kingsley, "Constitution referendum gives Egyptians a feeling of deja vu", *The Guardian*, 4 December 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/04/constitution-referendum-egyptians-deja-vu>, (Erişim Tarihi: 21.02.2017).

⁵⁰⁵ İsmail Numan Telci, "Mısır 2014", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2014*, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2015, s. 145.

⁵⁰⁶ "Egypt's political forces denounce military trials in draft constitution", *Middle East Monitor*, 24 November 2013, <https://www.middleeastmonitor.com/20140205-egypts-political-forces-denounce-military-trials-in-draft-constitution/>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

Darbe Karşıtı Birlik, bir basın açıklaması yaparak Anayasa taslağını kabul etmediklerini ve referandumu boykot edeceklerini deklare etmiştir. Ayrıca Anayasa'yı "Siyah Belge" olarak adlandırmışlardır. Darbe Karşıtı İttifak, protesto çağrısı yaparak, medyayla konuşan, uluslararası heyetlerle koordinasyon kurarak ve siyasi stratejiler geliştirerek 3 Temmuz Darbesi'ne karşı çıkan İslâmcı anti-askeri bloğun mevcut temsilcisidir. Yapılan açıklamada referandumda "hayır" oyu verilse dahi darbe yönetimini meşrulaştıracağı için boykot kararının alındığı belirtilmiştir. Gelecek Partisi, Halk Partisi, Vatan Partisi, Vasat Partisi ve Darbe Karşıtı Öğrenciler Birliği'nden temsilcilerin yer aldığı basın açıklamasında askeri yönetim eleştirilirken devrim sürecinin tehlikede olduğuna vurgu yapılmıştır. Darbe Karşıtı Birlik, yaptığı açıklamada Nur Partisi'nin darbe yanlısı tutumunu eleştirmiş ve parti yönetiminin tabandan çok farklı hareket ederek Selefi harekete zarar verdiğini belirtmiştir.⁵⁰⁷ 3 Temmuz'daki müdahaleyi "darbe" olarak nitelendiren Vasat Partisi de süreç boyunca askeri yönetime karşı tutum sergileyerek Mursi'nin bir askeri darbeyle dışlanmasına karşı çıkmış ve hazırlanan Anayasa metnini kabul etmeyerek referandumda boykot çağrısında bulunmuştur.⁵⁰⁸

Geçici Cumhurbaşkanı Adli Mansur tarafından yayınlanan 8 Temmuz 2013 tarihli Anayasa Deklarasyonu 2012 Anayasası'nı gözden geçirerek yeni bir Anayasa yapacak olan komisyonun çerçevesini çizdi. Anayasa taslağı hazırlama çalışmalarının ilk aşamasında tümü hakim ve akademisyenlerden oluşan 10 kişilik bir komisyon 2012 Anayasası'nın tartışmalı maddelerini 30 gün içinde ele aldılar ve son şeklini verdikleri Anayasa taslağını 50 kişiden oluşan komisyona sundular. Komisyon 60 gün içinde taslağa nihai şeklini vererek 3 Aralık 2013 tarihinde geçici Cumhurbaşkanı'na sundu. Adli Mansur da nihai Anayasa taslağını 14-15 Ocak 2014'te referanduma sunulacağını açıkladı. Ancak toplumun büyük bir bölümünü temsil eden Müslüman Kardeşler bu Anayasa yapım sürecinin dışında bırakılmıştır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Abdel Halim H. Abdallah, "Anti-Coup Alliance cites reasons for boycotting referendum", *Daily News Egypt*, 22 December 2013, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/12/22/anti-coup-alliance-cites-reasons-for-boycotting-referendum/>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

⁵⁰⁸ Hend Kortam, "Wasat Party initially boycotting constitutional referendum", *Daily News Egypt*, 17 December 2013, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/12/17/wasat-party-initially-boycotting-constitutional-referendum/>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

⁵⁰⁹ "Referendum in Egypt: January 2014 Constitutional Referendum", *The International Foundation for Electoral Systems (IFES)*, 10 January 2014, <http://www.ifes.org/faqs/referendum-egypt-january-2014-constitutional-referendum>, (Erişim Tarihi: 18.2.2017).

Mısır'da demokratik seçimlerle iktidara gelmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye karşı 3 Temmuz Darbesi'ni gerçekleştiren aktörler, yaşananları bir devrim olarak yansıtip kısa sürede demokrasiye geçileceğini gösterebilmek adına bir yol haritası açıklamışlardı. Kendi tanımlamalarıyla, toplumun tamamını kuşatacak yeni bir Anayasa yapmak ve bunun referandum yoluyla kabulünü sağlamak, yol haritasının meşruiyeti açısından en önemli unsurdu. Askeri darbenin ardından askeri yönetimin kontrolünde hazırlanan Anayasa taslağının referanduma sunulmasının akabinde Mısır Yüksek Seçim Kurulu Başkanı referanduma katılanların % 98.1'inin desteğiyle kabul edildiğini açıkladı. Müslüman Kardeşler başta olmak üzere pek çok siyasi parti ve farklı toplum kesimleri tarafından boykot edilen Anayasa referandumuna katılım %38.6 olarak gerçekleşti.⁵¹⁰ Toplumun büyük bir bölümünün bu oylamaya katılmaması durumu ise Anayasa'nın meşruluğu sorununu akıllarda estirdi.

Anayasa'nın referanduma sunulacağı siyasal ortam da meşruiyet açısından büyük önem arz etmektedir. Askeri bir darbenin gerçekleştiği, yüzlerce insanın hunharca katledildiği, darbeye gerekçe olarak gösterilen protestoların başını çeken genç liderlerin bile tutuklandığı, ülkenin en büyük ve en organize siyasal aktörü olan Müslüman Kardeşler'in "terör örgütü" olarak ilan edildiği ve Müslüman Kardeşler üyesi olan her bireyin ihbar edilmesi için kampanya başlatıldığı siyasal bir ortamda yapılacak referandumun hiçbir siyasal ve toplumsal meşruiyeti olamaz. 2014 Anayasa'sı darbenin kurumsallaşmasını ve darbeci aktörlerin gücünü arttırmalarını sağladı. Dolayısıyla Mübarek döneminde ülke siyasetine hakim olan askeri vesayet sisteminin yerini 3 Temmuz darbesinden sonra siyasetin doğrudan ordu kontrolünde yürüdüğü bir sistem aldı. Dolayısıyla darbe Anayasası başından itibaren meşru bir zemini temin edememiştir.⁵¹¹

Ayrıca Anayasa yazımının halkın geniş tabanını temsil eden seçilmiş bir yönetim tarafından değil de askeri darbe ile işbaşına gelmiş siyasi figürlerce gerçekleştirilmesi ortaya çıkarılan metnin en önemli eksikliğiydi. Bunun yanı sıra Anayasa metninin ruhundaki otoriter nitelik hem Mısırlı askeri yönetim karşıtlarınca hatta bölge hakkında araştırmalar yapan analistlerce ordunun avantajlı konumunu

⁵¹⁰ Can Acun, "Mısır'da Meşruiyet Krizi ve Kaos", *Al Jazeera Turk*, 26 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/misirda-mesruiyet-krizi-ve-kaos>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).

⁵¹¹ Veysel Kurt, "Mısır'da Eskiye Doğru Yeni Adım: Darbe Anayasası", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 20 Ocak 2014, <http://www.setav.org/misirda-eskiye-dogru-yeni-adim-darbe-anayasasi/>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).

korumaya yönelik bir girişim olduğu konusunda kaygı uyandırmıştır. Anayasa'da öne sürülen düzenlemelerin bir çoğunun gerçeklikten uzak olması ise, Anayasa'nın meşruluğu sorunu dışında ayrı bir problemi teşkil etmektedir. Bu Anayasa'yı diğerlerinden farklı kılacağı iddiasıyla eklenen eğitim ve sağlık sistemindeki düzenlemeler gibi sosyal içerikli hakları ilgilendiren konuların ülkenin kendi ekonomik imkanları vasıtasıyla karşılanabileceğini düşünmek hayal kurmaktan başka bir şey değildir. Örnek verilecek olursa, gayri safi milli hasılanın % 3'ü eğitime, % 4'ü sağlığa % 2'si yüksek öğrenime ve % 1'inin de bilimsel araştırmaya ayrılmasını öngören Anayasa'daki 18, 19, 21 ve 23. maddelerin uygulanabildiği ülke ekonomisi göz önünde bulundurulduğunda bunun imkansız olduğu aşikârdır. Ayrıca Mısır Anayasası'nın tamamlanmış ve birkaç hafta içinde ulusal referanduma sunulacak yeni bir taslak ile, sosyal adalet savunucuları, değiştirilen tüzüklerin taleplerini yerine getirmeye yardım edip etmeyeceği konusu tartışılmaktadır.⁵¹²

Hazırlanan bu Anayasa metinde en dikkat çeken gelişmelerden birisi de askeri vesayetın uzun bir süre Mısır siyasetinde etkili olacağını işaretini vermesidir. Hatta orduya dair anayasal hükümler askeri yönetime önemli ayrıcalıklar bahsetmektedir. Bu ayrıcalıkların en başında, askeri bütçenin Meclis'in onayına ihtiyaç duymayacağını belirten madde gelmekteydi. Tıpkı Mübarek döneminde olduğu gibi bütçe, askeri yönetimin belirleyeceği ihtiyaçlar ekseninde gerçekleşecektir. Bunun dışında Mübarek yönetimi kalıntılarının siyasetten dışlandığı Mursi dönemi Anayasası'nın aksine referandumla kabul edilen yeni metinde bu figürlerin siyasi hayata geri dönmesinin önünü dolaylı yoldan açmıştır. Özellikle Anayasa'nın bazı hükümlerindeki belirsiz ifadeler uzun vadede otokratik bir rejim tarafından vatandaşlar aleyhine kullanılmasını mümkün kılmıştır. Örnekle açıklamak gerekirse, *"savunma amaçlı tutuklamalar daha sonra belirlenecek kanunlar çerçevesinde gerçekleştirilecektir"* hükmü, güvenlik teşkilatının elini güçlendirmekte ve de yapmış oldukları tutuklamaları meşrulaştırma yani, haklı kılma işlevi görecektir. Yine başka bir maddede ise *"devletin interneti kontrol etmesi, kişisel e-postaları izleyebilmesi, iletişim kanallarını gerek duyduğunda iptal*

⁵¹² Randa Ali, Inside Egypt's Draft Constitution: Questions Over Social Justice", *Ahram Online*, 13 December 2013, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/88630/Egypt/Politics/-/Inside-Egypt-draft-constitution-Questions-over-s.aspx>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

*edebilmesi, belirlenecek kurallar çerçevesinde yapılır" hükmü, bir anlamda devlete bu uygulamayı gerçekleştirebilme gücünü vermektedir.*⁵¹³

2014 darbe Anayasa'sı, Mursi dönemi 2012 Anayasası ile mukayese edildiğinde; daha sert, hak ve özgürlükleri sınırlayıcı ve askeri yönetime ayrıcalıklar tanıyan bir Anayasa'dır. Anayasa'yı hazırlayan komisyon göz önünde bulundurulduğunda Mursi döneminde kabul edilen Anayasa metni, oldukça meşru bir grup tarafından hazırlanmıştır denilebilir. Darbe sonrasında Anayasa yazım komisyonu ülkede son seçimlerde oyların % 40'a yakını almış Müslüman Kardeşler'den hiçbir üyeyi barındırmıyordu ve bu anlamda ciddi bir meşruiyet sorunu söz konusuydu. Oysa Mursi dönemi Anayasa yazım komisyonu, her kesimden üyeyi temsil ediyordu ve dolayısıyla daha meşru idi.⁵¹⁴

Güçlü Mısır Partisi, 6 Nisan Gençlik Hareketi, Devrimci Sosyalistler ve Askeri Yargılamalara Hayır Hareketi gibi grupların gerçekleştirmiş oldukları protestolar ile hazırlanan Anayasa metnini reddettiklerini açıklamışlar ve bu grupların yaptıkları basın açıklamasında da Anayasa'nın demokratik olmadığını vurgulamışlardır. Ayrıca bu Anayasa'nın Mısır için uzun vadede bir vizyon oluşturmadığını, özellikle de askeri yargılamalara izin veren maddenin taslak metninde yer almasına tepki göstermişler ve bu nedenle de referanduma "hayır" oyunu vereceklerini duyurmuşlardır. Dahası, Sisi'nin 8 yıl boyunca görevde kalabilecek olmasına ve sosyal adaletle ilgili maddelerin 25 Ocak Devrimi'nin taleplerini karşılamaktan uzak oluşuna tepki göstermişlerdir.⁵¹⁵

Askeri darbe sonrası ülkede kontrolü doğrudan ele geçiren ordu, öngördüğü rejimi inşa etme yolunda devam etmiştir. Ordunun arzuladığı ve inşa ettiği rejim, ordunun birincil aktör olduğu, imtiyazların ve ayrıcalıkların muhafaza edildiği, ülkenin perde arkasından ordu tarafından yönetildiği bir rejimdir. Ordunun kontrolündeki geçici hükümet döneminde yapılan referandumla kabul edilen meşruiyeti tartışmalı hatta muğlâk olan Anayasa, orduyu devlet içinde devlet haline getirmektedir. Bu Anayasayla ordu bağımsız, imtiyazlı, şeffaflıktan ve hesap

⁵¹³ Telci, "Mısır 2013", s. 180.

⁵¹⁴ Telci, "Mısır 2013", s. 182.

⁵¹⁵ "Strong Egypt, April 6 Movement, Revolutionary Socialists Voting "No" to Constitution", *Egypt Independent*, 03.12.2013, <http://www.egyptindependent.com/news/strong-egypt-april-6-movement-revolutionary-socialists-voting-%E2%80%98no-constitution>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

verilebilirlikten uzak bir kurum halini almıştır.⁵¹⁶ Mısır'da söz konusu darbe Anayasa'sı; "*Ordunun, Anayasa iradesine kelepçe takan ve demokratikleşmeyi baltalayan Anayasa*" olarak nitelendirilebilir.

3.9. Darbe Lideri Sisi'nin Cumhurbaşkanlığı ve Meşruiyet Krizi

Adli Mansur, yaptığı bir açıklamada istikrarın sağlanması amacıyla ülkedeki siyasi yol haritasında bir değişiklik gerçekleştirerek ilk önce Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağını deklare etmiştir. Ancak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce meclis seçimlerinin yapılması konusunda ısrar eden cunta karşıtı gruplar Mansur'un vermiş olduğu bu kararı eleştirerek, demokratik geçiş sürecini engelleyebileceğini öne sürmüşlerdir.⁵¹⁷

Genel Kurmay Başkanı Sisi'nin Cumhurbaşkanlığına aday olup olmayacağı bu dönemin tartışılan başka bir konusu olmuştur. YAK tarafından yapılan açıklamada Sisi'nin Cumhurbaşkanlığı için bir engel taşımadığı ve Mısır halkının da ona olan desteğine saygı duyduğunu belirterek, Sisi'nin Cumhurbaşkanlığına yeşil ışık yakmış oldu.⁵¹⁸ Ancak darbe sonrasında Müslüman Kardeşler'in yanı sıra cuntaya karşı çıkan tüm muhaliflere uygulanan şiddetin sorumlusu olarak görülen Sisi'nin Cumhurbaşkanlığına aday olma ihtimali, ülkede istikrarı bozacağı yönünde söylemlerde bulunan bu öbeler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁵¹⁹ Cumhurbaşkanı olmasına karşı çıkılmasına rağmen Şubat 2014'te Hazem el-Biblavi hükümetinin istifa etmesiyle Sisi'nin Savunma Bakanlığı düşürülerek Cumhurbaşkanlığı adaylığına giden yol açılmıştır. Ayrıca bu ayın başlarında yayınlanan Al-Ahram gazetesinde geçici olarak yer alan Devlet Başkanı Adli Mansur, hükümetin 17 Temmuz'a kadar görevini tamamlanacağını ifade etti.⁵²⁰

Mısırın Cumhurbaşkanı belirleyecek olan seçim 26-28 Mayıs 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Birçok siyasi aktör bu seçime katılmayarak boykot

⁵¹⁶ Bilgin, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, s. 212.

⁵¹⁷ Elizabeth Arrott, "Egypt sets presidential vote first as violence tears country", *Voice of America*, 26 January 2014, <http://www.voanews.com/a/egypt-changes-political-road-map/1837870.html>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

⁵¹⁸ Yasmine Saleh, "Egypt's generals give Sisi green light to run for president", *Reuters*, 27 January 2014, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-politics-sisi-idUSBREA0Q0KT20140127>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

⁵¹⁹ Noah Browning, "Liberal Egyptian group opposes any Sisi run for presidency", *Reuters*, 5 March 2014, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-activists-idUSBREA2416I20140305>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

⁵²⁰ "Egypt military chief Sisi quits to run for presidency", *BBC*, 27 March 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26747101>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

etmesine rağmen Sisi oyların % 96.1'ini alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁵²¹ Ancak seçime katılma oranının % 47'ye denk geldiği bilinmekle birlikte bazı figürler seçimlere hile karıştırıldığını öne sürmüşlerdir. Beklenenden daha düşük katılım, Sisi'nin durgun ekonomiyi canlandırmaya, yoksulluğu kolaylaştırmaya ve siyasi krizlerin Mısır'ı felce uğratmasını önlemeye çalışırken popülerliğini korumaya yönelik şüphelerini artırmıştır.⁵²² Hile konusuna gelince görevli seçim gözlemcilerinin oy verme merkezlerine sokulmadığı, gelmeyen kişilerin yerine oy kullanıldığı, Sisi'nin seçimlerde rakibi olan Hamden Sabbahi'nin oylarının geçersiz sayıldığı ve Yüksek Seçim Kurulu'nda seçim sonuçlarına dair yanlış rakamlar verildiği gibi bir takım iddialar Sisi'nin haksız bir biçimde Cumhurbaşkanı olduğunu ileri sürmüştür.⁵²³ Abdülfettah el-Sisi, 8 Haziran 2014 tarihinde Mısır'ın 5. Cumhurbaşkanı sıfatıyla resmi bir şekilde Anayasa ve hukuka bağlı kalmak, ulusun bağımsızlığını korumak gibi sözler sarf ederek cümlelerini tamamlamış ve yemin ederek görevine başlamıştır. Yemin törenine ise Mübarek döneminde atanan üst düzey bürokratların yoğun bir katılımı söz konusu iken Batılı ülkelerin temsilcisi yer almamıştır.⁵²⁴

Eski rejim kalıntıları olarak nitelendirilen ve daha ziyade devlet bürokrasisi, yargı ve iş dünyasında güçlü bir konumda bulunan kesimlerle işbirliği yaparken dışarıda da Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi Müslüman Kardeşler'e muhalif olan Körfez ülkeleri tarafından Sisi yönetimi desteklenmiştir. Bu üç ülkenin desteği ile 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen darbe sonrasında siyasetten dışlanan ve terör örgütü ilan edilen Müslüman Kardeşler aleyhine devam ettirilen baskı siyaseti, Sisi döneminin en belirgin karakteristik özelliğidir. Bu baskı Sisi iktidara geldikten sonra daha çok artmış hatta darbe karşıtı öğrenci protestoları da polis şiddetiyle karşı karşıya kalmıştır.⁵²⁵

⁵²¹ Patrick Kingsley, "Abdel Fatah al-Sisi won 96.1 % of vote in Egypt presidential election, say officials" *The Guardian*, 3 June 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/abdel-fatah-al-sisi-presidential-election-vote-egypt>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

⁵²² Yasemine Saleh and Stephen Kalin, "Sisi won 96.91 percent in Egypt's presidential vote", *Reuters*, 3 June 2014, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-election-results-idUSKBN0EE1UO20140603>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

⁵²³ David D. Kirkpatrick, "Turnout rises in Egypt, but the vote raises doubts", *The New York Times*, 28 May 2014, <https://www.nytimes.com/2014/05/29/world/middleeast/egyptian-presidential-election.html>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

⁵²⁴ Patrick Kingsley, "Egypt's Sisi sworn in as president" *The Guardian*, 8 June 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/08/egypt-sisi-sworn-in-president>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

⁵²⁵ İsmail Numan Telci, "Mısır 2014", s. 147.

Bu dönemdeki protestolar, Mübarek dönemini aratmayacak şekilde her gün farklı kentlerde gerçekleştirilmiştir. Güvenlik güçlerinin şiddetli müdahaleleri sebebiyle sivil ölümlerin yaşandığı birçok gösteri sonrasında onlarca kişi de protesto yasasına karşı gelmek ithamlarıyla tutuklanmıştır. Protestoların yoğun şekilde devam ettiği kurumların başında Üniversite'ler gelmiştir. Hatta çelik duvarlar, metal detektörler ve kamera sistemleri gibi yeni araçlarla güçlendirilen kampüslerde protestoların önlenmesi için alınan tedbirler yetersiz kalmıştır. Ancak özel bir güvenlik tutularak giriş ve çıkışlar denetim altına alınmış ve karşıt gösterilerde bulunanlar tutuklanmıştır.⁵²⁶

Darbe karşıtı gösterilerin devam ettiği böyle bir ortamda Sisi yönetimini zora sokan bir diğer unsur da ülkede cereyan eden şiddet olayları olmuştur. Özellikle de Sina yarımadası ve büyük şehirlerde bombalama ve saldırı hadiseleri meydana gelmiş ve güvenlik güçleri hedef alınmıştır. Ayrıca Eylül ayında da Kahire'de Dışişleri Bakanlığı yakınlarında bombalı saldırı gerçekleşmiştir.⁵²⁷ Diğer yandan Mısır'daki muhaliflere yönelik şiddet olayları da Sisi döneminde göze çarpan unsurlar arasında yer almıştır. 14 Ağustos 2013'te Rabiätül Adeviye ve Nahda Meydanları'ndaki kalabalığın dağıtılması sırasında binden fazla kişinin öldürülmesinin baş mimarı olan Sisi'nin Cumhurbaşkanlığı dönemindeki şiddet karnesinin içi de bir hayli iç karartıcı olmuştur. Ayrıca İnsan Hakları İzleme Örneği, iki protesto kampında gerçekleştirilen cinayetlerin insanlığa karşı suçlar olduğunu söyleyen bir rapor yayınlamıştır.⁵²⁸

Ayrıca Sisi yönetimi, şiddet içeren bu siyasi baskı düzenini devam ettirmek ve meşrulaştırmak için bir dizi yasal düzenlemeler de yapmıştır. "Tek adam" felsefesiyle yönettiği Mısır'da siyasi baskının kurumsallaşması çıkarılan kararnamelerle mümkün kılınmıştır. Darbe karşıtı protestoların yoğun şekilde meydana geldiği kurumlar olan Üniversiteler, Sisi'nin yeni Kararname'lerine konu olan ilk kurumlardır. 25 Haziran'da yayınlanan Kararname'ye göre, 2011 Devrimi'nden bu yana rektör ve dekanların seçilerek göreve gelmesi uygulamasına

⁵²⁶ İsmail Numan Telci, "Mısır'da Devrimin Taşıyıcısı olarak Üniversiteler", *Mısır Bülteni*, 10 Ekim 2014, <http://misirbulteni.com/category/yazarlar/ismail-numan-telci/>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

⁵²⁷ "Three policemen killed in bomb blast near Egypt Foreign Ministry", *World News*, 21 September 2014, <http://www.abc.net.au/news/2014-09-21/policeman-killed-in-blast-near-egypts-foreign-ministry/5758958?section=world>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

⁵²⁸ "Deaths as Egypt's Rabaa killings marked", *Al Jazeera*, 15 August 2014, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/08/two-killed-protests-marking-egypt-rabaa-20148141022229461.html>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

son verilmiş ve atama yöntemine geçilmiştir. Böylece alınan bu kararlar Sisi'nin Üniversitelerde Müslüman Kardeşler gibi muhaliflerin oluşumunu engellediği düşünülebilir.⁵²⁹

Ekim ayında başka bir yasal düzenlemenin yürürlüğe konulmasıyla birlikte baskı yönetimine ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Sisi tarafından yayınlanan yeni Kararname'ye göre ülkedeki kamu kurumlarının ve altyapı tesislerinin büyük bir kısmı Mısır ordusunun koruması altına alınmıştır. Bu kategoriye girenler arasında elektrik santralleri, su depoları, doğalgaz hatları, üniversite kampüsleri, yollar, köprüler ve kamu binalarının bulunduğu kabul edilmiştir. Ayrıca bu tesis ve yapılara yönelik saldırılar orduya yapılmış bir saldırı gibi kabul edilecek ve dolayısıyla sorumlular da askeri mahkemelerde yargılanacaktır.⁵³⁰ Sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması hükmü yine aynı şekilde devam etmiştir.

Ülkede en geniş nüfuz alanına sahip olan Müslüman Kardeşler'e yönelik baskıların artarak devam ettiği bu dönemde, Sisi yönetimine diğer toplumsal öbeklerden de tepki yağması Cumhurbaşkanı'nın meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Nitekim 30 Haziran gösterilerinde ve sonrasında orduya destek olan 6 Nisan Gençlik Hareketi ve Devrimci Sosyalistler gibi 25 Ocak Devrimi'nin önde gelen aktörleri, Sisi yönetimi altında Mısır'ın Mübarek rejimine geri döndüğünü iddia etmiştir. Birçok devrimci fgürlerin tutuklanması ve 25 Ocak Devrimi sürecindeki faaliyetleri nedeniyle yargılanmaları buna karşılık Mübarek rejimi aktörlerinin yargılandıkları davalardan aklanması, protesto yasası ve sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasına onay verilmesi gibi yasal düzenlemeler nedeniyle Sisi yönetimine gösterilen tepki daha geniş kitlelere yayılmıştır.⁵³¹ Selefi hareketin darbe karşıtı kanadı olan Mısırlı Selefiler, 28 Kasım 2014 tarihinde büyük bir eylem gerçekleştirmeye hazırlanmıştır. El Cephe El Selefiyye olarak bilinen "Mısır Selefi Cephesi", eylemleri "İslami Devrim Kalkışması" olarak nitelendirilmiş ve bu durum askeri rejimin kaygılanmasına neden olmuştur.⁵³²

⁵²⁹ Rana Muhammad Taha, " Presidential Decree Resuscitates Appointment of University Chairman", *Daily News Egypt*, 25 June 2014, <http://www.dailynewsegypt.com/2014/06/25/presidential-decree-resuscitates-appointment-university-chairman/>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

⁵³⁰ Patrick Kingsley, "Egypt places civilian infrastructure under army jurisdiction", *The Guardian*, 28 October 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/oct/28/egypt-civilian-infrastructure-army-jurisdiction-military-court>, (Erişim tarihi: 15.3.2017).

⁵³¹ Telci, "Mısır 2014", s. 149.

⁵³² Abdullah Aydoğan Kalabalık, "Mısır'da Selefilerin Kritik Günü: 28 Kasım" *SETA*, 26 Kasım 2014, <https://www.setav.org/misirli-selefilerin-kritik-gunu-28-kasim/>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

Darbeden bu yana süregelen protestolar, baskı siyaseti nedeniyle muhalif kesimlerin sayısında artış, ekonomik sorunun çözülmemesi ve toplumsal barışın sağlanamaması gibi nedenlerden dolayı Sisi rejiminin meşruiyet sorunu gündeme oturmuştur. Darbe öncesinde Mursi'yi protesto etmek amacıyla düzenlenen 30 Haziran gösterilerine geniş çaplı bir katılım olduysa da darbe sonrasında Sisi yönetiminin uygulamaları nedeniyle 30 Haziran göstericilerinin bir kısmı "darbenin enstrümanı" olarak kullanıldıklarının farkına vararak darbe yönetimine uzak durmaya başladılar. 25 Ocak 2011 devriminin tüm başarılarının askeri rejim tarafından sonlandırıldığını gören Mısırlılar huzurunda Sisi yönetimi belirsiz yapı olarak görülmeye başlandı. Mübarek dönemi seçimlerde olduğu gibi düşük katılım gösterilerek Cumhurbaşkanı olan Sisi, uyguladığı baskı siyaseti, eski rejim taraftarlarına kucak açması, İsrail ile aynı paralellikte bir dış siyaset izlemesi ve yabancı güçlerin ciddi anlamda desteğini alması gibi nedenlerle halkın gözünde meşruiyetini sağlayamamıştır. 2014'te rejim baskısının 25 Ocak Devrimi'nde ön saflarda olan ancak, 3 Temmuz darbesinde Sisi'ye destek veren devrimci aktörlere yönelmesiyle darbenin aslında bir karşı-devrim hareketi olduğu anlaşılmış ve bu durum Sisi rejiminin gayrı-meşruluğu anlamını doğrulamıştır.⁵³³

Bu durumdan rahatsızlık duyan askeri rejim, meşruiyeti dışarıda aramaya çalışarak, 2014 yılı boyunca dış temaslar gerçekleştirmiş ve halka meşruiyeti bu şekilde sağlama yoluna başvurmuştur. Darbe sonrasında Sisi'nin ilk yurtdışı seyahati Rusya olmuştur. O dönemlerde Genel Kurmay Başkanı olan Sisi'nin, Moskova'da Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından mevkidaşymış gibi ağırlanması, Sisi'nin Batı'dan istediği ilgiyi görmeyişi karşısında bu durum önem arz etmiştir. Rusya'nın, Ortadoğu'da ABD'nin önde gelen bir müttefiki ile olan askeri ve diğer bağlarını genişletme arzusunu sergilemekle birlikte Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mısır'ın baş zaferi kazanmasını diledi.⁵³⁴ Batı'dan istediği desteği alamayan Sisi, kendisini meşru kılmak için dış politikada yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu durum ABD tarafından hoş karşılanmayacak olsa da Mısır, ABD'ye vazgeçilmez bir müttefik olmadığını göstermeye çalışmıştır.

⁵³³ Telci, "Mısır 2014", s. 149-150.

⁵³⁴ "Vladimir Putin pre-empts presidency bid by Egypt's military chief", *The Guardian*, 14 February 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/13/vladimir-putin-backs-sisi-military-president-egypt-russia>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

Sisi, BMGK toplantıları sırasında uluslararası meşruiyet arayışı için önemli bir fırsat yakalayabilmiştir. Ülkesinde gerçekleştirmiş olduğu askeri darbe ve sonrasında yaşanan acı dolu katliamlar, ciddi seviyelerde insan hakları ihlallerine rağmen Sisi, aralarında İngiltere Başbakanı David Cameron, Fransa Cumhurbaşkanı Francois Hollande ve ABD başkanı Barack Obama'nın da içinde bulunduğu dünya liderleriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sisi'nin New York'taki bu temasları Mısır medyası tarafından yoğun şekilde işlenerek darbe rejiminin uluslararası siyasette dikkate alınan bir aktör olduğu imajı yaratma çabasında bulunulmuştur.⁵³⁵

Ancak gelinen noktaya bakıldığında, 25 Ocak Devrimi'ni meydana getiren sebeplerin büyük bir çoğunluğu Sisi rejimindeki Mısır'da hâlâ mevcut olduğu görülmektedir. Ülkede turizmin gerileyişi ve yabancı sermayenin azalışı gibi sebeplerle işsizlik artmış, sağlık, eğitim ve alt yapı gibi hizmetlerde iyileştirmeye gidilememiş, belediyeçilik hizmetleri daha da kötüleşmiş ve bu gibi birçok nedenlerden dolayı sosyo-ekonomik sorunlar had safhalara ulaşmıştır. Ayrıca Sisi rejimi tarafından temel besin maddelerine ve petrol gibi enerji ürünlerindeki devlet sübvansiyonlarının düşürülmesi veyahut kaldırılması ve buna benzer şekilde enflasyonla birlikte alım gücündeki gerileme özellikle dar gelirli kesimler için geçim koşullarını çok daha zor bir duruma getirmiştir. Ekonomik problemlerinin yanı sıra Sisi yönetiminin baskıcı tutumu, demokratik yolla haklarını arayan muhalifleri siyasi sistem dışına sürmesi ve en önemlisi de 2011'de 30 yıllık iktidarı devirme hedefi ile Devrim'i sona erdirmeye yönelik faaliyetleri, ülkede değişim isteyen tüm aktörlerin tepkisini çekmektedir. Devrim'i tecrübe etmiş bir ülke olan Mısır, tüm baskı ve şiddete rağmen darbe karşıtı protestoları sürdürmesi devrim sürecinin henüz sona ermediğinin göstergesidir.⁵³⁶ Devrim'in göstergesi olduğu kadar meşruiyetsiz bir yönetimin de işaretidir.

3.10. Askeri Baskı Ortamında 2015 Meclis Seçimleri

Mısır hükümeti tarafından 2013 Aralık ayında terör örgütü ilan edilen Müslüman Kardeşler üyelerinin katılmadığı seçimlerde, Mübarek döneminin önemli isimlerinin adaylığı dikkat çekti. Mısır'da Meclis seçimleri, ülkenin demokratik yollarla seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin ardından ilan edilen "Yol Haritası"nın üçüncü aşamasını oluşturuyordu. Yol Haritası'nın birinci aşaması,

⁵³⁵ Telci, "Mısır 2014", s. 151.

⁵³⁶ Telci, "Mısır 2014", s. 159-160.

Anayasa yapımı ve referandum oldu. Ocak 2014'te yapılan referandumun ardından yeni Anayasa kabul edildi. İkinci aşama ise, Cumhurbaşkanlığı seçimleriydi ki, Haziran 2014'te Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Mısır eski Anayasası'nda, Mısır Halk Meclisi ile Meclis'in alt kanadı "Şura Meclisi" bulunmaktaydı. Fakat yeni Anayasa'da Şura Meclisi yer almıyordu. Geçen Mart ayında yapılması kararlaştırılan seçimler, İdare Mahkemesi tarafından seçim kanunundaki yasalara aykırı maddeler nedeniyle ertelenmişti. Üçüncü aşama ise 2015 Meclis seçimiydi ve bu seçimde Mısır Cumhurbaşkanı'nın meclis aritmetiği üzerinde önemli bir etkisi vardı.⁵³⁷

İbrahim Mihlib hükümetinin Eylül ayında istifasını sunmasının akabinde Sisi, Petrol Bakanı Şerif İsmail'e yeni hükümeti kurma görevini vermiştir. Bunun üzerine çalışmalarını sürdüren İsmail, kısa süre zarfında yeni kabineyi Cumhurbaşkanı'na sunmuştur. 36 olan Bakanlık sayısının 33'e indirildiği yeni kabinede bazı bakanlıklarda değişikliğe gidilirken bazı bakanlıklar ise birleştirildi. Ulaştırma, Ticaret ve Sanayi, Tarım, İletişim ve Uluslararası İşbirliği'nin de aralarında yer aldığı 15 Bakanlık'ta yeni isimler göreve getirilmiştir. Dışişleri, İçişleri, Adalet ve Savunma gibi Bakanlık'larında ise herhangi bir değişiklik yapılmadı.⁵³⁸

Yeni hükümet kurulduktan sonraki ilk icraatı, meclis seçimlerini gerçekleştirmek olmuştur. 3 Temmuz askeri darbesinin ardından Sisi yönetimi tarafından açıklanan geçiş sürecinin son aşaması olarak kabul edilen meclis seçimleri iki kez ertelendikten sonra 2015'in Ekim ve Kasım aylarında gerçekleştirilmiştir. Seçimler, darbeye karşı muhalefetlerini devam ettiren birçok hareket tarafından boykot edilirken Sisi yanlısı politikacılar ile Mübarek dönemi siyasi kadroları yeni kurulacak Meclis'te yer almak için kıyasıya yarışmışlardır. Rejimin tam kontrolü altında gerçekleşen seçim öncesi hazırlıklar ve aday belirleme süreçleri gerek istihbarat kurumları gerekse yargı organları tarafından dikkatle kontrol edilmiştir. Bu dönemde askeri kadrolarla istihbarat birimlerinin Meclis'i kontrol etme adına bir çekişmesi yaşanmış ancak, Sisi'ye yakın isimlerin aday olması sağlanmıştır. Seçime giren partilerin önde gelenleri arasında Selefî Nur Partisi, Hürler Partisi, Vefd Partisi, İstiklal Akımı, Vatanın Geleceği Partisi, Tegammu Partisi, Sosyalist Halk Birliği

⁵³⁷ "Mısır'da Parlamento Seçimleri İçin Halk Sandığa Gitti", *Hürriyet*, 1 Ekim 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/misirda-parlamento-secimleri-icin-halk-sandiga-gitti-40002952>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

⁵³⁸ "Mısır'da Yeni Hükümet Yemin Etti", *Al Jazeera*, 19 Eylül 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-yeni-hukumet-yemin-etti>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

Partisi ve Sisi yanlısı aktörlerin bulunduğu Mısır Cephesi Koalisyonu olarak sayılabilir. Meclis'e girecek olan milletvekillerinin 420'si bağımsız olarak 120'si de parti listelerinden katılacak adaylardan seçilecek olması sebebiyle daha ziyade bağımsız adaylar öne çıkmıştır. Ayrıca Sisi kendine yakın olan adayları önemli noktalardan seçtirme çabası içinde olmuştur ve bu adayın yanında 28 milletvekilini kendisi doğrudan atamıştır.⁵³⁹

Mısır'da Meclis seçimleri için oy kullanma süreci başladı. Mısır hükümeti tarafından 2013 Aralık ayında terör örgütü ilân edilen Müslüman Kardeşler üyelerinin katılmadığı seçimlerde, Mübarek döneminin önemli isimlerinin adaylığı dikkat çekti. Yüksek Seçim Kurulu'nun seçim sürecinin daha iyi organize edilebilmesi için iki turlu bir oylama gerçekleştirilmesine karar vermiştir. Ülkedeki 24 ilin 14'ünde 18-19 Ekim tarihleri arasında yapılan oylama, diğer 13 ilde 22-23 Kasım tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Ülke vilayetlerinin bu şekilde bölünmesi 25 Ocak Devrimi'nden sonraki seçimler ile başladı. Sandık başlarında mutlaka bir yargı mensubunun bulunması gerekiyordu. Bu nedenle bütün vilayetlerde aynı anda seçim yapılamıyordu.⁵⁴⁰

Mısır Yüksek Seçim Kurulu Başkanı Eymen Abbas'ın düzenlediği basın toplantısında resmi seçim sonuçları ile YSK verilerini kamuoyuna duyurdu. Abbas, seçimlere katılımın % 28.3 oranında gerçekleştiğini, ülkede bulunan 53 milyon 787 bin 762 kayıtlı seçmenden, 15 milyon 206 bin kişinin sandık başına giderek oy kullandığını dile getirdi. YSK verilerine göre, Güney Sina, seçimin her iki aşamasında da seçimlere katılım % 41.6 ile en yüksek yer olurken, Süveyş % 18.1 ile katılımın en az olduğu yer olarak kayıtlara geçti. Seçimlere yurt dışında yaşayan Mısırlıların en fazla katılım gösterdiği ülke % 35 ile Suudi Arabistan olurken, onu Kuveyt ve BAE izledi.⁵⁴¹

Yoğun güvenlik önlemleri altında yapılan seçimlere katılım oranı Mısır tarihinin en düşük seviyelerinde gerçekleşmiştir. Özellikle ilk iki gün seçmenlerin sadece % 2'si oy vermeye giderken bu rakam sonraki turlarda % 22 olarak ifade

⁵³⁹ Telci, "Mısır 2015", s. 180.

⁵⁴⁰ "Mısır Sandık Başında", *Al Jazeera*, 19 Ekim 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misir-sandik-basinda-0>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

⁵⁴¹ "Mısır'da Parlamento Seçim Sonuçları", *AHaber*, 05.12.2015, <http://www.ahaber.com.tr/dunya/2015/12/04/misirda-parlamento-secim-sonuclari>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

edilmiştir. İki yıldan uzun süre beklemek üzere olan Mısır'daki ilk tur seçimlerde, birçok seçmenin ülkenin siyasi sistemi hakkında yaygın bir şekilde düş kırıklığına uğramış olduğu doğrulandı. Seçmenlerin büyük bir çoğunlukla evde kalmalarının ciddi nedenleri vardı. Meclis, Mısır tarihinde hiçbir zaman önemli bir rol oynamadı ve Mısır'daki nüfusu hiç bu kadar yüksek olmamıştı. 2011'deki ilk demokratik Devrim sonrası seçimlerdeki resmi katılım oranı 25 Ocak Devrimi'ne kadar olan seçimler için katılım oranları her zaman düşüktü.⁵⁴²

Mısır'daki Meclis seçimlerinde karşıt görüşe sahip parti ve bağımsız adayların yer almaması seçimler hakkında soru işaretleri yaratmıştı. Görevden alınan eski Cumhurbaşkanı Mursi'nin partisi Müslüman Kardeşler destekçilerinin sandığa gitmemesi ve Cumhurbaşkanı taraftarlarının bağımsız aday listelerinin büyük bir bölümünü oluşturması ülkeyi 30 yıl boyunca yöneten eski Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek dönemini hatırlatıyordu.⁵⁴³ Meclis seçimlerine düşük katılımın gerçekleştirilmesi, Mısır halkının onlarca seçimlerden sonra artık demokrasi ümidinin yeşermediğinin göstergesidir. Sisi, kendisine yakın olan siyasi figürleri seçmekle de bu durumu ispatlamış oldu.

Seçimlere aday gösterilen 102 partiden 16'sının adayları Meclis'e girmeyi başarmasına rağmen, yaklaşık tüm temsilcilerin Sisi yanlısı olduğu görülüyor. Sisi'ye destek veren "Mısır Aşkına" listesindeki isimlerin çoğu eski Demokratik Milli Parti'si üyeleridir ve listelere ayıran 120 sandalyenin hepsini kazandı. 448 bağımsız temsilcinin de yaklaşık hepsi, Sisi'ye destek verenlerdendir. Diğer bir deyişle ile Mısır Meclisi'nin tümü, Sisi'yi savunanların tekelindedir. 2015 meclis seçimleri de halkın ve özellikle gençlerin, Meclis'in özel bir rolü olmayacağı ve yine eskiden olduğu gibi hükümet icraatlarını onaylayan bir kurum olacağını düşündüğü bir ortamda gerçekleşti. Bu yüzdendir ki halk, seçimleri boykot etmeyi tercih etti. Seçimlere katılım oranının az olmasının bir nedeni de, seçim sonuçlarının neredeyse belli olması idi. Zira Sisi hükümeti daha önce kendi önemli ve köklü rakibi olan Müslüman Kardeşler ve onun siyasi kanadı olan Adalet ve Özgürlük Partisi'ni "terörist" ilan ederek, seçim sayfasından men etmişti. Böylece Mısır reformcuları

⁵⁴² Jan Vökel, "Why almost nobody participated in the Egyptian parliamentary elections", *Open Democracy*, 23 October 2015, <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/jan-v-ikel/why-almost-nobody-participated-in-egyptian-parliamentary-elections>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

⁵⁴³ "Mısır Halkı Sandığa Küstü: Katılım Sadece Yüzde 21", *Milliyet*, 1.11.2015, <http://www.milliyet.com.tr/misir-halki-sandiga-kustu-katilim/dunya/detay/2140951/default.htm>, (Erişim tarihi: 18.3.2017).

uzaklaştırıldı. Seçimlere katılma izni alan bazı muhalefet partileri de Sisi hükümetine güvenmedikleri gibi nedenlerle seçimlere katılmadılar. Bu sebeple son meclis seçimleri sadece Sisi yanlılarının rekabet alanına dönüştü ki, bir çoğu da eski rejim kalıntılarını oluşturmaktaydı. Dolayısıyla seçim sonuçları daha önceden belliydi. Artık Mısır'ın gelecekteki Meclis'i Sisi'nin avuçlarının arasındaydı.⁵⁴⁴

Abdülfettah el-Sisi, iktidara gelişinden bu yana ne Anayasa referandumu ne Cumhurbaşkanlığı ne de Meclis seçimlerinde adil ve demokratik bir şekilde hareket etmiştir. Kayırmacılığın had safhada olduğu Sisi rejimi, siyasi şeffaflık ve hesap verilebilirlikten de sınıfta kalmıştır. Sözde demokratik ülkelerin ardına sığınarak iç siyasette kendini ve kurduğu hükümeti meşru kılmayı hedeflemiştir. Ancak Mısır halkı, Sisi'nin zorba siyaseti karşısında seçimleri boykot etmeyi ve direnmeyi sürdürmüştür.

3.11. Sisi Dönemi'nde Mısır'ın Dış Politikası

Askeri darbe sonrası Mısır dış politikası, Mursi dönemi mirasını reddeden ve pek çok açıdan iç politika merkezli bir yönelime bürünmüştür. Özellikle Körfez ülkelerinin siyasi ve ekonomik anlamda askeri darbeye vermiş oldukları destekleri, Mısır'ın askeri rejimi için birincil dış politika önceliği olmuştur. 25 Ocak Devrimi süreci ve 3 Temmuz Darbesi sonrası gelişmeleri doğrultusunda Mısır-Körfez ilişkilerine odaklanılmıştır.⁵⁴⁵

Abdülfettah el-Sisi rejimi, dış ilişkilerini bölgesel düzeyde iç kamuoyuna yönelik bir araç olarak kullanmıştır. Dolayısıyla askeri yönetimin yalnız olmadığı ve bölgesel anlamda destekçileriyle olumlu ilişkiler sürdürdüğüne dair ilerlemeler, Sisi yönetimine kamuoyu huzurunda pozitif bir itibar sunmaktadır. Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt'in Sisi'ye bu yönde vermiş oldukları destekleri hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde sürdürmektedirler. Darbenin finansmanını büyük ölçüde karşılayan bu ülkeler Sisi yönetiminin iktidarı sürdürmesine büyük önem arz etmektedirler ve dolayısıyla da her türlü desteği sunmaktadırlar. Ayrıca bu Körfez

⁵⁴⁴ "Mısır'da Yol Haritası'nın Sonu, Parlamento Seçimleri", *IRIB World Service*, 24 Aralık 2015, <http://turkish.irib.ir/makaleler/siyasi-makaleler/item/348688-m%C4%B1s%C4%B1r-da-yol-haritas%C4%B1n%C4%B1n-sonu,-parlamento-se%C3%A7imleri>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

⁵⁴⁵ Can Acun ve Gülşah Neslihan Akkaya, "Selefilik ve İhvan Ekseninde Körfez Ülkelerinin Mısır Politikası", *SETA Analiz*, Sayı 77, Ocak 2014, s. 7, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140117195211_selefilik-ve-ihvan-eksinde-korfez-ulkelerinin-misir-politikasi.pdf, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

ülkeleri Mısır ekonomisini düzeltmek ve uluslararası figürleri de ülkeye çekerek olumlu imaj yaratmayı hedefleyerek Kahire namına "Ekonomi Zirvesi" düzenlemişlerdir. Özellikle Suudi Arabistan'ın çabalarıyla gerçekleştirilmiş olan bu ekonomi zirvesine uluslararası kuruluşlar, küresel sermaye temsilcileri ve birçok ülke davet edilmiştir. Özellikle BAE, Sisi rejimine yapmış olduğu ekonomik destekler sayesinde Mısır ekonomisinin daha fazla zarar görmesini engellemiştir.⁵⁴⁶

Abu Dabi'nin Kahire'ye petrol ürünleri yardımları 2014 yılında da devam etmiştir. Bu ekseninde Mısır ile BAE arasında bir yıl geçerli olacak 9 milyar dolar değerinde petrol anlaşması imzalanmıştır. Mısır Petrol Kurumu ile Abu Dabi Petrol Şirketi arasında varılan anlaşmayla Mısır'ın bir yıllık ihtiyacının bir kısmının karşılanması amaçlanmıştır.⁵⁴⁷ Yine Kahire'ye bir başka finansal destekte bulunan Körfez ülkesi ise Suudi Arabistan'dır. Mısır'a toplamda 1.3 milyar dolarlık petrol ürünü yardımı yapacağını deklare etmiştir. Bunun yanı sıra 2 milyar dolar mali yardımda bulunacağını da bildirmiştir.⁵⁴⁸ Ayrıca darbe sonrası süreçte Mısır'a 6 milyar dolarlık hibe, kredi ve petrol ürünü yardımı yapan Kuveyt, Sisi politikalarını destekleyici olarak hareket etmiştir.⁵⁴⁹

Görüldüğü üzere Sisi, dış temaslarda daha çok kendi rejimini pekiştirme amaçlı bulunmuştur. Bu çerçevede, dışarıdan aldığı mali yardımlarla iktidarını güçlendirme yolunda çaba harcamıştır. Darbeden bu yana mali yardımlarda bulunan Körfez ülkeleriyle samimi ilişkiler 2015 yılında da devam ettirilmiştir. Bu politikalar doğrultusunda Sisi, Körfez ülkelerini ziyaret etmiştir. Aralarında Dışişleri Bakanı Sameh Şükri, Petrol Bakanı Şerif İsmail, Uluslararası İşbirliği Bakanı Necla el-Ahvani ve Yatırım Bakanı Eşref Selman'ın bulunduğu bir heyetle ilk ziyaretini

⁵⁴⁶ Telci, "Mısır 2014", s. 151.

⁵⁴⁷ "Sisi'ye Körfez yardımı sürüyor", *Al Jazeera*, 1 Eylül 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/sisiye-korfez-yardimi-suruyor>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).

⁵⁴⁸ "Egypt to receive \$5 bn in loans from UAE and Saudi Arabia: Source", *Ahram Online*, 13 October 2014, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/112985/Business/Economy/Egypt-to-receive-bn-in-loans-from-UAE-and-Saudi-Ar.aspx>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).

⁵⁴⁹ Doaa Farid, "Egypt-Kuwait economic relations marked by financial assistance, investment disputes", *Daily News Egypt*, 4 January 2015, <http://www.dailynewsegypt.com/2015/01/04/egypt-kuwait-economic-relations-marked-financial-assistance-investment-disputes/>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).

Kuveyt'e gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde ise var olan ikili ilişkileri ve işbirliğini artırmanın yolları ve ortak çıkar konuları üzerinde duruldu.⁵⁵⁰

Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin, Arap Baharı akıbetinde Mısır'da iktidara gelen Müslüman Kardeşler'i kendi diktatörlükleri için siyasi bir tehdit olarak algılamasından dolayı, darbe yoluyla Mısır'da idareyi ele alan Sisi liderliğindeki yönetime siyasi ve ekonomik destek vermesi, Sisi'nin ise 80 milyondan fazla nüfusuyla Ortadoğu'nun güçlü ve önemli ülkelerinden olan Mısır'da siyasi meşruiyet sağlayabilmek ve ekonomik dengeleri koruyabilmek adına bu desteğe ihtiyaç duyması, özellikle Suudi Arabistan ve Mısır arasındaki ilişkiler karşılıklı çıkarlara dayanıyordu. Sisi Mısır'da Cumhurbaşkanlığı'na aday olma ve seçilme sürecinde de Suudi Arabistan tarafından ciddi şekilde desteklenmesine karşılık, seçildikten sonra Suudi Arabistan ve İran arasında yaşanan bölgesel gerginlikte, Suudi Arabistan'a Yemen politikaları konusunda siyasi destekte bulunarak iki ülke arasında oluşan bu ittifakı konsolide etmeye çalışmıştır. KİK'nin Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'nin siyasi yol haritasına tam destek verme ve Kahire yönetimine ekonomik yardımları sürdürme kararı almış olması da desteğin karşılıklı olduğunu göstermiştir.⁵⁵¹

Batı ile olan ilişkilere bakıldığında 3 Temmuz sürecini bir askeri darbe olarak nitelendirmeyen Avrupa ve ABD, özellikle Rabia Meydanı'nda yaşanan şiddet olayları sonrası kendilerini biraz dışarıda tutmak isteseler de Mısır'ın askeri rejimiyle olan ilişkilerini desteklemişlerdir. Başlangıçta ABD, Mısır'a yaptığı askeri yardımların bir kısmını geçici süreliğine dondurmuş olsa da Anayasa referandumu sonrası bu yardımların serbest bırakılacağı sinyallerini vermektedir. Dolayısıyla Mısır'ın bu süreçte Batı'ya yönelik başlıca dış politikası içerisinde meşruiyet sorunları yaşayan bir askeri rejim, meşruiyetini güçlendirme, siyasal ve ekonomik destek alma girişiminde bulunmuştur. Ayrıca Mısır'ın Batı'dan beklediği umudu alamaması karşısında Rusya ile ilişkilerini yedekte tutar gibi bir görüntü çizmiştir. Özellikle Suriye konusunda Rusya-İran ekseninde çok yakın bir politika izleyen darbe yönetimi hem ekonomik ve askeri anlamda bunu fırsata dönüştürmek hem de ABD'nin süreçte pozisyon değiştirme ihtimalini göz önünde bulundurarak Rusya ile

⁵⁵⁰ "Kuwaiti, Egyptian leaders hold talks on ties, cooperation- Sisi begins first official visit to Kuwait", *Kuwait Times*, 5 January 2015, <http://news.kuwaittimes.net/kuwaiti-egyptian-leaders-hold-talks-ties-cooperation-sisi-begins-first-official-visit-kuwait/>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).

⁵⁵¹ "Sisi'nin Dış Politika Tercihleri ve Riyad-Kahire İlişkileri", *Anadolu Ajansı*, 17.10.2016, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/sisinin-dis-politika-tercihleri-ve-riyad-kahire-iliskileri/666515>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

ilişkileri olası bir manevra sahası olarak değerlendirmiştir.⁵⁵² Yüzlerce insanı katleden Sisi rejiminin dünya devletleri tarafından özellikle sözde insan hakları ve demokrasi savunucuları olan Batı'nın desteğini almış olması, Batı'nın bölge üzerinden çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini de gösterebilir.

Batı ile olan ilişkilerini 2015 yılında da sürdüren Sisi, Almanya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Cumhurbaşkanı Joachim Gauck ve Başbakan Angela Merkel ile görüşme yapmıştır. Ancak Sisi'nin Almaya ziyareti birçok kesim tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Alman Federal Meclisi Başkanı Norbert Lammert, Mısır'daki insan hakları ihlallerini gerekçe göstererek Sisi ile görüşmeyi kabul etmemiştir. Diğer yandan ziyaret süresince başkent Berlin'in pek çok noktasında Sisi karşıtı gösteriler düzenlenmiştir. Ellerinde "İdam cezalarını durdurun" ve "*Askeri darbeye hayır*" yazan Sisi karşıtları, "*Çocuk katili Sisi*" ve "*Mursi reisimiz*" şeklinde sloganlar atmaları dikkat çekti.⁵⁵³

Tepki çeken bir başka ziyaret ise İngiltere olmuştur. İngiltere Başbakanı David Cameron'un Londra'ya davetine icabet eden Sisi, ziyaret süresi boyunca protesto edilmiştir. Başbakanlık konutu önünde toplanan kalabalığa hitap eden Mısır Devrim Konseyi Başkanı Maha Azzam "*Sisi bu ülkede kabul görmüyor. Ayrıca İngiltere ve uluslararası güvenliğe tehdit olarak algılanıyor. Dolayısıyla Cameron böyle birini ağırlamamalı ve Mısır'daki insan hakları ihlallerinin kabul edilemez olduğunu açıkça dile getirmeli*" diyerek hem Cameron hem de Sisi'ye tepki göstermiştir. Adının Ebu Hamza olduğunu söyleyen bir protestocu da "*Sisi, Cumhurbaşkanlığına zor kullanarak geldi, onun bir katil olduğunu ve bu görevi hak etmediğini tüm dünya bilmeli*" dedi.⁵⁵⁴

Bunun dışında 2015 yılı dış politika hamlelerinden birisi de genişletilmiş Süveyş Kanalı'nın açılışı olmuştur. Süveyş Kanalı'nın halihazırdaki rotasına yeni bir kanal eklenerek genişletilmesi projesinin tamamlanmasının ardından yapılan açılışa Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande, Ürdün Kralı Abdullah, Sudan Devlet

⁵⁵² Özkan, "Mısır Dış Politikası (Dünü, Bugünü, Sorunları)", s. 21.

⁵⁵³ "Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Almanya ziyareti boyunca protesto edildi", *Hürriyet*, 3 Haziran 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/misir-cumhurbaskani-sisi-almanya-ziyareti-boyunca-protesto-edildi-29184722>, (Erişim Tarihi: 16.3.2016).

⁵⁵⁴ "Mısır Cumhurbaşkanı Sisi İngiltere'de gösterilerle karşılandı", *BBC*, 5 Kasım 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151105_sisi_londra_gosteriler, (Erişim Tarihi: 17.3.2017) ve "Sisi'yi İngiltere'de böyle karşıladılar", *Milliyet*, 5 Kasım 2015, <http://www.milliyet.com.tr/sisi-yi-ingiltere-de-boyle/dunya/detay/2143447/default.htm>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

Başkanı Ömer el-Beşir, Yemen Cumhurbaşkanı Abdurabbu Mansur Hadi, Bahreyn Kralı Hamad Bin İsa, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, Irak Cumhurbaşkanı Fuad Masum başta olmak üzere çok sayıda uluslararası aktörler katılmıştır. Bir İngiliz halkla ilişkiler firmasının 30 milyon dolara organize ettiği açılış törenini uluslararası ölçekte gerçekleştiren Sisi rejimi, bu sayede küresel aktörlere ve yabancı yatırımcılara olumlu mesaj vermeyi amaçlamıştır.⁵⁵⁵

Darbeden bu yana Körfez ülkelerinin Mısır'a yapılan yardımları devam etmiştir. Özellikle 2015 yılında ülkeye yapılan dış yatırım taahhütlerine rağmen Sisi yönetiminin ekonomiyi kötü yönetmesi, ülkede devam eden siyasi istikrarsızlık, meşruiyetin olmayışı ve çatışmalar makroekonomik istatistiklerin hedeflenen aşamaya ulaşmasını engellemiştir. Bunun yanı sıra Rusya'ya ait bir uçağın Mısır'da terör örgütü IŞİD tarafından düşürülmesinin akabinde birçok ülke Mısır'ın önde gelen turizm bölgesi olan Sina'ya uçuşlarını durdurması ve burada bulunan turistleri derhal ülkeden çekmesi zaten gerileyen turizm sektörünün bir darbe daha alarak dibe vurmasına katkı sağlamıştır.⁵⁵⁶

2015 yılında yoğun terörle mücadele etmeye çalışan Sisi rejimi, ülkede ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasında aynı çabayı gösterememiş ve başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın sebeplerinin başında, darbe karşıtlarının özellikle de Müslüman Kardeşler'in siyasetten men edilmesiyle birlikte toplumda yaratılan iç huzursuzluk ortamıdır. Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı siyaseti sürdürülebilir bir durum olmaktan çıkmış ve bu yönüyle de Sisi yönetimini politika değişikliğine zorlamaya başlamıştır. Bu süreçte kendisine sunulan uluslararası destek sayesinde meşru bir lider portresi çizme hedefi içinde olan Sisi'nin özellikle bölgede artan istikrarsızlık ve kutuplaşan siyasi ortam da dikkate alındığında gelecek dönemde iktidarını pekiştirme anlamında daha zorlu mücadeleler içerisine gireceği söylenebilir. Dolayısıyla içeride Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı siyasetinin azaltılması, diğer muhalif grupların siyasi süreçlere katılımının sağlanması ve insan hakları ihlalleri konusunda iyileştirmelerin yapılması şeklinde politika değişikliğine

⁵⁵⁵ "Mısır'da Yeni Süveyş Kanalı açıldı", *Hürriyet*, 6 Ağustos 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/misirda-yeni-suveys-kanali-acildi-29747907>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

⁵⁵⁶ "Mısır'da Ziyaretçi Sayısı Son 10 Yılın En Düşük Seviyesinde", *Mısır Bülteni*, 6 Şubat 2016, <http://misirbulteni.com/misirda-ziyaretci-sayisi-son-10-yilin-en-dusuk-seviyesinde/>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

gidilmesi Sisi rejiminin hem iç hem de dış politikada rahatlamasına yardımcı olacaktır.⁵⁵⁷

Özellikle son dönemlerde ekonomik durumun daha da kötüleşmesi ve Körfez ülkeleriyle yaşanan düşük yoğunluklu gerilimler Sisi yönetimini zor durumda bırakmıştır. Dış politikada daha zor bir dönemin beklediği açık olmakla birlikte ülke içindeki muğlâk durum, Ortadoğu'da devam eden istikrarsızlıklar ve Suudi Arabistan'ın özellikle Kral Selman dönemindeki şüpheli yaklaşımı Kahire'yi yeni ittifaklar aramaya zorlamıştır. Bu sebeple de dış politikadaki angajmanlarını farklılaştırarak ABD, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, Rusya ve Çin gibi uluslararası aktörlerle ekonomik işbirliğine girmiştir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, Sisi yönetimi, dış aktörlerin desteklediği askeri darbe ile yönetim başına geçmiştir. Devrim sonrasında birçok iktidar mücadelesinin yaşandığı Mısır'da halen yerine oturmamış taşlar, Sisi'nin geleceğinin muğlâk olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Mısır'da kısa dönemde istikrarı yakalayacağını ve ekonomik bir kalkınma dönemine gireceğini beklemek gerçekçi olmayabilir.⁵⁵⁸

3.12. Darbe Sonrası Değişen Türkiye-Mısır İlişkileri

Türkiye 3 Temmuz 2013'te Genel Kurmay Başkanı Sisi önderliğinde yapılan ve Mursi'yi görevden alan darbeye sert tepki gösterdi. Türkiye, Mısır'da yaşanmış olan askeri darbenin, halkın iradesine yapılan bir darbe olduğunu ve bu durumun kabul edilemeyeceğini dile getirdi. Bu sırada Kahire Büyükelçisi Hüseyin Avni Botsalı Ankara'ya çağrıldı, fakat bir süre sonra muhtemelen diyalogu korumak adına geri gönderildi. Ancak içeride ve dışarıda dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Mısır'daki darbe yönetimine karşı sert söylemine Mısır, Türkiye Büyükelçisi'ni istenmeyen kişi ilan ederek karşılık verdi. Karşılıklılık ilkesi gereği Türkiye de Mısır Büyükelçisi'nden ülkeyi terk etmesini istedi. İki ülke resmi ilişkilerinde yaşanan bu gerilim Mısır halkına da yansdı. 2013 yılı Ortadoğu'da Türkiye Algısı araştırmasının sonuçlarına göre, Mısır halkı Türkiye'ye olan sempatisini kaybetmiş gözüküyordu. Ağustos-Eylül 2013 tarihlerinde gerçekleştirilen kamuoyu araştırması ayrıca Mısır toplumunun darbeye desteğini de ortaya koyuyordu. Aynı araştırma bugün yapılsa

⁵⁵⁷ Telci, "Mısır 2015", s. 187.

⁵⁵⁸ Telci, "Mısır 2015", s. 184-187.

darbeye desteğin azalmış olması ihtimali olsa da, Mısır halkının Türkiye'ye duyduğu sempatinin hemen geri gelmesini beklemek pek gerçekçi gözüküyordu.⁵⁵⁹

Her iki ülkede diplomatların geri çağırılması diplomasi ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Diplomasi ilişkilerinin düşürülmesinin birtakım siyasi ve ekonomik yansımaları da olacaktır. Mısır, bölgesel olarak Türkiye açısından önemlidir ve bu kararlar Türkiye belli olmayan bir süreye kadar Arap dünyasının kapısı olan Mısır'ı kaybetti. Diplomatik ilişkilerin düşürülmesi, iki ülke arasındaki ticaret hacmi ve Mısır'daki Türk ticari yatırımlar açısından ekonomik alanda da olumsuz etkiler bırakacaktır. Ancak bu durum Türk ekonomisinin hacmi Mısır'a göre daha büyük rakamlara sahip olduğu için Mısır'ı etkilediği oranda Türkiye'yi etkilemeyecektir.⁵⁶⁰

Mısır hükümetinin Türkiye'nin Kahire Büyükelçisini istenmeyen kişi olarak deklare etmesi üzerine ilişkilerin en düşük seviyeye düşmesinin ardından Türkiye'nin tavrında hiçbir değişiklik olmamıştır. Ankara'nın Mısır'daki darbe karşısındaki tutumu ilk günkü pozisyonuyla paralel bir şekilde sürmüştür. Başta dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu olmak üzere birçok siyasi figür ara ara yapmış oldukları açıklamalarla yıl boyunca Sisi rejimine tepki göstermişlerdir. Hatta Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi Türkiye'de tepkiyle karşılanmış ve dönemin Başbakanı Erdoğan, yaptığı bir konuşmada Batılı ülkelerin Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesine yönelik destek ve kutlama mesajlarını *eleştirerek "darbeyle iş başına gelen bir kişinin tebrik edilemeyeceğini"* vurgulamıştır.⁵⁶¹

Bunun üzerine Türkiye'nin siyasetini kendisine yönelik bir tutum olarak algılayan Sisi rejimi de Ankara'yı zor durumda bırakmak amacıyla bir takım hamleler yapmak istemiştir. Bu doğrultuda Sisi, Yunanistan Başbakanı ve Kıbrıs Rum Kesimi Cumhurbaşkanı'nı Mısır'a davet etmiş ve üçlü bir zirve gerçekleştirilmiştir. Zirvenin akabinde yayınlanan Kahire Bildirgesi'nde, Türkiye'nin Güney Kıbrıs'ın saygınlığına ve münhasır ekonomik bölgesine saygının önemine vurgu yapan liderler, Türkiye'yi, *"Kıbrıs'ın güneyindeki bölgelerde yaptığı sismik*

⁵⁵⁹ Akgün ve Gündoğar, "Mısır-Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", s. 5.

⁵⁶⁰ Ali Hüseyin Bakır, "Askeri Darbe Sonrası Türk-Mısır İlişkilerinin Geleceği", *Al Jazeera Türk*, 23.12.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/askeri-darbe-sonrasi-turk-misir-iliskilerinin-gelecegi>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

⁵⁶¹ "Sisi'yi tebrik etmenin anlamı yok", *Habertürk*, 24 Haziran 2014, <http://www.haberler.com/basbakan-sisi-yi-tebrik-etmenin-anlami-yok-6188636-haberi/>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).

araştırmaları durdurmaya ve gelecekte benzer eylemler yapmaktan kaçınmaya" davet etmiştir.⁵⁶²

Darbe sonrası Mısır dış politikasının ne kadar iç politika merkezli işlediğinin en net göstergesi, ülkede demokratik süreci destekleyen ve bu çerçevede darbeye karşı tavrını ortaya koyan Türkiye ile ilişkilerinin seviyesini düşürmesi olmuştur. Türkiye'nin sergilemiş olduğu net tavır neticesinde Türkiye'yi iç politikasında bir düşman olarak nitelendiren ve Türk Büyükelçisi'ni istenmeyen kişi olarak ilan eden Mısır askeri rejimine karşılık Türkiye de benzer bir tutum sergileyerek ilişkilerin seviyesini düşürmüştür. 25 Ocak Devrimi sonrası Mısır'a siyasal ve ekonomik anlamda her türlü desteği veren Türkiye ile ilişkilerin bu hale gelmesi, Mısır'daki askeri rejimin bu süreçteki ana dış politika eğilimin iç politikasında meşruiyet arayışlarına destek verip vermeme kriterlerine göre biçimlenmiştir.⁵⁶³ Eğer Türkiye askeri darbeye destek vermiş olsaydı Mısır, ilişkileri arttırma yolunda gidecekti, ancak Türkiye, demokrasiden yana olduğunun altını çizmiştir. İnsan hakları ve demokrasiyi savunan Türkiye, yine de Mısır rejimi tarafından yanlış ve haksız bir şekilde değerlendiriliyorsa bu Mısır'ın kendi sorunudur. İşte o zaman Mısır'daki askeri rejim için çizilen yol haritası; dış politikasını yeniden gözden geçirme vaktidir.

Askeri darbeye hem siyasi destek hem de izleyen dönemlerde verilen ekonomik desteklerle ülke ekonomisinin ayakta kalmasına katkıda bulunan Kral Abdullah yönetimindeki Suudi Arabistan, 2013'ten bu yana Mısır siyasetinde en fazla etkili olan dış aktörlerden birisidir. Türkiye ile Mısır arasında 2013'ten beri süregelen siyasi kriz, her ne kadar önceki dönemlerde Suudi Arabistan açısından bir sorun teşkil etmese de değişen bölge jeopolitiği ele alındığında artık bir külfet olarak görülmektedir. Siyasi istikrarı sağlayamamış, toplumsal barışı tesis edememiş ve ekonomik anlamda tarihinin en zayıf döneminde olan Mısır'ı bir külfet olarak gören Riyad yönetimi, bölgesel politikalarda kendisine daha fazla katkı sağlayabilecek olan Türkiye'yi gerçek bir müttefik olarak benimsemektedir. Bu nedenle son dönemde Riyad'ın, Sisi yönetimine Ankara ile ilişkilerini normalleştirilmesi yönünde uyarıda bulunduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede Mısır'ın sadece Türkiye'ye değil, Ankara

⁵⁶² "Mısır-Kıbrıs Rum Yönetimi-Yunanistan Zirvesi", *Konhaber*, 8 Kasım 2014, http://www.konhaber.com/haber-misir_kibris_rum_yonetimi_yunanistan_zirvesi-229440.html, (Erişim Tarihi: 16.3.2016).

⁵⁶³ Özkan, "Mısır Dış Politikası (Dünü, Bugünü, Sorunları)", s. 21.

tarafından desteklenen Müslüman Kardeşler hareketine yönelik baskısını da azaltması gerekecektir.⁵⁶⁴

Sisi yönetimi son dönemde akıllıca bir siyaset izleyerek dış politikadaki bağlantılarını farklılaştırmış ve ABD, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, Rusya ve Çin gibi küresel güçlerle ekonomik işbirliğine girmiştir. Ancak söz konusu uluslararası aktörlerin Mısır'a uzun vadeli bir desteğinin garantisinin olmayacağı hatırlanmalıdır. Nitekim ülkede ekonomik gidişatın düzelmemesi ve siyasi istikrarsızlığın devam etmesiyle birlikte herhangi bir çatışma ortamı doğması ve Sisi rejiminin geleceğinin sorgulanması durumunda bu ülkeler kolayca politika değişikliğine gidebileceklerdir. Bu durumu da dikkate alması gerektiğinin farkında olan Sisi yönetimi özellikle bölgedeki Suudi Arabistan, BAE ve İsrail gibi müttefikleriyle ilişkilerini iyi tutmak isteyecektir. Bunun yanı sıra hem bölge politikalarında hem de enerji pazarında önemli bir aktör olan Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek Sisi yönetimi için mantıklı politika tercihi olarak görülebilir.⁵⁶⁵

Son dönem dış politikada özellikle enerji arzını sağladığı Rusya ve İran gibi ülkelerle birtakım anlaşmazlıklar yaşayan Türkiye, Akdeniz'deki yeni keşifleri dikkate alarak yeni alternatifleri değerlendirme konusunda daha ciddi adımlar atma ihtiyacı hissetti. Bu çerçevede Mısır'la ilişkilerin normalleşmesi Türkiye'ye bir fayda sağlayacakken Kahire ekonomisine de yeni bir enerji pazarı olarak katkıda bulunacaktır. Nitekim Sisi yönetimi, ülkesinin içerisinde bulunduğu ekonomik darboğazdan kurtulmasında enerji kaynaklarının öneminin farkındadır. Geleceği belli olmayan dış ekonomik yardımlar ışığında değerlendirildiğinde Sisi yönetiminin enerji kartını daha etkin bir biçimde kullanabileceği düşünülebilir.⁵⁶⁶

Mısır'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatın azalmasında ülkedeki siyasi istikrarsızlığın yanı sıra darbeye destek veren iş adamlarının Türkiye yerine başka pazarlara yönelmesi etkili bir unsur olmuştur. Son dönemlerde ekonomik

⁵⁶⁴ İsmail Numan Telci, "Suudi Arabistan'ın Dış Politikasında Aktivizmi Anlamak", *Yeni Şafak*, 21 Temmuz 2015, <http://www.yenisafak.com/hayat/suudi-arabistanin-dis-politikasinda-aktivizmi-anlamak-2196120>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017) ve İsmail Numan Telci, "Türkiye-Suudi Arabistan Yakınlaşmasının Mısır'a Etkisi", *Al Jazeera*, 23 Mayıs 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-suudi-arabistan-yakinlasmasinin-misira-etkisi>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

⁵⁶⁵ Telci, "Mısır'da Geleceğini Arayan Karşı-Devrim", s. 22.

⁵⁶⁶ İsmail Numan Telci, "İstikrarı Arayan Mısır'ın 'Enerji Siyaseti'", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 8, Sayı 72, Ocak-Şubat 2016, s. 62-65, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/72/16ismailnumantelci.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.4.2017).

ilişkilerdeki ivmenin tersine dönmesi hem krizdeki Mısır ekonomisini olumsuz etkileyecek hem de Türkiye'nin bölgedeki uzun vadeli ekonomi planlarını sekteye uğratacaktır. Buna rağmen iki ülke arasındaki ekonomik ve turizm istatistiklerine bakıldığında Mısır'da daha ziyade eski rejime yakın, Arap milliyetçiliği ideolojisini benimseyen ve toplumun geneline kıyasla daha liberal olan elit kesimler tarafından Türkiye aleyhine yapılan boykot çağrılarının halk tarafından dikkate alınmadığı söylenebilir. Yine de Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ihracat sayısı 2014 yılında artış göstermiştir.⁵⁶⁷

Bugün gelinen noktada Türkiye'nin darbe yönetimi ile teması sınırlı olmakla birlikte iki ülke arasında ticaret devam etmektedir. Mısır, Cumhurbaşkanlığı seçimlerine hazırlanırken Türkiye ve Batı karşıtlığını iç siyaset malzemesi olarak da kullanmaktadır. Mübarek ve görünürde Mursi'yi iktidardan alan toplumsal ve ekonomik koşullarda darbenin gerçekleştiği Temmuz ayından bu yana bir iyileşme olmadığı gibi halk üzerinde baskı ve zaman zaman artarak uygulanan şiddet de devam etmektedir. Mısır'da Mursi sonrası kapsayıcı bir geçiş planı ile hareket edildiğini ve demokrasi yolunda ilerleneceğini belirten hemen hiçbir gösterge bulunmamaktadır. Bununla beraber Mısır'ın hem bölge hem de Türkiye açısından önemi sebebiyle ilişkilerin mevcut durumdan kötüye gitmemesi her iki tarafın da lehine ve dolayısıyla da çıkarınadır.⁵⁶⁸

Mısır'daki askeri darbe sürecine Batı demokrasileri arasında yalnızca Türkiye net tavrını koyarak karşı çıkmıştır. Ak Parti hükümetinin bu politikası, 2011'de başlayan Mısır'daki Devrim sürecinin demokratik bir ivme kazanmışken, askeri darbe ile son verilmeye çalışılmasına tepki olarak gelişmiştir. Türkiye, Mısır'daki demokratikleşmenin bölgesel düzeyde yayılacağı ve bölgenin diğer baskıcı yönetimlerini de bu doğrultuda değiştirmeye zorlayacağını düşünmekteydi. Böyle bir dönüşüm ve değişim Ortadoğu'da demokratik ve özgürlükçü rejimlerin ortaya çıkmasını sağlayacak ve halkların egemen olduğu rejimler yönetime gelecekti. Ancak Mısır'da yaşanan askeri darbe Mısır halkının demokratikleşme ümitlerini baltalamıştır. Her fırsatta demokrasiye, insan haklarının üstünlüğüne ve halkların iradesini yansıtan rejimlerin iktidara gelmesine olan inancını dile getiren Ak Parti hükümeti Mısır'daki darbe yönetimini hiçbir şekilde onaylamamıştır. Bu sebepten

⁵⁶⁷ Telci, "Mısır 2014", s. 153.

⁵⁶⁸ Akgün ve Gündoğar, "Mısır-Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", s. 5-6.

dolayı da iki ülke arasındaki ilişkiler 2015 yılına da yansımıştır. Türkiye, başta Müslüman Kardeşler üyeleri olmak üzere darbe muhaliflerine verilen hapis cezalarını ve idam kararlarını sert bir şekilde eleştirmeye devam etmiştir. Bununla beraber Ankara, Kahire'nin tüm telkinlerine rağmen Mısır'daki muhalif gruplara ait televizyon kanallarının Türkiye'den yayın yapmasına engel olmayarak Mısır yönetiminin tepkisini çekmeyi sürdürmüştür.⁵⁶⁹

Türkiye'nin Mısır'a yönelik dış politikasının, Ankara'nın öne sürdüğü şartların yerine getirilmemesi durumunda değişmeyeceğinin bilindiği bir ortamda Sisi'nin Riyad'daki temaslarının arkasında yeni Suudi yönetiminin yani Kral Abdullah'ın vefat etmesinin ardından yönetime geçen Kral Selman, Sisi'ye Ankara'nın taleplerini dikkate alması gerektiği konusunda telkinde bulunmuş olabileceğini akıllara getirmiştir. Ayrıca son dönemde Suudi Arabistan'ın stratejik ortaklığının derinleştirdiği Türkiye ile olan ilişkilerinin Mısır sebebiyle bozulmasını istemeyeceği nettir. Bu sebeple Riyad'ın Mısır'a Türkiye'nin koşullarını önemsemesi ve gözden geçirmesini tavsiye etmiş olabileceği ihtimali de söz konusu olabilir. Sisi rejiminin ise bu durumdan pek hoşnut olmadığı, daha sonraki aylarda Suudi yönetime karşı mesafeli duruşundan da çıkarım yapılabilir. Ancak bu durum Mayıs 2015 ziyareti esnasında açıkça ortaya çıkmıştır. Sisi'nin sürpriz olarak kabul edilen ziyaretinin sadece bir buçuk saat sürmesi ilişkilerde kırılma olabileceği inancını güçlendirmiştir.⁵⁷⁰

Türkiye-Mısır ilişkilerinde, Mursi'nin devrildiği 3 Temmuz 2013 askeri müdahalesi ile başlayan ve 14 Ağustos 2013 tarihinde yapılan Rabia ve Nahda meydanlarının boşaltılması sürecinde yaşanan acı olaylar nedeniyle bir hayli gerilen ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'nin Mısır ile ilişkileri geliştirme ve gerginliği giderme konusundaki niyetine Mısır yönetiminden olumlu cevaplar gelmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şükri ile gerçekleşen görüşmelerde; *"geçmiş gerginlikleri ve kurgunlukları giderme niyetinin paylaşıldığı bir dönem"* vurgulanan ana düşünceydi. Mısır yönetimi, *"Türk ve Mısır halkları arasındaki ilişkilerin tarihinin köklü ve çok güçlü olduğunu"* devamlı hatırlatması şeklindeki sözleri Mısır yönetiminin Türkiye

⁵⁶⁹ Telci, "Mısır 2015", s. 183.

⁵⁷⁰ "Sisi'den Riyad'a Sürpriz Ziyaret", *Al Jazeera*, 2 Mayıs 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/sisiden-riyada-surpriz-ziyaret>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017)

konusundaki tutumunu gözler önüne seriyor. Ayrıca Çavuşoğlu ve Şükri 17-18 Eylül 2016 tarihlerinde, Venezuela'nın ev sahipliğinde yapılan 17. Bağlantısızlar Hareketi zirvesinde ayak üstü görüşmüş ve bu buluşma Mısır medyası ve kamuoyunda geniş yankı bulmuştu. Bu görüşmeden bir hafta sonra New York'ta düzenlenen Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu genel görüşmeleri esnasında, iki bakanın tekrar bir araya gelmesi Türkiye-Mısır ilişkilerinin geleceği bakımından önemli görülmüştür.⁵⁷¹

3.13. 15 Temmuz Darbe Girişimi İle 3 Temmuz Darbesi'nin Mukayesesi

15 Temmuz 2016'da Türkiye'deki demokratik düzeni değiştirmek niyetiyle girişilen kalkışma Türkiye'de olduğu kadar İslâm coğrafyasında da endişeyle izlendi ve milyonlarca insanı tedirgin etti. Darbe girişiminin başarısız olmasıyla aralarında Ürdün, Somali, Suudi Arabistan, Endonezya, Fas, Cibuti, Türkmenistan ve Bosna Hersek gibi ülkelerin bulunduğu birçok hükümet, Cumhurbaşkanı Erdoğan yönetimindeki Türkiye'ye destek açıklamalarında bulunmuşlardır. Diğer taraftan, dünyanın birçok yerinde yaşayan İslâmcılar da Türkiye'deki darbe girişimi haberlerini kaygı ile izledi ve buldukları ülkelerde meydanlara çıkarak ya da Türkiye'nin diplomatik temsilciliklerine giderek Erdoğan yönetimine destek gösterileri düzenledi. Demokrasisi işleyen, ekonomik kalkınmasını devam ettiren ve bölgesel politikalarda halkların meşruiyetini savunan Türkiye, Arap halkları tarafından bir model olarak görülmeye devam etti. Türk halkının darbe girişimi karşısındaki kararlı duruşu, Mısır, Suriye, Yemen ve Libya gibi ülkelerdeki devrim süreçlerinin başarıya ulaşamaması nedeniyle hayal kırıklığı yaşayan Arap kamuoyu için de bir umut ışığı olarak görülmeliydi.⁵⁷² Arap Baharı'nı yaşamış ve buna rağmen hâlâ demokrasiye nail olamayan bu toplumlar için Türkiye'deki bu darbe girişimindeki halkın dik duruşu ve kazandığı zafer, onlar için bir meşale kaynağı olabilir.

Ortadoğu ülkeleri arasında 15 Temmuz'daki başarısız darbe girişimini yakından takip eden ülkelerden birisi de Mısır olmuştur. Mısır, hem ülkedeki önde gelen medya kuruluşlarının darbe girişimi karşısındaki yanlı tutumu, hem Birleşmiş

⁵⁷¹ "Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yeni Dönem Mi?", *Mısır Bülteni*, 28.9.2016, <http://misirbulteni.com/turkiye-misir-iliskilerinde-yeni-donem-mi/>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

⁵⁷² İsmail Numan Telci, "Arap Sokağı ve 15 Temmuz Darbe Girişimi", *ORSAM*, 10.8.2016, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4821?s=orsam|turkish>, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

Milletler Güvenlik Konseyi'nin yayınlamak istediği açıklamaya karşı çıkması, hem de İslâm İşbirliği Teşkilatı'nın Fethullahçı Terör Örgütü'nü, "terör örgütü" olarak ilan ettiği karar karşısında "hayır" oyu kullanmasıyla dikkat çekmiştir. Hatta bu durumu daha gerçekçi kılmak adına Mısır medyasının o gece darbe girişimini destekleyici tavrına bakmak gerekirse, ülkenin El-Ahram gibi bazı önemli gazeteleri 16 Temmuz sabahı "*Türkiye'de ordunun yönetime el koyduğu*" şeklindeki açıklama manşetlerde görülmüştür. Ayrıca Mısır, BMGK'nun "Türkiye'deki darbe girişimini kınayıp, seçilmiş hükümete saygı duyulması" çağrısı içeren ifadesini engellemiştir. Aslında 3 Temmuz 2013 darbesinden sonra başa gelen Mısır yönetiminin, BMGK'nun bu kararını engellemesi, yalnızca Türkiye ile ilişkilerinin bozuk olmasıyla alakalı değil, aynı zamanda kendisiyle ilgili bir savunma refleksi olarak nitelendirilebilir. Dahası Mısır Başbakanı Şerif İsmail'in, Türkiye'nin ABD'den iadesini istediği Fethullah Gülen'e "siyasi sığınma hakkı verilmesi" yönündeki ifadesiyle de dikkatleri üzerine çekmiştir. Ancak ABD'nin bile bu yükü taşıyamayıp Gülen'i sınır dışı etmesi halinde, Mısır'ın bu külfeti ne kadar taşıyabileceği tartışmalı bir konudur ve bu durum en çok Mısır'a zarar verecektir.⁵⁷³

Türkiye'nin darbe karşıtı bir tavır alması akıbetinde Mısır'da FETÖ ve Sisi'nin işbirliği yaptığı söylenmiştir. FETÖ medyası, Mısır'ın darbe yanlısı basın kuruluşlarıyla ittifak kurarak Türkiye hükümeti aleyhinde çok sayıda görsel-yazılı haberi Mısır ve Arap medyasına servis etmiştir. Türkiye'ye yönelik karalama kampanyalarını devam ettiren ve Arapça konuşabilen bazı FETÖ elemanları, Mısır'daki yazılı-görsel medyaya 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye yönetimi tarafından hazırlanan bir "tiyatro" olduğunu anlatan ifadelerde bulunmuştur. FETÖ medyasının 17-25 Aralık'tan sonra Arap ülkelerinde etkinliğini artırmaya yönelik çalışmalar yürüttüğü ve Türkiye karşıtı medya kampanyasının üssü olarak Kahire'yi seçtiği biliniyor. FETÖ'nün Mısır'daki faaliyet alanı başarısız 15 Temmuz askeri darbe girişiminin ardından daha da genişlemesi muhtemel görünüyor. İşaret edilen hususlar dikkate alındığında, kanlı darbe girişiminin ardından büyük ölçüde deşifre olan örgüt yapısıyla, ulusal ve uluslararası ölçekte takibata uğrayan FETÖ lideri Gülen'in, Türkiye'ye teslim edilmeden başka bir ülkeye gitmesine göz yumulması halinde Mısır'ın bir seçenek olarak gündeme geleceği düşünülmektedir. Sığınma

⁵⁷³ Semir Yorulmaz, "Mısır'ın 15 Temmuz Darbe Girişimi Karşısındaki Tutumu", **ORSAM**, 29.7.2017, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4809?s=orsam|turkish>, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

talebi gelirse değerlendireceklerini açıklayan Mısır, Türkiye aleyhindeki politikalarında faydalanmak gibi bir amaca yönelerek Gülen'e ev sahipliği yapacağına dair imada bulunmuştur.⁵⁷⁴

Her iki ülkedeki askeri darbe mukayesesi yapılacak olursa, bir dizi benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle Mısır'ın demokratik yollarla seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı Mursi'yi iktidardan deviren darbe, anayasal ve demokratik düzenin hedef alınması yönüyle 15 Temmuz'da Türkiye'de tanık olunan darbe kalkışmasıyla benzerlik taşıyor. 3 Temmuz akşamı Sisi'nin darbe bildirisini okuması, 4 Temmuz gecesi tankların sokağa inmesi ve seçilmiş Cumhurbaşkanı'nın gözaltına alınmasıyla devam eden süreçle, 15 Temmuz akşamı ve devamında tanklarla yolları kapatma, TRT yayınında muhtıra okutma, üst düzey komutanları alıkoyma ve Cumhurbaşkanı'na suikast girişimiyle devam eden kalkışma arasındaki bazı benzerlikler birlikte bir dizi farklılaşan noktalar da söz konusudur. Devrilmek istenen yönetimler bir takım yapısal farklılıklara sahipti. Askeri darbeye görevinden uzaklaştırılan Mursi her ne kadar seçimlerde % 52 oy almış olsa da en iyimser yaklaşımla % 20-25'lik halk desteğine sahipti ve yalnızca bir yıl görevde kalabildi. Görevde bulunduğu süre zarfında iktisadi, siyasi ve birçok alanda hemen her destekten yoksundu. Kısacası, siyasi tecrübesizliği, seçimle iş başına geldiğinden hareketle muktedir olduğu zannı bir yana, başarısız bir lider olarak nitelendiriliyordu. Ancak 40 yılı aşkın bir sürede siyasi tecrübeye sahip, İstanbul Belediye Başkanlığı, Ak Parti Genel Başkanlığı ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuş, halihazırda Cumhurbaşkanı görevini yürüten Recep Tayyip Erdoğan ise % 50'den fazla halk desteği ile birlikte bürokrasiden, iş dünyasından bunlardan da önemlisi ordudan ve emniyetten aldığı destekle Muhammed Mursi'yle kıyaslanamayacak iktidar kabiliyetine sahip bir liderdir.⁵⁷⁵

Ancak en önemli fark, Türkiye'de doğaçlama gelişen 15 Temmuz Askeri Darbe Girişimi'nin Mısır'daki 3 Temmuz 2013 Askeri Darbesi'ne kıyasla başarısız olmasıydı. Mısır askeri darbesinin 25 Ocak Devrimi'nin üzerinden çok geçmeden yaşanması, bir karşı devrim olarak nitelendirilebilir. Zira bu darbe, devrim sürecinin

⁵⁷⁴ "Mısır Yönetimi FETÖ'ye Kucak Açtı", *Yeni Şafak*, 2 Ağustos 2016, <http://m.yenisafak.com/amphtml/dunya/misir-yonetimi-fetoye-kucak-acti-2503466>, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

⁵⁷⁵ Orhan Güvel, "15 Temmuz Kalkışması ve Mısır'daki Askeri Darbe", *Anadolu Ajansı*, 26.7.2016, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-kalkismasi-ve-misirdaki-askeri-darbe-615980>, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

üstüne gelmiş ve eski rejimi yeniden tesis etmek amaçlanmıştır. Derinlemesine bakıldığında ve incelendiğinde Sisi, askeri darbeye iktidara gelişinden bu yana aşırı anti-demokratik bir tutum sergileyerek ve gelen gideni aratır dercesine Mübarek'i de ezip geçerek Mısır tarihinde hatta dünya tarihinde acımasızlığın ve insan hakları ihlallerinin hüküm sürdüğü bir ilke imza atmıştır. Oysa 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan süreçte böyle hadiseler vuku bulmamıştır. Yalnızca ordu içerisindeki FETÖ bağlantılı gruplar halka ateş saçarak çok sayıda kişinin ölümüne sebep olmuştur. 15 Temmuz Darbe Girişimi hem Türkiye'de hem de dünya tarihinde daha önce yaşanan darbelerden oldukça farklıydı ve Türk halkı ölümü pahasına devleti için savaştı. Bu durum dünya demokrasi tarihinde takdire şayandır.

Ayrıca darbecilerin yöntem farklılıkları da bulunmaktaydı. Mısır'da Müslüman Kardeşler karşıtı taraf, aylar öncesinden hazırlıklara başlayıp 30 Haziran'da milyonları Tahrir meydanına çağırarak askeri darbeyi, belirli ölçüde halktan da destek alarak gerçekleştirdi. Mısır ordusuyla emniyet ve istihbarat kurumları arasında da bu hususta bir anlaşmazlık meydana gelmediği için Mursi yönetimi kolaylıkla iktidardan uzaklaştırıldı. Fakat Türkiye'deki 15 Temmuz Darbe Girişimi ise doğaçlama gelişti ve halk desteği alınmadan zor kullanarak iktidarı devirmek hedeflendi. Ayrıca ordu içinde ittifak sağlanmış da değildi. Emniyet ve istihbaratla -bazı paralel yapı mensubu şüphelisi memurlar hariç tutulursa- darbe müteşebbisleri hiçbir anlaşma içinde değillerdi. 15 Temmuz Darbe Girişimi muhalif partiler, iş dünyası ve en önemlisi halktan destek bulamamıştır. Ancak halk, tek vücut olup darbeye karşı sokaklara dökülüp tankların üzerine yürüdü. Mısır'dakinin aksine sokaklarda yalnızca darbe karşıtları vardı. OHAL kararı açısından değerlendirildiğinde; aylarca sıkıyönetim kanununu devreye sokan Sisi, Müslüman Kardeşler yapılanmasına mensup unsurlara yönelik gözaltı, tutuklama, görevden uzaklaştırma, mal varlıklarına el konulması gibi tedbirleri uygulamaya koydu. Ekonomik sorunlar yaşayan Mısır, Körfez ülkelerinin finansal bir takım katkıları sayesinde ayakta durabilecek duruma geldi. Türkiye'de darbe girişiminin başarısız olmasının akabinde sıkıyönetimden farklı olarak OHAL Kanunu yürürlüğe girdi. Sürecin vatandaşların temel hak ve

özgürlüklerine herhangi bir kısıtlama getirmeyeceği, ekonomideki işleyişe de olumsuz bir yansımalarının olmayacağını teminatı verildi.⁵⁷⁶

Mısır'da ordunun seçilmişlere karşı bir bütün olarak harekete geçmeye muktedir olmasına rağmen, Türkiye'de 15 Temmuz günü harekete geçen darbeci grubun emir komuta zincirine göre örgütlenme gerçekleştirmekten aciz kaldıkları söylenebilir. Ayrıca Mısır'ın oldukça güçlü güvenlik teşkilatı da orduyla tam bir uyum içinde hareket etti. Türkiye'de ise darbeciler kuvvet komutanlarından destek alamadıkları gibi, girişimin fiilen içinde yer alanlar arasında ordu komutanı veya orgeneral seviyesinde olan yoktu. Darbeciler daha çok devlete sızmış dış bağlantıları olan dini hareket görünümlü Fethullahçı kült hareketinin unsuruydular. Ordunun kilit makamlarına sızmış olmalarına rağmen, orduya hakim değildiler. Dahası güvenlik teşkilatının diğer önemli unsuru olan polisi de karşılarında buldular. Bunun dışında dış dünyanın hem Türkiye hem de Mısır'daki darbeye karşı tutumu da önem arz etmektedir. ABD ve AB, Türkiye'ye, idam cezasının geri getirilmesi ve gözaltına alınanlara nasıl davranılması gerektiği gibi konularda uyarılarda bulunmuşlardır. Oysa her ikisi de Mısır Askeri Darbe'si sonrasında kötü bir sınav vermişlerdi. Mısır'daki kanlı darbeye karşı bir tutum sergilemekte hem geç hem de yetersiz kaldılar. Sisi önderliğindeki despot askeri rejimle kısa süre içinde normal ilişkilerin sürdürülmesi askeri darbeye destek verdiklerini gösteriyordu. Ancak Batı'nın Türkiye hükümetine darbe sonrasında nasıl davranacağı konusunda uyarılarda bulunmaları tutarsızlığın daniskasıydı. Anlayamadıkları şey, Türkiye'de Batı'ya karşı var olan tarihi güvensizlik duygusunun bu sorumsuz davranışların neticesinde daha da artacak olmasıydı.⁵⁷⁷

Batı'yı hayal kırıklığına ve 15 Temmuz Darbe Girişimi'ni de hezimete uğratan Türk halkı, milli iradeye, devletine, demokrasisine, özgürlüğüne sahip çıkarak, demokrasi uğruna savaşarak bir zafer kazanmış ve bir ilke imza atmıştır. Batı'nın, Mısır'daki 3 Temmuz Askeri Darbesi ile Türkiye'deki 15 Temmuz Askeri Darbe Girişimi'ne karşı çifte standart tutumu, akıllarda bir takım soru işaretlerini gündeme getirmiştir. Batı'nın sözde insan hakları politikalarıyla asli emellerini kamufle ederek

⁵⁷⁶ Güvel, "15 Temmuz Kalkışması ve Mısır'daki Askeri Darbe", *Anadolu Ajansı*, 26.7.2016, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-kalkismasi-ve-misirdaki-askeri-darbe-615980>, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

⁵⁷⁷ Levent Baştürk, "Mısır Darbesi ve Türkiye'deki Darbe Girişiminin Kısa Mukayesesi", *Dünya Bülteni*, 28 Temmuz 2016, <http://www.iktibasdergisi.com/misir-darbesi-ve-turkiyedeki-darbe-girisiminin-kisa-mukayesesi/>, (Erişim Tarihi: 19.3.2016).

15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında özellikle idam kararı ve uygulanacak bir dizi yaptırımlar konusunda Türkiye'yi uyarmaya kalkışması, kendilerini müttefik olarak kabul ettiren bu devletler açısından tamamıyla tutarsız hareketlerdir. Bu nedenle Türkiye, kimin dost kimin düşman olduğunu makul bir şekilde belirleyerek dış politikasında daha dikkatli, doğru ve net adımlar atmalıdır. Ayrıca son dönem Türk dış politikasına bakıldığında, Ortadoğu'ya bir yöneliş söz konusudur. Bu ekseninde bölge ülkeleriyle sıfır sorun ilkesi doğrultusunda problemleri daha aza indirerek, çevre ülkelerdeki istikrarsız siyasi yapılarda öncü rolü üstlenip pragmatist bir tutum sergileyerek güvenlik ve istikrarını konsolide etmelidir. Güçlü bir devlet, etrafını saran diğer milletlerle sorunsuz bir ilişki ve işbirliğine sahip ülke demektir. Aynı zamanda dışarıda güçlü olması gibi içeride de birlik ve beraberliğin hüküm sürmesi anlamına da gelir ki, Türk milleti bunu 15 Temmuz darbe girişimi ile tüm dünyaya kanıtlamış oldu.

SONUÇ

Türkiye'nin uzun yıllar Batı etkisinde kalması ve dış politikasını bu ekseninde tayin etmesinin, Ortadoğu ile ilişkilerinin şekillenmesinde olumsuz bazı etkileri olmuştur. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yeni bir ulus-devlet inşasıyla yepyeni bir kimliğe bürünmesi, laiklik anlayışını benimsenmesi, Batılılaşmaya ve modernleşmeye dönük bir dizi adımlar atması gibi unsurlar, Türkiye'yi Ortadoğu'dan uzaklaştırıp Batı'ya yakınlaştırmıştır. Ancak bu durum Ortadoğu'da bir takım muhafazakar grupların tepkisini çekmekten de geri kalmamıştır. Ayrıca bir başka sebep, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle bir takım sınır sorunları yaşamış olması da Türkiye'yi bu bölgeye karşı mesafeli bir duruşa sevk etmiş olabilir. Böyle olmakla birlikte Türkiye tamamıyla Ortadoğu coğrafyasına kayıtsız kalmamış ve ilişkilerini düşük temaslı da olsa sürdürmüştür.

II. Dünya Savaşı yıllarından sonra çoğu Ortadoğu ülkesi bağımsızlığını kazanmakla birlikte bölgenin jeopolitik yapısı yeniden şekillenmeye başlamıştır. İngiltere'nin bu bölgeden çekilişi, ABD'nin bu bölgeye girişiyle eş zamanlıydı. ABD'nin amacı ise İsrail vasıtasıyla Ortadoğu'ya hakim olmaktı. Zira bölge üç büyük stratejik öneme haizdi: Bereketli tarım alanlarının varlığı, üç büyük dinin bu coğrafyalarda yükselişi ve zengin petrol rezervlerine sahip oluşu bölgeyi Batı karşısında cazip kılıyordu. Ayrıca emperyalistler için Ortadoğu'ya hakim olmak "dünyaya hakim olmak" anlamına geliyordu.

Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanıyan halkın çoğunluğu Müslüman olan ilk ülke sıfatını taşıması, İsrail ile olan ilişkilerini sürdürmesi ve Batı yanlısı dış politika sergileyişi Arap dünyasında tepki toplamış ve bu durum Kıbrıs meselesinde Türkiye aleyhine verdikleri oylara da yansımıştır. Kısa süre zarfında Soğuk Savaş'ın esintileri bölgeyi hükmü altına almasıyla birlikte Türkiye'yi tehdit etmeye başlaması, Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmasında bir başka sebep olmuştur. Doğu ile Batı bloğunun dünyaya baskın olduğu bu dönemlerde Sovyet tehdidine karşı kendi ulusal güvenliğini korumak isteyen Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olması, Batı ile ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Batı'nın zengin petrol rezervlerine erişebilmesi ise, Sovyet komünizminin bu alanlara yayılmasını bertaraf etmekle mümkündür. Nihayetinde Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye, Sovyet

komünizminin tehdidinden kurtulmuş ve böylece Ortadoğu ülkeleriyle yakın işbirliğinin oluşumuna zemin hazırlanmıştı.

Arap-İsrail Savaşları karşısında Türkiye'nin Araplardan yana bir tutum sergilemesi, İsrail ile olan ilişkilerde zayıflamaya yol açarken Arap dünyasında ilişkilerin normalleşmesine katkı sağlamıştır. Türkiye barışçıl bir çözümden yana olarak İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesini istemiştir. Her ne kadar ilişkilerde bir nebze yumuşama olsa da bu durum, Arap ülkeleriyle var olan ilişkilerde tam anlamıyla bir gelişme yaşandığını göstermiyordu. Bununla beraber 1970'li yıllarda Batı ile bir takım sorunların patlak vermesi ve 1973 yılında petrol krizinin yaşandığı dönemlerde Türkiye'nin ekonomik anlamda bir takım ihtiyaçları, Türkiye'yi Ortadoğu'ya yakınlaştırmada ve yeni dış politika arayışında bir etken olmuştur. Ancak bu dönemlerde Arap dünyasında Batı aleyhtarlığının had safhada oluşu ve Arap milliyetçiliğinin yükselişi sebebiyle Türkiye'nin Ortadoğu ile yaklaşması düşük düzeyli kalmıştır. Dahası Arap dünyası Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikalarından oldukça rahatsız olmuş ve bunun etkisi bir süre devam etmiştir.

1980 ve 1990'lı yıllara Turgut Özal siyaseti ve I. Körfez Savaşı damgasını vurmuştur. Turgut Özal zamanında Arap ülkeleriyle olan ilişkiler gelişmeye başlamasının yanı sıra çeşitli sorunlar da yaşanmıştır. Türkiye'nin çevresinde yaşanan birtakım olumsuzluklar dış politikasına da yansımıştır. Özellikle Türkiye'nin Suriye ile su sorunu yaşaması, İran ve Irak arasında süren hararetli çatışmalar, Suriye ve Irak'ın PKK'ya destek vermesi gibi bir dizi sorunlar Türkiye'nin ekonomik temelli politikalarının yanı sıra güvenlik politikalarına da ağırlık vermesine yol açmıştır. 1990'lı yıllarda terörizmin had safhada olduğu ve gittikçe sorunun Ortadoğu ülkelerinden geldiğini gören Türkiye, bölgede proaktif bir politika izleme girişiminde bulunmuştur. Böylece İran, Irak ve Suriye ile olan ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Türkiye, öyle bir jeopolitik noktayı ihtiva etmektedir ki çevre ülkelerde meydana gelebilecek olası savaşlar ya da çatışmalar gerek doğrudan gerek dolaylı olarak Türkiye'yi etkileme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle birincil hedef, çevresini saran bu devletlerle işbirliğine gitmek ve sıfır sorun politikası izlemek olacaktır. Artık Sovyet tehdidinin sonlanmasıyla birlikte Batı'ya karşı şüpheyle yaklaşıldığı ve güvenlik ihtiyacının olduğu bu dönemlerde Türkiye dış politikasını sorgulayarak peyderpey Ortadoğu'ya yönelmeye başlamıştır.

11 Eylül saldırıları sonrası tüm dikkatini Ortadoğu'ya çeviren ABD, dış politikasında değişikliğe giderek "demokrasi, özgürlük operasyonu, insan haklarıyla ve terörizmle mücadele" gibi bir dizi kavramların kisvesi altında bölgeyi etkisi altına almayı hedeflemiştir. Irak'ın Kuveyt'te zengin petrol rezervlerine sahip olacağı, Batı'ya petrol akışının azalacağı veyahut son bulacağı endişesine kapılan ABD'nin Irak'a savaş açması karşısında Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi ile ABD'nin Türkiye üzerinden savaşa girmesine "hayır" yanıtı vermesi, Türk-ABD ilişkilerinde krize sebep olurken Arap dünyasında Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Ak Parti'nin iktidarda olduğu bu dönemlerde Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışı keza Arap dünyasının da Türkiye'ye karşı algısı değişim ve dönüşüme uğramıştır. Özellikle 2005 yılında Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakereleri ve bir takım reformlarda bulunması, Arapların ilgisini çekmiş ve Türkiye ile olan ilişkilere sıcak bakmışlardır. Ayrıca Türkiye'nin, halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu demokratik bir ülke oluşu, Arapların Türkiye'yi model almasına sebep olmuştur.

Arap coğrafyası üzerinde Arap, Afrikalı ve Akdeniz dolayısıyla Batılı şeklinde üç kimliği ihtiva eden Mısır, gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse onun halefi Türkiye Cumhuriyeti açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Zira Mısır uzun yıllar Osmanlı'nın özerk bir eyaleti olarak varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla ortak tarih, kültür, gelenek ve göreneklere sahiptirler. İşte bu ortak paydaya dikkat çeken Ak Parti hükümeti, Mısır ile olan ilişkileri geliştirmek adına harekete geçmiş ve karşılıklı ülke ziyaretleri gerçekleştirilerek ekonomi, diplomasi, kültürel, askeri, sosyal alanlarda bir dizi anlaşmalarla bu ilişkileri pekiştirme çabasında bulunmuştur. Ortadoğu coğrafyasında kritik bir jeopolitik konumda bulunuşları, ortak tarihi ve kültürü paylaşmaları açısından Türkiye-Mısır ilişkileri, yüzyıllar boyunca inişli çıkışlı bir yapıda süregelmiştir.

Mısır tarihinde, I. Dünya Savaşı sonrası Britanya, Mısır'ı protektorası altına aldıktan sonra Türkiye ile var olan bağı kopartmaya çalışmıştır. Nihayetinde 1922 yılında Mısır bağımsızlığına kavuşur ve 1952 yılına kadar döneme krallık rejimi hakim olur. Mısır'da krallık rejiminin sürdüğü dönemde, Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün Halifelik makamını kaldırması, laikliği benimsemesi gibi Batılılaşma yolunda radikal reformları gerçekleştirmesi, Mısır tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu durum ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır. Ardından 1952 yılında Cemal Abdül

Nasır'ın liderliğini yaptığı Hür Subaylar'ın askeri darbe ile yönetime el koyması üzerine Mısır, krallık rejimini ve İngiliz sömürgeciliğini tasfiye ederek Cumhuriyet rejimine geçmiştir. Sosyalist politikaların baskın olduğu Nasır dönemi Türkiye-Mısır ilişkileri, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi hususuna Türkiye'nin Batı yanında yer alarak tepki göstermesi ve özellikle Türkiye'nin NATO'ya üye olması ilişkilerde soğumanın başlıca nedenleri arasında sayılmıştır. Bunun yanı sıra ilişkilerde gerginliğin bir başka sebebi, Türkiye'nin Bağdat Paktı'nı kurmaya istekli olmasıydı ki, Nasır bu duruma karşı çıkmış ve bu durumu Arap birliğini bozmaya yönelik bir teşebbüs olarak değerlendirmiştir. Ancak her ne kadar Türkiye, Mısır ile olan ilişkileri geliştirme çabası içine girip Arap-İsrail Savaş'larında Arapların yanında yer alsada ilişkilerde var olan soğukluk bir süre daha devam etmiştir.

Mısır'da bir çağı kapatıp yeni bir çağ açan Enver Sedat, 1970'li yıllarda Nasır dönemi sosyalist politikaları tamamıyla terk etmesiyle neo-liberalizme geçiş sürecini başlatarak ABD yanlısı bir dış politika benimsemesi ve Camp David Anlaşması üzerine İsrail ile barış görüşmelerini sürdürme kararı alması tüm Arap dünyasında tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin, Bakanlık düzeyinde Mısır'a ziyaret gerçekleştirdiği günlerde Sedat'ın İsrail'i ziyaret etmiş olması Arap dünyasını hayrete düşürürken Türkiye'ye karşı Arap ülkeleri herhangi bir tavır almamıştır ki, Türkiye'nin Mısır'a ziyareti sırasında böyle hadisenin yaşanması ilginç bir vakadır. Sedat'ın bir suikast neticesinde öldürülmesinin akabinde 30 yıllık bir evrede iktidarda kalmış olan Hüsnü Mübarek, Olağanüstü Hal Kanunu'nun, siyasi tutuklamaların, demokrasisiz yılların ve ekonomik resesyona uğradığı Mısır yönetim tarihine damgasını vurmuştur.

Mübarek dönemi Türkiye-Mısır ilişkileri, başlangıçta çok fazla bir ilerleme kaydedemese de 2004 yılından itibaren karşılıklı ziyaretler ve birtakım ticari anlaşmalarla mevcut ilişkiler nispeten sorunsuz bir şekilde devam etmiştir. Mısır tarihinde 1928 yılından bu yana siyasete damgasını vuran Müslüman Kardeşler, yıllardır yasaklı kalmasına ve Mübarek döneminde de siyasete girmesini engelleyecek düzenlemelerin getirilmesine rağmen muhalefete yaraşır bir şekilde hareket ederek demokratik ülke olan Türkiye'yi model olarak görmüştür. Müslüman Kardeşler'e yönelik siyasi baskı uygulayan ve siyaset sahnesinden ekarte etmeye çalışan Mübarek, uzun yıllar iktidarda kalmış ve bir kısım çevreler tarafından nitelendirilen bu "firavunluk" çok uzun sürmemiştir. 2010 yılında patlak veren ve

Arap Baharı ile Tunus'ta yaşanan isyan, kısa sürede Mısır'a da sıçramıştır. Böylece dikta rejimi yıkmak ve demokratik rejime geçmek için geniş tabanlı halk kitlelerinin protestoları ile karşı karşıya kalan Mübarek yönetimi, ordunun ve STK'larının Mısır halkının yanında yer alması karşısında bu duruma daha fazla direnemeyerek istifa etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye 25 Ocak 2011 Devrimi'ne destek vererek demokrasiyi savunan halkın yanında yer alarak tepkisini ortaya koymuştur.

Devrim sonrası YAK, ülke yönetimini geçici süreliğine devralması ile Mısır'da bir "geçiş dönemi" yaşanmıştır. Fakat Mısır halkının ve ABD'nin demokratik sivil yönetime geçiş yönündeki talepleri doğrultusunda 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilmiştir. 2011 Devrimi'nde Tahrir Meydanı'na damgasını vuran Müslüman Kardeşler, Mübarek sonrası ilk demokratik seçimle ülke yönetiminin başına geçmiştir. Lakin bu durum Türkiye tarafından pozitif karşılanırken bazı Körfez ve Batı ülkeleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Özellikle Mursi, ABD ve İsrail'den uzaklaşan, Türkiye ve Suudi Arabistan ile yakın temaslarda bulunan bir dış politika geliştirme girişiminde bulunmuştur. Hatta Türkiye'nin seküler bir yapıya sahip oluşu, bazı Mısır muhafazakarları tarafından eleştirilse de Mursi döneminde Türkiye-Mısır ilişkileri dönemin altın çağını yaşamıştır denilebilir. 2013 yılına gelinde muhalif gruplar Mursi'yi yönetimde kadrolaşmakla ve dini siyasette araç olarak kullanmakla suçlayarak protesto gösterileri baş göstermiştir. Fakat tek sebep bu değildir. Mursi'nin çıkartmış olduğu Başkanlık Kararnamesi ile gücünü arttırma yoluna başvurması da etkili olmuş ve protestoların giderek daha fazla görünüm kazanmasına neden olmuştur. Akıbetinde Mısır ordusu, 3 Temmuz 2013'te Mübarek dönemini aratmayacak şekilde yönetime el koymuş ve halkın 2011 Devrimi'nde kazanmış olduğu demokratik değerleri hiçe saymıştır.

Abdulfettah el-Sisi'nin askeri darbe ile yönetimi ele geçirmesi, Körfez ülkeleri ve Batılı emperyalistler özellikle ABD tarafından olumlu karşılanırken Türkiye şiddetle demokrasiyi savunarak Sisi'nin darbe yönetimine karşı çıkmış ve bu inancını tutarlılıkla sürdürmüştür. Bu durum Türkiye-Mısır ilişkilerinin gerilmesine sebep olarak Sisi'nin, Türkiye'ye karşı Kıbrıs sorununda Batı ile işbirliği yapması üzerine Türkiye'yi cezalandırma ve kendi meşruiyetini kabul ettirme girişiminde bulunmuştur. Gittikçe gerilen ilişkiler diplomatların geri çekilmesine kadar varmıştır ki, Mısır, Türk Büyükelçisini istenmeyen kişi olarak deklare etmiştir.

Müslüman Kardeşler'e yönelik siyasi baskılar Sisi döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Siyasi tutuklamaların, halkı sivil değil de askeri mahkemelerde yargılamaların ve cezalandırmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Hatta bu siyasi baskı ortamında meşruluğu tartışılır bir darbe Anayasa yapılmıştır. Dolayısıyla ordunun sosyal ve siyasal alana müdahalesinin yanı sıra hukuk alanına da müdahalesi söz konusudur. Ülke içinde meşruiyet krizinin yaşanmasını önlemek ve meşruiyetini konsolide etmek isteyen Sisi, dış politikada Batı'nın desteğini alarak Rusya'ya ve Avrupa'ya çeşitli ziyaretlerde bulunmuş ve dünya basında yer alarak meşruiyetini Mısır halkına da kabul ettirmeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle dış politikasını meşruiyetinin sağlanmasının bir aracı olarak şekillendirmiştir. Türkiye'yi Ortadoğu'da önemli müttefik olarak gören Riyad yönetimi, siyasi istikrarı ve toplumsal barışı tesis edemeyen Sisi'ye Türkiye ile ilişkileri normalleştirilmesi konusunda baskı yapmıştır. 2016 yılında ise, söz konusu iki ülkenin Dışişleri Bakanlarının BM Genel Kurulu toplantısı sırasında yakın temasları, ortak tarihe ve kültüre vurgu yapmaları ilişkilerin seyrini peyderpey değiştirmeye başladığı söylenebilir.

Son olarak Türkiye'de 15 Temmuz 2016 Askeri Darbe Girişimi ile Mısır'daki 3 Temmuz 2013 Askeri Darbesi mukayese yapılacak olursa; Türk halkı Mısır'daki askeri darbenin aksine sahip olduğu demokratik değerlerini koruyarak dünya demokrasi tarihinde kuşkusuz büyük başarıya imza atmıştır. Oysa Mısır'daki askeri darbe, halkın demokratik duygularını sömürmüştür. Ayrıca FETÖ'nün Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu darbe girişimi sonrasında Fethullah Gülen'in ABD'den iadesinin istenmesi neticesinde söz konusu zatın Türkiye'ye teslim edilmemesi, Türk-ABD ilişkilerini de germiştir. Bununla birlikte Türkiye'deki 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin Batı tarafından özellikle de Mısır tarafından desteklenmesi ve Mısır'ın söz konusu zata ev sahipliği yapacağı konusundaki söylentileri, ilişkilerde zayıflamaya yol açmıştır. Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüz Ak Parti iktidarı dönemi süresince Türkiye-Mısır ilişkileri inişli çıkışlı bir ekseninde süregelmiştir.

KAYNAKÇA

1. BASILI KAYNAKLAR

"Mısır Arap Cumhuriyetinin Ekonomik Durumu ve Türkiye-Mısır Ticareti (1970)",
Maliye Dergisi, Sayı 673, 1972, ss. 93-103.

Akbal, Özdemir, "Hegemonya, Akıllı Güç ve ABD'nin Ortadoğu Siyaseti", Ed.:
Yavuz Yıldırım ve Yasin Atlıoğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar, (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014.

Akgönenç, Oya, "Ortadoğu'da Siyasi Dalgalanmalar: Tunus ve Mısır Halk Devrimleri", *2023 Dergisi*, Sayı 118, 2011, ss. 68-71.

Albayrak, Hakan, *Bu Devrimler Bizim*, Profil Yay., İstanbul, 2012.

Altınoğlu, Garbis, *Ortadoğu*, Belge Yay., İstanbul, 2011.

Aly, Abdel Monem Said, "State and Revolution in Egypt: The Paradox of Change and Politics", *Crown Center for Middle East Studies Essay 2*, Ocak 2012, s. 35-36, <http://www.brandeis.edu/crown/publications/ce/ce2.html>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

Aras, Bülent, *Ortadoğu ve Türkiye*, Q-Matris Yay, İstanbul, 2003.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, (Siyaset Savaş ve Diplomasi)*, 3. bs., Alfa Yay., İstanbul, 2007.

_____, *Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)*, Alfa Yay., İstanbul, 2004.

- Arıboğan, Deniz Ülke, **Büyük Resmi Görmek**, Timaş Yay., İstanbul, 2013.
- Arık, Erkun, **Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Önemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Akgün, Mensur, Perçinoğlu, Gökçe ve Senyücel Gündoğar, Sabiha, **Orta Doğu'da Türkiye Algısı**, TESEV Yay., İstanbul, 2009.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 12. bs., Alkım Yay., İstanbul, 2007.
- As, Efdal, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 46, Güz 2010, s. 219-253, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1564/16983.pdf>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).
- Bahçacı, Çınar, **Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu**, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara, 1995.
- Baker, Raymond William, **Sadat and After: Struggles for Egypt's Political Soul**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
- Bal, İdris ve Ayfer Selamoğlu, "Büyük Ortadoğu Projesi: ABD, AB, Türkiye ve Bölge", **Demokrasi Platformu**, Yıl 1, Sayı 1, Kış 2005.
- Barkey, Henri J., " Koşulların Zorladığı İlişki: Körfez Savaşı'ndan Bu Yana Türkiye ve Irak", **Avrasya Dosyası**, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 2000, ss. 29-49.
- Bayat, Asef, **Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset**, Çev.: Özgür Gökmen ve Seçil Deren, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

- Bilgiç, Semanur, Yay. Haz.: Ulvi Keser, "İsrail-Türkiye İlişkilerinde Geline Son Nokta", *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Atılım Kıbrıs Araştırmaları Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012.
- Bilgin, Abdul Rezak, *Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, Birleşik Yay., Ankara, 2014.
- Abdalla, Ahmed, "Egypt Before and After September 11, 2001: Problems of Political Transformation in a Complicated International Setting", *Deutsches Orient-Institutim Verbund Deuthschs Übersee-Institut*, Focus No 9, Mart 2003, <http://www.mafhoum.com/press7/194P52.pdf> (Erişim Tarihi: 20.2.2017).
- Açıkalin, Serpil, " 11 Eylül Sonrası Mısır-Amerikan İlişkileri ve Mısır İç Siyaseti", Ed.: Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinci, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, içinde, USAK Yay., Ankara, 2011.
- Boz, Hakan, "İran Dış Politikası'nın Genel Çerçevesi ve Dini Retoriği", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Athoğlu,, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar, (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014.
- Bozarıslan, Hamit, *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi: Arap İsyenlarından Önce ve Sonra*, Çev.: Melike Işık Durmaz, İletişim Yay., İstanbul, 2012.
- Cangür, Fatih, *Günümüzde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Demokratik Hareketler: Libya ve Mısır Örnekleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.
- Ekinci, Arzu Celalifer, "11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi", Ed.: Sedat Laçiner ve Arzu Cealifer Ekinci, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, içinde, USAK Yay., Ankara, 2011.
- Cleveland, L. William, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev.: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, 2008.

Cook, Steven A., *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

_____, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, Çev.: Bahar Şahin, Hayy Kitap, İstanbul, 2008.

Çakmak, Cenap, Yetim, Mustafa ve Çolak, Fadime G., "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", Ed.: Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, *Ortadoğu'da Değişim ve Türkiye*, içinde, Bilgesam Yay., İstanbul, 2014.

Çandar, Cengiz, *Ortadoğu Çıkmazı*, 4. bs., Seçkin Yay., İstanbul, 1988.

_____, *Ortadoğu Üzerine Aykırı Düşünceler*, Bir Yay., İstanbul, 1984.

Çelik, Serkan ve Anıl Gürtuna, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2005.

Çetin, Altan, Yay. Haz.: Galip Çağ, *Arap Baharı ve Türkiye*, Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çankırı, 2012.

Çetinoğlu, Sait, "Ortadoğu'ya Yeni Dizayn-Arap Dünyasında İsyân Rüzgarları", Ed.: Babür Pınar ve Recai Ulutaş, *Ortadoğu Yalancı Bahar*, içinde, Nitelik Kitap Yay., Ankara, 2012.

Çubukçu, Aydın, "Mısır", Yay. Haz.: Mustafa Yalçın, *Arap Dünyasında Ayaklanma (Nedenler-Olasılıklar-Sonuçlar)*, içinde, Evrensel Basım Yay., İstanbul, 2011.

Çubukçu, Mete, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", Der.: Y. Doğan Çetinkaya, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, içinde, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yay., İstanbul, 2004.

Dayıoğlu, Gülten, *Mısır'a Yolculuk*, 21. bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2015.

Demir, M. Faruk, *Büyük Ortadoğu Vizyonunda Türkiye Rol Alabilir Mi?*, Yüksek Strateji Merkezi, Ankara, 2004.

Demirer, Temal, "İkinci Perde: Tunus İle Mısır'dan Libya İle Suriye'ye", Ed.: Babür Pınar ve Recai Ulutaş, *Ortadoğu Yalancı Bahar*, içinde, Nitelik Kitap Yay., Ankara, 2012.

Demirtaş, Erdem, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler zerine Bir İnceleme*, Metis Yay., İstanbul, 2014.

Djalili, Mohammad-Reza ve Therry Kellner, *Arap Baharı Karşısında İnan ve Türkiye*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013.

Doğan, Gürkan, "Arap Baharı'nın Muhtemel Yan Etkisi: Terörizm", Ed.: Hüseyin Akdoğan, Yavuz Kahya ve Nurullah Altun, *Ortadoğu'daki Siyasal Gelişmeler ve Güvenlik* içinde, Polis Akademisi Yay., Ankara, 2012.

Doğanay, Mehmet Zekai ve Atun, Ali Fikret, *Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Değerlendirilmesi: Körfez Harbi ve Alınan Dersler*, Nrol Yay., Ankara, 1994.

Doğu, Merva, *Ortadoğu'da Türk İmajı: Arap Basınında Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yeni Rolü (2002-2009)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dmlpınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2010.

Doster, Barış, "Arap Baharı zerinden Avrasya-Atlantik Rekabetini Yorumlamak", Ed.: Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, *Ortadoğu'da Değerim ve Türkiye*, içinde, Bilgesam Yay., İstanbul, 2014.

El-Mehdi, Rabab, "The Democracy Movement: Cycle of Protest", *Egypt: The Moment of Change*, Der.: Rabab El-Mehdi ve Philip Marfleet, Londra, Zed Books, 2009.

El-Mikawy, Noha, *The Building of Consensus in Egypt's Transition Process*, Kahire, The American University in Cairo Press, 1999.

Emrealp, Sadun, *Az gelişmişlik ve Siyasal Yapılar: Türkiye-Mısır-Peru, Devletin Görece Özerkliği*, Birey Toplum Yay., Ankara, 1984.

Erdoğan, Nuray, "Arap Baharı Öncesi ve Sonrasında Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikalarına Genel Bir Bakış", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Atlıoğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgali'nden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014.

Erkmen, Serhat, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Stratejik İşbirliğinden Sorunlu Ya Da Zorunlu İlişkiye", Ed.: Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinci, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, içinde, USAK Yay., Ankara, 2011.

Erol, Hande, *Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

Ertuna, Can, *Arap İsyanları Güncesi*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler", Ed.: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Olaylar, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, 10. bs., İletişim Yay., İstanbul, 2008.

Foundation, Jamestown, "Turkish-Egyptian Naval Exercises Recall Muslim Dominance of the Eastern Mediterranean", *Terrorism Monitor*, Cilt 9, Sayı 47, 22 Aralık 2011, <http://www.refworld.org/docid/4f0c0f042.html>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

Gafur, Mecid, *Hafız Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Gelvin, James L., *The Modern Middle East A History*, Oxford University Press, Sekond Edition, New York, 2008.

Goldscidt JR., Arthur ve Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Çev.: Aydemir Güler, Doruk Yay., İstanbul , 2008.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1977.

Gümüş, Burak, "Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-2012)", Ed.: Fahri Türk, Yay. Haz.: Süleyman Biçer, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu (1990'lardan Günümüze)*, içinde, Paradigma Akademi Yay., Edirne, 2013.

Gündoğan, Ünal, *İran ve Ortadoğu*, Adres Yay., Ankara, 2010.

Gürses, Emin, "Dış Politikada Ulusalcı Yaklaşım ve Türkiye", *Jeopolitik*, Sayı 18, Temmuz 2005, ss. 25-35.

Hazar, Numan, *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri*, 2. bs., USAK Yay., Ankara, 2011.

İnaç, Hüsametdin, "Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü", Ed.: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın ve Bilal Yıldırım, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.

İnat, Kemal, ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008.

İnat, Kemal, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Küre Yay., İstanbul, Ekim 2009.

İnat, Kemal, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.

İzzeti, İzzetullah *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Çev.: Hakkı Uygur, Küre Yay., İstanbul, 2006.

Kandil, Hazem, "Mısırda İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, içinde, Çev.: Akın Emre Pilgir, Der.: Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

Keskin, Arif, "İran'ın Yeni Güvenlik Konsepti ve Değişen Küresel Konumu", *Global Strateji*, Yıl 3, Sayı 10, Yaz 2007, ss. 125-141.

Khan, Mujeeb R., "The Tragedy of the Modern Middle East: The Systemic Basis of War and Authoritarianism in The Regime", Yay. Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, *Milletlerarası Orta Doğu: Kaos mu Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004 Bildiriler*, içinde, TATAV Yay., İstanbul, 2004.

Khosrokhavar, Farhad, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır", Der.: Y. Doğan Çetinkaya, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm* içinde, Çev.: Akın Emre Pilgir, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

Kılıç, Seda, "İran'da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", *A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 32, 2002.

Koç, Şanlı Bahadır, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, 11 Eylül'den Sonra Türk-Amerikan İlişkileri: Eski Dostlar Mı Eskimeyen Dostlar Mı?", *Avrasya Dosyası*, Cilt 10, Sayı 1, İlkbahar 2004, ss. 5-29.

Koçak, Konur Alp, "Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri", *Yasama Dergisi*, Sayı 23, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2013, ss. 1-49.

Köse, Talha, Mesut Özcan ve Ekrem Karakoç, "Türkiye'nin Arap Baharı Sonrası Yumuşak Gücünün Etkisi ve Boyutları", *Avrasya Türk Kültürü Stratejik Araştırmalar Vakfı (ASAV)*, Sayı 2, İstanbul, Eylül 2013.

Kurt, Selim, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı 19, Eylül 2014, ss. 167-196.

Kürkçüoğlu, Ömer E., *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yay., Ankara, 1972.

Laçiner, Sedat, "11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'da Değişen İlişkileri", Ed.: Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinçi, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, içinde, USAK Yay., Ankara, 2011.

Nafi, Basheer, "The Arabs and Modern Turkey: A Century of Changing Perceptions", *Insight Turkey*, Vol 11, No 1, ss. 63-82.

Okumuş, Ömer, *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1980.

Olson, Robert, *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya İle İlişkileri*, Çev.: Süleyman Elik, Orient Yay., Ankara, 2005.

Oytun, Orhan, "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şam Ziyareti Işığında Türkiye-Suriye İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, 2009, s. 41-42, <http://docplayer.biz.tr/7339419-Cumhurbaskani-abdullah-gul-un-sam-ziyareti-isiginda-turkiye-suriye-iliskileri.html>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017)

Özkoç, Özge, "Mısır Devrimi'ni Anlamak", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Atlıoğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgali'nden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014.

Öztürk, Mehmet, "I. Körfez Savaşı'ndan (1990-91)-11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 19, Ocak-Şubat-Mart 2010, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/19/08.pdf>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

Pargeter, Alison, *The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power*, Saqi Books, Londra, 2013.

Parlar, Suat, *Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar*, Yar Yay., İstanbul, 2002.

Pehlivanoglu, A. Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, içinde, Kastaş Yay., İstanbul, 2004.

Robins, Philip, *Turkey and the Middle East*, Pinter Publishers, London, 1991.

Salihi, Emin, "Irak Devletini 2003 Sonrası Yeniden Yapılandırma Süreci ve Çatışma", Ed.: Yavuz Yıldırım ve Yasin Atlıoğlu, *Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014.

Sekmen, Fuat, "Dış Yardım ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Eşbütünleşme ve Granger-Nedensellik Testleri Çerçevesinde İncelenmesi: Mısır Örneği", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, içinde, Nobel Yay., Ankara, 2008.

Şahin, Mehmet, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 2, Sayı 2, 2008, ss. 1-12, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu4%20makale/mehmet_sahin.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Şimşek, Erdal, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2005.

Şimşir, Bilal N., "Fes Olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1923-1933)", *Bellekten*, Cilt 48, Sayı 189-190, (Ocak-Nisan 1984), ss. 1-54.

Tandoğan, Ali, "Devrim Sonrası Mısır'da Yaşananlar", Yay. Haz.: Ulvi Keser, *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012.

_____, *Arap Baharı Sürecinde Mısır*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Telci, İsmail Numan, " Mısır 2011", Ed.: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın ve Bilal Yıldırım, **Ortadoğu Yıllığı 2011**, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.

_____, "Mısır 2012", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2012**, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.

_____, "Mısır 2013", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2013**, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2013.

_____, "Mısır 2014", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2014**, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2015.

_____, "Mısır 2015", Ed.: Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2015**, içinde, Açılım Kitap, İstanbul, 2016.

Terzi, Özge Gökçen, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Mısır: Modern Mısır'ın Oluşumu ve Dönüşümün Yapı Taşları", Yay. Haz.: Ulvi Keser, **Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu**, içinde, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012.

Tiryakioğlu, İ. Ethem, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", **Stratejik Etüdler Bülteni**, Cilt 13, Sayı 65, ss. 68-100.

Toka, Mehmet, "Mavi Marmara Olayı ve Türkiye-İsrail İlişkileri", Yay. Haz.: Ulvi Keser, **Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu**, içinde, Atılım Kıbrıs Araştırmaları Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012.

Turan, Ömer, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2013.

_____, **Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu**, Yaydağ Yay., İstanbul, 2002.

Türk, Fahri ve Kaan Gaytancıoğlu, "Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye-İrak İlişkileri (2002-2012)", Ed.: Fahri Türk, Yay. Haz.: Süleyman Biçer, ***Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu (1990'lardan Günümüze)*** içinde, Paradigma Akademi Yay., Edirne, 2013.

Türk, Fahri, "Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti Döneminde Türk-İran İlişkileri (2002-2012)", Ed.: Fahri Türk, Yay. Haz.: Süleyman Biçer, ***Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu (1990'lardan Günümüze)***, içinde, Paradigma Akademi Yay., Edirne, 2013.

Türköl, Berkay Sadi, ***Bedelin Kan İle Ödendiği Topraklar, (Ölüm Bataklığı Ortadoğu)***, Kariyer Yay., İstanbul, 2010.

Umar, Ömer Osman ve Fisun Kara, "Türk Basımında 1973 Arap-İsrail Savaşı", ***Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi***, Cilt 4, Sayı 2, 2006, ss. 27-65.

Ural, Abdullah, ***11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları***, Akademik Kitaplar Yay., İstanbul, 2009.

Uslu, Nasuh, "Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları", ***Ankara Üniversitesi SBF Dergisi***, Cilt. 54, Sayı: 3, s. 179, file:///C:/Users/es/Downloads/5000096518-5000137335-1-SM.pdf, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

Uysal, Ahmet, ***Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği***, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2011.

Weinbaum, M. G., "Dependent Development and U.S. Economic Aid to Egypt", ***International Journal of Middle East Studies***, Volume 18, Issue 2, May 1986, ss. 119-134.

Yıldırım, Yavuz ve Yasin Athloğlu, ***Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar (İrak İşgalinden Arap Baharına)***, içinde, Dora Yay., Bursa, 2014.

Yıldız, Yavuz Gökalp, *Oyun İçinde Oyun "Büyük Ortadoğu*, 3. bs., IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2004.

2. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

"4 İhvan Üyesi Öldürüldü", *Timeturk*, 30 Eylül 2015, <http://www.timeturk.com/4-ihvan-uyesi-olduruldu/haber-65964>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

"40 students expelled from Egypt's police academy over Brotherhood links", *Ahram Online*, 17 December 2014, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/118148/Egypt/Politics/-students-expelled-from-Egypt-s-police-academy-over.aspx>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

"6 April Movement Calls for Protest Against Police Abuse" *Al-Masry Al Youm*, 20.01.2011, <http://archive.li/OsXyS>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

"Cairo Institute Burned During Clashes", *The Guardian*, 19 December 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/19/cairo-institute-burned-during-clashes>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

"Comparing Egypt's 1971 Constitution to Today", *Al Jazeera*, 9 December 2012, <http://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/egypt/2012/12/2012129173710651270.html>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

"Deaths as Egypt's Rabaa killings marked", *Al Jazeera*, 15 August 2014, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/08/two-killed-protests-marking-egypt-rabaa-20148141022229461.html>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

"Değişime Direnme", *Sabah*, 2 Şubat 2011, http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/02/02/erdogandan_mubareke_degism_istegine_direnme, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

"Disappointed with Revolution's Gains, Egyptians Renew Protests", *The Middle East Media Research Institute (MEMRI)*, Special Dispatch No: 3963, 30 June 2011, <https://www.memri.org/reports/disappointed-revolutions-gains-egyptians-renew-protests>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

"Egypt Arrest Muslim Brotherhood's Top Leader", *Al Jazeera*, 20 August 2013, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/08/2013819235957279126.html>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

"Egypt arrests Muslim Brotherhood leader", *Financial Times*, 30 October 2013, http://www.ft.com/cms/s/0/2c3a1f2c-4137-11e3-907300144feabdc0.html?ft_site=falcon&desktop=true, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

"Egypt military chief Sisi quits to run for precidency", *BBC*, 27 March 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26747101>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

"Egypt President Morsi warns of army ultimatum confusion" *BBC*, 2 Ağustos 2013, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-23140212>, (Erişim Tarihi: 12.1.2017).

"Egypt Referendum Strongly Backs Constitution Changes", *BBC News*, 20 Mart 2011, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12801125>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

"Egypt to receive \$5 bn in loans from UAE and Saudi Arabia: Source", *Ahram Online*, 13 October 2014, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/112985/Business/Economy/Egypt-to-receive-bn-in-loans-from-UAE-and-Saudi-Ar.aspx>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).

"Egypt: Analysis of an Arab Military Coup in the Twenty-First Century", *Al Jazeera Center for Studies*, Position Paper, 10 September 2013, s. 6, <http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2013/9/10/201391010213348734egyptanalysis.pdf>, (Erişim Tarihi: 1.12.2016).

"Egypt: Muslim Brotherhood's Spiritual Leader Arrested", *The Guardian*, 20 August 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/20/egypt-muslim-brotherhood-leader-detained>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

"Egyptian journalists to be questioned tomorrow by military for denouncing the torture of activist", *Ahram Online*, 30 Mayıs 2011, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/13270/Egypt/Politics-/Egyptian-journalists-to-be-questionned-tomorrow-by.aspx>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

"Egypt's political forces denounce military trials in draft constitution", *Middle East Monitor*, 24 November 2013, <https://www.middleeastmonitor.com/20140205-egypts-political-forces-denounce-military-trials-in-draft-constitution/>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

"Erdoğan'dan Kahire'de Tarihi Konuşma", *Sabah*, 13 Eylöl 2011, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/13/erdogan-kahirede-konusuyor>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

"Foreign Minister Davutoglu Paid s Visit to Egypt on the Occasion of the Syrian Opposition Conferance", <http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-paid-a-visit-to-egypt-on-the-occasion-of-the-syrian-opposition-conference.en.mfa>, (Erişim Tarihi: 11.3.2017).

"Human Rights Organizations Condemn the Trial of Civilians before Military Courts", *The Egyptian Initiative for Personal Rights*, 2 Mart 2011, <https://eipr.org/en/press/2011/03/human-rights-organizations-condemn-trial-civilians-military-courts>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

"İlimli İslam Sözü Erdoğan'ı Kızdırdı", **Radikal**, 14 Haziran 2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/ilimli-islam-sozu-erdogani-kizdirdi-713846/>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

"Inside the White House-State Department rift on Egypt", **Foreign Policy**, 9.2.2011, http://thecable.foreignpolicy.com/posts/2011/02/09/inside_the_white_house_state_department_rift_on_egypt, (Erişim Tarihi: 28.2.2017).

"Israel Pulls Envoy After Embassy Attack", **Al Jazeera**, 10 September 2011, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/09/201191064219436657.html>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

"İnsanlık Tarihinin En Ağır İdam Cezası", **Vatan**, 25 Mart 2014, <http://www.gazetevatan.com/insanlik-tarihinin-en-agir-idam-cezasi-620493-dunya/>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

"Kronoloji: Mübarek Sonrası Mısır", **Al Jazeera Turk**, 27 Mayıs 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir>, (Erişim Tarihi: 1.12.2016).

"Kuwaiti, Egyptian leaders hold talks on ties, cooperation- Sisi begins first official visit to Kuwait", **Kuwait Times**, 5 January 2015, <http://news.kuwaittimes.net/kuwaiti-egyptian-leaders-hold-talks-ties-cooperation-sisi-begins-first-official-visit-kuwait/>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).

"Mısır Cumhurbaşkanı Sisi İngiltere'de gösterilerle karşılandı", **BBC**, 5 Kasım 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151105_sisi_londra_gosteriler, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

"Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Almanya ziyareti boyunca protesto edildi", **Hürriyet**, 3 Haziran 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/misir-cumhurbaskani-sisi-almanya-ziyareti-boyunca-protesto-edildi-29184722>, (Erişim Tarihi: 16.3.2016).

"Mısır Ekonomisinin 3 Yıllık Serüveni", *Mısır Bülteni*, 21 Ekim 2014, <http://misirbulteni.com/misir-ekonomisinin-3-yillik-seruveni/>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

"Mısır Halkı Sandığa Küstü: Katılım Sadece Yüzde 21", *Milliyet*, 1.11.2015, <http://www.milliyet.com.tr/misir-halki-sandiga-kustu-katilim/dunya/detay/2140951/default.htm>, (Erişim tarihi: 18.3.2017).

"Mısır muhalefetinin simgesi Ayman Nur", *Euronews*, 28.1.2011, <http://tr.euronews.net/2011/01/28/misir-muhalefetinin-simgesi-ayman-nur/>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

"Mısır Sandık Başında", *Al Jazeera*, 19 Ekim 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misir-sandik-basinda-0>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

"Mısır Yönetimi FETÖ'ye Kucak Açtı", *Yeni Şafak*, 2 Ağustos 2016, <http://m.yenisafak.com/amphtml/dunya/misir-yonetimi-fetoye-kucak-acti-2503466>, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

"Mısır'da Asker Yönetime El Koydu", *Bloomberg*, 3 Temmuz 2013, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1387609-misirda-asker-yonetime-el-koydu>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

"Mısır'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Erkene Alındı", *Euronews*, 26.01.2014, <http://tr.euronews.com/2014/01/26/misirda-cumhurbaskanligi-secimleri-erkene-alindi/>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).

"Mısır'da Devrim hedeflerine Ulaştı mı?", *BBC Türkçe*, 25 Ocak 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160125_misir_25ocak_yildonumu_analiz, (Erişim Tarihi: 14.2.2017).

"Mısır'da Gizli İşkence Merkezleri Kuruldu", *Sabah*, 12 Aralık 2015, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2015/12/12/misirda-gizli-iskence-merkezleri-kuruldu#>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

"Mısır'da İşkence Artarak Sürüyor", *Al Jazeera*, 5 Mart 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-iskence-artarak-suruyor>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

"Mısır'da Parlamento Seçim Sonuçları", *Ahaber*, 5.12.2015, <http://www.ahaber.com.tr/dunya/2015/12/04/misirda-parlamento-secim-sonuclari>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

"Mısır'da Parlamento Seçimleri İçin Halk Sandığa Gitti", *Hürriyet*, 1 Ekim 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/misirda-parlamento-secimleri-icin-halk-sandiga-gitti-40002952>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

"Mısır'da Yeni Hükümet Yemin Etti", *Al Jazeera*, 19 Eylül 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-yeni-hukumet-yemin-etti>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

"Mısır'da Yeni Süveyş Kanalı açıldı", *Hürriyet*, 6 Ağustos 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/misirda-yeni-suveys-kanali-acildi-29747907>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

"Mısır'da Yol Haritası'nın Sonu, Parlamento Seçimleri", *IRIB World Service*, 24 Aralık 2015, <http://turkish.trib.ir/makaleler/siyasi-makaleler/item/348688-m%C4%B1s%C4%B1r-da-yol-haritas%C4%B1n%C4%B1n-sonu,-parlamento-se%C3%A7imleri>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

"Mısır'da Ziyaretçi Sayısı Son 10 Yılın En Düşük Seviyesinde", *Mısır Bülteni*, 6 Şubat 2016, <http://misirbulteni.com/misirda-ziyaretci-sayisi-son-10-yilin-en-dusuk-seviyesinde/>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

"Mısır'da Zorla Kaybedilen Muhaliflerin Akıbetleri Araştırılıyor", *Mısır Bülteni*, 23 Aralık 2015, <http://misirbulteni.com/misirda-zorla-kaybedilen-muhaliflerin-akibetleri-arastiriliyor/>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

"Mısır'daki Son Gelişmeler", *T.C. Başbakanlık Basın Merkezi*, 11 Şubat 2011, www.bbm.gov.tr, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

"Mısır-Kıbrıs Rum Yönetimi-Yunanistan Zirvesi", *Konhaber*, 8 Kasım 2014, http://www.konhaber.com/haber-misir_kibris_rum_yonetimi_yunanistan_zirvesi-229440.html, (Erişim Tarihi: 16.3.2016).

"Mısırlı Kadın Göstericiler Bekaret Testi Yaptırmaya Zorlanıyor", *Uluslararası Af Örgütü*, 23 Mart 2011, <http://www.amnesty.org.tr/icerik/59/475/misirli-kadin-gostericiler-%E2%80%9Cbekaret-testi%E2%80%9D-yaptirmaya-zorlaniyor>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

"Morsi Sworn in as Egypt's New President" *Middle East Voice*, 30 June 2012, <http://middleeastvoices.voanews.com/2012/06/morsi-sworn-in-as-egypt-president-59860/>, (Erişim Tarihi: 11.3.2017).

"Morsi's talks with politicians, Ethiopia "war" broadcast on TV spurs criticism", *Egypt Independent*, 4 Haziran 2013, <http://www.egyptindependent.com/print/1811886>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

"Muslim Group Urges Voting, But Not for Mubarak", *New York Times*, 22 Ağustos 2005, <http://www.nytimes.com/2005/08/22/world/africa/muslim-group-urges-voting-but-not-for-mubarak.html>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

"Müslüman Kardeşler'in Faaliyetleri Yasaklandı", *NTV*, 23 Eylül 2013, <http://www.ntv.com.tr/dunya/musluman-kardeslerin-faaliyetleri-yasaklandi,uT2GbWx3iEyldVh241kTXg>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

"No' to Constitution Establishing Political and Theocratic Tyranny; Egyptian Rights Groups Reject Draft Constitution", *The Egyptian Initiative for Personal Rights*, 19 Kasım 2012, <http://eipr.org/en/press/2012/11/%E2%80%9Cno%E2%80%9D-constitution-establishing-political-and-theocratic-tyranny-egyptian-rights-groups>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

"Portre: el-Sisi", *Al Jazeera Turk*, 29 Mayıs 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-abdulfettah-sisi>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).

"Profile: Egyptian Prime Minister Essam Sharaf", *BBC News*, 7 March 2011, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12668416>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

"Progress Report of the African Union High Level Panel For Egypt", *African Union*, 29 Ocak 2014, <http://www.peaceau.org/uploads/auc-416-psc-rpt-egypt.29.1.2014.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

"Protesters Stream to Cairo's Tahrir After Night of Clashes", *Al-Akhbar*, 20 November 2011, <http://english.al-akhbar.com/node/1671>, (Erişim Tarihi: 24.2.2017).

"Referendum in Egypt: January 2014 Constitutional Referendum", *The International Foundation for Electoral Systems (IFES)*, January 10, 2014, <http://www.ifes.org/faqs/referendum-egypt-january-2014-constitutional-referendum>, (Erişim Tarihi: 18.2.2017).

"Sedat Dönemi Değişen Mısır Dış Politikası", *Gazete Bilkent*, 23 Eylül 2014, <http://www.gazetebilkent.com/2014/09/22/sedat-donemi-degisen-misir-dis-politikasi/>, (Erişim Tarihi: 8.3.2017).

- "Sisi 'Mareşal' Oldu", *Habertürk*, 27 Ocak 2014, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/916187-sisi-maresal-oldu>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).
- "Sisi'den Riyad'a Sürpriz Ziyaret", *Al Jazeera*, 2 Mayıs 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/sisiden-riyada-surpriz-ziyaret>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).
- "Sisi'nin Dış Politika Tercihleri ve Riyad-Kahire İlişkileri", *Anadolu Ajansı*, 17.10.2016, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/sisinin-dis-politika-tercihleri-ve-riyad-kahire-iliskileri/666515>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).
- "Sisi'ye Körfez yardımı sürüyor", *Al Jazeera*, 1 Eylül 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/sisiye-korfez-yardimi-suruyor>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).
- "Sisi'yi İngiltere'de böyle karşıladılar", *Milliyet Gazetesi*, 5 Kasım 2015, <http://www.milliyet.com.tr/sisi-yi-ingiltere-de-boyle/dunya/detay/2143447/default.htm>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).
- "Sisi'yi tebrik etmenin anlamı yok", *Habertürk*, 24 Haziran 2014, <http://www.haberler.com/basbakan-sisi-yi-tebrik-etmenin-anlami-yok-6188636-haberi/>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).
- "Strong Egypt, April 6 Movement, Revolutionary Socialists Voting 'No' to Constitution", *Egypt Independent*, 3.12.2013, <http://www.egyptindependent.com/news/strong-egypt-april-6-movement-revolutionary-socialists-voting-%E2%80%98no-constitution>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).
- "TBMM'den Ortak Deklarasyon", *Yeni Şafak*, 10 Nisan 2014, <http://www.yenisafak.com/politika/tbmm-den-ortak-deklarasyon-635311>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

"Three policemen killed in bomb blast near Egypt Foreign Ministry", *World News*, 21 September 2014, <http://www.abc.net.au/news/2014-09-21/policeman-killed-in-blast-near-egypts-foreign-ministry/5758958?section=world>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

"Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yeni Dönem Mi?", *Mısır Bülteni*, 28.9.2016, <http://misirbulteni.com/turkiye-misir-iliskilerinde-yeni-donem-mi/>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

"Vladimir Putin pre-empts presidency bid by Egypt's military chief", *The Guardian*, 14 February 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/13/vladimir-putin-backs-sisi-military-president-egypt-russia>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

"Will the dam burst?" *The Economist*, 11 Eylül 2008, http://www.economist.com/node/12202321?Story_ID=E1_TNNDNPNT, (Erişim Tarihi: 13.1.2017).

Abdallah, Abdel Halim H., "Anti-Coup Alliance cites reasons for boycotting referendum", *Daily News Egypt*, 22 December 2013, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/12/22/anti-coup-alliance-cites-reasons-for-boycotting-referendum/>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

Abdellatif, Reem, "Egypt, Turkey target \$10 bln investments in four years", *Daily New Egypt*, 14 Eylül 2011, <http://www.dailynewsegypt.com/2011/09/14/egypt-turkey-target-10-bln-investments-in-four-years/>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

Abdülaziz, Hüseyin, "Suriye Krizi ve Mısır'ın Politikası", Ed.: Akif Emre, *Darbe Sonrası Mısır Dış Politikası*, içinde, DÜBAM Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20, <http://media.dunyabulteni.net/file/2015/misirforeignpolicy1.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

Acun, Can, "Mısır'da Meşruiyet Krizi ve Kaos", *Al Jazeera Turk*, 26 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/misirda-mesruiyet-krizi-ve-kaos>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).

Ali, Randa, "Inside Egypt's Draft Constitution: Questions Over Social Justice", *Ahram Online*, 13 December 2013, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/88630/Egypt/Politics/-/Inside-Egypt-s-draft-constitution-Questions-over-s.aspx>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

Arrot, Elizabeth, "Egypt sets presidential vote first as violence tears country", *Voice of America*, 26 January 2014, <http://www.voanews.com/a/egypt-changes-political-road-map/1837870.html>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

Ashour, Omar, "Ballots versus Bullets: The Crisis of Civil-Military Relations in Egypt", *Al Jazeera Center for Studies*, 3 September 2013, s. 5, http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2013/9/3/2013937402517734EgyptCrisis_CivilMilitaryRelations.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Aymalı, Ömer, "6 Gün Savaşı Ortadoğu'da Tüm Dengeleri Değiştirmişti", *Dünya Bülteni*, 10 Haziran 2014, <http://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/300591/6-gun-savasi-ortadoguda-tum-dengeleri-degistirmisti>, (Erişim Tarihi: 22.3.2017).

Bahgat, Hossam and Soha Abdelaty, "What Mubarak Must Do Before He Resigns", *The Washington Post*, 5 Şubat 2011, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/02/04/AR2011020404123.html>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

Bakir, Ali Hüseyin, "Askeri Darbe Sonrası Türk-Mısır İlişkilerinin Geleceği", *Al Jazeera Turk*, 23.12.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/askeri-darbe-sonrasi-turk-misir-iliskilerinin-gelecegi>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

Baştürk, Levent, "Mısır Darbesi ve Türkiye'deki Darbe Girişiminin Kısa Mukayesesi", *Dünya Bülteni*, 28 Temmuz 2016, <http://www.iktibasdergisi.com/misir-darbesi-ve-turkiyedeki-darbe-girisiminin-kisa-mukayesesi/>, (Erişim Tarihi: 19.3.2016).

Beinin, Joel, "Egyptian Workers After June 30", *MERIP*, 23.8.2013, www.merip.org/mero/mero082313, (Erişim Tarihi: 13.1.2017).

Brown, Nathan J. and Michele Dunne, "Egypt's Draft Constitutional Amendments Answer Some Questions and Raise Others", *Carnegie Endowment Commentary*, 1 March 2011, <http://carnegieendowment.org/2011/03/01/egypt-s-draft-constitutional-amendments-answer-some-questions-and-raise-others-pub-42817>, (Erişim Tarihi: 28.2.2017).

Browning, Noah, "Liberal Egyptian group opposes any Sisi run for presidency", *Reuters*, 5 March 2014, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-activists-idUSBREA2416I20140305>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

Champion, Marc, Bradley, Matt, "Islamists Criticize Turkish Premier's 'Secular' Remarks", *The Wall Street Journal*, 15 Eylül 2011, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424053111904491704576570670264116178>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

Çongar, Yasemin, "ABD'nin Gözünde Hamas Ziyareti", *Milliyet*, 20 Şubat 2006, <http://www.milliyet.com.tr/abd-nin-gozunde-hamas-ziyareti/yasemin-congar/dunya/yazardetayarsiv/20.02.2006/147005/default.htm>, (Erişim Tarihi: 21.3.2017).

El Amrani, Issandr, "Sightings of the Egyptian Deep State", *Middle East Research and Information Project*, 1 Ocak 2012, <http://www.merip.org/mero/mero010112>, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

_____, "The murder of Khaled Said", *The Arabist*, 14 June 2010, <http://www.arabist.net/blog/2010/6/14/the-murder-of-khaled-said.html>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

El-Fegiery, Moataz, "Crunch Time for Egypt's Civil-Military Relations", *Policy Brief*, August 2012, No 134, s. 3, http://fride.org/descarga/pb_134_crunch_time_for_egypts_civil_military_relations.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

El-Din, Gamal Essam, "Testing the Ties", *Al-Ahram Weekly*, Issue No: 716, 11 - 17 November 2004, <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2004/716/eg4.htm>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

El-Dine, Cherine Chams, "The Military and Egypt's Transformation Process", *German Institute for International and Security Affairs*, SWP Comments 6, February 2013, s. 5-6, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2013C06_ced.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Ezzat, Dina, "Morsi's Ethiopia Visit Signal Positive Change in Relations: Ambassador", *Al Ahram Online*, 16 July 2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/47830/Egypt/0/Morsis-Ethiopia-visit-signals-positive-change-in-r.aspx>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Farid, Doaa, "Egypt-Kuwait economic relations marked by financial assistance, investment disputes", *Daily News Egypt*, 4 January 2015, <http://www.dailynewsegypt.com/2015/01/04/egypt-kuwait-economic-relations-marked-financial-assistance-investment-disputes/>, (Erişim Tarihi: 16.3.2017).

Fisher, Max, "The Movie So Offensive That Egyptians Just Stormed the U.S. Embassy Over It", *The Atlantic*, 16 September 2012, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/09/the-movie-so-offensive-that-egyptians-just-stormed-the-us-embassy-over-it/262225/>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Frasher, Suzan, "Turkish Speaker Nullifies U.S. Troop Vote", *The Edwardsville Intelligencer*, 28 February 2003, <http://www.theintelligencer.com/news/article/Turkish-Speaker-Nullifies-U-S-Troop-Vote-10584293.php>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

Güvel, Orhan, "15 Temmuz Kalkışması ve Mısır'daki Askeri Darbe", *Anadolu Ajansı*, 26.07.2016, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-kalkismasi-ve-misirdaki-askeri-darbe-/615980>, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

Habib, Kamal, "Gül Devrimden Sonra Mısır'da", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 7 Mart 2011, <http://sde.org.tr/tr/authordetail/gul-devrimden-sonra-misirda/744>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

Hacısalihoglu, Yaşar, "Coğrafi Potansiyelleri Zemininde Ortadoğu ve Türkiye'nin Konumu", *Al Jazeera*, 10 Mart 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/cograf-potansiyelleri-zemininde-ortadoğu-ve-turkiyenin-konumu>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

Hessler, Peter, "Caro: Between the Protesters and the Embassy" *New Yorker*, 14 September 2012, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/cairo-between-the-protesters-and-the-embassy>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Kalabalık, Abdullah Aydoğan, "2012 Mısır için Yeniliklerin Yılı Oldu", *Dünya Bülteni*, 5 Ocak 2013, <http://www.dunyabulteni.net/haber/241534/2012-misir-icin-yeniliklerin-yili-oldu>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

Kingsley, Patrick, "Abdel Fatah al-Sisi won 96.1% of vote in Egypt presidential election, say officials" *The Guardian*, 3 June 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/abdel-fatah-al-sisi-presidential-election-vote-egypt>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

_____, "Constitution referendum gives Egyptians a feeling of deja vu", *The Guardian*, 4 December 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/04/constitution-referendum-egyptians-deja-vu>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

_____, "Egypt places civilian infrastructure under army jurisdiction", *The Guardian*, 28 October 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/oct/28/egypt-civilian-infrastructure-army-jurisdiction-military-court>, (Erişim tarihi: 15.3.2017).

_____, "Egypt sentences to death 529 supporters of Mohamed Morsi", *The Guardian*, 24 March 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/24/egypt-death-sentence-529-morsi-supporters>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

_____, "Egypt's Sisi sworn in as president" *The Guardian*, 8 June 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/08/egypt-sisi-sworn-in-president>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

_____, "Muslim Brotherhood Spokesman arrested in Continuing Egypt crackdown," *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2013/sep/17/egypt-muslim-brotherhood-spokesman-arrested>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

Kirkpatrick, David D., "Clinton Visits Egypt, Carrying a Muted Pldge of Support", *New York Times*, 15 July 2012, <https://mobile.nytimes.com/2012/07/15/world/middleeast/clinton-arrives-in-egypt-for-meeting-with-new-president.html>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

_____, "Turnout rises in Egypt, but the vote raises doubts", *The New York Times*, 28 May 2014, <https://www.nytimes.com/2014/05/29/world/middleeast/egyptian-presidential-election.html>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

Kobal, Melis, "Devrimin Ardından Mısır Ekonomisi", *Al Jazeera Turk*, 26 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/devrimin-ardindan-misir-ekonomisi>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

Kortam, Hend, "Wasat Party initially boycotting constitutional referendum", *Daily News Egypt*, 17 December 2013, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/12/17/wasat-party-initially-boycotting-constitutional-referendum/>, (Erişim Tarihi: 21.2.2017).

Labott, Elise, "Protest as Clinton Holds Meetings in Egypt", *CNN*, 16 July 2012, <http://edition.cnn.com/2012/07/15/world/africa/egypt-clinton/>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Masi, Alessandria, "Egypt Court Doles Out 188 death sentences for Pro-Muslim Brotherhood Kerdasa Attack", *International Business Times*, 2 December 2014, <http://www.ibtimes.com/egypt-court-doles-out-188-death-sentences-pro-muslim-brotherhood-kerdasa-attack-1732176>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

Michael, Maggy, "Christians Under Siege in Post-Revolution Egypt", *The Associated Press*, 14 Ekim 2011, http://www.nbcnews.com/id/44850834/ns/world_news-mideast_n_africa/t/christians-under-siege-post-revolution-egypt/, (Erişim Tarihi: 25.3.2017).

Momani, Bessma, "With Gaza Ceasefire, Egypt's Morsi Becomes a Serious Player", *The Globe and Mail*, 22 November 2012, <http://www.theglobeandmail.com/opinion/with-gaza-ceasefire-egypts-morsi-becomes-a-serious-player/article5547816/>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Prashad, Vijay, "Türkiye Pakistanlaşmamalı", *Sendika.org*, 24 Nisan 2014, <http://sendika15.org/2014/04/vijay-prashad-turkiye-pakistanlasmamali/>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Rice, Condoleezza, "Transforming the Middle East", *Washington Post*, 7 August 2003, https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/?utm_term=.81e09616de24, (Erişim Tarihi: 23.3.2017).

Saleh, Yasemine, Kalın, Stephen, "Sisi won 96.91 percent in Egypt's presidential vote", *Reuters*, 3 June 2014, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-election-results-idUSKBN0EE1UO20140603>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

_____, "Egypt's generals give Sisi green light to run for president", *Reuters*, 27 January 2014, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-politics-sisi-idUSBREA0Q0KT20140127>, (Erişim Tarihi: 14.3.2017).

Saleh, Yasmine and Yara Bayoumy, "In Court, Defiant Mursi Says He Is Still Egypt's President", *Reuters*, 4 November 2013, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-mursi-trial-idUSBRE9A303P20131104>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Schenker, David and Christina Lin, "Egypt's Outreach to China and Iran is troubling for U.S. Policy", *Los Angeles Times*, 24 August 2012, <http://articles.latimes.com/2012/aug/24/opinion/la-oe-schenker-egypt-ties-to-china-20120824>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Sharp, Jeremy M, "Egypt: Transition Under Military Rule", *Congressional Research Service*, 21 June 2012, s. 3, http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc94010/m1/1/high_res_d/RL33003_2012Jun21.pdf, (Erişim Tarihi: 15.12.2016).

Sid-Ahmed, Mohamed, "After the Elections", *Al Ahram Weekly*, 15.12.2005, <https://www.masress.com/en/ahramweekly/14874>, (Erişim Tarihi: 24.3.2017).

Stevenson, Tom, "New accounts suggest severe torture in Egypt is ongoing", *Middle East Eye*, 23 March 2015, <http://www.middleeasteye.net/in-depth/features/new-accounts-suggest-severe-torture-egypt-ongoing-not-decreasing-92831992>, (Erişim Tarihi: 18.3.2017).

Tadros, Mariz, "Egypt's Election All About Image", *MERIP*, 6 Eylül 2005, <http://www.merip.org/mero/mero090605>, (Erişim Tarihi: 24.3.2017).

Taha, Rana Muhammad, " Presidential Decree Resuscitates Appointment of University Chairman", *Daily News Egypt*, 25 June 2014, <http://www.dailynewsegypt.com/2014/06/25/presidential-decree-resuscitates-appointment-university-chairman/>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

Telci, İsmail Numan, "Mısır'da Devrimin Taşıyıcısı olarak Üniversiteler", *Mısır Bülteni*, 10 Ekim 2014, <http://misirbulteni.com/category/yazarlar/ismail-numan-telci/>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

_____, "Suudi Arabistan'ın Dış Politikasında Aktivizmi Anlamak", *Yeni Şafak*, 21 Temmuz 2015, <http://www.yenisafak.com/hayat/suudi-arabistanin-dis-politikasinda-aktivizmi-anlamak-2196120>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

_____, "Türkiye-Suudi Arabistan Yakınlaşmasının Mısır'a Etkisi", *Al Jazeera*, 23 Mayıs 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-suudi-arabistan-yakinlasmasinin-misira-etkisi>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Toameh, Khaled Abu, "Abbas Meets with Egyptian Interim Gov't Leaders in Cairo", *The Jerusalem Post*, 29 July 2013, <http://www.jpost.com/Middle-East/Abbas-meets-with-Egyptian-interim-govt-leaders-in-Cairo-321419>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Vergiveren, Mustafa, "Türkiye ile Mısır Arasında 27 Anlaşma İmzalandı", *İhlas Haber Ajansı*, 18 Kasım 2012, <http://www.ih.com.tr/haber-turkiye-ile-misir-arasinda-27-anlasma-imzalandi-251051/>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Vökel, Jan, "Why almost nobody participated in the Egyptian parliamentary elections", *Open Democracy*, 23 October 2015, <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/jan-v-lkel/why-almost-nobody-participated-in-egyptian-parliamentary-elections>, (Erişim Tarihi: 17.3.2017).

Wedeman, Ben, Reza Sayah and Matt Smith, "Coup topples Egypt's Morsy; deposed president under house arrest", *CNN*, 4 July 2013, <http://edition.cnn.com/2013/07/03/world/meast/egypt-protests/>, (Erişim Tarihi: 12.3.2017).

Youssef, Adham, "40 Police Academy students expelled over Brotherhood affiliations", *Daily News Egypt*, 17 December 2014, <https://www.dailynewsegypt.com/2014/12/17/40-police-academy-students-expelled-brotherhood-affiliations/>, (Erişim Tarihi: 13.3.2017).

3. RAPORLAR VE DİĞER KAYNAKLAR

"25 Ocak'tan Yeni Anayasaya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", *SETA*, Rapor No:2, Ankara, Nisan 2011, s. 11, <http://file.setav.org/Files/Pdf/25-ocaktan-yeni-anayasaya-misirda-donusumun-anatomisi.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.2.2017).

"ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Perspektif*, 18 Şubat 2012, <http://akademikperspektif.com/2012/02/18/abd-nin-orta-dogu-politikasi/>, (Erişim Tarihi: 22.3.2017).

"Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları", *Akademik Perspektif*, 9 Temmuz 2013, <http://akademikperspektif.com/2013/07/09/filistin-meselesi-ve-arap-israil-savaslari/>, (Erişim Tarihi: 22.3.2016).

"Geçmişten Günümüze ABD'nin Ortadoğu Politikası", *TUIÇ Akademi*, 5 Ağustos 2010, <http://www.tuicakademi.org/gecmisten-gunumuze-abd-nin-ortadogu-politikasi/>, (Erişim Tarihi: 22.3.2017).

"What Do Egyptians Want? Key Finding from the Egyptian Public Opinion Poll", *Brooking Report*, 21 Mayıs 2012, <https://www.brookings.edu/research/what-do-egyptians-want-key-findings-from-the-egyptian-public-opinion-poll/>, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

Abdessalem, Rafik, Davutoğlu, Ahmet, Özhan, Taha, "Arap Baharı, Tunus ve Türkiye", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 11 Ocak 2012, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130508142455_setav_2012_yilligi_web_low_res.pdf, (Erişim Tarihi: 12.12.2016).

Acun, Can, Akkaya, Gülşah Neslihan, "Selefilik ve İhvan Ekseninde Körfez Ülkelerinin Mısır Politikası", *SETA Analiz*, Sayı 77, Ocak 2014, s. 13, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140117195211_selefilik-ve-ihvan-ekseninde-korfez-ulkelerinin-misir-politikasi.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Akgün, Mensur, Gündoğar, Sabiha Senyücel, "Mısır-Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", *Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)*, İstanbul, Ocak 2014, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/M%C4%B1s%C4%B1rTurkiye_Iliskilerinde_Daha_Iyi_Bir_Gelecege_Dogru.pdf, (Erişim Tarihi: 16.2.2017).

Albright, Madeleine K., Weber, Vin, Cook, Steven A., "In Support of Arab Democracy: Why and How", *Counsel on Foreign Relations, (CFR)*, June 2005, Independent Task Force Report No 54 http://www.cfr.org/content/publications/attachments/Arab_Democracy_TF.pdf, (Erişim Tarihi: 7.3.2017).

Ayhan, Veysel "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", *Ortadoğu Analiz*, Şubat 2011, Cilt 3, Sayı 26, s. 25, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/26/2veysel.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.2.2017).

Bölme, Selin M., Müjge Küçükkeleş, Ufuk Ulutaş, Taha Özhan, Nuh Yılmaz, ve Yılmaz Ensaroğlu, "25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Seta Rapor, Sayı 2, Nisan 2011.

Brumberg, Daniel, Sallam, Hesham, "The Politics of Security Sector Reform in Egypt", *United State Institute of Peace*, Special Report 318, October 2012, s. 2, https://www.usip.org/sites/default/files/SR318_0.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Dinçer, Osman Bahadır ve Coşkun, Gamze, *Tarih Makas Değiştirirken Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Değişim Arzusu*, USAK Raporları, Rapor No: 11-02, Ankara, Nisan 2011.

Güçtürk, Yavuz, "Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları", *SETA Rapor*, 2016, s. 36, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160125105519_devrimden-darbeye-misirda-insan-haklari-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 27.2.2017).

_____, "Mısır'da Devrim, Darbe ve İnsan Hakları", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 31 Ocak 2016, <http://www.setav.org/misirda-devrim-darbe-ve-insan-haklari/>, (Erişim Tarihi: 14.2.2017).

Kalabalık, Abdullah Aydoğan, "Mısır'da Selefilere Kritik Günü: 28 Kasım" *SETA*, 26 Kasım 2014, <https://www.setav.org/misirli-selefilere-kritik-gunu-28-kasim/>, (Erişim Tarihi: 15.3.2017).

_____, "İhvan Neden Terör Örgütü İlan Edildi?", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, <https://www.setav.org/ihvan-neden-%C2%91teror-orgutu-ilan-edildi/>, (Erişim Tarihi: 16.2.2017)

Kalemdaroğlu, Sibel, "Mısır'da Derinleşen Ekonomik Kriz", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 23 Mart 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/misir/2013/03/23/6900/misirda-derinlesen-ekonomik-kriz>, (Erişim Tarihi: 14.2.2017).

Kurt, Veysel, "Mısır'da Eskiye Doğru Yeni Adım: Darbe Anayasası", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 20 Ocak 2014, <http://www.setav.org/misirda-eskiye-dogru-yeni-adim-darbe-anayasasi/>, (Erişim Tarihi: 14.12.2016).

Mis, Nebi ve İsmail Numan Telci, "Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 56, Ağustos 2013, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/56/2nebimis.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.4.2017)

Nefissa, Sarah Ben, "The Egyptian Transition Arena: Between The Army Leadership, The Muslim Brotherhood and a Society in Full Transformation", *IEMed. Mediterranean Yearbook 2013*, s. 186, <http://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxiusadjunts/anuari/iemed-2013/Ben%20Nefissa%20Egypt%20Army%20Muslim%20Brotherhood%20EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

Olgun, Kenan, "Türk Basınında 1967 Arap İsrail Savaşı", <http://docplayer.biz.tr/2756220-Turk-basininda-1967-arap-israil-savasi.html>, (Erişim Tarihi: 22.3.2017).

Özcan, Gencer, "Mavi Marmara Bunalımında Sonun Başlangıcına Doğru", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 21, Eylül 2010 <http://www.orsam.org.tr/files/OA/21/3gencer.pdf>, (Erişim Tarihi: 7.3.2017)

Özkan, Mehmet, "Mısır Dış Politikası (Dünü, Bugünü, Sorunları)", *SETA Analiz*, Mart 2014, Sayı: 88, s. 19, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140314191223_misir-dis-politikasi-dunu-bugunu-sorunlari-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 18.3.2017)

Öztek, Güner, "Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)*, Rapor No 13, 2009.

Sandıklı, Atilla ve Ali Semin, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Bilgesam Yayınları, Rapor No 52, Kasım 2012

Semin, Ali, "Mısır'da Askeri Darbe ve Ortadoğu'ya Etkileri", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)*, 19 Temmuz 2013, http://www.bilgesam.org/incele/200/-misir%E2%80%99da-askeri-darbe-ve-orta-dogu%E2%80%99ya-etkileri/#.WM6gS2_yjIU, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

Telci, İsmail Numan, "Arap Sokağı ve 15 Temmuz Darbe Girişimi", *ORSAM*, 10.8.2016, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4821?s=orsam|turkish>, (Erişim Tarihi: 19.3.2017).

_____, "İstikrarı Arayan Mısır'ın Enerji Siyaseti", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 8, Sayı 72, Ocak-Şubat 2016, s. 62-65., <http://www.orsam.org.tr/files/OA/72/16ismailnumantelci.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.4.2017)

_____, "Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa", *SETA Analiz*, Sayı: 86, (Mart 2014), s. 10, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140307193613_misir%E2%80%99da-askeri-darbe-sonrasi-surec-ve-yeni-anayasa-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2017).

_____, "Mısır'da Geleceğini Arayan Karşı-Devrim", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Sayı 149, Ocak 2016, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160125124837_misirdakarsidevrim.pdf, (18.4.2017).

Terzi, Özge Gökçen, "Kimlik ve Dış Politika Ekseninde Mısır Dış Politikası", *ORSAM*, Kasım-Aralık Cilt 6, Sayı 65, s. 50, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/65/12ozgegokcen.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.03.2017).

Ulutaş, Ufuk, "Ortadoğu'da Sancılı Değişim ve Türkiye", *SETA*, 21 Ocak 2012, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130508142455_seta_2012_yilligi_web_low_res.pdf, (Erişim Tarihi: 12.12.2016).

Yaseen, Shadan, "Mısır'ın Temel Dinamikleri ve Beklentiler", Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye ve Dünya, *ASAM*, Ankara, 9-13 Ekim 2006, <http://docplayer.biz.tr/5643863-Stratejik-ongoru-2023-cumhuriyet-in-100-yilinda-turkiye-ve-dunya.html>, (Erişim Tarihi: 20.2.2017).

Yıldırım, Ramazan ve Tarık Abdulcelil, "Mısır Siyaset Haritası", *SETA*, Ankara, Eylül 2011, <http://file.setav.org/Files/Pdf/misir-siyasi-haritasi.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.12.2016).

_____, "Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya", *SETA*, Ocak 2012, s. 22-24, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130508142455_seta_2012_yilligi_web_low_res.pdf, (Erişim Tarihi: 12.12.2016).

Yorulmaz, Semir, "Mısır'ın 15 Temmuz Darbe Girişimi Karşısındaki Tutumu",
ORSAM, 29.7.2017,
<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4809?s=orsam|turkish>,
(Erişim Tarihi: 19.3.2017),

